

*І виправдалася мудрість
своїми дітьми...*

Juriy Vilchynskiy

PHILOSOPHY OF HISTORY:
the Theory of Time and Eternity
Interpenetration

Recommended by the Commission on Philosophy of
science-methodical board under Education
and Science Ministry of Ukraine

Kyiv
“Polygraphkniga”
2009

Юрій Вільчинський

ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ:
теорія взаємопроникнення
часу і вічності

Рекомендовано Комісією з філософії
Науково-методичної ради Міністерства
освіти і науки України

Київ
“Поліграфкнига”
2009

ББК. 87.
В46

Рецензенти:

доктор філософських наук, професор *І. В. Бичко*
доктор філософських наук, професор *В. М. Свінцицький*
кандидат історичних наук *Г. Б. Басара-Тилищак*

Вільчинський, Ю. М.

В46 Філософія історії: теорія взаємопроникнення часу і вічності / Юрій Вільчинський. — Київ: Поліграфкнига, 2009. — 360 с. — Бібліогр.: с. 353–340.
ISBN 978-966-2104-10-3

Авторський цикл лекцій, основу якого становить порівняльний аналіз філософії історії Г. В. Ф. Гегеля і О. Шпенглера, вперше був прочитаний студентам Львівського національного університету імені Івана Франка. Видання може бути використане в університетських наукових студіях, у навчальному процесі.

Для наукових працівників, культурологів, бакалаврів, магістрів, аспірантів та студентів соціально-економічних спеціальностей, а також широкого читацького загалу — всіх, хто глибоко цікавиться питаннями культурології та історіософії.

ББК. 87.

ББК 87+71.0

На обкладинці — репродукція картини відомого українського художника Миколи Ге “Що є істина?” (“Христос і Пілат”). Полотно. Олія. 1890

ISBN 978-966-2104-10-3

© Ю. М. Вільчинський, 2009

ЗМІСТ

Вступ до філософії історії 7

Розділ 1. Ідея векторного розвитку історії

Тема 1. Географічний детермінізм всесвітньої історії ... 27

Тема 2. Східний світ..... 33

Тема 3. Грецький світ 41

Тема 4. Римський світ 47

Тема 5. Германський світ..... 55

Тема 6. Ідея європоцентризму у філософії історії

    Г. В. Ф. Гегеля 63

Тема 7. Матеріалістичне розуміння історії 73

Розділ 2. Світ як історія

Тема 8. Виникнення і ландшафт 91

Тема 9. Високі культури 105

Тема 10. Відношення між культурами 119

Тема 11. Міста і народи 133

Тема 12. Народи, раси, мови 143

Тема 13. Пранароди, культурні народи й фелахи 151

Тема 14. Історичні псевдоморфози 165

Тема 15. Душа культури 177

Тема 16. Час і простір	185
Тема 17. Аристократія й духівництво	215
Тема 18. Держава й історія	239
<i>Розділ 3. Кінець історії</i>	
Тема 19. Філософія політики	273
Тема 20. Філософія економіки	293
Тема 21. Філософія техніки	321
Висновки	329
<i>Література</i>	333
<i>Показчик імен та прізвищ</i>	341
<i>Предметний показчик</i>	345

ВСТУП до філософії історії

Моє звернення до філософського осмислення історії відбулося тоді, коли я вперше почав *відчувати й переживати час у собі*, це сталося приблизно тієї миті, коли своє земне життя я вже пройшов до середини, відтоді мене вже більше цікавить минуле, ніж майбутнє...

Відчуття часу і наше ставлення до нього — своєрідна канва філософії історії, на якій вимальовуються і постають найважливіші запитання:

Що таке історія?

Звідки й куди вона рухається?

Де початок історії і чи можливий її кінець?

За яким принципом відбувається її поділ на епохи та періоди?

Яку роль відіграє особа в історії?

І чи має історія взагалі який-небудь сенс?

Звісно, це аж ніяк неповний перелік найважливіших питань філософії історії. Філософія історії завжди є частиною і похідною від нашого розуміння філософії як такої. Під філософією ми розуміємо вічно платонівське пізнання ества людського духу, його безсмертя і найвищого призначення.

Історія є те, що виходить із темного минулого і збирається йти в майбутнє. Перебуваючи в сучасності, саме вона (сучасність) завжди є серединним пунктом історії, плюс чинник спрямованості, що йде від життя, а не від мислення. Отже, історія — це лише погляд, незалежно

татнього космосу. Античний космос аісторичний, він не виникає і не зникає, він невід'ємний від світу вічного кругообігу природи, він має лише певні цикли. Мітологія не є відповіддю на запитання, і не є результатом наукового пошуку, проте завжди є твердженням відомого, її предмет — це розповіді про *походження і родовід богів та подвиги героїв*. Боги скеровують дії царів, вождів і спільнот, а герої слугують їм за приклад (Ахілл був прикладом для Александра, великий полководець наче змагався з мітичним героєм). Їхні дії — це не події, що відбувались в минулому, точніше у минулому, але дуже невизначеному минулому, в такому далекому минулому, що навіть ніхто не пам'ятає і, навіть більше, нікого не цікавить, коли це було і чи було воно насправді. Отже, міт поза системою відліку часу, його основна засада бути “початком речей”.

Найголовніше, що абсолютно відрізняє античний та індійський образ світу від китайського чи арабського, а ще сильніше від європейського, це вузькість горизонту. Їх історичний образ, закінчувався подіями, про які могли повідати лише живі свідки. Межа історії навіть для найсвітліших грецьких умів сягала лише Троянської війни, тоді як за нею вже не існувало жодного історичного життя.

Сьогодні важко себе помислити поза історією. Був час, коли філософія обходила без філософії історії. Філософія займається абсолютними, вічними сутностями, тим, що завжди було, є і буде, тобто тим, що немає історії, тоді як історія — це сфера відносного, плінного, того, що виникає й зникає.

Згодом місце ідеї вічного кругообігу⁴ посідає *ідея векторного розвитку* від “створення світу” (креаціонізм) до “кінця світу” (апокаліпсис). Що й стало підставою для поділу людської історії на дві величезні ери:

дохристиянську, як передісторію і християнську, власне історію.

Вирішальну роль у формуванні новоевропейської філософії історії відіграла юдео-християнська традиція. Саме тут вперше склалися передумови осмислення і осягнення розумом історичного процесу в його єдності та цілісності, в його універсальності й необхідності з властивою йому внутрішньою послідовністю, логікою та іманентною метою. Християнство впровадило в історію людства три цілком унікальні й неповторні події:

- 1) *гріхопадіння як початок історії;*
- 2) *пришестя Христа — поворотний пункт в історії людства;*
- 3) *майбутнє Друге пришестя і Страшний суд як доконечне її закінчення.*

У своїй основі християнська концепція історії є трансцендентною і теологічною, що змушує історію реалізовувати задані ззовні цілі.
Гріхопадіння → спокута → Друге пришестя

⁴ Ідея вічного кругообігу постає на ґрунті циклічного (від грец. *Kyklos* — круг, коло, круговерть) відчуття і переживання часу як сукупності взаємопов'язаних явищ, процесів, що створюють закінчене коло розвитку протягом якогось проміжку часу.

⁵ Вектор (від лат. *vector* — той, що несе) — величина, що характеризується розміром і напрямком.

є пункти, де сполучається історія неба і землі, а саме, небесна історія слугує джерелом сенсу земних історичних подій. Відтак

минуле → *теперішнє* → *майбутнє*

сполучається в єдиний ланцюг історичного процесу. Отже, єгипетська культура була найпершою, згодом історичне мислення євреїв, а потім перси часів Кіра, за допомоги літочислення *пов'язали легенду про створення світу із сучасністю*. Перси навіть додали сюди хронологічну дату Страшного суду і пришестя Месії⁶.

Вже тоді стало зрозуміло, що справа історичної науки аналізувати історичні факти, а справа історіософії — відшукувати в них смисли, “Філософія історії у певному сенсі є теологією історії і завжди має свідомо чи ні релігійну основу.

Релігійна ж історіософія неминуче має апокаліптичне забарвлення”⁷.

Процес формування філософського образу історії супроводжується змістовною трансформацією терміна “історія”. На початку “історію” розуміли в її первісному значенні як розповідь, повідомлення, сукупність повідомлень (Геродот⁸ і Фукидід⁹).

Це суто емпіричні знання, що були здобуті з інших уст або рук, і які суттєво відрізняються від теоретичного, тобто такого знання, яке виводиться з іншого. Тому поряд із “громадянською історією” (про життя людей) постала “природнича історія” (про факти природи).

Згодом утверджується уявлення про історію як процес, що відбувається в часі та просторі. “Минуле”, що мислиться, відчувається й переживається, зумовлює наше ставлення до спадщини. Історичне мислення формує наші ціннісні орієнтації, вказує на те, що ми найбільше шануємо, до чого ставимося байдуже і чого прагнемо уникати.

Традиційно початок філософії історії пов'язують з Августином

⁶ Див.: Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории. Т. 2. Всемирно-исторические перспективы. — Мн.: ООО “Попурри”, 1999. — С. 35.

⁷ Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма. Репринтное воспроизведение издания УМСА-PRESS, 1955. — М.: Наука, 1990. — С. 107.

⁸ Відомий римський оратор Цицерон нагородив Геродота титулом “батька історії”, який і закріпився за ним навіки. Для Геродота *галікарнаського* (бл. 484 р. до Р. Х. – бл. 424 р. до Р. Х.) слово “історія” не мало сучасного смислу, а означало радше “пошук”, процес пошуку інформації, плоди яких, автор подає читачам і слухачам під назвою “Історії” (9 книг, що відповідає числу муз). Ще за новітніх часів було зауважено, що великий грек починає свою розповідь приблизно “там”, де закінчується Книга пророка Даниїла. Що об'єднує всіх справжніх пошукувачів і поціновувачів знань? Це — мандри. Неважко здогадатись: Геродот або їздив із купцями, або сам був купцем. Він жваво цікавиться географією, торговельними шляхами, одиницями міри й ваги, перекладами з однієї мови на іншу — одне слово, усіма практичними питаннями, які й повинні цікавити неогоціанта (купця, що торгує оптом, переважно за межами своєї країни). Свій принцип Геродот сформулював так: “Мій обов'язок — переповідати все, що розповідають, але, звісно, вірити всьому я не зобов'язаний”, тобто він балансує між гомерівським чистим мітом і пізнішою раціоналістичною тенденцією, проте Геродот завжди “залишається греком” і прагне усе побачене пояснити з грецького погляду...

⁹ Фукидід (бл. 460–400 р. до Р. Х.) — старогрецький історик. Автор “Історії Пелопоннеської війни” (8 книг). Цей твір, який вважають вершиною античної історіографії, побудований на свідомому відкиданні методів його попередника Геродота.

Блаженним. Існує устаелена думка, що філософія історії закладена вже у Великій і Малій хронології Старого Завіту, який і послугував Августиніві за взірєць у його роздумах про долю світу і людства. “Велика хронологія” = “від” і “до” — вона завжди: космічна, мітологічна, есхатологічна, тобто втілення просторового виміру або просторово-часового континууму. “Мала хронологія” — завжди історична, вона центрована, або Святою Землею¹⁰, або європоцентрична (як у Гегеля), або поліцентрична (як у Шпенглера чи Тойнбі). У Старому Завіті не тільки розповідається, але вже в певному розумінні пояснюється доля єврейського народу¹¹. Це ніщо інше, як початки або джерела філософії історії, а вектор свободи — є одним із центральних історіологічних уроків Старого Завіту — є тим, що о-сягає історію, і чим о-сягається історія. Відтак він робить історію носієм певного смислу і — одночасно — предметом пізнання.

Усе, що відбувалось з цим народом, має глибокий смисл і Святе Письмо хоче його з'ясувати. Якщо доля єврейського народу була осмислена в Старому Завіті, тоді, вважає Августин, можна пізнати долі решту народів і людства загалом. Августин виходив із того, якщо історію єврейського народу можна пояснити його спеціальним призначенням, тоді кожний народ, кожна людина повинні мати своє особливе призначення у цьому світі. Старозавітні тексти, як першообраз, повідомляють історії її справжній людський смисл — віднаходження і набуття людиною самої себе за будь-яких зовнішніх і внутрішніх обставин¹². Слідом за Августиним, біблійне тлумачення всесвітньої історії людства читаємо в “Етимології” Ісидора Севільського (570–636), який історію людства зображає у вигляді шести епох (Бог шість днів творив, а на сьомий — відпочивав), що послідовно змінювали одна одну:

- 1) від Адама до Ноя;
- 2) від Ноя до Авраама;
- 3) від Авраама до Давида;
- 4) від Давида до Вавилонського полону;
- 5) від Вавилонського полону до народження Христа;
- 6) від народження Христа до кінця світу¹³.

Отже, фаустівський образ світової історії, підготовлений християн-

---

¹⁰ Див.: *Рашковский Е.* Шифрограмма истории: к востоковедному прочтению ветхозаветных текстов // Человек. История. Весть. — К.: Дух і літера, 2006. — С. 199.

¹¹ “Стрижнем старозавітних повістей є наскрізна сага, тобто історія власне сім’ї (сім’-клану), народу як сім’ї, людства як сім’ї, або сукупності сімей... Історія людини в контексті історії космосу, історії соціальності, історії етнокультурних потоків, історії її найближчого оточення” (*Рашковский Е.* Шифрограмма истории: к востоковедному прочтению ветхозаветных текстов // Человек. История. Весть. — К.: Дух і літера, 2006. — С. 199–200).

¹² Див.: *Рашковский Е.* Шифрограмма истории: к востоковедному прочтению ветхозаветных текстов // Человек. История. Весть. — К.: Дух і літера, 2006. — С. 208.

¹³ Див. *Горський В. С.* Філософські ідеї в культурі стародавнього Києва // Київ в історії філософії України. — К.: Вид. дім “KM Academia”; ТОВ Університетське видавництво “Пульсар”, 2000. — С. 10–71.

ським літочисленням¹⁴, є ніщо інше як значне розширення й поглиблення магічного образу, успадкованого від церкви, починаючи з Йоахима Флорського близько 1200 року. Підставою тлумачення всіх світових подій тут стала послідовна зміна трьох часових інтервалів, тобто діяння:

Отця → Сина → Святого Духа.

Що ж дало таке світовідчуття і які його наслідки? Це передусім:

а) розширення географічного горизонту (вікінги і хрестоносці);
б) від 1500 року вперше порівняно з усіма іншими культурами ареною світової історії стала вся поверхня планети, а не окремих її континент (каравели Х. Колумба і Васко да Гама);

в) завдяки компасу і підзорній трубі куляста форма Землі з суто теоретичної гіпотези перетворилась на реальне відчуття того, що ми живемо саме на кулі, яка пливе у світовому просторі;

г) завдяки подвійній нескінченності літочислення у різні боки від Різдва Христового поступово стирається, і втрачає сенс готичний поділ світової історії на Стародавній світ, Середні віки і Новий час;

д) у всіх інших культурах аспекти світової історії та історії людини збігаються: початок світу рівнозначний появі людини, кінець людства означає кінець світу. Фаустівська тяга до нескінченності дає підстави розділити ці два поняття і подати історію людини лише як епізод світової історії, а Землю, яку колись розглядали як “світ” у цілому, — лише як маленьку зірочку серед мільйонів сонячних систем.

Отже, ідея історії, якої не знала античність, належить Новому часу і відповідає його засадам:

а) вона наукова, тобто досліджує і шукає відповіді на проблеми, тоді як творець легенд починає з певних знань і переповідає про те, що він колись чув;

б) ідея історії гуманістична, тобто займається діяльністю людей в минулому, а не розповідає про родовід богів і подвиги героїв;

в) вона раціоналістична — ґрунтується на інтерпретації джерел і фактичних даних, тобто намагається одержати відповіді на ті проблеми, які вона порушила;

г) слугує самопізнанню людини, тобто існує для того, щоб розповідати людині про її минулі діяння, показати хто вона є і спонукає замислитись над тим, чого вона прагне¹⁵.

Вперше *поняття* “філософія історії” ввів у науковий обіг у XVIII ст. Вольтер, який розумів під цим терміном критичну або наукову історію, той спосіб історичного мислення, коли історик самостійно судить про свій предмет замість того, щоб повторювати історії, які він почерпнув із книжок. Цей термін також охоплював сукупність філософських роздумів про всесвітню історію без спеціального філософсько-теоретичного обґрунтування їх доконечності й правомірності.

Далі пішов Ж.-Ж. Руссо, він уперше аргументував різницю між

¹⁴ Християнське літочислення виникло 522 року в Римі, проте значного поширення набуло за часів Карла Великого.

¹⁵ Див.: Коллінґвуд Р. Дж. Ідея історії. — К.: Основи, 1996. — С. 72.

описовою історією як знанням фактів і теоретичною реконструкцією історичного процесу в його необхідності. Отже, процес виокремлення філософії історії у теоретичну галузь вже чітко простежується в такого представника французького просвітництва, як Руссо. Ще раніше, незалежно від Руссо, подібний крок зробив Дж. Віко, який відокремив “вічну ідеальну історію” як сутність історії, що її осмислює “нова наука”, від емпіричної історії різних народів. Головну мету, яку мали просвітники, розмірковуючи над історією, був суд над нею з позиції розуму, тобто критика нерозумності й неприродності того, що було і є, проте бути не повинно. Саме тут у просвітників уперше окреслилась тенденція сполучення “розуму” та “історії”.

Вік просвітництва наполегливо поставив перед філософською думкою *три* проблеми:

1) проблему зв'язку людської свідомості з тим соціокультурним середовищем, що її живить;

2) проблему співучасті людської свідомості (“розум”, “прогрес” тощо) у якісних змінах історичного процесу;

3) проблему “емпіричної універсальності”, тобто універсальність, яка може бути наявною, а не тільки розумоосязною (інтелігібельною).

Просвітництво, як відомо, мало антирелігійне спрямування і антицерковний патос, тому філософія історії й сама історія подається як іманентний процес, тобто такий, що пояснює причину. Причинове пояснення відповідає на запитання: чому щось відбувається? Воно не передбачає звернення до чужого поняття “смыслу”. Потреба пошуку “сенсу” історії виникла в контексті телеологічних (здійснення наперед заданої мети) запитань: *для чого і з якою метою щось здійснюється*. Як не дивно, але саме просвітницька думка про історію не тільки порушила питання про її смысл, але й виробила відповідь на нього, і не одну. Перша з просвітницьких версій “смыслу історії” була на поверхні. Ще Ф. Бекон знав, що історія — це свідомо діяльність людей, які мають велику мету. Тому перед істориком стоїть завдання: пізнати й відтворити їхні цілі.

Просвітники мали підстави припускати, що відтворення мети учасників історичних подій дає змогу зрозуміти смысл історії. Історик може і повинен порушити питання, який смысл мали історичні вчинки і події для самих учасників відповідно до їх цілей, але філософ не сміє стверджувати, що це і є смысл історії, тим паче, що самі учасники навряд чи мали намір “робити історію”. Утім навіть сукупність смислів усіх чинників не дає нам смыслу історії взагалі. Просвітництво порушило ще важливіше питання — про принциповий незбіг між *метою* та *результатом* історичних подій. “Принциповий” у цьому випадку означає, що він не є випадковим, не є результатом нереальних цілей і неадекватним вибором засобів їх здійснення, а має інше фундаментальне джерело.

Філософія історії, ще задовго до Гегеля відкрила “історичне несвідоме” — типовий для історії механізм, коли воістину люди “не відають, що творять”.

Визнання цього важливого для історії механізму є вже у Дж. Віко, який доповнив “іманентну” концепцію (люди самі все творять в історії — її “матерію”, її “форму” і самих себе) визнанням “факту історичного Проводу”, який приносить у діяльність людей порядок і гармонію, до того ж непомітно для людей і всупереч їхнім бажанням.

Згідно з І. Кантом, люди, які реалізують в історії свої цілі, водночас рухаються до невідомої їм історичної мети, і, якби вони її знали, є сумнів, що вони нею перейнялись би.

Загальнофілософське антиномічне формулювання цієї проблеми є у Шеллінга: якщо в діяльності автономних, вільних і свідомих себе суб’єктів може з’явитись щось несвідоме, яке наявне в результаті то його (несвідоме) можна помітити і в самому процесі діяльності, тобто історична подія (результат) і навіть сама діяльність — це щось таке, чого ніхто свідомо не хотів. І якщо наперед усі знали б про це, то вони (учасники історичної драми), напевне б відмовились від таких дій. У цьому Гегель вбачав “хитрість Розуму”.

Отже, можемо виділити такі основні підходи до розуміння філософії історії:

1) *вольтеріанці* вбачали в ній критичну або наукову історію, тобто певний спосіб історичного мислення, коли історик самостійно розмірковує над предметом, а не переповідає історії;

2) у *Гегеля* філософія історії — це загальна або всесвітня історія, де її предметом є усвідомлення здійснення свободи в наявному бутті й пізнання духом своєї свободи, тобто ідея свободи;

3) *позитивістське* розуміння філософії історії означає відкриття загальних законів, що керують ходом історії;

4) філософія історії *О. Шпенглера* служить метафізичною відповіддю на те, що відбувається в історії “тут і тепер”, коли для життя вже не існує істин, а існують тільки факти. Його концепція — це спроба розширити горизонти традиційної історичної науки, що виходить із поняття органічного життя, яке має тенденцію до необмеженого розширення. Основною метою тут є образ світу, в якому можна жити, а не система світу, яку можна аналізувати за допомогою розуму.

У кожному разі, розуміння філософії як такої, визначає і розуміння філософії історії, наприклад,

у Вольтера філософія — це незалежне і критичне мислення;

у Гегеля філософія — мислення про світ загалом;

у позитивістів — відкриття єдиних законів;

для Шпенглера — це, радше, філософія становлення де Розум має справу з тим, що постає, живе, тобто здійснює себе в

часі і *просторі*.

Серед концепцій філософії історії особливе місце посідають концепції І. В. Ф. Гегеля і О. Шпенглера. Обидва представ-

ники німецької філософії, обидва репрезентують німецький дух, обидва залишили помітний слід у європейській культурі.

Виходовим пунктом гегелівської філософії історії є твердження про те, що історія є історією ідей, адже ідея, як провідник душ Меркурій, є провідником народів і світу. За Гегелем, саме дух, його розумна і неодмінна воля, керувала й керує ходом світових подій. Пізнати цей дух — основна наша мета, каже Гегель¹⁶. Отже, філософська всесвітня історія, тобто історія в поняттях, це не загальні роздуми про всесвітню історію, а сама всесвітня історія, що є основним предметом його знаменитих лекцій. Згідно з Гегелем, історія повинна охопити те, що є і було, події й діяння. Єдину думку, яку приносить з собою філософія, є та, що розум панує у світі, відповідно, вважає Гегель, і всесвітньо-історичний процес здійснювався розумно, тому що розум у його філософській системі постає і як субстанція, і як нескінчена потуга¹⁷. У концентрованому вигляді ця думка набуває відомої формули: *“Все дійсне розумне, а все розумне дійсне”*. Саме у своїй філософії Гегель вважав доведеним, що ідея є дійсним, вічним, безумовно потужним початком, що розгортається у часі та просторі, і що у світі нічого не розгортається крім неї, її слави й величі.

О. Шпенглер, навпаки, в основу своєї філософської концепції кладе поняття “органічного життя” як цілісної реальності, яку можна досягнути тільки інтуїтивно. Воно не тотожне ні духові, ні матерії, такий підхід зводить будь-яку ідею до “вітального потягу”. Усе живе постає у двох формах: рослини живуть у часі, тварина здійснює себе в просторі. З таких онтологічних передумов О. Шпенглер дедукує свою культурологію та історіософію. Культура, за його вченням, виникає з потягу до космічності й у цьому її найвища цінність. Тут нема поділу на так звану “духовну” і “матеріальну” культуру — усе є вияви однієї сутності. Будь-яка плідна взаємодія культур неможлива, адже молода культура, що зазнає впливу іншої, швидко переробляє на свій стиль сприйняте (тобто запозичене), підпорядковуючи його власному ритмові й тактові.

Кожному культурному організмові наперед відміряний життєвий час, який залежить від внутрішнього вітального циклу. Культура як поняття якісне творить глибину, тоді цивілізація — поняття кількісне — продукує (тиражує) ширину. Головне завдання, яке ставить перед філософією Шпенглер, полягає у тому, щоб віднайти і розкрити першофеномен кожної із восьми запропонованих культур, а потім вивести з нього феноменологічне розмаїття цієї культури: форми політики й тип еротики, математику і музику, право та військове мистецтво тощо.

Основна мета фундаментальної праці О. Шпенглера *“Der Untergang*

¹⁶ Див.: Гегель Г. В. Ф. Лекции по философии истории. — СПб.: Наука, 1993 — С. 63.

¹⁷ Там само. — С. 64.

des Abendlandes” — образ світу, в якому можна жити, а не система світу, яку можна лише аналізувати за допомогою розуму¹⁸, як наприклад, у Гегеля або Маркса. Ця праця дала поживу допитливому розумові й стимулювала творчу уяву. Філософія історії О. Шпенглера, у стилі художньої мітотворчості, апелювала не стільки до розуму, скільки до емоцій, вивісивши філософські роздуми зі строго ментальної сфери.

Особливу заслугу Гегеля Шпенглер убачає у тому, що він виходив із поняття “держави”, як форми повної реалізації духа в наявному бутті. Але на противагу Гегелеві Шпенглер в основу своєї філософської концепції кладе поняття органічного життя, що має тенденцію до необмеженого розширення. Саме тому культуру О. Шпенглера тлумачить як “організм”, що неодмінно проходить ступені народження, дитинства, змужніння, зрілості, старіння й смерті. Цей організм, по-перше, має внутрішню єдність; по-друге, відособлений від інших подібних йому організмів, тобто констатується відрубність у часі й просторі; по-третє, стверджується неможливість досягнути чужий культурний світ, тобто йдеться про його недоступність для інших; і, нарешті, по-четверте, культура як організм, вичерпавши себе, гине, трансформуючись у цивілізацію.

Про що говорять нам філософські засади О. Шпенглера? Про те, що єдиної загальнолюдської культури та історії *немає* і бути не може. Виходячи з таких міркувань, О. Шпенглер постає перед нами як мислитель неklasичного типу, а дехто вважає його представником навіть антиklasичного типу. Його твір — це не трактат у традиційному німецькому розумінні, а, радше, інтелектуальний роман, який влив “пульсуючу кров в абстрактну думку” (Т. Манн). Своє філософське кредо мислитель передає формулою: “для життя не існує істин, існують тільки факти”¹⁹. Розвиваючи й поглиблюючи цю думку, О. Шпенглер пише: “Істина нічого не дає, а практичний сенс, життєве значення повинні завжди стояти на першому місці”²⁰.

Якщо всесвітня історія, за Гегелем, — це виявлення духа і подібно до того, як зародок утримує в собі всю природу дерева, смак і форму плоду, то й вияви духа віртуально²¹ утримують в собі всю історію. Тому пізнаючи духовні джерела, джерела народного духу, можемо глибше пізнати його історію. У Гегеля всесвітня історія по-

¹⁸ Див.: Шпенглер О. Пессимизм ли это? // Новые идеи у философии. Ежегодник Философского общества СССР. — М.: Наука, 1991. — С. 171.

¹⁹ Факт є щось одиничне, що справді було або буде. Істина є чимось таким, що зовсім не обов’язково має виконуватися, щоб бути певною можливістю. Доля завжди пов’язана з фактами, а зв’язок причини і дії є істина. Це було відомо вже давно. Але те, що життя пов’язане тільки з фактами, складається з фактів і скеровується тільки фактами — заслуга Шпенглера. Істини — величини мислення, і їх значення містяться в “царстві думки”. Там, де починається дійсність, там настає кінець царству думки, адже факти завжди вагоміші за істини.

²⁰ Шпенглер О. Пессимизм ли это? // Новые идеи у философии. Ежегодник Философского общества СССР. — М.: Наука, 1991. — С. 170.

²¹ Віртуальний — від лат. *virtualis*, можливий, той що може або має виявитися.

стає як “прогрес в усвідомленні свободи, прогрес, який ми повинні пізнати в його доконечності”²². З такого розуміння свободи випливає:

- східні народи знали тільки те, що *один* буває вільним,
- грецький і римський світ знав, що *деякі* з нас бувають вільними,
- ми же знаємо, як каже Гегель, за нових часів, що вільними є *всі* самі собою, тобто людина вільна як така.

Отже, за визначення духовного світу людини і кінцевої мети історичного світу Гегель бере усвідомлення духом його свободи, із чого випливає і поділ всесвітньої історії, і те, як ми будемо її розглядати. Тому предмет філософії історії у Гегеля охоплює два моменти: по-перше, ідею і, по-друге, людські пристрасті. Перший творить основу, другий — є той матеріал, із якого буде витканий килим всесвітньої історії. Центральною ланкою, яка об’єднує ці два моменти в концепції Гегеля, і є моральна свобода в державі. Держава лише тоді виявляється упорядкованою і сильною сама собою, коли приватні інтереси громадян поєднуються із спільною її метою, якщо один принцип мав своє задоволення й реалізацію в іншому. Коли досягається таке поєднання, настає період розквіту держави, її доблесті, її сили та її щастя.

Але чи завжди щастя держави збігається зі щастям окремої людини? Давно відомо, що щасливим буває той, хто влаштував своє існування так, що воно відповідає особливостям його характеру, його бажанням, коли індивід насолоджується своїм існуванням, хоч це буває так рідко. Майже афоризмом підводить ризику Гегель: “Всесвітня історія — це не арена для щастя”²³. Адже будь-який час залишає по собі набагато більше слідів своїх страждань, ніж свого щастя. Лихоліття — ось з чого твориться історія.

Отже, сфера філософського зацікавлення, що охоплює онтологічні питання історичного процесу: звідки й куди рухається всесвітня історія?, де її початок і, де її кінець?, чи має вона якийсь сенс? — вічна пожива для допитливого розуму, а містична трійця світових епох

“Стародавній світ → Середні віки → Новий час”

завжди була спокусою для метафізичного смакування²⁴. У своєму первісному задумі ця схема є витвором магічного світовідчуття, що вперше з’являється в персидській та юдейській традиціях. Проте лише на західному ґрунті шляхом додавання третьої (завершальної) епохи — європейського “Нового часу” — у цю картину проникає тенденція

спрямованості й руху.

Отже, резюмує О. Шпенглер, до доповнювальних понять язичництва і християнства додали підсумкове поняття “Нового часу”, яке за своєю природою не допускає процедури продовження, на-

²² Гегель Г. В. Ф. Лекції по філософії історії. — СПб.: Наука, 1993. — С. 72.

²³ Там само. — С. 79.

²⁴ Гердер, наприклад, називав історію вихованням людського роду, Кант — розвитком поняття свободи, Гегель — саморозгортанням світового духу, а Маркс — історією боротьби класів.

віть після неодноразових “розтягувань” із часів хрестових походів, виявляється безпомічним до продовження. Адже за Новим часом настають новітні, потім найновітніші й далі, як іронічно зауважував О. Солженіцин “новее некуда”.

Стисло й виразно формулює Освальд Шпенглер свої погляди на філософію історії. Це так би мовити, квінтесенція його світовідчуття.

1. “Людство” не має мети, ні ідеї, ні плану подібно до того, як метелики або орхідеї не мають стосунку до неї. “Людство” — порожній звук, і цей фантом потрібно викинути з кола історичних проблем, лише тоді перед нами постане немислиме багатство справжніх форм, відкриється неосяжна повнота, глибина й рухливість живого, все те, що раніше приховувалося за модною фразою, сухою схемою, власними “ідеалами”.

2. Замість монотонної картини лінійної всесвітньої історії, підтримувати яку можна лише заплющуючи очі на купу фактів²⁵, О. Шпенглерові вдалося побачити справжні численні та потужні культури.

3. Ці потужні культури світової сили розцвітають з лона материнського ландшафту, із яким вони тісно пов’язані протягом усього існування.

4. Кожна з цих культур виробляє зі свого матеріалу власну форму, а кожна форма має власну ідею, свої пристрасті, власне життя, свою волю, своє відчуття і свою смерть. Тут спостерігаємо буяння живих барв, кольорів, рухів, яких не відкривало жодне художнє око.

5. Існують ті, що розвиваються і ті, що старіють, культури, народи, істини, божества, ландшафти, як існують молоді й старі дуби, квіти, листя, проте не існує людства, що старіє.

6. Кожна культура має свої можливості самовираження, які з’являються, визрівають, відцвітають, і ніколи більше не повторюються.

7. Існують відмінні за своєю суттю пластики, живописи, математики²⁶, фізики, кожна з них замкнена в собі, як будь-який рослинний вид із своїм типом росту і сходження.

8. Ці культури, як життєві натури найвищого рангу розцвітають

---

²⁵ Або ж вони були раніше невідомі, як наприклад, Гегелеві. У своїй праці Шпенглер, спираючись на широкий науковий матеріал, який зібрали на той час археологія, етнографія, і особливо — порівняльне мовознавство В. фон Гумбольдта і його послідовників, йдеться про гіпотезу Сепіра-Ворфа (теорію лінгвістичної відносності або мовного релятивізму), яка порушила одну з найглибших проблем, пов’язаних із співвідношенням між мовою і мисленням, мовою і культурою, мовою та суспільством, робить спробу у XX ст. розробити історико-філософські підвалини, які повніше віддзеркаляють історичну формотворчість народів.

²⁶ Справа доходить навіть до денної математики евклідових тіл і нічної математики обчислення нескінченно малих величин. Якщо в аполонівській математиці розум слугує окові, то у фаустівській він уже долає око. (Див.: Шпенглер О. Закат Європи. Очерки морфології мирової історії. 1. Гештальт і дійсність. — М.: Мысль, 1993. — С. 224). Ніхто до Шпенглера не помічав відмінності між античною і західною математикою. Античне числове мислення розглядає речі, як вони є, як величини, поза часом, просто в теперішньому стані. Що й зумовило евклідову геометрію.

у формі піднесеної недоцільності, як квіти в полі. Вони як рослини й тварини, належать живій природі Гете, а не мертвій природі Ньютона.

9. У всесвітній історії О. Шпенглер бачить картину вічного творення і перетворення, дивного становлення й зникнення органічних форм. Проте цеховий історик (або, як його називає мислитель, “ремісник від історії”) бачить світову історію у формі солітера, який не втомно відкладає епоху за епохою²⁷.

У такий спосіб перед нами відкривається той цілісний образ, просторова форма сприйняття предметів, які мають основну вісь або “центр ваги”, тобто цілісні культурні утворення, елементи яких визначаються єдиною структурою, або все те, що охоплюється поняттям “гештальт” (учення про перетворення й здійснення можливого). Якщо “Лекції з філософії історії” Гегеля належать до класичного типу академічної літератури, то праця О. Шпенглера радше є “інтелектуальним романом” (Т. Манн), в якому відбулося злиття критичної й поетичної сфер, що започаткували німецькі романтики і стимулювала філософська лірика Ф. Ніцше.

Таке відчуття й розуміння історії дало О. Шпенглерові змогу виокремити й нарахувати вісім культур всесвітньо-історичного масштабу:

египетську,
індійську,
вавилонську,
китайську,
“аполлонівську” (греко-римську),
“магічну” (візантійсько-арабську),
“фаустівську” (західноєвропейську) та
культуру майя.

У майбутньому, на його думку, очікується народження російсько-сибірської культури із своїм уральсько-сибірським ландшафтом і внутрішнє йому властивим прасимволом.

Кожному культурному організмові відміряний певний термін, що становить приблизно 1000—1200 років. Наявність цих культур свідчить не про єдність процесу всесвітньої історії, а про єдність виявів життя у всесвіті. Як своє фундаментальне відкриття в історії О. Шпенглер убачає у тому, що великі культури є чимось суцільно первозданним, що виростає з глибинних надр людської душевності. І, навпаки, існують ті народи, які зачаровані культурою, і за своєю внутрішньою формою, і за всіма своїми виявами, є не творцями, а лише витворами цієї культури²⁸.

Перед *історичним мисленням* стоїть подвійне завдання: по-перше, зробити спробу порівняльного аналізу життєписів окремих куль-

²⁷ Див.: Шпенглер О. Пессимизм ли это? // Новые идеи у философии. Ежегодник Философского общества СССР. — М.: Наука, 1991. — С. 169—170.

²⁸ Про різновекторні й благотворні впливи на українську культуру див.: Липа Ю. Призначення України. — Львів: Просвіта, 1992. — 270 с.

тур (завдання, що виразно затребуване, й дотепер без належної уваги істориків), а, по-друге, дослідження сенсу випадкових і позбавлених закономірностей взаємовідносин різних культур. Друге завдання скоріше передбачає, що те перше вже розв'язано.

Отже, ревізія однієї з центральних схем історичної думки може допомогти новому прочитанню історії, а заміну нудної шкільної тричленної схеми всесвітньої історії

“Старий світ → Середні віки → Новий час”

потужною пульсацією восьми “одночасних” культур, тобто незалежних і рівнозначних точок відліку, можна порівняти хіба що із заміною геоцентричної картини світу Птолемея, геліоцентричною картиною М. Коперніка. Тут історичність тлумачиться “не як посаїдовність моментів і не як лінія, що веде з “минулого” через “дійсне” (теперішнє) до “майбутнього”. Людське буття, історичне в тому сенсі, що воно завжди перебуває в унікальній ситуації, яка “не може бути ні виведеною з попередньої, ні зведеною до наступної”²⁹.

Отже, сукупне буття будь-якої культури володіє як найвищою можливістю символічним для цієї культури *першообразом* свого світу як історії, і всі установки окремих людей, що діють як живі істоти множин, є ніщо інше як його відображення. Німець дивиться на світову історію не так як англієць, економічна історія видається робітникові не так, як підприємцеві, у західного історика перед очима зовсім інша всесвітня історія, ніж у великих арабських і китайських істориків³⁰.

За О. Шпенглером, люди західноєвропейської культури, із їх історичним відчуттям є радше винятком, ніж правилом. “Всесвітня історія” — це європейська картина світу, а не картина “людства”. Для індуса й грека не існувало картини становлення світу. Символом аісторичного духу грецької культури завжди є дорична колона, яка фактично втілює заперечення часу, його спрямованість, те, що грек називав космосом, було картиною світу, не того, що постає, а завжди суцього. Уся антична культура, виведена з “евклідівського” переживання тілесності: звідти і гегемонія пластики в мистецтві, геометрії у математиці тощо. І навпаки, “фаустівська” культура живе ідеєю перспективи, глибини, “третього виміру”: тут і домінування контрапункту в музиці, лінійної перспективи в живописі, вчення про нескінченний простір у фізиці й династичний принцип у політиці.

“Der Untergang des Abendlandes” — це своєрідний тризвук аполонівської, магічної і фаустівської душі. Свою книжку О. Шпенглер розглядав, як коперніканське відкриття в історії, яка покликана замінити звичну й застарілу європоцентристську схему. Згідно з якою,

²⁹ Милохов В. С. Философская герменевтика Ганса-Георга Гадамера // Гадамер Г. Г. Актуальность прекрасного. — М., 1991. — С. 333.

³⁰ Див.: Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. 1. Гештальт и действительность. — М.: Мысль, 1993. — С. 27.

історія є стовповою дорогою, якою людство трясє себе вперед, все в одному напрямку, із вічними філософськими загальними місцями перед очима.

Тепер щодо назви праці. Український варіант шпенглерівської гри слів *“Der Untergang des Abendlandes”*³¹ просто неможливий, адже автентичність перекладу (тобто вірність букви) призводить лише до нерозуміння самого духу твору. Запропонований раніше переклад як *“Сутінки Європи”*³² репрезентував швидше вірність букви, а не духові самого твору. Якщо нема українського аналога німецького *“Der Untergang...”*, тоді цю назву треба передати описово. В результаті отримуємо цілий набір назв, кожна з якої віддзеркалює лише один, хоч і дуже важливий, момент дійсності: від часового стану дня — *“присмерки”* або *“сутінки”*, через культурологічне переживання процесу, як наприклад, *“падіння”*³³, *“занепад”*, *“занепадання”*, *“згасання”*, *“затухання”*, аж до органічного розуміння культури — *“зів’янення”* або *“конання”* тощо. Лише такий спосіб відкриває перед нами той цілісний образ, просторову форму сприйняття предметів, які мають основну вісь або *“центр ваги”*, тобто все те, що О. Шпенглер висловив у назві першого тому *“Гештальт і дійсність”*³⁴. Гештальт — це щось рухоме, те, що постає й зникає. Вчення про гештальти у О. Шпенглера — вчення про перетворення й здійснення можливого. Отже, вдалий російський переклад — *“Закат Європи”*, що схвально сприйняв і сам автор, вимагає від українського перекладача не калькування його³⁵, а пошуків адекватних понять для вислову форм і змісту німецького оригіналу.

Сьогодні ми користуємося усталеним і милозвучним російським перекладом *“Der Untergang des Abendlandes”* як *“Закат Європи”*, хоч відомо — такий переклад, звичайно, неточний. Сам О. Шпенглер рішуче виступав проти вживання слів *“Європа”* та *“Азія”* у якомуньбудь сенсі, окрім суто географічного. Його *“Abendland”* (Західний світ) охоплює і США і не охоплює навіть Греції, Балкан, слов’янських країн, не кажучи вже про Росію. Занепад переживає Західна Європа. На думку О. Шпенглера, слово *“Європа”* слід було б викреслити з історії. Не існує ніякого *“європейця”* як історичного типу. Сьогодні нерозумно говорити про еллінів як про *“європейську давнину”* (отже, Гомер, Геракліт, Пітагор — були *“азійцями”*), і про їхню місію культур-

³¹ Ця назва остаточно вималювалась у Шпенглера вже 1912 р., і означає у строгому значенні слова, і з огляду на занепад античності, всесвітньо-історичну фазу, що охоплює багато століть, на початку якої тепер ми стоїмо.

³² Див.: Вільчинський Ю. Освальд Шпенглер: портрет в ідеях // Філософська думка. — 1998. — № 4–6. — С. 247–264.

³³ Слово *“падіння”* як і деякі інші не передають відчуття катастрофи.

³⁴ До одного предмета — історії людства можна підходити з різних боків як це, наприклад, робив О. Шпенглер: у першому томі — на матеріалі мистецтва і науки, а у другому — на матеріалі політики, релігії й економіки.

³⁵ Сьогодні, здається, жодне з видавництв в Україні не заявило у своїх перспективних планах перекладу українською мовою *“Der Untergang des Abendlandes”* Освальда Шпенглера.

ного зближення Азії і Європи. Ці слова, пише О. Шпенглер, запозичені з поверхової інтерпретації географічної карти, проте російський інстинкт, із ворожістю до всього західного, втілений у Л. Толстому, К. Аксакову і Ф. Достоевському, дуже точно й глибоко відмежовує “Європу” від “матушки Росии”³⁶. Лише Схід і Захід суть поняття, які наповнені справжнім історичним змістом. “Європа” — порожній звук, підсумовує філософ. Все, що називається європейською культурою, виникло між Віслою, Адріатикою й Гвадалквівіром. Якщо припустити, що Греція за часів Перикла, “була в Європі”, то сьогодні її там немає³⁷.

У морфології світової історії О. Шпенглера, античність і Захід поряд з Індією, Вавилоном, Китаєм, Єгиптом, арабською й Мексиканською культурами — окремі світи становлення, і мають однакове значення у загальній картині історії, часто перевершують античність грандіозністю душевної концепції, силою злетів.

Усі вони посідають відповідне і зовсім не привілейоване місце. Наприклад, *антична історія*, із погляду елліна, була ланцюжком випадковостей, що вела від миті до миті. *Магічна історія* була для її людей послідовною реалізацією складеного Богом всесвітнього плану, який виконується від створення і до загибелі — через долю народів і засобом народу. *Фаустівська історія*, на думку О. Шпенглера, — це панування єдиної великої волі, свідомої логіки, і правителі тут правлять націями і репрезентують їх. Звідси висновок: усі нації Заходу — династичного походження, адже династія уособлює історію³⁸. Належність до античної нації³⁹ відбувається через володіння правами громадянства, до нації магічної — через сакральний акт: до юдейства, мусульманства — через обрізання, до маздаїтської⁴⁰ і християнської — через певний обряд хрещення. Якщо фаустівська нація і пов’язана з християнською церквою, то магічна нація з поняттям церкви просто збігається⁴¹.

Отже, світова історія для О. Шпенглера — це сукупність, а не цілокупність восьми окремих культур, які не мають між собою нічого спільного, проте вони народжуються, мужніють (тобто досягають

³⁶ Росія — це кентавр з європейською головою і азійським тулубом. На думку Шпенглера, “Азія володіє Росією, після того як Європа анексувала її в особі Петра Великого” і щомиті загрожує можливістю нового Чингіз-хана, який скрутить в один рулон Азію і Європу.

³⁷ Див.: Шпенглер О. Закат Європи. Очерки морфології мирової історії. 1. Гештальт і дійсність. — М.: Мысль, 1993. — С. 145.

³⁸ Див.: Шпенглер О. Закат Європи. Очерки морфології мирової історії. 2. Всемирно-історичні перспективи. — М.: Мысль, 1998 — С. 184, 185.

³⁹ Наприклад, назва “еліни”, починаючи приблизно від 650 р. до Р. Х. означає не якийсь народ, а сукупність античних культурних людей, суму націй на противагу варварству.

⁴⁰ Релігійно-філософське вчення поширене в I тисячолітті до Р. Х. в Меді та Персії. Генеральна ідея: в основі світу — боротьба між світлим розумним першопочатком (бог Мазда, звідси й назва) і темним хаотичним (Аріман) за панування над світом й душами людей. Соціальну нерівність розглядали як зло, яке треба усунути.

⁴¹ Див.: Шпенглер О. Закат Європи. Очерки морфології мирової історії. 2. Всемирно-історичні перспективи. — М.: Мысль, 1998 — С. 178, 179.

ступеня зрілості), старіють і вмирають, тобто трансформуються у цивілізацію. Кожна з означених культур має глибокий сенс для нас, а всі разом — просто нісенітниця. Культура, у розумінні О. Шпенглера, завжди постає як сукупність чуттєво-сталого виразу душі в жестах і працях, як тіло її, що смертне, підвладне законові та переходові, числу і каузальності; культура як історичне видовище, як сукупність великих символів життя, відчуття і розуміння: такою є мова культури, і саме нею душа може повідати як вона страждає⁴².

Якщо Гегель говорить про “всесвітній дух”, “історичну місію”, “ідею прогресу”, “моральну свободу”, то в О. Шпенглера ключовими словами праці є “ландшафт”, “прасимвол” “душа”, “доля”, “стиль” “вдача”, “такт” і “ритм”. Для останнього — це суть синоніми, які означають те, що в принципі не підлягає визначенню, адже це спонтанний порив першофеномену до проходження свого циклу і до виявлення власної іманентної форми.

Якщо концепція Гегеля на ціле століття відкинула українців, і не тільки нас, до розряду так званих “неісторичних народів”, то концепція О. Шпенглера, із його ідеєю прасимволу, навпаки, дає нам сьогодні вагомий методологічний підхід для розуміння морфології української культури.

Основною проблемою нашої екзистенції завжди буде пошук відповіді на запитання: *хто ми і куди йдемо?*⁴³. На теоретичному рівні цю проблему можна сформулювати так — “філософія національної ідеї” чи “філософія національної поразки”?

Українська культура — це *культура збіжжя*. Її прасимвол сам собою ніколи не постає у чистому вигляді, проте завжди виявляється у всіх її елементах і забезпечує найвищу єдність всієї динамічної багатоманітності. Він пульсує у відчутті форми кожної людини, кожної спільноти, стадії, епохи і диктує їм стиль всієї сукупності

⁴² Див.: Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. 1. Гештальт и действительность. — М.: Мысль, 1993. — С. 344.

⁴³ Див.: Бистрицький Є. К. Політична філософія посткомунізму: горизонти методологій // Політична думка. — 1995. — №1.; Бичко І. Ментальна співзвучність української та європейської філософських традицій: “кордоцентричні мотиви” // Київські обрії: історико-філософські нариси. — К.: Стило, 1997. — С. 316–337; Горський В. С. Історія української філософії. Курс лекцій. — К.: Наукова думка, 1997. — 288 с.; Грушевський М. С. Хто такі укрїнці і чого вони хочуть. — К.: Знання, 1991; Донцов Д. Націоналізм. — Лондон, 1966. — 362 с.; Драгоманов М. П. Чудацькі думки про українську національну справу // Драгоманов М. П. Вибране. — К.: Либідь, 1991. — С. 461–558; Литинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. Писані 1919–1920 р. — Відень, 1926. — 580 с.; Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. — К.: АТ “Обереги”, 1992. — 80 с. Мірчук І. Світогляд українського народу // Наук. збірник УВУ. — 1942. — Т. 3.; Міхновський М. Самостійна Україна // Вивід прав України. — Нью-Йорк, 1964. — С. 154–164; Орлик П. Вивід прав України // Історія філософії України. Хрестоматія. — К.: Либідь, 1993. — С. 148–153; Попович М. В. Нариси історії культури України. — К., 1998; Пушкин А. С. Полтава // Собр соч.: В 10 т. — Т. 3. Поэмы, Сказки. Примеч. С. М. Бонди. — М.: Худож. лит., 1975. — С. 170–213; Січинський В. Чужинці про Україну. — Львів: Слово, 1991. — 96 с. Федотов Г. Россия и свобода // Знамя. — 1989. — №12; Франко І. Поза межами можливого // Збір. творів: У 50 т. — К.: Наукова думка, 1986. — Т. 45. — С. 276–285.

життєвих виявів. Культура збіжжя — це симбіоз людини й природи, осілого життя, символ давності території, генетичного зв'язку з Месопотамією, звідки, за даними академіка М. Вавілова, походить пшениця. Це історія торговельних шляхів (шлях із варягів у греки), що зумовили політичну й культурну історію українського світу.

Культура збіжжя органічно пов'язана з *ідеєю власності*. Усе, що вільно рухається у просторі, позбавлене ідеї власності. Власність — швидше правідчуття, ніж поняття. Власність у безпосередньому її значенні — це земельна власність, а прагнення перетворити все нажите на земельну власність і ґрунт завжди є свідченням людини доброї породи.

Прасимвол прихований також у формі держави, у мітах і релігійних культах, в егіптянських ідеалах, формах живопису, музики і поезії, в основних поняттях науки, але не вичерпується ними. Його не можливо понятійно викласти. Кожний окремий символ промовляє про себе, звертаючись до внутрішнього почуття, а не до розуму. На глибоке переконання О. Шпенґлера, все визначає вибір прасимволу в той момент, коли душа культури пробуджується до свідомості у своєму ландшафті⁴⁴.

Символи, за вченням О. Шпенґлера, суть чуттєві знаки, останні, неподільні, а найголовніше — це спонтанні враження, що мають певне значення. Символ — це якась межа дійсності, яка означає щось таке, що не може бути повідомлено шляхом розсудку⁴⁵. Дорійська колона, ґотичний собор, візантійська базиліка, ґештальт української хати⁴⁶, родина, людські стосунки, одяг і культові дійства, зовнішній вигляд людини, її хода і статура, певні соціальні стани і народи, діалекти і форми осілого життя всіх людей і тварин і, крім того, це невимовна мова української природи з її карпатськими смереками, південними левадами й запахом степу, синім небом і пшеничним ланом — усе це є символічним виявом космічного потягу.

Отже, будь-яка культура починається “від землі” і пнеться в космос. Тут йдеться не про те, чим “є” світ сам собою, а про те, що він важить для істоти, яка в ньому живе, як вона сприймає й переживає ці символи. Існує велика кількість прасимволів, але жодний з них не може бути з точністю перенесений у переживання і пізнання якоїсь іншої культури. Видиме і доступне для огляду тіло античної Афродіти зовсім по-іншому сприймали і переживали греки у стародавній Елладі, ніж “перенесене” великим реформатором до Санкт-

⁴⁴ Див.: Шпенґлер О. Закат Європи. Очерки морфології мирової історії. 1. Ғештальт и действительность. — М.: Мысль, 1993. — С. 344.

⁴⁵ Порівняйте у Гете: “Символіка перетворює явище на ідею, ідею на образ, так, що ідея, висловлена навіть всіма мовами, залишилась би такою, що не піддається виразу” (Цит. за: Шпенґлер О. Закат Європи. Очерки морфології мирової історії. 1. Ғештальт и действительность. — М.: Мысль, 1993. — С. 645).

⁴⁶ Дім — найчистіший зі всіх вияв раси, який тільки буває. Душа людей і душа їхньої оселі — одне і теж (Див.: Шпенґлер О. Закат Європи. Очерки морфології мирової історії. 2. Всемирно-исторические перспективы. — М.: Мысль, 1998 — С. 122, 123).

Петербурга — краю “тьмы лесов и топи блат”, холодної вільготи й болотної імлі. Там — це символ кохання, втілений у пластичному образі, а тут, у засніженому і похмурому північному місті, вона швидше нагадає бранку, яку відірвали від її природної стихії й силоміць утримують у чужому ландшафті. Вона наскрізь фальшива, неприродна за своєю суттю, а тому більше правдоподібними й реалістичними символами епохи є: безіменна “девушка с веслом” або подум’яний піонер — Павлик Морозов.

Кожна культура, як варіація на тему прасимволу, за О. Шпенглером, переживає такі фази:

- а) *мітосимволічну* (тобто ранньої культури);
- б) *метафізично-релігійну* (тобто високої культури)⁴⁷;
- в) *пізню*, що переходить у (час епігонів)
- г) *цивілізацію*. (радикальне ніщо).

На початку історії завжди спостерігаємо найглибші релігійні переживання, несподівані прозріння, тремтіння і страх перед майбутньою свідомістю, метафізичні мрії й поривання, а в кінці історії — лише загострену до болю інтелектуальну ясність.

Остання фаза — це симптом відмирання цілого культурного світу. Тут найважливіше зрозуміти, що “*Der Untergang des Abendlandes*” каже, що виходу не існує, що попереду глухий кут, доведений з математичною точністю і тих, хто згодний, доля лагідно поведе туди, інших — незгодних — брутально затягне. Умираючи, культура поступово трансформується у цивілізацію. З одного боку, кожна культура має власну цивілізацію, адже цивілізація — це неминуха доля культури⁴⁸, а, з іншого — цивілізація завжди є протилежністю щодо культури.

Цивілізація — це поняття мертвої “протяжності” бездушного інтелекту⁴⁹, з одного боку, а з іншого — погляд, що бере початок у Ніцше в концепції “масової культури”: спочатку Бог був духом, потім він став людиною, а тепер він сам уже “дурно” тхне, перетворюючись у натовп... Переоцінювання всіх цінностей — такий найпотаємніший характер кожної цивілізації.

Цивілізація — це панування четвертого стану — людини-маси, яка принципово відкидає культуру з її органічними формами. Маси — це нові кочівники світових столиць, що повністю втратили своє коріння: вони не визнають свого минулого і не володіють майбутнім. Тим самим четвертий стан зробився репрезентантом історії. Маса — це кінець, радикальне ніщо.

⁴⁷ “Дух зрілих культур намагається понятійно опанувати довколишній світ” (Шпенглер О. Закат Європи. Очерки морфології мирової історії. 1. Гештальт и действительность. — М.: Мысль, 1993. — С. 609).

⁴⁸ Див.: Шпенглер О. Закат Європи. Очерки морфології мирової історії. 1. Гештальт и действительность. — М.: Мысль, 1993. — С. 163.

⁴⁹ Грецька душа і римський інтелект, так розрізнив О. Шпенглер культуру і цивілізацію античності (Див.: Шпенглер О. Закат Європи. Очерки морфології мирової історії. 1. Гештальт и действительность. — М.: Мысль, 1993. — С. 164).

Що ж залишається “людині-маси” із її клімактеричною душею? Лише три речі: *політика, техніка й спорт*. У цивілізаційний час, політична обдарованість людської спільноти є не що інше, як довіра електорату до керівництва, це час постійних референдумів та імпичментів. Від того моменту, наче античний хор, вступає на сцену соціологія, як породження цивілізації, адже об’єкт її дослідження вже остаточно викристалізувався.

Відомий філософ сучасності С. Хантінгтон уперше сформулював концепцію, згідно з якою цивілізаційні відмінності мають стати головною причиною конфліктів у посткомуністичному світі. Конфлікт між цивілізаціями буде останньою стадією в еволюції конфлікту в сучасному світі, тому національні держави й надалі зостануться найвпливовішими акторами на світовій сцені.

Отже, народи і мови, боги і нації, війни, науки і філософія — усе це поставало в очах О. Шпенглера як символи, які потрібно було витлумачити, застосовуючи метод аналогії — найважливіший історичний метод. Відповідності між інтегральним численням та політикою Людовика XIV, між евклідовою геометрією та грецьким полісом, між телефонним зв’язком та кредитними операціями не можна вважати поверховими й надуманими. Ці відповідності глибокі й вагомі. Історіософська концепція Освальда О. Шпенглера — це спроба розширити горизонти традиційної історичної науки. Після “Занепаду Європи” він посідає місце справжнього патрона історіософії. Філософія історії І. В. Ф. Гегеля і філософія історії О. Шпенглера співвідносяться між собою:

<i>як шкільна дисципліна</i>	<i>і</i>	<i>університетська наука,</i>
<i>як геометрія Евкліда</i>	<i>і</i>	<i>геометрія Лобачевського,</i>
<i>як фізика Ньютона</i>	<i>й</i>	<i>фізика Айнштайна,</i>
<i>як друкарський верстат</i>	<i>і</i>	<i>комп’ютер Apple Macintosh</i>
<i>Гутенберга</i>		<i>у видавничій справі.</i>

25 січня 2007 р.

професор Юрій Вільчинський

P.S. Філософію історії завжди потрібно починати з історії ландшафту (тобто історії ґрунту, рослинного покриву і клімату), серед якого розігрувалася історична драма людства протягом п’яти останніх тисячоліть. Історію людини важко відокремити від історії ландшафту, вони залишаються настільки міцно пов’язані між собою тисячами ниток, що збагнути життя, душу і мислення без останнього абсолютно неможливо...

ІДЕЯ ВЕКТОРНОГО РОЗВИТКУ ІСТОРІЇ

Тема 1. Географічний детермінізм всесвітньої історії

Природа — основа історії, географія — її очі. Загадка 30-ї паралелі. Старий світ як основна арена всесвітньої історії. Ідея європоцентризму та її значення для всесвітньої історії. Схід як початок всесвітньої історії.

Історія завжди пов'язана з географією¹, тому питання географічного детермінізму всесвітньої історії доцільно завжди починати з глибокої думки А. Ортелія, що “географія — це очі історії”. Загальна проблема філософії історії у тому, яке значення має географічне довкілля для розвитку всесвітньої історії? Якщо ми розглядаємо природу як те підґрунтя, на якому здійснюється розвиток духа, тоді вона — природа, постає як його неодмінна основа.

У системі взаємодії Дух — Природа, за вихідний пункт нашого розуміння беремо твердження Гегеля, що у всесвітній історії ідея духа виявляється як низка зовнішніх форм, кожна з яких виявляється як реальний народ.

Такі природні відмінності розглядаються і як деякі можливості, із яких розвивається дух і такі, що утверджують географічну основу всесвітньої історії.

Нас тут буде цікавити не вивчення ґрунту як зовнішньої поверхні, а вивчення природного типу місцевості, який перебуває у тісному зв'язку з конкретним типом і характером (вдачею) народу, що поро-

---

¹ Географія — це вивчення фізичних характеристик землі у їхньому зв'язку з суспільствами та соціальними системами, які з них виникли, природними й політичними розмежуваннями, кліматом, населенням та економікою (Див.: Енциклопедія постмодернізму. — К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2003. — С. 85.

дила ця земля. У нас і сьогодні бракує знань про історію ландшафту (тобто ґрунту, рослинного світу й клімату), на тлі якого розгорталася історія людства протягом п'яти тисячоліть².

Характер народу, на думку багатьох мислителів, виявляється саме в тому, як народи виступають у всесвітній історії, яке місце у ній посідають.

Отже, не треба ні перебільшувати, ані поменшувати значення природи.

Відомо, що м'який іонійський клімат, звичайно, дуже сприяв витонченим поемам Гомера, хоч один клімат не може народжувати Гомерів, та й не завжди їх народжує. Під сонцем Еллади ходило багато греків, проте Гомер — один.

Тепер звернімо нашу увагу на ті природні властивості країн, які раз і назавжди усувають їх із всесвітньо-історичного руху: таких країн, де розвиваються всесвітньо-історичні народи, не може бути ні в холодному, ні в гарячому поясі.

Порівняно з духом природа є чимось кількісним, чимось таким, влада якої не повинна бути настільки великою, щоб бути всесильною. У гарячих і холодних поясах для людини не можливе вільне пересування:

спека   й   холод

там занадто потужні чинники, щоб дозволити духові створювати світ для себе. Уже Аристотель говорив, коли задоволені найважливіші потреби, людина прагне до загального і високого. Проте в гарячих і холодних поясах гнітючі потреби ніколи не можуть бути задоволені, людині постійно доводиться зважати на природу, на пекучі промені сонця або на сильний холод.

Тому справжньою ареною для всесвітньої історії є помірний пояс, а саме — його північна частина, оскільки в цій частині земля має континентальний характер і, як висловлювалися давні греки: “і груди її широкі”. Проте нас тут менше цікавить *natura*, а передусім *cultura*.

Людей завжди хвилювало питання про джерела культури. Сьогодні маємо немало гіпотез про існування в далекому минулому єдиної релігії, єдиної мови, єдиного центру культури. Можливо це й так, але, де ж тоді той загадковий центр?

Океан поділяє наш світ на Старий і Новий. Назва “Новий світ” пояснюється тим, що Америку й Австралію було відкрито значно пізніше. Ці частини світу нові не тільки відносно, а й за своїм фізичним і духовним характером.

Культура цих народів переважно мала натуральний характер і неминуче повинна була загинути, як каже Гегель, від наближення до неї духа.

Фактом залишається те, що розквіт відомих нам давніх цивілізацій припадає на одну й ту саму епоху, приблизно на 2000–1600 роки до Р. Х. Наприклад, розквіт харабської культури Індії датується

² Див.: Шпенглер О. Закат Європи: Очерки морфології мирової історії. Т. 2. Всемирно-исторические перспективы. — Мн.: ООО “Попурри”, 1999. — С. 50.

3155-1925 роками до Р. Х. Ця культура мала зв'язки з Месопотамією, Месопотамія з Єгиптом. На той саме час припадає розквіт стародавніх (доколумбових) американських цивілізацій. Як так сталося, що приблизно в одну й ту саму епоху на різних континентах, що розділені океаном, почався розквіт культур.

Перш ніж відповісти на це запитання, вирушімо в мандри, як відомі герої Жюль Верна. Розпочнімо нашу подорож від нульового меридіана за Грінвічем.

Отже, 1 градус східної довготи 30 градус північної широти. Нічого цікавого, африканська пустеля, далі єгипетські піраміди. Їх багато, але найбільша — піраміда Хеопса розташована точно на 30 паралелі.

Далі перетинаємо Ніл і потрапляємо в Аравійську пустелю, звідки, за переказами, вийшли три потужні релігії — юдаїзм, християнство та іслам, потім потрапляємо до Суецу, верхню точку Червоного моря, саме туди, де за біблійним переказом, Мойсей вивів усі дванадцять єврейських колін з єгипетського рабства.

Подаальший наш шлях лежить через Синайський півострів, і ми доходимо до 35 градуса східної довготи і за 150 км на північ розташований Єрусалим, 32 градус — Назарет...

Просуваючись далі проти годинникової стрілки, перетинаємо Йорданію, Саудівську Аравію, а саме — 45 градус і потрапляємо до Стародавнього Вавилон і далі виходимо до Перської затоки, в гирло річки Євфрат.

Простуючи ще далі на схід, залишаємо позаду сучасний Іран, Афганістан і ми — у казковій Індії. Велике поле битви Курукшетра³, це 200 км на північний схід від Делі (саме там Арджуна одержав одкровення від бога Крішни).

Потім перед нами буде лежати верхоріччя річки Ганг і далі Гімалаї, де починається інша велика річка Брахмапутра. Трохи на південь, а саме 200 км — пік Джомолунгма (Еверест).

Ще далі на нашому шляху — Тибет, і рухаючись точно по 30 паралелі неминуче потрапляємо в таємничу Ахасу, світовий центр буддизму.

З Тибету наш шлях лежить до Китаю. Тут багато разів перетинаємо Янцзи (Чанцзян), на берегах якої розмірковував і навчав великий Конфуцій. Близько 200 км на північ — гирло річки Янцзи. Переносимося через море на Японські острови, і далі — підводна височина Шатського. Якби це плато, що міститься на глибині біля 300 м вийшло на поверхню — це був би острів у декілька разів більший від Японії. Біля нього Маріанська впадина — найглибше місце на Землі.

Наступний етап нашої подорожі — через Тихий океан, де 30-та паралель проходить через Гавайський архіпелаг. Принагідно зауважмо, що на 30-му градусі тільки вже пів-

³ Курукшетра (ст.-інд. *Kuruksetra*, “поле Куру”) — священна рівнина між містами Амбала і Делі. За переказами, саме там відбулася Махарабхарата — “велика битва”, що тривала 18 днів, між нащадками Бхарати, звідси і назва історичного епо-су — “Махарабхарата”.

денної широти в Тихому океані розташований острів Пасхи з його загадковими велетенськими скульптурними головами.

У Північній Америці 30 паралель проходить територією Мексики, де колись жили легендарні ацтеки, в яких була згадка про всесвітній потоп. Свою доісторичну епоху ацтеки ділили на чотири періоди (води, землі, вітру й вогню). Що характерно: вони, як і єгиптяни, будували піраміди.

Мандруючи вздовж 30-ї паралелі ще далі, потрапляємо в сучасний Г'юстон — центр космічних досліджень НАСА, до речі, на тій самій 30-й паралелі міститься мис Канаверал, звідки стартують американські космічні човни.

Рухаючись 30-ю паралеллю далі, ми потрапляємо в Бермудський трикутник.

Далі — Канарські острови. Існує гіпотеза, що саме Канарські острови — це вершини гір легендарної Атлантиди. І, взагалі, якщо ми хочемо розв'язати загадку Атлантиди, про яку нам повідав Платон, то її пошуки потрібно вести саме по 30-й паралелі.

А ще далі і ми знову в північній Африці. Навколосвітні мандри закінчилися.

Які висновки можна зробити?

1. Усі центри стародавніх світових цивілізацій розташовані саме на 30-й паралелі північної широти.

2. Якщо 360 градусів (повний оберт земної кулі) поділити на 30, то одержимо рівно 12 частин повного кола. Звідси не випадково у стародавні часи ділили круг на 12 частин: це і 12 місяців, 12 годин, 12 знаків Зодіаку.

3. Усі центри світових культур виникли майже в один історичний час на 30-й паралелі. І гіпотеза О. Шпенглера про вісім “одночасних” культур, тобто про вісім незалежних і рівнозначних точок відліку, переходить у стійке емпіричне відчуття, що саме тут, у цьому так званому коридорі, який завширшки не більше трьохсот кілометрів, наче “кидали” у ґрунт насіння культури.

Існує декілька версій загадки 30-ї паралелі:

а) *космічна*. Інопланетяни зазнали катастрофи саме на 30-й паралелі, рухаючись помірно “кліматичним коридором”, передавали знання людям;

б) *земна*. Гине стародавня земна цивілізація, що зародилась на 30-й паралелі, і люди мандрують звичними широтами.

в) *фізична*. На 30-й паралелі було колись і є тепер особливе джерело електромагнітного випромінювання. Воно позитивно впливає на роботу мозку, психічної діяльності, підвищує творчий потенціал людини.

Отже, 30-та паралель — це своєрідний духовний нерв нашої Землі, який зв'язує Старий і Новий світ в одне ціле. Якщо це так, то Старий світ — це справжня арена всесвітньої історії. Аналізуючи поняття Старий світ, ми звертаємо увагу на ті моменти й визначення,

які дає нам природа. Сама природа поєднала три частини світу в єдине ціле завдяки Середземному морю. Характерною рисою є те, що вони розташовані навколо цього моря і тому між ними є зручні шляхи сполучення.

Давно було помічено, а Гегель лише чітко сформулював, що ріки і моря не роз'єднують, а поєднують народи: Англія і Бретань, Данія і Норвегія, Швеція і Фінляндія.

Отже, Середземне море, сполучаючи три частини світу і є тим центральним пунктом, що творить *вісь всесвітньої історії*.

Саме тут розташована Греція — найяскравіший пункт всесвітньої історії. Потім Єрусалим як центр юдаїзму й християнства, а на південний схід від нього лежить Мекка й Медина, звідки вийшла магометанська віра.

На заході розташовані Дельфи, Атени, а ще далі на захід — Рим (*Roma ← amor*).

На берегах Середземного моря стоять Александрія й Картагени.

Отже, Середземне море є серцем стародавнього світу, оскільки воно зумовлює й оживляє його. Без нього неможливо собі уявити всесвітньої історії так, як неможливо собі уявити стародавній Рим і Афіни, без форуму, куди все стікалося.

Східна Азія і Північна Європа значно пізніше стали відігравати у всесвітній історії помітну роль, а в давні часи вони не мали в ній жодної ваги.

Тому перехід Цезаря через Альпи, завоювання Галлії і ті стосунки, які склалися між германськими племенами і Римською імперією, творять цілу епоху. Тільки завдяки цьому всесвітня історія (дух) переходить за Альпи.

Східна Азія й країни, що розташовані за Альпами, є крайньою межею згаданого кола, що охоплює Середземне море, у якому відбувається рух історії, — початок і кінець всесвітньої історії, її схід і захід.

Тепер нам треба докладніше з'ясувати географічні відмінності. Є три характерні відмінності:

- 1) безводне плоскогір'я з широкими степами й рівнинами;
- 2) низина (або поділ), які прорізані ріками, що їх зрошують;
- 3) країни, які розташовані на узбережжі.

Усі згадані моменти дуже важливі, відповідно до них, кожна частина світу ділиться на три:

- а) плоскогір'я як замкнуте ціле, здатне дати імпульс;
- б) друга частина утворює центри культури, які одержали цей імпульс.

Плоскогір'я (Середня Азія) — переважно це неродючі землі (або родючі лише на короткий час). Споконвіку багатство тамтешнього населення становить не земля, а те, що по ній рухається, тобто — тварини (вівці, кози тощо), що з ним кочують.

Патріархальний уклад життя, відсутність правових стосунків, гостинність і розбій поєднуються там самі собою. Збираючись вели-

чезними масами і завдяки якомусь невідомому імпульсові вони урухомлюються. Особливо пам'ятні рухи були під проводом Чингіз-хана і Тамерлана.

Низини. Це — рівнини, якими протікають ріки, від них залежить родючість краю. Китай та Індія (Інд і Ганг), Тигр і Євфрат (тобто Месопотамія), Єгипет, що живиться Нілом. Саме тут постають великі царства, земельна власність і правові стосунки. Земельна власність і правові стосунки, органічно випливають з інституту власності й творять основу держави, яка можлива лише за цих обставин.

Країни, що розташовані на *узбережжі*. На думку Геґеля, ніщо так не єднає народи, як вода, тому що країни, за своєю суттю — ніщо інше, як басейни рік⁴: Єгипет — долина Нілу, Україна — долина Дніпра, Росія — долина Волги. Те саме можна сказати і про море. Тільки гори відокремлюють і розмежовують народи. Піренеї відокремлюють Іспанію від Франції. По суші набагато важче зійтись, ніж по воді. Середземне море стало центральним пунктом усесвітньої історії саме тому, що воно власне море, а не середземні гори.

Море манить і вабить людину до невідомого, безмежного і нескінченного. Цього морського устремління бракує азійським державам, хоч їхні країни виходять до моря, наприклад, Китай чи Індія. Ні китайці, ні індуси ніколи не були великими мореплавцями, хоч береги їхніх країн й омивають океани. Море для них є лише кінцем землі (за їхніми плечима величезний континент), а значить “велика вода” — і є кінець світу. Китайці та індуси, як каже Геґель, не мають позитивного ставлення до моря.

Та діяльність, як вияв внутрішньої активності, до якої кличе море, дуже своєрідна, тому країни, що розташовані на узбережжі відокремлюються від країн, що не прилягають до моря, хоч і зв'язані з ним через ріки. Так у результаті цієї внутрішньої активності відокремились Голландія від Німеччини, Португалія від Іспанії, країни Балтії від СРСР, Україна від Росії.

Як Європа є Захід, так Азія є Схід. Центр усесвітньої історії у Європі, а початок — її в Азії. Саме там вперше засяяло світло духа і завдяки цьому почалася всесвітня історія. Отже:

1) *скотарство* характерне жителям плоскогір'я, йому і відповідає суспільний патріархальний устрій держав;

2) *хліборобство й промисловість* — це справа подола. Тут власність зумовляє відношення панування і підкорення;

3) *торгівля і мореплавство* властиві тим народам, що живуть біля моря, вони врешті-решт і визначають громадянські права й свободи.

Якщо в Передній Азії виникли усі державні й релігійні принципи, то лише в Європі вони змогли реалізуватися у повному обсязі.

Подвиг Цезаря — це вчинок зрілого мужа, подвиг Александра Македонського — швидше юнацький учинок, результати, якого зникли, як і той ідеал залучити Схід до Грецького світу.

⁴ Див.: Геґель Г. В. Ф. Лекции по философии истории. — СПб.: Наука, 1993. — С. 135.

Тема 2. Східний світ

Географічне положення східного світу. Стародавня формула “Ex Oriente lux”¹. Основний принцип східного світу. Вияви східного духа. Азійський спосіб виробництва. Перехід від східного світу до грецького.

З попередньої лекції відомо, що географічні умови в загальних рисах зумовляють спрямування всесвітньої історії. Сонце сходить або піднімається на Сході. Заграва завжди викликає здивування і будить наші уявлення, але коли сонце піднімається вище, тоді це здивування затухає й настає період активної діяльності.

Всесвітня історія скеровується зі Сходу на Захід, Європа, безумовно, є кінцем усесвітньої історії, то Азія — її початок.

Хоч Земля — куля, проте не історія описує круг навколо неї як 30-та паралель, вона має початок, і цим початком є Азія.

Отже, ми повинні почати зі Сходу. Основу цього світу творить безпосередня свідомість, субстанційна духовність, до якої суб’єктивна воля відноситься як віра, договір і підкорення. Державне життя на сході свідчить лише про дитячий вік історії.

Саме тут, на Сході, вперше ми виявляємо розкішну і величну державну будову, у якій суб’єкти залишаються чимось неважливим.

У цій будові суб’єкти обертаються навколо центра, а саме: навколо володаря-державника, який стоїть на чолі держави як патріарх.

“Схід — штука тонка”, любив повторювати герой відомого кінофільму. Він мав на увазі стиль мислення, або те, що сьогодні охоплю-

---

¹ Лат. вислів “світло зі Сходу”.

ється таким модним західним поняттям, як менталітет. Уся краса й неповторність східного мислення у тому, що тут тільки один суб'єкт визнається як субстанція, якій усе належить так, що ніякий інший суб'єкт не відособлюється.

Усе багатство фантазії й природи привласнено цією субстанцією, у якій суб'єктивна воля, свобода, по суті, згасає, а її честь і гідність полягає не в ній самій, а в цьому абсолютному предметі.

У всесвітній історії не раз можемо спостерігати, як дикі орди, що ринули з плоскогір'я, зненацька нападають на країни, спустошують їх, або оселившись у них, відходять від дикості, проте в будь-якому разі — безрезультатно розפורшуються в субстанції².

Стосовно східних держав, то ми маємо неісторичну історію, як, наприклад, китайська держава. Усі східні держави, не змінюючись у собі або в принципі, тобто будучи за своєю суттю інваріантними³, постійно піддаються змінам стосовно одна одної, між ними відбуваються безперервні зіткнення, що тягнуть за собою їх розпад і загибель. Проте розпад і загибель не тягне за собою виникнення чогось принципово нового, тобто тут нема прогресу. Це, так би мовити, — *дитячий вік* усесвітньої історії.

Згодом, непомітно для самих суб'єктів історичного процесу, історія переходить до Середньої Азії. Порівнюючи її з основними віковими етапами розвитку людини, услід за Гегелем, назвемо її підлітковим віком усесвітньої історії, у якому виявляється вже не дитячий спокій і довіра, а завзяття і задиркуватість.

Гегель починає аналіз усесвітньої історії зі східного світу тому, що саме там виявляє стійкі форми державного життя. Він наголошує, що поширення мови й формування племен перебуває за межами історії, адже історія прозаїчна, а у мітах історії ще немає. Отже, доісторичним є те, що передує державному життю, усе, що лежить за межами самосвідомого історичного життя.

Східним державам властивий внутрішній дух, тобто суб'єктивний, тут він виявляється як природна духовність, де релігія й держава є чимось єдиним. Відтак державний устрій за своєю суттю є теократією⁴.

Ближче розглянувши східний світ, Гегель констатує, що історія починається з Китаю і монголів — держави, у якій панує теократія. Основний принцип такої держав — патріархальний першопочаток.

У Китаї він розгортається в організовану систему світського державного життя. У монголів — зводиться до простої релігійної держави. Духовна держава монголів, главою якої є лама, і якого шанують

---

² Розмірковуючи про історичну долю російського народу, всесвітньо відомий письменник Л. Толстой характеризував його субстанційність як ройовий початок ("*роевое начало*"), де кожний суб'єкт без матки — ніщо.

³ Інваріантний (від лат. *invariantis* — незмінний) — незмінний за певних перетворень.

⁴ Теократія — змагання духівництва за політичний провід у суспільстві, де Царство Боже є також і світським царством, як і світське царство є божественним.

як бога, протистоїть світському державному життю Китаю, на чолі з імператором, який за своєю суттю — патріарх. Отож, ми розглянули першу історичну форму східних держав.

Далі на Захід простягається Індія, індійський державний механізм дезорганізований, тому що різні касты (точніше — варны, що санскритом буквально означає — якість, колір, категорія), жорстко фіксовані й набувають, завдяки релігії, “природних” відмінностей:

<i>Варны:</i>	<i>касты</i>	<i>інструмент</i>	<i>легенда</i>	<i>діяння</i>	<i>колір</i>
брахманы	жерці	слово	із уст	закони	білий
кшатрії	воїны	меч	із рук	захист	червоний
вайші	землеробы	реманент	зі стеген	забезпечення	жовтий
шудры	“недоторканны”	? ⁵	зі ступнів ⁶	“відкинуті”	чорний ⁷ .

Це була друга історична форма державного життя на Сході, де каста жерців не може існувати без воїнів і хліборобів (ремісників), а “недоторканны” без трьох перших каст.

Індія, країна, де панує фантазія й почуття. Ментальність цього народу цілком пантеїстична. Усе: Сонце, Місяць, зорі, Ганг та Інд, тварини, квіти — усе для нього є божеством. Доведений всесвітньо-історичний зв’язок між Індією та іншими європейськими країнами. Наприклад, санскрит лежить в основі усіх європейських мов — грецької, латинської, німецької тощо.

Отже, Індія у духовному плані є вихідний пункт для усього західного світу. Це був шлях природного просування народів, хоч індуїсти ніколи не були завойовниками. Навпаки, сама Індія завжди ставала ласим шматком усесвітнього пирога. Це означає, що той шлях, яким

⁵ Якщо брахманы найдосконаліше володіють таким інструментом, як слово, то вони — мечем, ремісники своїм реманентом — плугом, гончарним кругом тощо, тоді як “недоторканны” нічим не володіли, крім здатності до розмноження.

⁶ Каста брахманів вийшла (вилонилася) із уст Брамы, а тому — слово основне їх знаряддя і сила, із рук Брамы — сила, стегна — несуть на собі найбільше матеріальне навантаження, тобто “несуть” увесь організм, тоді як ступні — символізують: “найнижче”, “нижче вже не буває у соціальному розумінні”, вічне “ступання”, “незакоріненість”, тобто перехід і вигнання. Це не зовсім стан, стан посідає своє місце, а вони лише служать окремим особам і працюють на інших за винагороду. Будь-який соціум, на будь-якому етапі розвитку має “своїх” так би мовити шудрів, тих, кого суспільство відкидає як непотріб, тільки в кожному суспільстві їх називають по-різному. У нас це “волоцюги”, у царській Росії — “жиди”, у стародавньому Римі — “пролетарії” тощо.

⁷ *Білий колір* — символ божественного начала і високої духовності: ті, хто творить закони і моральні принципи, становлять абсолютну меншість суспільства; ті, хто їх утілює у життя і захищає, — це третина населення, виразників суб’єктивної сили і хоробрості символізує *червоний колір* — колір крові й найвищої напруги, вони ніколи не увалюють найважливіших рішень, вони — їх виконують; *жовтий колір* — символ тепла, хліборобства і ремесл: усі хочуть їсти, мати житаю і одяг, це майбутній прообраз третього стану або середнього класу; *чорний колір* — інший полюс, абсолютна соціальна протилежність, історія не знає суспільства, де б не було цього іншого полюса, річ не в тому, що вони просто є (вони завжди будуть), а в тому, яка їх питома вага в суспільстві, скільки їх, який енергетичний заряд вони несуть і чи здатні помститись усьому суспільству, яке їх відкинуло, за своє жалюгідне становище...

доходили казкові багатства до Заходу, завжди був всесвітньо-історичним чинником, тісно пов'язаний з життям і долею індійського народу.

Александр Македонський вперше сухоходом добрався до Індії, але й він лише доторкнувся до неї.

У політичному житті тут помітний прогрес порівняно з Китаєм. У Китаї панувала рівність усіх індивідуумів, і тому управління зосереджується переважно, в центральному пункті імперії — у столиці. Індія — кастове суспільство, відокремлені касты в органічному житті відтворюють єдину душу. Такої свободи відособлення ще не знав Китай, де відмінності ще не можуть досягати самостійності.

Прогрес стосовно Індії у тому, що з деспотичної єдності утворюються самостійні члени, хоч ці відмінності мають не стільки соціальний характер, як радше природний. Такими “природними” відмінностями є касты.

Третьою формою східної держави, що відрізняється від нерухомого Китаю і неспокоїної Індії, є перська держава. Китай — цілком східна держава, Індію можна порівняти з Грецією, а Персію — з Римом. У Персії теократичний початок набуває форми монархії. Відомо також, що форми держави можуть змінюватися, але рух державного ладу незмінний.

Китайський дух випливає із загального принципу східного духа. За своєю суттю, він є безпосередньою єдністю субстанційного духа та індивідуального і такою єдністю є їх сімейний дух. Китайці усвідомлюють себе як таких, що належать до єдиної родини, і водночас, вони є синами держави, на чолі якої — Син Неба, або китайський імператор.

Патріархальний принцип зумовлює особливі стосунки між імператором і народом, батьком і дітьми, старшими й молодшими братами, чоловіком і дружиною. Наприклад, син не має права починати розмову з батьком, коли той увійшов до кімнати і без його дозволу не може вийти з кімнати. Усі заслуги сина приписуються не йому, а батькові.

Головне прагнення китайців — мати багато дітей, які могли б їх поховати з почестями, шанувати їхню пам'ять після смерті й доглядати за могилою.

Китайський імператор є главою релігії і науки, щось на кшталт генсека в Радянському Союзі, який був духовним лідером і корифеєм усіх наук. У Китаї панує абсолютна рівність, але нема свободи, тому зрозуміло, що деспотизм — неодмінний спосіб правління. Управління випливає тільки від імператора, який править за допомогою ієрархії чиновників, або як їх називають у Китаї — мандаринів. Останніх поділяють на вчених і військових. Характерною рисою цієї держави є *відсутність самостійних класів і станів*, адже усе визначається нагорі.

Покарання переважно тілесні. У китайців за будь-яку провину і

в сім'ї, і в державі, карають тілесно. Там нема великої різниці між рабством і свободою, оскільки перед імператором усі рівні, тобто все і всі однаково безправні.

Якщо не існує відмінностей у соціальній сфері, зумовлених походженням або матеріальним станом, то будь-хто може досягнути найвищих посад, у цьому випадку ще не визнається значення людської гідності, що досягається шляхом боротьби, а існує лише низька зарозумілість.

Зовнішнє поєднання цих станів неможливе, вони можуть виникнути та існувати лише завдяки внутрішньому розвитку, вони виникають зсередини, а не ззовні. Але те, що тут зазначені відмінності, встановлені природою, впливає з поняття Сходу взагалі.

Якщо Персія — це зовнішній перехід до грецького життя, то внутрішній перехід здійснюється через Єгипет, що розташований у північно-східному кутку Африки, у долині річки Ніл.

Найбільше Єгипет прославився своїми грандіозними інженерними роботами і колосальними спорудами, які навіть сьогодні викликають подив у сучасних інженерів і техніків. Східна мудрість точно фіксує і передає такий стан речей висловом: “Люди бояться часу, а час боїться пірамід”.

Єгипет — плодюча долина між двома пустелями: Лівійською й Аравійською. Довжина її — сто тридцять миль, ширина зеленого покрыву ледве досягає одної милі. У цьому природному коридорі несе свої води священний Ніл. На північ, у двадцяти п'яти милях від Середземного моря, Ніл несподівано розпадається на декілька рукавів. Саме тут він виходить на широку рівнину, яка має форму трикутника. Основою цього трикутника (гірло Нілу) служить берег Середземного моря, а вершиною — місце виходу Нілу зі скель, цього кам'яного черева, у міста Каїр і руїни стародавньої столиці єгиптян — Мемфісу.

Якби кому-небудь вдалося піднятися на двадцять п'ять миль догори, він побачив би всю країну. З цієї висоти, на тілі білих і оранжевих пісків, Єгипет нагадував би змію, яка енергійними зигзагоподібними рухами пробирається крізь пустелю до Середземного моря і вже занурилась у нього своєю трикутною головою з двома очима, що сяють вогнем:

лівим — Александрією і правим — Даміетю.

У жовтні, коли води Нілу заливають весь Єгипет, ця довга змія набуває блакитного кольору — кольору води, а в лютому, коли заплави вкриваються весняною рослинністю, вона буває зеленою із синьою смужкою вздовж спини і численними блакитними жилками на голові — це канали, що перетинають дельту річки. У березні блакитна смужка звужується, шкіра змії виблискує на сонці золотом дозріваючої ниви. На початку червня, коли посуха і пилюка, Ніл видається вже ледь помітною блакитною смужкою на тілі змії, вкритої наче скорботним кременем сірою пилюкою.

Головна особливість Єгипту — гарячий клімат. У січні тут буває

десять градусів тепла, а в серпні — двадцять сім. Інколи спека сягає сорока градусів, що відповідає температурі римської лазні. Поблизу Середземного моря, над дельтою, дощ випадає не більше десяти разів на рік, а на Верхньому Єгипті — раз на десять років. За таких кліматичних умов, води священного Нілу щорічно відроджують цей край. Від кінця червня і до кінця вересня Ніл переповнюється й заливає майже весь Єгипет, приносячи з водою родючий мул вулканічного походження. Від кінця жовтня до травня наступного року весняні води постійно спадають, оголюючи навіть найнижчі місця. Річкова вода так насичена тут мінералами й органічними речовинами, що набуває бурого забарвлення і, зі спаданням, на залитих землях осідає плодючий мул, який замінює найцінніші добрива. Цей мул і гарячий клімат дають можливість єгиптянинові, оточеному зі всіх боків пустелею, збирати три врожаї на рік, причому кожне зерно посіву дає до трьохсот зерен урожаю.

Ще за шість тисяч років до Р. Х. єгиптяни помітили, що рівень води в Нілі піднімається, коли сонце сходить під зіркою Сиріуса, і спадає, коли воно наближається до сузір'я Ваги. Це спостереження підштовхнуло єгиптян займатися астрономією і запровадити календар. Недаремно про Ніл сказано: “Я — минуле, теперішнє і майбутнє”. Щоб зберігати воду увесь рік, єгиптяни створили мережу каналів долиною у декілька тисяч миль, а щоб уникнути руйнівної повені, будували потужні греблі й водосховища. Штучне Мерідове озеро — займало площу триста квадратних кілометрів при глибині двадцять ярусів (близько 100 м). Крім того, вздовж Нілу і каналів споруджували прості, але дуже вигідні гідравлічні пристосування, за допомогою яких можна було черпати плодючу воду і зрошувати нею поля, які розташовувалися на одини-два яруси вище. На додаток до цього доводилося щорічно чистити замулені канали, ремонтувати греблі й прокладати високо розташовані дороги для військ, які здійснювали походи в будь-яку пору року.

Такі грандіозні роботи поряд зі знанням основ астрономії, межування й будівництва вимагали ще й найкращої організації — особливого азійського способу виробництва⁸. Усі роботи провадилися одночасно на великому просторі й мали бути виконані до певного часу. Звідси потреба створення постійної робітничої армії, яка налічувала десятки тисяч осіб, діяла згідно з єдиним планом і під єдиним

---

⁸ Проте “азійський спосіб виробництва” — це не зіпкок з індійської, персидської, або китайської, чи якої-небудь реальності. Ця концепція — не більше ніж евристична модель сходовознавчого історичного пізнання, своєрідна “матриця” східного суспільства. Великі річкові цивілізації — Єгипет, Месопотамія, Індія, Центральна Азія, Китай — це симбіоз: 1) общинно-“гідравлічного” землеробства; 2) архаїчних міст з торгово-ремісницьким способом життя; 3) кочового степу з функцією караванних зв'язків (економічних, інформаційних, духовних комунікацій). І над цією тріадою надбудовується четвертий елемент (3+1) — традиційне священновааддя або східний деспотизм (Див.: *Рашковский Е. Шифрограмма истории: к востоковедному прочтению ветхозаветных текстов // Человек. История. Весть. — К.: Дух і літера, 2006. — С. 205–206*).

керівництвом. Ця армія мала багато маленьких і великих начальників, численні загони, які виконували різноманітні роботи, прагнучи єдиної мети, така армія природно вимагала великих запасів продовольства, а також допоміжних сил і засобів.

Єгипет зумів організувати таку армію робітників і її зобов'язаний своїми безсмертними ділами. Створили цю армію, ймовірно, жерці — єгипетські мудреці, і вони ж накресливали плани її дій, виконання яких здійснювалося за указами фараонів. Завдяки цьому єгипетський народ, у часи своєї величі, був потужним організмом, що жив у єдиному ритмі з великим Нілом, де

<i>жерці</i>	були	<i>думкою,</i>
<i>фараони</i>	—	<i>волею,</i>
<i>народ</i>	—	<i>тілом,</i>
<i>а покірність</i>	—	<i>цементом.</i>

Отже, сама природа Єгипту вимагала колосальної й безперервної праці, визначала основу суспільної організації цієї країни:

<i>народ</i>	—	<i>працював,</i>
<i>фараони</i>	—	<i>керували,</i>
<i>жерці</i>	—	<i>складали плани.</i>

І доки ці три сили одноставно прагли до одної мети, яку вказувала їм сама Природа, доти народ процвітав і творив свої безсмертні справи. Добродушний і не войовничий народ Єгипту поділявся на два класи:

хліборобів і *ремісників.*

Хлібороби орендували землі фараона, греців і знаті. Ремісники, які виготовляли одяг, меблі, реманент, посуд працювали незалежно одні від одних. Ті ж, хто працював на великих будовах (в епоху будівництва пірамід), становили трудармію. Найважчі механічні роботи в каменоломнях виконували злочинці, засуджені на каторгу, або полонені.

Корінні єгиптяни пишалися мідним кольором своєї шкіри й зневажливо ставилися до чорних ефіопів, жовтих семітів і білих європейців. Колір шкіри, допомагаючи відрізнити співвітчизника від чужоземця, сприяв збереженню народної єдності сильніше, ніж релігія, яку можна було запозичити, або мова, яку можна було вивчити.

Фараон правив державою за допомогою постійного війська й міліції, а також численних чиновників, із яких поступово проростала родова аристократія.

Він називався законодавцем, верховним головнокомандувачем, найбагатшим землевласником, верховним суддею й жерцем і, навіть, сином бога й богом.

Поряд із фараоном, а нерідко і над ним, стояли жерці — стан мудреців, які вершили долю країни. Сьогодні навіть важко уявити собі ту незвичайну роль, яку відігравали в Єгипті жерці. Вони були наставниками молодих поколінь, пророками, а відповідно — порадниками дорослих людей, і суддями померлих, яким буцімто їхня воля

і знання забезпечували вічне життя. Жерці не тільки виконували обряди при божествах і фараонах, а й лікували хворих як лікарі, керували суспільними роботами як інженери, впливали на політику як астрологи, і головне — як люди, які досконало знали свою країну і її сусідів. В історії Єгипту найважливіше значення мали стосунки, які існували між

жерцями   *й*   *фараонами.*

Найчастіше фараон підкорювався волі жерців, приносив багаті пожертви богам і будував храми й піраміди. Тоді він жив довго, а його ім'я і зображення, овіяні славою, увіковічені в пам'ятках, передавали з покоління у покоління. Багато з фараонів царствували недовго, а деякі не залишили в пам'яті народу не тільки своїх справ, а навіть й імен. Інколи бувало так, що династія фараонів припиняла своє існування і клафф — шапка фараона, увінчана змією, — діставалася жерцєві. Єгипет процвітав, доки

*монолітний народ,
енергійні царі
і мудрі жерці*

трудилися разом на спільне благо. Настав час, коли населення Єгипту внаслідок війн значно зменшилося, коли державний механізм почав давати тріщини, а непомірна праця, тяжкий гніт і лихоїмство чиновників надламали сили народу. У країну почали проникати чужинці, вони послаблювали згуртованість народу, розколювали суспільство і врешті-решт, наводнивши країну чужорідними елементами, розчинили в собі корінну расу і зруйнували її єдність. А коли до того ж азійська розкіш, яка проникала в країну, поглинула енергію фараонів і мудрість жерців, і ці дві сили розпочали між собою боротьбу за монопольне пограбування народу — Єгипет потрапив під владу чужинців.

Жерцєві Манефону (кінець IV ст. до Р. Х.) належить ідея поділу історії країни на три основні періоди:

Стародавнє   →   *Середнє*   →   *Нове царство*⁹ —

і тридцять династій, що з деяким доповненням і уточненням прийняла й сучасна наука. Найвищої своєї могутності Єгипет досяг в епоху Нового Царства (XVI–XI ст. до Р. Х.).

---

⁹ У модифікованому вигляді ця "єгипетська тричленка" перекочує і в європейську історичну традицію.

Тема 3. Грецький світ

Географічне положення й основа періодизації грецького світу. Становлення грецького духа та його елементи. Вияви грецького духа. Занепад грецького духа.

Ми зупинились у тому пункті всесвітньої історії, коли, згідно з Гегелем, усесвітній дух переходить від східного до грецького світу. Східний дух за своєю основою — субстанційний дух, тобто такий, що занурений у природу.

Останній пунктом, де дух утримує свою природну субстанційність, або “східність” — це Єгипет. Але чому саме єгипетський дух, або дух єгиптян є переходом від східного до грецького світу.

Саме тому, що цей дух постає у формі задачі, і як задача, яку треба розв’язати. Для ілюстрації Гегель покликається на знаменитий напис у храмі богині Нейт: “Я — те, що є, було й буде: ніхто не підіймав моєї завіси”. Цей вислів синтезує те, чим насправді є єгипетський дух.

Якщо в єгипетському духові істина ще прихована, то вже грецький Аполлон — ніщо інше, як її розв’язання: “*пізнай себе*”. У цьому вислові йдеться не про те, що окрема людина повинна пізнати себе у своїй відособленості, навпаки, перед людиною як такою стоїть завдання пізнати себе. Цей заповіт передають нам греки, і в грецькому дусі людська природа досягає своєї ясності та високого розвитку.

У грецькій мітології існує міт про сфінкса, але якщо у греків це крилате чудовисько з головою жінки і тулубом лева, то в єгиптян — кам’яна фігура лева з головою людини, що лежить. Сфінкс, як єгипетський витвір приходить у Фіви зі словами: “Що за істота, яка

<i>вранці</i>	ходить	<i>на чотирьох,</i>
<i>опівдні</i>	—	<i>на двох,</i>
<i>ввечері</i>	—	<i>на трьох?”</i>

ня, озброєння, особистої хоробрості і, нарешті, знатного походження, тому що царям, як і героям, приписується шляхетне походження. Народи підкорювалися царям, але не існувало кастових відносин як в Індії, вони не були гнобителями.

Спочатку не було і чіткої потреби в законному правлінні, проте була спільна потреба бути згуртованими і підкорюватися володареві, який звик панувати й наказувати, йому не заздрили і не виявляли недоброзичливості стосовно нього.

Отже, цар користувався таким особистим авторитетом, який він здатний собі забезпечити і який може утримувати за собою. Тоді царі самі готували обід, і Одиссей сам збудував свій дім. Це означає, що царська влада, ще не є монархією, потреба в ній виникне значно пізніше.

За таких обставин і в такому стані відбулась велика подія, а саме — уся Греція об'єдналась у єдиному пориванні для національної дії — для Троянської війни. Троя була підбита і зруйнована. “Як не опиралась Троя, і Трої довелося впасти...” напише Лопе де Вега. Греки, зруйнувавши Трою, не мали наміру утримувати її у своїх руках. Отже, зовнішній результат — заснування колоній, не був тут досягнутий, як і внутрішній — об'єднання нації, цей поодинокий подвиг не перетворився на стійке політичне об'єднання.

Розвиток культури зумовив цивілізаційні процеси: зростання народонаселення вплинуло і на соціальну диференціацію. Єдиним засобом, який міг дещо штучно підтримувати рівновагу між громадянами, була колонізація, проте, і цей засіб був лише паліативним, тобто поменшував біль, але не лікував.

Основною проблеми стала *майнова нерівність*. В античному світі була приказка: “Гроші роблять людину”. VI ст. до Р. Х. ідея полісу дійшла свого логічного закінчення через втілення у життя державно-правового поняття громадянина. Відтоді сукупність громадян *Polites, Civis*, безвідносно до їхньої станової належності, становила *soma* (тіло) міста-держави. Як тільки ця сукупність стає політичною партією, одразу слово “*демократія*” у специфічно античному сенсі набуває історичного значення. Їхні претензії уже не обмежуються тим, щоб приходити на допомогу державі, вони вже самі хочуть стати державою, як колись це зробили аристократи. Вони вчать рахувати гроші й голови (голоси), адже зброя городян — це майновий ценз і загальне виборче право.

І давні пристрасті розгоралися з новою силою, а багатством стали користуватись для того, щоб досягти панування. У такий спосіб у містах Греції поставали тиранії. Фукидід свідчить: коли у грецьких містах побільшилось багатство — з'явилися *тирани*.

У цей час із найбільшою силою викристалізувались три елементи грецького світу:

- *особливий грецький дух;*
- *політеїстична, язичницька релігія;*
- *певний державний лад.*

Основним визначенням грецького духу є те, що його свобода зу-

мовлена збудженням, яке йде від природи. Грецький дух як золота середина виходить із природи. Звідси й та увага, яку вони надавали такому поняттю, як міра. Або іншими словами: вихідним пунктом для грецького духа є

передчуття і *здивування*,

а потім вони переходять до *з'ясування смислу*. Саме це перетворює грецький характер (вдачу) на чудову, яскраву індивідуальність, яку творить той грецький дух, перетворюючи природне у свій вираз.

Тепер ми переходимо до того пункту, який поєднає у собі формування світу людини й формування світу богів — тобто до держави. Держави тут були рівноправними під патронатом дельфійського бога.

Виникнення міст-держав, вихідних політичних пунктів, пов'язується з виникненням великих родів, які зростають не у своїх графствах, як це було в Єгипті, Китаї, Західній Європі, а всередині міст. Для цього духа і для цієї держави був придатним тільки демократичний лад. Якщо на Сході ми спостерігали блискучий розвиток деспотизму як форми, що відповідає східному світові; так само й демократична форма є всесвітньо-історичним визначенням Греції. Це означає, що тут держава максимально сприяла розвиткові свободи індивідуума. Демократична держава — це не патріархальна, для неї потрібні вже закони, усвідомлення правових і моральних засад, а також щоб ці закони були визнані як позитивні для всіх. Звідси зрозуміло, що головним моментом демократії є моральний спосіб мислення, саме те, чого бракує сучасній демократії. Адже Монтеस्क'є казав: “Чеснота — основа демократії”.

З іншого боку, демократичний державний лад у Греції був єдино можливим з уваги на те, що громадяни ще не усвідомлюють своїх приватних інтересів, а відповідно й зла; об'єктивна воля в них ще не роздроблена. Богиня Атена — це самі Атени, тобто дійсний і конкретний дух громадян.

У греків панувала звичка жити для вітчизни без будь-якої рефлексії. Для них вітчизна була доконечністю, без якої вони не могли жити. Тільки *софісти*, вчителі мудрості, вперше поширили суб'єктивну рефлексію, і те нове вчення, згідно з яким кожен повинен чинити на свій власний розсуд.

Як тільки з'являється рефлексія, у кожного виникає власна думка, тоді люди починають досліджувати: чи не можна вдосконалити право, замість того, щоб дотримуватись чинного.

Три прикметні риси грецьких республік привертають увагу. Це — *оракули, рабство, й демократія*.

1. Оракули є неодмінним елементом грецької демократії. Суб'єктивність.

2. Рабство є неодмінною умовою й підґрунтям чудової демократії. Це — об'єктивність. Рівність ж громадян тягнула за собою ліквідацію рабства. Адже рабство зникає тоді, коли з'являються нескінченні реф-

лексії волі в собі, коли право мислиться як таке, що належить вільній людині, а вільною людина може бути як така, що наділена розумом.

3. Чудова грецька демократія можлива лише в невеликих містах-державках, або як їх, греки називали — полісах. Держави тут були рівноправними під патронатом дельфійського бога.

Громадяни брали участь у готуванні та ухваленні рішень не стільки одним голосуванням, скільки певним заохоченням інших: із захопленням, із “вогником” в очах, розпалюючи пристрасть, імпульс переходив від одних до інших, створюючи неповторну атмосферу античного полісу. Держава = місто-поліс, *загальний інтерес* = 1 (у всіх один): спільне життя, щоденне спілкування, спільна культура й пантеон богів, життєздатна демократія, хоч греки добре розуміли, що вона збудована на вулкані...

Хто ж належав до полісу? Легше буде йти від зворотного і відповісти, хто туди не належав. До полісу не належали: раби², жінки, юнаки, яким ще не виповнився 21 рік³, а також, що дуже важливо, громадянами могли бути тільки *автохтони* (буквально — закорінені) — ті, хто мали “коріння”, а усім зайдам, згідно з традиціями античних полісів, надавали лише притулок не більше 20 років поспіль. Діти, які народились у таких родинах, ніколи не могли набути права громадянства. Громадянин мав право і був зобов’язаний: виголошувати й вислуховувати промови щодо управління державою, брати участь у гімнастичних вправах, святах і банкетах. Важливою ознакою громадянина (вільної людини) є право носити зброю, найбільшою ганьбою для полісу було залучення рабів до військових акцій. Підлітковий вік — час самоствердження — постійні бійки, синці та гулі, у греків — це перманентні війни. Другою важливою ознакою греків були змагання, не випадково вони — творці олімпіади. Взагалі греки змагались у всьому, у всіх видах мистецтва, наприклад: у поезії — мистецтві віршування, у співі, у гімнастиці — мистецтві володіти тілом, у риторичі — мистецтві виголошувати промови, діалектиці — мистецтві вести бесіду, стратегії і тактиці — військовому мистецтві тощо. Вони обожнювали природу й культуру, проте зневажали техніку, “техно”⁴ — усе, що зроблене руками...

Елліни нас переконали, що демократичний лад можливий лише у невеликих державах. Великі держави = різні інтереси: у великих державах можна опитати всіх, зібрати голоси всіх громадян і підбивати результати. Проте це вже мертвечина, і світ за своєю суттю перетворюється на якийсь паперовий світ — світ PR-компанії й технологій “робити” вибори...

² Рівність громадян виключала рабів.

³ До речі, тільки після 21 року, грекам було дозволено вживати нерозбавлене вино. Одружуватись вони могли тільки тоді, коли вже не могли удосконалювати своїх фізичних результатів у змаганні з бігу, метанні списа, диска тощо. Тоді вважалося — вони досягнули найкращої фізичної форми і можуть зачинати дітей.

⁴ Техно, технецій (від грец. *tehnē, tehnetos* — майстерність) — зроблений руками людини, штучний.

Тема 4. Римський світ

Географічне положення та основи періодизації римського світу. Основні елементи римського духа. Рим на шляху до імперії. Християнство. Візантійська імперія. Занепад римського духа.

Рим, або римський світ — його еством завжди була сила, а основне покликання в тому, щоб:

а) накласти пуга на моральних індивідуумів;

б) зібрати всіх богів і всіх духів у пантеон світового панування.

Згадаймо, у грецькому принципі ми вбачали духовність у її радощах, у її веселій вдачі, у насолоді цією духовністю, тобто там дух ще не заглибився в абстракцію.

У Римі ж маємо абстрактну свободу (на противагу свободі як стихії моральної індивідуальності), така свобода, як її розуміли в Римі, ставить абстрактну державу, політику і владу вище за конкретну індивідуальність. Відтак з уваги на свою абстракцію, свобода з форми вияву індивіда перетворюється на засіб його підкорення.

Абстрактна свобода і творить *особистість*, яку треба відрізнити від *індивідуальності*. Адже особистість є основним означенням права, тобто вона набуває реального буття переважно через власність і байдужа до конкретного живого духа, через що ми й пізнаємо індивідуальність. Звідси і певна ієрархія римських цінностей:

Рис. 4.1

У Греції основним визначенням політичного життя була демократія, на Сході ж — деспотизм. У Римі народові протистоїть аристократія, у її непорушній формі (але не так, як ідея у Платона). Якщо у греків боротьба партій велась переважно “за” цілісність і єдність, то в Римі боротьба йшла “проти”, вони вже вороги і борються між собою:

на початку	<i>аристократія</i>	з	<i>царями,</i>
пізніше	<i>плебей</i>	з	<i>аристократією,</i>
поки	<i>демократія</i>	не досягне перемоги і на її плечах	<i>образ тирана.</i>
	замайорить		

Саме тоді вперше виникають політичні партії. Такі попередні зауваги до теми.

Тепер перейдімо до опису території. Центром римського світу є Італія, подібно як і Греція, італійська територія утворює півострів, але він швидше нагадує монолітний чобіт, яким його володарі вічно колотили води Середземного моря. У цій країні місто Рим є центром центру. Природним центром лише центральної Італії, проте всієї Італії — дещо штучним, йдеться про північну Італію, тобто басейн річки По, і цілком насильницьким для тих країн, які підкорив Рим. Отже, перший висновок: і географічно, і історично римська держава заснована на насильстві. Стосовно поділу римської історії, існують такі періоди:

*період царської влади,
республіки,
імперії,*

не думайте, що тут є принципова відмінність¹ — в основі цих форм лежить один і той самий принцип римського духа.

¹ Так само як її немає між царською Росією, більшовицькою (СРСР) і путінською (РФ) — усе це інваріант єдиної сутності.

Перший період охоплює первісну історію Риму, коли протилежності перебувають у спокійній єдності, і державна потуга наростає.

Тут царська влада не зникла як у Греції, внаслідок того, що царські роди самі себе винищили, а була знищена, викликавши ненависть до себе. Дуже швидко після вигнання царів починається боротьба патрициїв і плебеїв, адже знищення царської влади було здійснено тільки в інтересах аристократії, до якої перейшла царська влада, відтак плебеї були позбавлені того захисту, який вони мали в царів. Влада, яка колись належала цареві як постійна, перейшла до двох консулів, яких вибирали на рік.

Головним моментом у перший період римської історії є те, що плебеї виборили право посідати високі посади, і що земельні ділянки, якими вони були наділені, забезпечили існування громадян. Завдяки такому поєднанню інтересів патриціату і плебсу в Римі вперше складається стійкий внутрішній лад, і лише відтоді стає можливим розвиток зовнішньої потуги Риму.

Отже, настає момент задоволення спільних інтересів і втоми від внутрішньої боротьби. Це була рівновага, проте без важливого центрального пункту і без точки опори.

У *другому періоді* держава надає цій силі зовнішнього застосування і народ виходить на всесвітньо-історичну арену. Це найкраща епоха римської історії: Пунічні війни, внаслідок яких Рим заволодів Середземним морем, тобто центром усієї культури, і зіткнення з попереднім всесвітньо-історичним народом.

Перед Римом відкривається величезний простір на Сході: Греція, Мала Азія, Кавказ, долина річок Тигру і Євфрату, Єгипет, Александрія, Єрусалим тощо. Відтоді римська держава активно розширювалась, прагнучи завоювати світ, стосунки з іншими народами звелись до чистого насильства, римляни навіть не шанували *sacra* цих народів: усе це вже підготовляло її майбутній занепад.

Завоювання Риму не спричинили, як це було у греків після Перських воєн, розквіту культури, науки й мистецтва. Якщо існуванням держави є грабунки, то неминуче виникають конфлікти через розподіл здобичі.

Тоді настає розлад державного механізму і виникає вороже протистояння великих особистостей: Помпея з сенатом, що буцім-то захищав республіку, а з іншого боку — Цезар із його легіонами, який жагадав особистої влади. Усі вони прагнуть відновити морально-політичну єдність держави, про яку вже не думали громадяни.

За повної відсутності ідеї організації великої держави сенат не міг утримувати у своїх руках урядової влади. Панування стало залежати від народу, який тепер виявився лише черню, яку треба було годувати збіжжям, що завозили із провінцій. Проте республіку знищили не випадковість, не особистість Цезаря, а *необхідність*. Звичайно, він виступив проти республіки, але, по

суті, лише проти її тіні². Навіть після його смерті усім стало зрозуміло, що лише одна особа може керувати римською державою.

Запанувала дезорганізація, оскільки соціальні протилежності розвинулися у соціальні суперечності й конфлікти, і як наслідок — повна моральна деградація і суспільний хаос. Дезорганізації й хаосу край повинен покласти деспотизм, що творить характерну рису третього періоду. Народні збори уже не відповідали суті справи і зникли. Імператор був *princeps senatus*³, цензором, консулом, трибуном: він поєднував і обіймав усі ці посади. Опорою його влади є армія й лейб-гвардія преторіанців. Уже не існувало ніякого морального зв'язку, воля імператора — понад усе, перед ним усі були рівні — ніхто не мав жодних політичних прав, адже свавілля не визнає відмінностей. Існує лише одна межа цьому свавіллю, а саме — межа усього людського, ім'я їй — смерть. Скасування будь-яких відмінностей між підданими римської держави і приватне право⁴ закінчило і завершило цю рівність. Тепер імперія більше нагадує гниття і розклад фізичного тіла, кожна точка якого починає жити власним життям. Державний механізм розпався на атоми приватних осіб. Отже, людина уникала і відходила від життя, або ж повністю занурювалась у чуттєве, плотське життя.

Ми не можемо характеризувати римської історії, не давши характеристики основним елементам римського духа, не ознайомившись із виникненням самого Риму. Рим, так би мовити, виникає за межами країни, а саме в тому місці річки Тибр, де зійшлися три різні області або землі латинян, сабіян, етрусків.

Отже, Рим виник не з одного якогось стародавнього племені, яке об'єднувалось природними патріархальними зв'язками. Від самого початку Рим був чимось штучним, насильницьким і не споконвічним.

Існує легенда, що нащадки троянців, яких Еней привів до Італії заснували Рим⁵. Проте всі історики одноставно переповідають, що на тих пагорбах бродили ватаги пастухів і розбійників. Первісно Рим постав як місце осідку зграї розбійників, це була велика банда зі своїм статутом або "кодексом честі". Така держава приймає у своє лоно всіх охочих. Волоцюги й різний непотріб стікався у нове місто зі всіх областей. Дуже вдало було обрано цей пункт як місце приюту для всіх злочинців.

У новій державі не було жінок, і сусідні держави не бажали мати з нею ніяких шлюбних зносин або союзів. Ці дві обставини характе-

² Див.: Гегель Г. В. Ф. Лекції по філософії історії. — СПб.: Наука, 1993. — С. 333–334.

³ Першим у списку сенаторів.

⁴ Приватне право полягає саме в тому, що особа як така, набуває значення тільки через власність.

⁵ Колись дуже любили і тепер полюбляють шукати зв'язок із переселенням. Легенди є не що інше як архетипи колективного несвідомого певного народу, і ми — українці — не виняток: "Еней був парубок моторний..."

ризують нову державу як шайку розбійників, із якою інші держави нічого спільного не хотіли мати. Лише сабіняни, які були географічно приперті до гір, переважно зі страху, брали участь у їхніх святах (“вовчих святах”) або гульбищах цих банд. Загально визнаним історичним фактом є викрадення сабінянок. Кожен, хто хотів мати собі жінку, змушений був її викрасти і силою (на руках) внести до свого дому. З тих часів до нас дійшов ритуал шлюбної церемонії, коли, наприклад, чоловік, як символ вічної любові, вносить на руках свою наречену в дім. Тоді це означало зовсім протилежне: “Я не сама переступила цей поріг, мене туди внесли силою”.

У цій державі виявляється характерна риса: релігію вона використовувала як засіб для досягнення нової мети держави — перетворення її на імперію. Пізніше цим шляхом піде і Москва як “Третій Рим”.

Інший спосіб розширення Риму полягав у тому, що мешканці завойованих міст насильно переселялись до Риму. Таке заснування держави треба визнати як її суттєву рису й своєрідність Риму. Така держава неминуче вимагатиме суворої військової дисципліни й жертвовності в ім'я цього союзу. Державу, яку заснували на насильстві, можна підтримувати тільки насильством.

З такого стану речей випливає не моральний зв'язок, що характеризує вільних людей, а вимушена субординація, така країна нагадує військовий табір. Напочатку, коли держава була організацією розбійників, будь-який громадянин неминуче був і її вояком, адже держава існувала завдяки війні, де кожен вояк змушений сам себе годувати.

Вимушена субординація сприяла виникненню відмінностей між *патриціями* і *плебеями* й боротьбі між ними. Ця протилежність окреслилась уже у формі міту: легенда про засновників міста, про двох братів-ворогів, яких вигнали з дому і вирости вони, не знаючи сім'ї і любові, тому що їх вигодувала вовчиця⁶. Ромул символізує добрий дух, дух патриціїв, Рем — це злий дух, дух плебеїв. Ні патриції, ні плебеї не творили якогось особливого племені. Природно, що слабкі й знедолені вони шукали захисту в сильних і багатих, стаючи їхніми *клієнтами*. Проте дуже швидко виникають відмінності між клієнтами й плебсом. У суперечностях між патриціями й плебеями клієнти ставали на бік своїх патронів (покровителів), хоч вони і належали до *plebs*.

У родинних стосунках панує принцип суворості: чоловік має право на свою дружину, так само як і на свою доньку. Усе майно дружини — належить її чоловікові. Римська матрона досягала пошани і гідного становища лише завдяки незалежності від чоловіка, але жінка ніколи не посідала гідного становища завдяки чоловіко-

⁶ Символ вовка: вовчиця поєднується “шлюбом” при всіх членах родини, і коли гине її “чоловік”, вона залишається вірною його пам'яті.

ві й завдяки шлюбю. Становище дітей подібне до становища рабів: у римлян свавілля заповіту виявляється у найрізкішій формі.

Отже, суворість з боку держави компенсувалась суворістю щодо сім'ї: римлянин — раб держави й деспот сім'ї, так досягалась римська велич.

Про спільний характер римлян найкраще говорить нам прозаїчність їхнього духа. На противагу дикій поезії і буйній фантазії Сходу, на противагу гармонійній поезії греків, тут спостерігаємо *житейську прозу римлян*. З підневільної, бездушної і безсердечної розсудливості римського світу постане римське право і римська релігія.

Якщо у греків звичаї були одночасно і юридичним правом, і саме тому їхній державний лад повністю залежить від звичаїв і способу мислення індивідуумів і не має моці в собі, то римляни провели це велике розмежування і придумали правовий принцип, який завжди зовнішній, тобто незалежний від настрою й почуттів особи.

У греків релігія була життєрадісністю вільної фантазії, у римлян — єдність (зв'язаність) стала справжньою релігією⁷: боги тут виводяться як породження холодного розсудку, наприклад, у Вергілія, тоді ними користуються як технічними засобами. Їх побожність не піднеслась до релігії. У грецькій релігії все було відкрите, ясне, дружне і поцейбічне, у римлян — усе має подвійний зміст: сам предмет і те, що приховане в ньому. Наприклад, Рим, крім власного імені, мав ще й таємну назву *Amor* (*Roma*, якщо читати букви слова у зворотньому порядку).

Отже, основною рисою римської релігії були елементи внутрішньої релігійності й цілком зовнішня доцільність — для цього вони вшановують богів, і встановлюють обмежений зв'язок із ними. Тому це релігія прозаїчності, доцільності й корисності. Їхні храми — вираз обов'язкової, а не безкорисливої вдячності. Навпаки, греки будували свої прекрасні храми і статуї та запроваджували культи з любові до краси й божественності як такої.

Греки відрізнялись від римлян і у своїх іграх. Римляни — жадали хліба й видовищ, по суті, були глядачами або споживачами. Ігри для них були чимось чужим, їхній дух не брав участі у них, тоді як для греків був важливий олімпійський принцип: “не перемогти, а взяти участь...” “Так, я не переміг, не став олімпіоніком, але я разом з іншими біг, а не споглядав, як хтось біжить...”. Замість показу людських душевних страждань (грецький театр), римляни влаштовували жорстоку дійсність тілесних страждань: після боїв гладіаторів, коли народ уже “розігрівся”, на арену Колізею виводили християн і випускали голодних хижаків — це апофеоз римської насолоди.

---

⁷ Римський дух виявився зв'язаним, на що вказує етимологія (первісне значення) слова *religio* — зв'язувати.

Римська міць назовні є ще величною й блискучою, але водночас глибоко підірваною із середини. Цей організм так багато усього проковтнув, що не здатний був успішно його перетравити. Якщо Цезар відкрив новий світ з його реального боку, то з боку його духовного і внутрішнього існування, світ відкрився за Августа у християнській релігії. Саме тоді християнська релігія, що виникає разом з імперією, набуває значного поширення і врешті-решт за Константина Великого стає панівною релігією у Римській імперії.

Відтак місце ідеї вічного колаобігу (космоцентризм) посідає теоцентризм із іманентною ідеєю векторного розвитку (“від” і “до”). За теоцентричного світогляду, проблема Бога є засадничою щодо усіх інших проблем. Природно-людський світ створений Богом і залежить від його всемогутньої волі. Протиставлення

Бога і Природи
 конкретизується у проблему
 вічності й часу:

Вічність є атрибутом Бога, а час (як і природа) — його творінням. Час осмислюється через

минуле (пам'ять), *теперішнє* і *майбутнє* (надію), де минуле і майбутнє осягається через теперішнє (віру і любов). Душа людини визначається як нематеріальна, розумна, безсмертна сутність, що має початок, але не може мати кінця. Людина повинна підкоряти знання мудрості, бо найвищою її метою є спасіння душі, служіння добру (Богові), а любов до Бога — справжня премудрість...

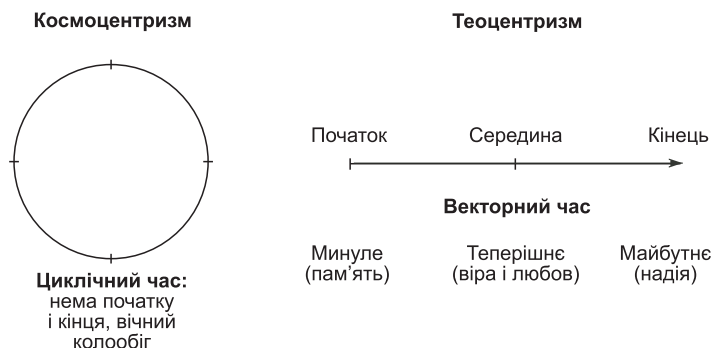

Рис. 4.2

Отже, у римському світі об'єднання Сходу й Заходу спочатку відбувалося зовнішньо — через завоювання, тепер же відбулося внутрішнє об'єднання — через християнізацію. Відразу стало зрозуміло:

- а) рабство, неможливе за християнства;

б) людина і її внутрішній світ творять абсолютну цінність, тобто зникає розлад між внутрішнім світом і наявним буттям.

Нарешті, до третього періоду належить зближення і зіткнення з Північчю, тобто з *германськими народами*, які згодом переберуть "естафету" і самі стануть *всесвітньо-історичним народом*, адже в самому стародавньому Римі християнство не зможе віднайти справжнього ґрунту для себе і сформувати християнську державу.

Тема 5. Германський світ

Географічне положення й основний принцип періодизації германського світу. Елементи германського світу. Переселення народів та його значення й наслідки для всесвітньої історії. Феодалізм та ієрархія. Хрестові походи. Вплив реформації на формування держави за нових часів. Новий Левіафан. Просвітництво та ідея суспільного договору. Романтична ідея та її погляд на історію.

Германський дух є духом нового світу, мета якого — у реалізації абсолютної істини.

Основне призначення германських народів, на думку Гегеля, у тому, щоб бути носіями християнського принципу, тобто принципу духовної свободи. На них Гегель покладає місію не тільки служити світовому духові, а й вільно творити у світі.

Хід розвитку германських народів, як свідчить історія, докорінно відрізнявся від інших всесвітньо-історичних народів.

Наприклад, греки й римляни досягли внутрішньої зрілості тоді, коли вирушили в інші країни. Германські народи навпаки не мали цього внутрішнього розвитку, вони розлилися й наповнили собою весь європейський континент, підкорили народи і повалили прогнилі держави. Тобто розвиток почався лише при зіткненні з чужою релігією та культурою. Тут засвоювали й долали чуже. Це означає, що германський світ засвоїв як готові римську культуру й релігію.

Народній мові германців церква протиставила розроблену латину. Із зовнішнього боку германський світ здається лише як про-

що, своєю чергою, буде мати вирішальне значення для всієї подальшої історії. З одного боку, формується церква як буття абсолютної істини, адже вона є усвідомлення цієї істини, а, з іншого — наявна діяльність, яка змушує суб'єкта відповідати таким високим критеріям.

Йдеться не тільки про усвідомлення абсолютної істини, а й формування громадянської свідомості, із її кінцевою метою, яка реалізується у державі.

Європейська історія є виявом розвитку кожного з цих принципів автономно, тобто для себе. І Гегель тут теж вірний своїй “тріаді” щодо поділу вже германського світу на *три основні періоди*.

Перший період починається появою германських народів у римській державі. Приймаючи християнство, германські народи поступово оволоділи Заходом. Згодом християнський світ постав як християнство, як єдина та однорідна маса. Ця епоха тривала до Карла Великого³. Тут ще духовне й світське (громадянське) є лише різними сторонами одного явища.

У *другому періоді*, як результат розвитку цих двох сторін є послідовна самостійність і протилежність — церкви для себе як теократії й держави для себе як феодальної монархії.

Карл Великий підтримав папство в боротьбі проти римської знаті й у такий спосіб був укладений союз між духовною і світською владами, результатом якого повинно було бути царство небесне.

Тут відбулася дивна метаморфоза: християнський принцип із внутрішнього перетворюється на щось зовнішнє й абсолютно в потворній формі. Християнська свобода обернулася у свою протилежність: суворе поневолення та аморальну розпущеність грубих пристрастей.

Дві обставини, на які треба звернути увагу:

а) утвердження держав, у яких субординація заступається постійним партикулярним правом (відцентрова тенденція);

б) дедалі помітнішою стає протилежність церкви й держави.

Третій період починається з правління Карла V, у першій половині XVI ст. Саме тоді в мирян пробуджується свідомість своїх прав завдяки відновленню християнської свободи. І зробила це Реформація. Цей період тривав від Реформації до середини XIX ст. Згаданим трьом епохам германського світу Гегель шукає історичної аналогії і подає її так:

а) епоху Карла Великого можна порівняти з перським царством, тобто періодом субстанційної єдності;

б) грецькому світові з його ідеальною єдністю відповідає епоха до Карла V, коли реальної єдності вже не було, тому що утверджується різноманітний партикуляризм привілеїв і приватних прав.

У внутрішньому житті держави різні стани були ізольовані, і між окремими державами існували тільки зовнішні взаємини. Реформація пробудила субстанційне начало духа — свободу. Відтоді почала розвиватися думка, тобто стверджувались основні положен-

³ Карл Великий (724–814). Від 768 р. — король Франції, а 800 р. — коронований на імператора.

ня, виведені з розуму, згідно з якими, державний лад треба змінити. Тоді державне життя стає свідомим, тобто, каже Гегель, відповідає вимогам розуму. Уже тоді стали нехтували звичаями й традиціями. Отже, вперше реалізується свобода духа. Ці три періоди можна образно передати як Царство *Отця, Сина й Духа*.

Починається дипломатична політика, яка об'єднує одні держави проти інших. Це епоха, коли світ стає ясний і зрозумілий самому собі.

Третю епоху можна порівняти з римським світом. Там визнається раціональна мета, привілеї і вияви партикуляризму заступаються єдністю щодо загальної мети держави. Народи воліють прав у собі і для себе. Постають нації і національні ідеї.

Релігія також не може встояти без думки, і вона частково наближається до поняття, частково, під впливом думки, впадає у відчай, перетворюючись на забобони.

Тепер ми переходимо до того пункту всесвітньої історії, який має назву “переселення народів”.

Треба відрізнити ті германські народи, які залишились на своїх попередніх місцях і ті, які осіли в Римській імперії, змішавшись у такий спосіб із раніше підкореними народами. Відбувається, так би мовити, подвоєння германських народів — на ост і вестготів. Доля цих народів склалась по-різному, проте загальна мета їх полягала в тому, щоб заволодіти територією і сформуванати державу.

Отже, країни й території, що входили до складу Римської імперії, підкорили варвари. Утворюються нові нації, які мають сліди подвійного походження. На поверхні це виявляється через мову, з одного боку — латина, а з іншого — національні мови. Латину поступово витісняють національні мови:

- 1) III–IV ст. до Р. Х. — V ст. після Р. Х. — повне панування латини;
- 2) до XII ст. після Р. Х. латиною користуються духівництво, медики, правники;
- 3) латина “живе” сьогодні в медичних і правничих науках. Цю тенденцію афористично висловив О. Пушкін: “Латинь сьогодні вже не модна” (Переклад наш).

Існує невидимий кордон між романськими і германським мовами: Італія, Іспанія, Португалія, Франція, Румунія, з одного боку, і Німеччина, Скандинавія і Англія, з іншого.

Переселення народів та активний процес змішування вів не до утворення цілісності, а до щораз більшої партикуляції, коли права перетворюються на привілеї.

У той час, коли на Заході панує випадковість і партикуляризм, у східному світі відбувається інтеграція цілого, яка ліквідує будь-який партикуляризм і усяку залежність. Предмет поклоніння магометан суто інтелектуальний, Аллаха не можна ні малювати, ні уявляти. Магомет — пророк, але людина, яка не може бути вищою за людські слабкості.

Іслам (покірність) як велика потуга ліквідує кордони, усякі націо-

нальні та станові відмінності. Ніщо — політична вага, майновий стан, походження не мають цінності, проте людина має цінність як *віруюча особа*. Обов'язки магометанина: поклоняйтесь Єдиному Богові, вірити у нього, дотримуватися посту, відмовляйтесь від плотських почуттів та відособлення, давати милостиню. Найвища заслуга — умерти за віру, і той, хто віддасть життя за віру, потрапляє до раю.

У християнському світі відтоді, як папа коронував Карла Великого 800 р. після Р. Х. і останній отримав титул імператора, утвердилося фактично дві імперії, у яких згодом християнська релігія розділилася на дві церкви:

грецьку   та   *римську.*

Проте держава Карла Великого була ще дуже великою. Держава — це стабільні органи управління і державні інститути. Король стояв на чолі державних посадових осіб (або чиновників) і визнавався принцип спадкоємності королівської влади. Він же воєначальник і головний землевласник.

Духівництво в епоху Карла Великого набуває великої ваги, воно звільнялось від податків, відкривало церкви та монастирі як притулок, тобто як недоторкані схованки для злочинців і волоцюг.

Отже, держава Карла Великого є першим об'єднанням християнства в державну організацію, що виникла із самого християнства, тоді як Римську імперію зруйнувало християнство. Тут спостерігаємо *найкращий державний лад* і *найгірший стан у суспільстві* — це суперечність і її потрібно було розв'язати. З такою суперечністю людство вступило в середні віки. Реакція довго не примусила на себе чекати:

- а) окремих націй супроти повного панування франків;
- б) індивідуумів проти законів і державної влади проти субординації;
- в) реакція церкви й духівництва проти дійсності.

Намітився перехід від феодальної системи до монархічної влади: феодалізм є багатовладдям, де існують пани й холопи, монархізм — один пан і немає холопів. Отже, феодалізм — це багатовладдя, тобто складна система особистої залежності. Монархія, навпаки, долає особисту залежність, свавілля окремих осіб і встановлює загальну організацію влади. Чи немає тут суперечності? Ні, адже саме завдяки свавільній (необмеженій) централізованій владі утверджується загальна організація. Це етап, коли васали перетворюються на державних чиновників, які вже не служать своєму сюзеренові, а виконують закони. Аналогічний процес відбувається і сьогодні, коли частина вчорашньої партійно-господарської номенклатури поступово трансформується на систему чиновництва, яка вже намагається виконувати не партійні циркуляри і вказівки, а закони.

Якщо монархія виходить із феодалізму, то на початку вона має його характер. Це зовнішній вияв духа. У внутрішньому плані здійснюється перехід індивідуумів від їх користування приватними правами до станової корпоративної організації.

Васали відчують силу лише завдяки своєму об'єднанню у соціальну верству. Від того моменту можемо констатувати початок утворення держав, тоді як феодал не визнає ніяких держав.

Гегель виділяє *три* способи переходу від феодалізму до монархії:

1) суверен підкорює своїх незалежних васалів, ліквідує їх партикулярну владу і стає фактично єдиним володарем;

2) князі повністю звільняються від ленної (позика за службу) залежності й самі стають монархами у своїх державах;

3) суверен приєднує мирним шляхом окремі володіння до свого і стає володарем одного цілого.

Центром соціальних теорій є держава, де “третій стан” розглядається як головне знаряддя у боротьбі проти універсальної папської гегемонії. Тільки сильна централізована держава могла подолати внутрішні міжусобиці, постійні війни, а також захистити вимоги національної суверенності в боротьбі проти католицького універсалізму. Це була епоха, коли пробуджувалися європейські нації. Потребу у сильній державі, яка могла б виконати це завдання, найкраще описав у своїй політичній теорії флорентієць, сучасник Леонардо да Вінчі, приятель Мікеланджело, мислитель і державний діяч Ніколо Мак'явеллі (1469–1527). Він виходив із того, що “змінювались держави, але світ залишався одним і тим самим”, “людина повинна спочатку жити, потім філософувати”, “інтерес — наймогутніший стимул”, а “люди швидше простять смерть батька, ніж втрату майна”.

Його політична філософія ґрунтується на відокремленні політики від релігії й моралі, а точніше — на підпорядкуванні останніх політичним цілям. Мета основного твору Н. Мак'явеллі “Державець” — практичні поради політикові заради досягнення реального результату. Отже, результатом або “загальним благом” є національна держава.

“Коли йдеться про долю батьківщини, не слід брати до уваги жодні міркування і резони про те, що справедливо і що несправедливо, що милосердно і що жорстоко, що похвально і що ганебно, необхідно, забувши про все інше, чинити так, щоб врятувати її існування й свободу”.

Державний інтерес, якому підпорядкована політична реальність, — це інтерес вітчизни. Мак'явеллізм — політичне вчення, яке вперше відокремило розглядання політичних проблем від релігії й моралі, поставивши за мету — формування національних держав.

Найсуттєвіше в тому, що передумовою й підґрунтям для такого утвердження держав виступають окремі нації, хоч відомо, що не всі нації мають абсолютну тенденцію до утворення держав. Важливу роль у становленні держави нового типу відіграють і нові технічні засоби.

З появою такого технічного засобу, як порох зникає перевага дворянства в озброєнні. Порох був головним засобом для звільнення від фізичної сили і для урівнення соціальних станів. Порох ліквідував надійність укріплених пунктів і відгоді твердині-фортеці стали втрачати своє основне призначення. На перший план вийшли такі поняття,

як стратегія й тактика у військовій справі. Вогнепальна зброя зробила крок і засвідчила тенденцію у напрямку тотальності військових дій, адже, застосовуючи її, стріляють у щось загальне, в абстрактного ворога, а не в окремих осіб.

Інтереси молодих національних держав були настільки потужні, що навіть авторитет папи відступав на другий план.

Не тільки постання національних держав показало ворожість принципу, що його обстоювала церква, таке ж ставлення було щодо мистецтва. Принцип церкви, що спонукав до хрестових походів поступово затухав.

Саме через мистецтво щораз більше собі торував дорогу вільний дух, який розійшовся з принципом церкви.

Розвитку мистецтва сприяло вивчення старовини. Зовнішнім приводом до відродження науки й мистецтва було падіння Візантійської імперії. Тоді ж 1453 року Константинополь було перейменовано на Істамбул.

Греки тікали на Захід і на Північ, поширюючи там грецьку літературу й моду на античність. Завдяки грекам пробуджується інтерес до стародавньої культури.

Тут варто згадати про такий винахід, як книгодрукування, що як і порох відповідає характерові нового часу: книга стала масовою і пішла у світ. Друковану книгу можна порівняти з далекобійною гарматою.

Іншим важливим явищем, про яке треба згадати, було нестримне прагнення духа в невідомі країни. Це вже не хрестові походи, а жадоба пізнання. Саме лицарський дух у пошуках нового шляху до Ост-Індії і відкрив Америку за допомогою магнітної стрілки.

Отже, виникнення національних держав, вивчення грецької старовини, відродження інституту приватної власності, як основи вільного розвитку особистості, а також римського права, як засобу розв'язання суперечок між власниками, разом із прагненням духа в невідомі країни — можна порівняти з ранковою зорею, або як ми її зevamo, з епохою Відродження.

Ось, нарешті, ми переходимо до третього періоду в розвитку західноєвропейського світу — Нового Часу, коли дух усвідомлює себе вільним.

Новий Час охоплює такі важливі моменти в розвитку духа як:

- а) Реформація;*
- б) вплив Реформації на формування держав;*
- в) Просвітництво й революція.*

Реформація є результатом зіпсованості західної церкви, і явище це не випадкове в європейській культурі. Суворий діагноз ставить Гегель: вищий світовий дух на той час вже усунув з неї духовний елемент. Відтоді церква, на думку Гегеля, відстає від світового духу. Цьому сприяли:

- рабське підкорення авторитету;
- дитяча віра в чудо;

- властолюбство, нестриманість, лицемірство й брехливість, коли спокута гріхів здійснювалась за гроші, так звана індульгенція⁴.

Однією з найпотужніших постатей у реформаційному русі був Лютер⁵. Він вважав, що справжня духовність, Христос, ніколи не присутній як щось зовнішнє, але як духовний першопочаток постає лише у примиренні з Богом, тобто у вірі та причетності. Віра й причетність: у цьому суть доктрини Лютера, тобто усунення зовнішнього елементу реформує усе вчення.

Для лютеранина істина не є готовим предметом, проте сам суб'єкт мусить стати істинним. Людина сама себе зумовлює до того, щоб бути вільною — такий зміст Реформації. Замість

авторитету церкви Лютер стверджує *авторитет Біблії*, як справжнього свідчення людського духа.

Реформація почалася у Німеччині й була сприйнята суто германськими народами (Німеччина, Скандинавія, Англія), але романські нації і слов'янські народи її не сприйняли. З цього Гегель робить висновок, що германський корінь дав цілісні нації, а романські — роздвоєні внаслідок змішування крові римської й германської.

Отже, розвиток духа і духовний прогрес після Реформації полягав у тому, що дух усвідомлює свою свободу через примирення, яке відбувається між

Богом і *людиною*.

Неробство перестало бути чимось святим, гіднішим вважалося, щоб людина унезалежнила себе через свою діяльність, що сприяло виробленню певного морального кодексу честі: чесніший той, у кого водяться гроші, які він витрачає на задоволення “зайвих” потреб, замість того, щоб їх дарувати ледарям і жебракам.

Відтоді совість вже не протиставляють законам держави, зникає сама дилема: жити по совісті чи по закону, що так характерна для слов'янської душі. Реформація стимулювала діяльну сторону людини. Реформація мала прямий вплив щодо державної влади, адже з нею посилюється монархія, і монарх набуває державної влади.

Особливо за Фридриха II у Німеччині настає нова епоха, коли справжній державний інтерес, на думку Гегеля, стає загальним і визнається правомірним. Він, як філософ і політик, осягнув думкою загальну мету держави, він перший з правителів охороняв загальне у державі, а приватне усував, якщо воно суперечило державній меті. Можемо констатувати, що відтоді вперше

дух = *національній ідеї*.

⁴ Індульгенція — від лат. *indulgentia* — милаість, прощення. У католицькій церкві — грамота про повне або часткове “відпущення гріхів”.

⁵ Через сто років після смерті Яна Гуса (1517) німецький католицький священик Мартин Лютер (1483–1546) прибив на дверях собору у Віттенберзі свої «95 тез проти індульгенцій», які стали початком Реформації, протестантизму і, власне, нового часу, коли Католицька церква втратила в Західній Європі свою винятковість.

Тема 6. Ідея європоцентризму у філософії історії Г. В. Ф. Гегеля

Історіографія та її види: а) первісна історія; б) рефлексивна історія; в) філософська історія. Поняття всесвітньої історії у Гегеля. Місце і роль розуму у всесвітньо-історичному процесі. Принцип поділу та основні етапи всесвітньої історії.

Серед різних концепцій філософія історії Гегеля посідає особливе місце. Великої ваги він надавав такій темі, як філософська всесвітня історія, тобто не загальні роздуми про всесвітню історію а сама всесвітня історія є основним предметом його знаменитих лекцій.

Щоб з'ясувати, що таке філософська всесвітня історія, потрібно, як вважає Гегель, розглянути три види історіографії:

- а) *первісну історію* (тезу);
- б) *рефлексивну історію* (антитезу);
- в) *філософську історію* (синтезу).

Пояснюючи основні засади *первісної історії*, Гегель називає такі імена, як Геродот і Фукидід. Ці історики описували переважно ті діяння, події й стани, які вони бачили, характерним було те, що самі вони були проникнуті їхнім духом, тобто духом цих дій, подій і станів. Це означає, що згадані історики переносили у сферу духовних уявлень те, що існувало назовні. Отже, зовнішнє явище трансформується у

внутрішнє уявлення. Це означає, що історики пов'язують в єдине явища й події, які вже минули і тим увіковічують їх.

Звісно, що до такої первісної історії не належать легенди, народні пісні, перекази — це справа, як каже Гегель, “темних” (незрячих) народів. Гегель хоче мати справу з такими народами, які знали, хто вони є і чого собі бажають.

За своїм обсягом твори, що репрезентують первісну історію, не можуть бути надто широкими (приклад — історичні праці Геродота і Фукидіда), адже те, що існує і живе в їхньому довкіллі, становить їх суттєвий зміст. Навіть більше, вони ніколи не намагались вийти за межі свого довкілля.

Найважливішим тут те, що дух автора й дух тих подій, про які він розповідає, тотожні. Історик описує те, у чому він, так чи так брав участь, або те, що він принаймні пережив. Первісний історик відтворює нетривалі періоди, індивідуальні образи людей і подій. Такі історики не вдаються до рефлексій тому, що самі духовно зжилися зі своїм предметом і ще не вийшли за його межі:

- у стародавні часи такі історики неодмінно повинні були бути великими полководцями і державними діячами;

- у середні віки, за винятком єпископів, які були в центрі державної діяльності, до таких істориків належали ченці як наївні літописці;

- за новітніх часів обставини докорінно змінюються. Наша освіченість сприймає всі події і водночас перетворює їх на оповідання.

Другий вид історії Гегель називає рефлексивною. Це така історія, виклад якої підноситься над сучасною епохою не стосовно часу, а стосовно духа. І далі подає такі її підвиди:

- а) *загальна історія*, тобто огляд усієї історії якого-небудь народу, країни або всього світу. Її головним завданням є обробка історичного матеріалу, до якого історик підходить зі своїм духом, відмінного від духа змісту цього матеріалу. Така історія, яка має за мету подати огляд тривалих періодів або цілої всесвітньої історії, змушена насправді відмовитися від індивідуального відтворення дійсності (Лівій, наприклад, змушує римських царів, консулів виголошувати промови, які більше пасували б майстерним адвокатам тої епохи, або той же Лівій дає опис битви так, наче він сам був її очевидцем) і вдаватися до скороченого викладу шляхом застосування абстракцій. Тут пропускаються події й дії, але думка резюмує багатий зміст: була війна з...

- б) другим підвидом рефлексивної історії є *прагматична історія*. Коли ми маємо справу з минулим і займаємося далеким

від нас світом, духові відкривається таке теперішнє, яке будучи власне діяльністю духа, винагороджує його за ті зусилля. Іншими словами: події різні, але загальне й внутрішнє в них, їх зв'язок єдині. Це в гегелівському розумінні “знімає” минуле і робить події сучасними. Завдяки їм — розповіді про минуле наповнюються життям теперішнім.

Особливу вагу мають моральні рефлексії та етичні повчання, які треба видобувати з історії, для цього її переважно й викладають: хороші приклади підносять душу і їх треба наводити, коли морально виховуєш дітей. Проте для народів і держав, їхні інтереси, ситуація, в якій вони опинились, труднощі, які випали на їхню долю, — це вже дещо інша сфера. Правителям, державним мужам і народам радять здобувати повчання з досвіду історії. Проте досвід та історія вчать, як каже Гегель, що народи і уряди ніколи нічому не навчилися з історії, і не діяли відповідно до повчань, які можна було б із неї почерпнути¹. Кожної епохи складаються такі обставини, що саме цієї епохи потрібно й можливо ухвалювати лише такі рішення, які випливають із самого стану речей. Хоч стан речей не може бути вічним. Адже блідий спомин минулого не має жодної сили порівняно з життєздатністю й свободою сьогодення. Тут можемо спостерігати таку ситуацію, коли одна рефлексивна історія заступає іншу, тоді кожний може видати свій дух за дух часу, який він досліджує;

в) третім підвидом рефлексивної історії є *критична історія*. Тут, на думку Гегеля, викладається не сама історія, а історія історії: дається оцінка історичним розповідям, досліджується їхня правдивість і достовірність. Вагомий внесок у цій справі мають французькі історики;

г) нарешті, останнім підвидом рефлексивної історії є така історія, яка є переходом до філософської всесвітньої історії або *історія у поняттях*.

Якщо ж рефлексивна історія дійшла до того, що прагне встановлення спільних поглядів, за умов, що такі погляди насправді є істинними, тоді вони (спільні погляди) є не тільки зовнішньою ниткою, зовнішнім порядком, а й внутрішньою душею, яка скеровує самі події й факти.

І тут ми переходимо до кульмінації гегелівської філософії історії, а саме: історія є історією ідей, а з іншого боку — ідея, подібно провідникові душ, Меркурієві, воістину є провідником народів і світу. За Гегелем, саме дух, його розумна і доконечна воля, керує ходом світових подій. Пізнати цей дух — основна наша

---

¹ Див.: Гегель Г. В. Ф. Лекции по философии истории. — СПб.: Наука, 1993. — С. 61.

лософія Гегеля вчить нас, що всі властивості духа існують лише завдяки свободі, що всі вони є лише завдяки свободі, що всі вони є лише засобами для свободи.

Матерія важка, оскільки тяжіє до центра. Духу, навпаки, властиво мати центр у собі. Звідси випливає, що всесвітня історія є виявленням духа в тому вигляді, як він виробляє собі знання про те, що він є, подібно до того, як зародок утримує у собі всю природу дерева, смак, форму плоду, так і вияви духа віртуально утримують в собі всю історію. Тому пізнаючи духовні джерела, джерела народного духа, можемо глибше пізнати його історію.

За Гегелем, дух “народжується” на Сході, і східні народи ще не знають, що дух, або людина як така в собі, вільна; а оскільки вони цього ще не знають, то вони не свободні, вони знають тільки те, що там *одна людина вільна* — лише деспот, і така “свобода” є свавіллям.

Саме у греків з’являється усвідомлення свободи, і тому вони були вільними, але вони, як і римляни, знали тільки те, що лише *деякі є вільними*, а не людина як така. Цього не знав навіть Платон і Аристотель. Тому у греків були не тільки раби, із якими було пов’язане їхнє життя та існування їхньої чудової свободи. Тут свобода є лише формою пригнічення людяності.

Тільки германські народи через християнство дійшли до усвідомлення, що *людина як така* — вільна, що свобода духа є основна властивість її природи; ця свідомість на початку з’являється у релігії, саме у цій найпотаємнішій сфері духа.

Не відразу запанувала свобода у світі. Застосування принципу свободи у громадських справах, впровадження і проникнення принципу свободи в суспільні відносини — це тривалий процес, який і творить зміст самої історії.

І тут Гегель звертає нашу увагу на відмінність принципу як такого від його застосування, тобто його впровадження у дійсність.

Фіксація згаданої відмінності дає нам те, що всесвітня історія постає перед нами, як “прогрес в усвідомленні свободи, прогрес, який ми повинні пізнати в його доконечності”². Отже, із різного розуміння свободи, а саме, що східні народи знали тільки те, що *один* (деспот) буває вільний, грецький і римський світ знав, що *деякі* з нас (громадяни) бувають вільними, ми ж знаємо, що вільні *всі* люди як такі, тобто людина як така вільна, — випливає як поділ всесвітньої історії, так і те, як ми будемо її розглядати.

² Гегель Г. В. Ф. Лекции по философии истории. — СПб.: Наука, 1993. — С 72.

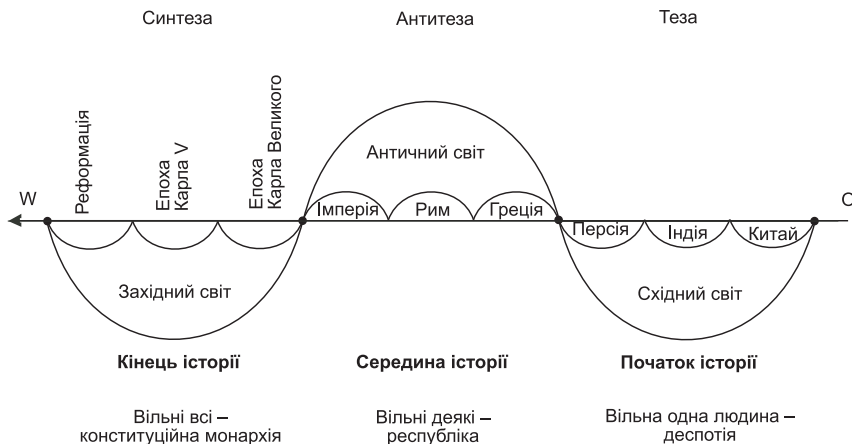

Рис. 6.1

За визначення духовного світу і кінцевої мети світу Гегель бере усвідомлення духом його свободи, оскільки духовний світ, згідно з його вченням, субстанціональний, фізичний же світ підпорядкований йому.

Ключове тут поняття свободи. Тут ще немає його визначення, радше є лише констатація свободи. Це поняття має безліч значень. Для нас важливо, що вона, свобода, будучи найвищим благом, тягне за собою величезну кількість помилок і перекручень, що, врешті-решт, штовхає нас в обійми омани.

Доконечність самоусвідомлення закладена в самій свободі, через цю доконечність вона трансформується у дійсність, адже за своїм поняттям свобода — це знання про себе, вона для себе є метою, до того ж єдиною метою, яку вона реалізує. Ця кінцева мета — це те, до чого скеровується уся робота, те, що відбувалося у всесвітній історії; заради неї тривалий час приносили різні жертви.

Лише ця кінцева мета, тобто свобода, залишається постійною, при зміні всіх подій, і вона ж є справжнім діяльним початком усіх подій та станів. Свобода — це абсолютна досконалість, яка не може бажати нічого іншого, крім самої себе. У цьому випадку Свобода дорівнює Абсолюту, а останній = Богові. Отже,

$$\text{Свобода} = \text{Богові.}$$

Важливе питання: які засоби вибирає вона для своєї реалізації? Порушення питання про засоби, завдяки яким вона здій-

снює себе у світі, веде нас до суті самого історичного явища. Якщо свобода як така — це внутрішнє поняття, то засоби, на-
впаки, є чимось зовнішнім, тим, що завжди впадає у вічі, і легко
виявляється в історії.

Якщо ближче придивитись до історії, то переконуємося у
тому, що дії людей випливають з їхніх потреб, їхніх пристрастей,
їхніх інтересів, їхніх характерів і здатностей, причому так, що
мотиви, які збуджують їх у цій драмі, є лише ці потреби, при-
страсті, інтереси, лишень вони відіграють головну роль. Коли ми
спостерігаємо користолюбну гру пристрасті й бачимо результати
цього оскаженіння, коли історія постає перед нами, як антаго-
нізм сторін, що ворогують, внаслідок яких у жертву приноситься
щастя народів, державна мудрість та індивідуальні чесноти, то
обов'язково виникає запитання: для кого або для чого, для якої
кінцевої мети були потрібні ці жахливі жертви? Такий хід розду-
мів наштовхує нас на запитання: що взяти за спільний вихідний
пункт нашого аналізу і що є дійсним результатом всесвітньої іс-
торії?

Вихідним пунктом нашого аналізу — свобода, проте існує
вона лише в наших думках, у наших намірах, але не в реальній
дійсності. Це те, що є лише в собі, є лише можливість, здатність,
вона ще не вийшла з внутрішнього стану, ще не стала чимось
реальним. Щоб воно стало дійсністю, треба додати ще один мо-
мент, а саме: виявлення її у дії, реалізацію, а їхнім принципом є
воля, тобто діяльність людини взагалі. Отже, сама діяльність, що
реалізує свободу, дає їй наявне буття, — є потреби, прагнення й
пристрасті людини.

Людина, з одного боку, надає великої ваги тому, що вона хоче
здійснити, а з іншого — вона хоче мати ще й задоволення від
виконання. Звідси випливає, що та велика мета, реалізація якої
змушує мене бути діяльним, повинна бути і моєю метою, тобто я
повинен одночасно реалізовувати при цьому і свою мету.

Отже, маємо всі підстави стверджувати, що в житті взагалі
нічого не реалізовувалося за межами інтересів тих, хто в цьому
брав участь. Оскільки інтерес за своєю суттю — це пристрасть,
то виходить, що ніщо велике у світі не здійснювалося без при-
страсті, або поза людськими пристрастями.

Звідси випливає, що предмет філософії історії охоплює
два моменти: по-перше, ідею і, по-друге, людські пристрасті.
Перший становить основу, другий — це той матеріал, із якого
буде витканий килим всесвітньої історії. Центральним пунктом,
який поєднує ці два моменти у концепції Гегеля, є моральна
свобода в державі. Держава лише тоді виявляється упорядко-

ваною і сильною сама собою, коли *приватний інтерес громадян* поєднується *із її спільною метою*, якщо один принцип знаходить своє задоволення й реалізацію в іншому. Коли досягається таке поєднання, настає період розквіту держави, її доблесті, її сили та її щастя.

Чи завжди щастя держави збігається зі щастям конкретної людини? Давно відомо, що щасливим буває той, хто влаштував своє існування так, що воно відповідає особливостям його характеру, його бажанням, коли індивід сам насолоджується своїм існуванням. Проте це так рідко буває у житті. Тому майже афоризмом підводить ризику Гегель: “Всесвітня історія — це не арена щастя”³.

Кожний індивідуум має своє уявлення про правильний спосіб дій. Усі ми знаємо, що таке “добро” і що таке “зло”. Проблема виникає тоді, коли ми постаємо перед вибором, або впадаємо у сумнів.

Великі історичні відносини мають інший характер. Саме тут відбувається велике зіткнення між нормами й законами, з одного боку, і можливостями, які протилежні цій системі, порушують і навіть руйнують її основу. Такі можливості можуть здаватися нам добрими, корисними і потрібними.

Проблема тут ось у чому: коли ці можливості стають історичними, тобто набувають форми загального? Таке загальне є моментом творчої ідеї — ідеї, яка прагне до самої себе. Звідси Гегель виводить поняття історичної людини або всесвітньо-історичної особи: це ті люди, мета яких у зародку утримує загальне, а також ті цілі, які має таке загальне.

Історичними людьми були: Александр Македонський, Г. Ю. Цезар, Б. Наполеон, Б. Хмельницький, І. Мазепа та інші саме тому, що їхні особисті приватні цілі утримували в собі той субстанціональний елемент, який творить, за Гегелем, — волю світового духа. Таких людей він пропонує називати героями, як це робили давні греки, оскільки свої цілі, своє покликання вони черпали не з ходу речей, а з внутрішнього духу, який ще не вийшов на поверхню.

Всесвітньо-історичні особистості, маючи свої цілі, ще не усвідомлюють ідеї взагалі, але, як практичні й політичні діячі, одночасно були й мислячими людьми, які вже розуміли, що *потрібно* (приклад Б. Хмельницького) і що *своєчасно* (І. Мазепа). Їхня справа полягала в тому, щоб знати це загальне як неодмінну найближчу сходинку в розвитку світу, зробити її своєю метою і

---

³ Гегель Г. В. Ф. Лекции по философии истории. — СПб.: Наука, 1993. — С. 79.

вкласти в її реалізацію всю свою енергію. Про їхнє місце в історії України й серед інших українських гетьманів свідчить влучне народне прислів'я: “Від Богдана до Івана не було гетьмана”.

Історичні особи від природи наділені гострим практичним розумом, хоч вони і не є глибокими мислителями: їхні дії, їхні промови — завжди є щонайкращими за конкретних обставин. Вони були великими тому, що бажали задоволення собі, а не іншим. Інші йдуть за ними: їхня несвідома душа стає свідомою завдяки великим людям.

Яка ж доля випадає всесвітньо-історичним особистостям, покликання яких (геґелівською термінологією), — бути довіреними особами всесвітнього духу: дух вибирає саме тих людей, яким довіряє свою місію. Це — Богом дані люди. І як виявляється, їхні долі не були щасливими. Вони з'явилися не для спокійної насолоди, усе їхнє життя було тяжкою працею, уся їхня натура виявляється через їхні пристрасті. Коли історична мета досягнута, вони відпадають, наче полова від зерна. Такі люди рано вмирають: як, наприклад, Александр Македонський (356–323 до Р. Х.), який прожив неповних 33 роки; їх підступно вбивають, як Цезаря (100–44 до Р. Х.) у 66 років, або на них чекає заслання, як Наполеона (1769–1821). Отже, життя видатних історичних людей не можна назвати щасливим, адже щастя можливе лише як приватне життя, якого вони майже позбавлені: утіху знаходять в історії лише ті, що її потребує.

Геґель дещо іронізує з тих, хто вже за нових часів намагався довести, що володарі (державники) взагалі не бувають щасливими на троні, а тому, ті, хто це “доводить”, змирилися з тим, що володарюють не вони, а інші. Вільна людина не буває задрісною, вона залюбки визнає велике та піднесене і радіє тому, що воно взагалі є.

Великими людьми вони є саме тому, що вони хотіли і здійснили велике, причому не уявне і вигадане, а справедливе і потрібне. Велике можна розглядіти тільки на відстані. Відомий вислів, що для камердинера не існує героя і не тому, що останній не герой, а тому, що перший — камердинер, тобто лакей. Він знімає з героя чоботи, кладе його спати, він знає, що герой любить вино й жінок... Отож, кепські справи таких героїв, яких обслуговують в історіографії такі психологічні камердинери.

Всесвітньо-історичним особам не властива тверезість, поміркованість, вони не зважають на багато обставин, проте повністю підпорядковується одній меті. Отже, приватні інтереси борються між собою, результатом якої є загальне. Треба усвідомити, що не загальна ідея протиставляється чому-небудь і бореться з ним, їй

ніщо не загрожує, вважає Гегель. Вона залишається на задньому плані такою, яку неможливо досягнути і неможливо пошкодити. Цю ситуацію Гегель називає хитрістю розуму, адже він (Розум) змушує, щоб пристрасті діяли на його користь.

У багатьох випадках, одиничне для Гегеля занадто мілке порівняно із загальним: індивідууми приносяться в жертву і приречені на загибель. Ідея платить данину наявного буття не із себе, а з пристрастей індивідуумів. Існує щось вище порівняно з тим, що має право на існування у світі, щось благородне й прекрасне. Звідси і формула Гегеля: “Право світового духа вище за всі одиничні права”.

І, нарешті, нам треба з'ясувати, яка ж та мета, що досягається такими засобами, тобто якої форми набуває вона в дійсності.

Коли ми знаємо мету і засоби для її реалізації, нам потрібно проаналізувати, ще один момент, а саме — той матеріал, через який реалізується мета. Цим матеріалом є сам суб'єкт, його потреби, суб'єктивність взагалі.

Результатом поєднання суб'єктивної і розумної волі є держава, тобто держава як моральне ціле є результатом поєднання суб'єктивної й розумної волі.

Загальний висновок: ідея — внутрішній початок, а держава — наявне, справді моральне життя. Для Гегеля держава — це реалізація свободи, тобто абсолютної мети. Держава — божественна ідея у тому вигляді як вона існує на землі, і що сама вона існує для себе. Потрібно пам'ятати, що вся цінність людини, вся її духовна діяльність існує тільки завдяки державі, з чим погодитись взагалі дуже важко. Отже, держава — дещо точніше визначений предмет всесвітньої історії, в якому свобода набуває своєї об'єктивності та існує, насолоджуючись цією об'єктивністю.

Тема 7. Матеріалістичне розуміння історії

Марксизм як течія західноєвропейської думки. Діяльність як спосіб існування соціального. Визначальна роль економічного чинника в житті суспільства. Соціальне відчуження. Класи і класова боротьба в історії людства (К. Маркс). Суперечності як джерело руху й розвитку суспільства. Співвідношення соціальної еволюції і соціальної революції. Міт про месію. Бунт мас і втеча від свободи. Ленінізм як соціально-політична доктрина ХХ ст. Природа тоталітарної влади (Дж. Орвелл). Технологія тоталітарної влади (А. Авторханов).

Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ) у Страсбурзі 25 лютого 2006 р. ухвалила резолюцію, у якій засуджує теорію й практику комунізму як злочин комуністичних режимів проти людства. Це дає нам привід ще раз замислитись над ідеєю комунізму, історичним матеріалізмом, правом змінювати світ, поміркувати над стрибком із “царства необхідності” в “царство свободи”...

Марксизм (комунізм) як течія західноєвропейської думки виник у 40-х роках ХІХ ст., коли в економічно розвинутих країнах загострювались соціальні конфлікти. Саме тоді почав бродити привид по Європі, *привид комунізму*. У радянській літературі існувала усталена й безапеляційна думка, що марксизм вийшов із надр німецької класичної філософії. Проте, насправді, ніякого спадкоємного зв'язку між німецьким класичним ідеалізмом і марксизмом нема, останній

виріс на ґрунті остаточного розпаду ідеалізму, відповідно, лише як продукт цього розпаду¹, і не більше. Спробуймо з'ясувати це питання.

Молодий Маркс вважав, що головним чинником, на який ми повинні зважати, вибираючи професію, є *благо людства* і наше *власне вдосконалення*, тому що “людська природа побудована так, що людина може досягнути свого вдосконалення тільки працюючи для вдосконалення своїх сучасників, в ім'я їхнього блага”². У “Листі до батька у Трір” 1837 р. він повідомляє, що прагне “випробувати свої сили у філософії”. Як відомо, результатом вивчення історії філософії була докторська дисертація про “Відмінність між натурфілософією Демокріта і натурфілософією Епікура”, за яку 15 квітня 1841 р. Єнський університет присудив Марксові вчений ступінь доктора філософії.

Важливе значення у становленні філософської доктрини К. Маркса мала його стаття “До критики гегелівської філософії права. Вступ” (1843) у якій поступово викристалізовується його світовідчуття. Уже тут він намагається нещадно все критикувати, тобто “зв'язати нашу критику з критикою політики”, або “зв'язати й ототожнити нашу критику з *дійсною боротьбою*”³ і доходить таких висновків:

1) “зброя критики не може, звичайно, замінити критики зброєю, матеріальна сила повинна бути повалена матеріальною силою, але і теорія стає матеріальною силою, як тільки вона оволодіває масами”;

2) “подібно до того, як філософія знаходить у пролетаріаті свою *матеріальну зброю*, так і пролетаріат знаходить у філософії свою *духовну зброю*”;

3) “філософія не може втілитись у дійсність, не скасувавши пролетаріату, пролетаріат не може скасувати себе, не втіливши філософії у дійсність”⁴.

Річ тут не в змісті, а в стилі. Це вже був виразно біблійний стиль, стиль старозавітних пророків, з прирівненням пролетаріату до “вибраного народу”, з натяком на власну роль вождя й Мойсея⁵.

Пізніше у спілкій праці К. Маркса і Ф. Енгельса “Святе сімейство, або Критика критичної критики” (1844) виласовано їхній погляд на всесвітньо-історичну місію пролетаріату як творця нового комуністичного суспільства. І тут відчувається той самий біблійний стиль “місія” і “Месія” (пролетаріат — визволитель і спаситель усього людства), хоч у його зовнішньому вигляді ще не було старозавітної сивої бороди пророка. У Гегеля, як відомо, історія є ніщо

¹ Див.: Булгаков С. Карл Макс как религиозный тип // Наш современник. — 1990. — №11. — С. 140.

² Маркс К. Роздуми юнака при виборі професії // Маркс К., Енгельс Ф. З ранніх творів. Вид. 2-е. — К.: Політвидав України, 1984. — С. 4.

³ Маркс К. К критике гегелевской философии права. Введение // Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд. — М.: Гос. изд. полит. лит., 1954. — Т. 1. — С. 422.

⁴ Там само. — С. 428–429.

⁵ Див.: Маланюк Є. До проблеми большевизму. — Нью-Йорк, 1956. — С. 17.

інше як вияв і реалізація всесвітнього духа (або розгортання ідеї свободи) у часі та просторі. Як бачимо, спадкоємності й тут нема.

Наступним етапом у формуванні марксизму стануть “Економічно-філософські рукописи 1844 р.”, де гегелівська категорія “відчуження духа” під пером Маркса трансформується у “відчуження праці”, або “самовідчуження робітника”. Що ж таке відчуження праці і для чого він переінакшив формулу Гегеля? Відчуження праці в Маркса відбувається такими фазами:

а) відчуження *продукту праці*, тобто результату праці;

б) відчуження самої *діяльності*, де продукт є лише підсумком діяльності, тобто якщо мені (пролетареві) не належить результат праці, то й мені не належить сама діяльність;

в) якщо мені не належить результат і сама діяльність, тоді я сам собі не належу, це і є *самовідчуження*, тобто відчуження людини від людини;

г) коли людина протистоїть сама собі, то їй протистоїть інша людина, а це вже соціальний *антагонізм*. І К. Маркс робить висновок: “Те, що можна сказати про ставлення людини до своєї праці, до продукту своєї праці і до самої себе, те саме можна сказати і про ставлення людини до іншої людини, а також до праці і до предмета праці іншої людини”⁶. Тут ідеться про “відчуження” або “самовідчуження” тільки робітника, він наповнює поняття “відчуження” зовсім іншим — економічним, класовим, історичним — змістом. Під “відчуженням”, або “самовідчуженням” праці Маркс розуміє підневільну працю робітника на капіталіста, привласнення капіталістом продукту праці робітника, відокремлення робітника від засобів виробництва тощо. Отже, К. Маркс прийшов до категорії *практики* та *ідеї комунізму* через категорію відчуження людини.

Марксизм як продукт розкладу німецького ідеалізму остаточно викристалізувався у “Тезах про Ф'єрбаха” (1845). Центральна ідея тез:

- розробка питання про вирішальну роль практики в пізнанні й революційному перетворенні дійсності;

- про сутність людини як сукупності усіх суспільних відносин;

- про залежність ідеологічних явищ від матеріальних суспільних відносин;

- про роль та істотну відмінність філософської доктрини марксизму від інших систем, адже “філософи тільки по-різному *пояснювали* світ, але справа полягає в тому, щоб *змінити* його”⁷, — підсумував він у тезах. Тут уся хитрість і суть марксизму (комунізму) — право змінювати світ. І сьогодні варто поставити запитання: а хто Ви такі, що б змінювати світ?

⁶ Маркс К. Економічно-філософські рукописи 1844 року // Маркс К., Енгельс Ф. З ранніх творів. Вид. 2-е. — К.: Політвидав України, 1984. — С. 492.

⁷ Маркс К. Тезиси о Фейербахе // Маркс К., Энгельс Ф. — Собр. соч. 2-е изд. — Т. 3. — С. 4.

Вже тоді молодий Маркс скоїв *гріх*: розв'язання теоретичних за- гадок буття зробив завданням практики, а істину перетворив на знаряддя революційної (насильницької) зміни світу, іншими слова- ми, він перетворив богиню на наложницю, яку нищівно експлуа- тував, змушуючи її приносити практичну користь. Молодий Маркс був переконаний, що розв'язання теоретичних протилежностей можливе тільки практичним шляхом, тільки за допомогою прак- тичної енергії людей, і тому їх розв'язання аж ніяк не є завданням пізнання, а являє собою дійсне життєве завдання, яке філософія не могла розв'язати саме тому, що вона бачила в ній тільки теоретичне завдання⁸. Отже, загальнофілософська максима про благо людства, якою керувався молодий Маркс, поступово загубилась у комуніс- тичній ідеології, де *право змінювати світ* стане наріжним каменем нового світогляду.

У 1845–1846 р. Маркс і Енгельс пишуть другу спільну працю “Німецька ідеологія”, де поряд з матеріалістичним розумінням іс- торії, залежністю суспільної свідомості від суспільного буття, визна- чальною роллю матеріального виробництва в житті суспільства, діалек- тикою продуктивних сил і виробничих відносин, зроблено філософ- ський аналіз *ідеї комунізму*: “Комунізм для нас не лад, який треба запровадити, не *ідеал*, із яким повинна співвідноситись дійсність. Ми називаємо комунізмом дійсний рух, який знищує теперішній стан”, і далі вони пишуть, що “*комунізм* є доконечна форма й енер- гійний принцип найближчого майбутнього. Але комунізм як такий не мета людського розвитку, не є форма людського суспільства”. Підсумовуючи К. Маркс скаже: “теорію комунізму можна виразити одним положенням — скасування приватної власності”. Що більше, комунізм як позитивне скасування приватної власності — цього самовідчуження людини, — на думку Маркса, — він (комунізм) “є *справжнє* розв'язання суперечності між

<i>людиною</i>	і	<i>природою,</i>
<i>людиною</i>	і	<i>людиною,</i>

справжнє розв'язання спору між

<i>існуванням</i>	і	<i>сутністю,</i>
<i>опредмечуванням</i>	і	<i>самоутвердженням,</i>
<i>свободою</i>	і	<i>необхідністю,</i>
<i>індивідом</i>	і	<i>родом.</i>

Він — вирішення загадки історії, і він знає, що він є це вирі- шення⁹. Дуже гарно, романтично і поетично змальовує Маркс своє бачення комунізму, проте грішить проти духу й істини, бо вже тут прихований замір криється за тлумаченням, приховане тлумачен- ня — за річчю.

Проте найглибше розуміння комунізму не у його творців, а у

⁸ Див.: *Маркс К.* Економічно-філософські рукописи 1844 року // Маркс К., Енгельс Ф. З ранніх творів. Вид. 2-е. — К.: Політвидав України, 1984. — С. 513.

⁹ *Там само.* — С. 508.

того, хто безсторонньо споглядав за процесом у момент його зародження, як наприклад Володимир Даль (з походження луганський козак), який 1881 р. (ще задовго до практики російського комунізму) у своєму “Толковом словаре живого великорусского языка” дає найглибше й найточніше означення комунізму (подаємо мовою оригіналу): “Коммунизм политическое учение о равенстве состояний, общности владений и о правах каждого на чужое имущество”¹⁰. Конгеніально. Сказав — як відрізав. Отже, усе подальше життя будь-якого явища або організму є ніщо інше, як реалізація того, що було закладено в момент його зачаття.

Згідно з новим світоглядом правові відносини, так само як їхні форми, не можуть бути пояснені ні із самих себе, ні з так званого загального розвитку людського духа, що навпаки, вони закорінені в матеріальних життєвих відносинах, сукупність яких Гегель називає громадянським суспільством, і що анатомію громадянського суспільства треба шукати в політичній економії.

Філософію історії марксизму або історичний матеріалізм концептуально й методично можна звести до одинадцяти тез про матеріалістичне розуміння історії, які містяться у передмові “До критики політекономії” К. Маркса:

1. У суспільному виробництві свого життя люди вступають у визначені, потрібні, від їхньої волі не залежні відносини — виробничі відносини, що відповідають певному рівневі розвитку їхніх матеріальних продуктивних сил.

2. Сукупність цих виробничих відносин становить економічну структуру суспільства, реальний базис, на якому підноситься юридична й політична надбудова і якому відповідають певні форми суспільної свідомості.

3. Спосіб виробництва матеріального життя зумовлює соціальні, політичні, духовні процеси життя взагалі.

4. Не свідомість людей визначає їхнє буття, а, навпаки, їхнє суспільне буття визначає їхню свідомість.

5. На певному ступені свого розвитку матеріальні продуктивні сили суспільства вступають у суперечність з виробничими відносинами, або — що є тільки юридичним виразом останніх — із відносинами власності, всередині яких вони досі розвивалися.

6. З форм розвитку продуктивних сил ці відносини перетворюються на їхні, кайдани. Тоді настає епоха соціальної революції.

7. Зі зміною економічної основи більш або менш швидко відбувається переворот в усій величезній надбудові. Розглядаючи такі перевороти, потрібно завжди відрізнити матеріальний переворот, тобто в економічних умовах виробництва, від юридичних, політич-

---

¹⁰ Даль В. Толковий словарь живого великорусского языка: Т. 1–4. — М.: Рус. яз., 1981. — Т. 2. И–О. 1981. — С. 149.

них, релігійних художніх або філософських, тобто від ідеологічних форм, в яких люди усвідомлюють цей конфлікт і борються за його розв'язання.

8. Як про окрему людину не можна судити на підставі того, що сама вона про себе думає, так само не можна судити про подібну епоху перевороту по її свідомості. Навпаки, цю свідомість треба пояснити із суперечностей матеріального життя, з існуючого конфлікту між суспільними продуктивними силами і виробничими відносинами.

9. Ні одна суспільна формація не гине раніше, ніж розвинуться всі продуктивні сили, для яких вона дає досить простору, і нові, більш високі виробничі відносини ніколи не появляються раніше, ніж дозрівають матеріальні умови їх існування в надрах старого суспільства. Через це людство ставить собі завжди тільки такі завдання, які воно може розв'язати, бо при найближчому розгляді завжди виявляється, що саме завдання виникає тільки тоді, коли матеріальні умови його розв'язання наявні, або принаймні перебувають у процесі становлення.

10. У загальних рисах, азійський, античний, феодальний і сучасний, буржуазний, способи виробництва можна означити як прогресивні епохи економічної суспільної формації.

11. Буржуазні виробничі відносини є останньою антагоністичною формою суспільного процесу виробництва, антагоністичною не в розумінні індивідуального антагонізму, а в розумінні антагонізму, який виростає із суспільних умов життя індивідуумів: але продуктивні сили, що розвиваються в надрах буржуазного суспільства, створюють, разом із тим матеріальні умови для розв'язання цього антагонізму. Через це буржуазною суспільною формацією завершується передісторія суспільства¹¹.

Отже, маємо всі підстави тлумачити марксистську доктрину як послідовну систему соціологічного детермінізму.

Антропология марксизму ґрунтується на соціологічному детермінізмі: економіка визначає все людське життя, від неї залежить не тільки вся будова суспільства, а й уся ідеологія, духовна культура, релігія, філософія, мораль, мистецтво тощо. Економіка є базис, ідеологія — надбудова. Існує єдиний об'єктивний суспільно-економічний процес, яким усе і визначається.

Де ж тоді людина? У людині, відповідає марксизм, творить не вона сама, а соціальний клас, до якого вона належить, вона мислить і чинить як дворянин, багатий буржуа, дрібний власник або пролетарій.

Те, що економіка багато важить у житті людини не відкриття К. Маркса, це було відомо і до нього. Що ж зробив К. Маркс? Він повідомив про це і надав йому *універсального характеру*. Те, що

¹¹ Маркс К. Предмова. До критики політичної економії. Збір. творів Т. 13. — С. 6-7.

К. Маркс відкрив у капіталістичному суспільстві на певному етапі його розвитку, він помилково зробив основою суспільства як такого. Багато цінного сказав К. Маркс про сучасний йому етап капіталізму, але його помилка саме в універсаізації одиничного й окремого. Абсолютизацію економічного боку життя, яку зробив К. Маркс, можна порівняти хіба що з абсолютизацією сексуального потягу З. Фрейда.

Проте це лише один бік марксизму, а є ще інший. Марксизм — це не тільки вчення про історичний та економічний детермінізм, про повну залежність людини від економіки. Він також є вченням про *спасіння*, про месіанське покликання пролетаріату, про майбутнє досконале суспільство, в якому людина більше не буде залежати від економіки і подолає владу економіки над своїм життям, про силу й перемогу людини над ірраціональними силами природи та суспільства. Це, так би мовити, стрибок із “царства необхідності” в “царство свободи”.

Як зауважив М. Бердяєв, душа марксизму саме тут, у цьому “стрибку”, а не в економічному детермінізмі.

Згідно з марксизмом активним суб’єктом, котрий звільнить людину від рабства і створить краще життя, є пролетаріат. Пролетаріат — від лат. *proletarius* — той, хто нічого немає, крім здатності до розмноження... Безпритульний, безземельний, злидений прошарок громадян Стародавнього Риму, який жив за рахунок римського суспільства. Якщо римські пролетарі жили за рахунок суспільства, то капіталістичне суспільство, на думку К. Маркса, живе за рахунок пролетаріату. А це вже була велика брехня. Єдиним джерелом існування пролетаріату відповідно до вчення марксизму є продаж своєї робочої сили власникам засобів виробництва. Пролетаріатові приписують месіанські (спаситель) властивості, на нього переносять ознаки вибраного народу Божого (“це єдиний і до кінця революційний клас”), він — новий Ізраїль. Це не що інше, як секуляризація староврейської месіанської свідомості. Отже, важіль, яким можна буде перевернути світ, знайдено. Саме тут матеріалізм К. Маркса обертається крайнім ідеалізмом.

І тепер ми переходимо до того пункту, який раніше, у радянську добу, називали “революційною діалектикою”. Відомий релігійний дослідник М. Бердяєв звернув увагу на невдале, навіть більше, безглузде словосполучення — “діалектичний матеріалізм”. Не може бути діалектики матерії, адже діалектика передбачає Логос, смисл, тому можлива лише діалектика думки та духа. Але К. Маркс переніс властивості думки та духа в надра матерії. Діалектика з мистецтва ведення бесіди в руках К. Маркса перетворюється на екзальтацію (збудження) людської волі, людської активності. Пролетарі ніколи не забунтують, доки не стануть свідомими, а свідомими вони не стануть доти, доки не зчинять бунту. Така соціальна діалектика

марксизму. Розмірковуючи над цим боком діалектики, відомий російський мислитель Л. Шестов, зауважив: “Мета діалектики — не пошук істини, а знищення суперника”¹², адже революційна діалектика марксизму не є логічною потребою саморозкриття ідеї, радше — активністю революційної людини, для якої минуле не обов’язкове.

Відштовхуючись від такого розуміння діалектики, філософія марксизму, або історичний матеріалізм усю писану історію поділяє на дві великі ери:

царство необхідності   й   *царство свободи.*

Отже, історія, яка вийшла з-під пера К. Маркса, поділена на дві частини (за аналогією Августина): на *темне минуле*, коли людина була рабом, і на *світле майбутнє*, яке починається з перемоги пролетаріату в комуністичній революції. Комуністична революція є поворотним пунктом всесвітньої історії, щось на кшталт Різдва Христового для таких мислителів, як Августин, Гегель тощо. І сама термінологія нового учення була вироблена не в рамках марксизму, а задовго до нього, що більше, запозичивши схему всесвітньої історії в Августина, К. Маркс лише вдало її використав, наповнивши її новим ідеологічним змістом: “месія” і “всесвітньо-історична місія пролетаріату”, “докорінний поворот у всесвітній історії пов’язаний з діяльністю Ісуса Христа” і “докорінний поворот, пов’язаний з революційною діяльністю пролетаріату”. Усе, що було до Різдва Христового, Августин назвав передісторією, справжня історія починається з Різдва Христового. У К. Маркса передісторія — це первіснообщинний лад, або “примітивний комунізм”, тобто рай на землі, де не було багатих і бідних, гнобителів і пригноблених, усі були рівні в бідності, аж доки не виникла приватна власність (справжнє гріхопадіння для марксиста), за яким йде вигнання з раю у царство необхідності з приватною власністю і класовим антагонізмом. Тому знаменитий “Маніфест комуністичної партії” (1848) автори починають із констатації того, що вся попередня історія є історією боротьби класів. У вічному антагонізмі перебували:

<i>раб</i>	і	<i>вільний,</i>
<i>кріпак</i>	і	<i>поміщик,</i>
<i>майстер</i>	і	<i>підмайстер</i>
<i>найманій робітник</i>	і	<i>буржуа,</i>
тобто <i>пригноблені</i>	і	<i>гнобителі</i> ¹³ .

Комунізм покликаний покласти цьому край, тому справжня (дійсна) історія, з погляду бородатих класиків, починається з перемоги комуністичної революції й запровадження диктатури пролетаріату, і продовжується аж доти, доки всі джерела суспільного ба-

¹² Шестов Л. Доля Сократа. Сочинения: В 2 т. — М.: Правда, 1993. — Т. 1. — С. 610.

¹³ Див.: Маркс К., Енгельс Ф. Маніфест коммунистической партии // Маркс К., Энгельс Ф. Собр. соч. 2-е изд. — Т. 4. — С. 419–459.

гатства не полюються повним потоком і здійсниться великий принцип “Від кожного — за здібностями, кожному — за потребами”¹⁴.

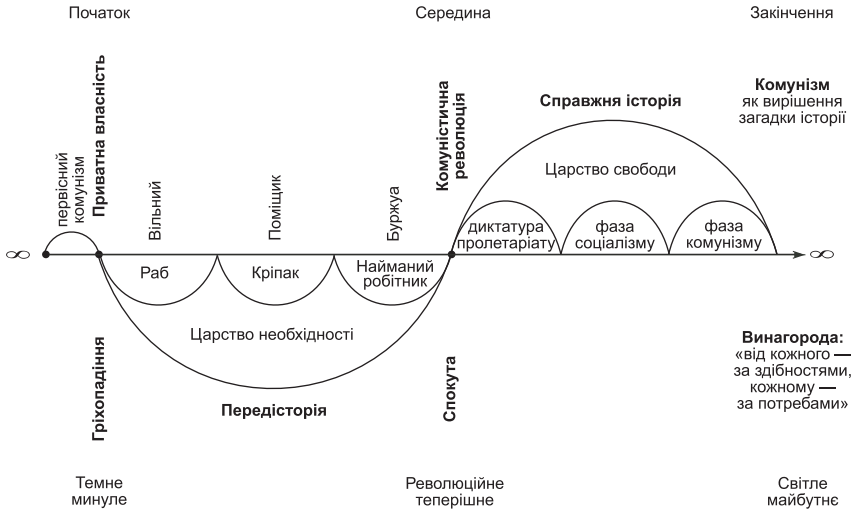

Рис. 7.1

Кожна векторна історіософія передбачає спрямування і має три обов'язкові пункти свого розвитку: *початок* і *кінець*, а там, де є початок і кінець, обов'язково має бути *середина*. Початком історії для Августина було гріхопадіння, для К. Маркса таким відправним пунктом було виникнення приватної власності¹⁵ (цього справжнього, на їхню думку, гріхопадіння в історії людства). Кінцевим пунктом історії в Августина є Апокаліпсис (Суд Божий), в іншого — комунізм як вирішення загадки історії.

“Стрибок” із царства необхідності в царство свободи, на думку Маркса, є перемогою над первородним гріхом, який він убачав у приватній власності як економічній підставі експлуатації людини людиною. Тому різниця між

	<i>пролетаріатом</i>	і	<i>буржуазією</i>
є різниця між	<i>добром</i>	і	<i>злом,</i>
	<i>справедливістю</i>	і	<i>несправедливістю,</i>
	<i>чеснотою</i>	й	<i>пороком.</i>

Отже, К. Маркс створив справжній міт про пролетаріат, а його всесвітньо-історична місія є предметом віри, тому марксизм є не

¹⁴ Див.: Програма Комуністичної партії Радянського Союзу (Нова редакція). — К.: Політвидав України, 1986. — С. 22.

¹⁵ Пригадайте, суть вчення комунізму, на думку його творця К. Маркса, можна висловити одним твердженням — скасування приватної власності.

тільки ученням, політичною доктриною, а й вірою, своєрідною ерзац-релігією. І в цьому її сила. “Вчення Маркса всесильне тому, що воно вірне”, — казав В. І. Ленін.

Як видно, у марксизмі є два напрями:

а) об’єктивно-науковий, детермінований економічними життями (“Капітал”)¹⁶;

б) суб’єктивно-доктринальний або революційно-класовий момент, вершиною якого є “Маніфест комуністичної партії”.

Звідси і два напрями у розвитку російського марксизму. На початку російська інтелігенція переважно сприйняла вчення К. Маркса з об’єктивно-наукового боку. За межами імперії постала група “Освобождение труда” на чолі з Г. В. Плехановим. Це був початок російського марксизму та соціал-демократичного руху взагалі. Г. В. Плеханов особливо наголошував на тому, що “за капіталізмом уся динаміка нашого суспільного життя”. Кажучи це, їх цікавив не стільки сам економічний розвиток Росії як позитивна мета й благо, скільки пошук знаряддя революційної боротьби. Тобто вони більше думали не про промисловість як таку, виробництво як таке, а, передусім про *знаряддя* майбутнього перевороту — пролетаріат. Вони марили великими потрясіннями. Російському марксизмові об’єктивно була властива основна суперечність: як можна було бажати розвитку капіталізму, вітати цей розвиток і водночас вважати капіталізм злом та несправедливістю, із якими кожний соціаліст, покіяканий боротися. Правда, одна частина соціалістів (соціалістів-революціонерів) узялася за револьвери і бомби, інша — поки що була проти терору і лише заглиблювалась у теорію Маркса.

Суб’єктивний, революційно-класовий бік марксизму репрезентував В. І. Ленін і більшовики. Саме він Ульянов-Ленін стверджував, що соціалізм може бути здійснений у Росії і без достатнього розвитку капіталізму і до утворення численного робітничого класу. Плеханов наполягав на тому, що соціальної революції треба чекати і після 1905 р. категорично виступав проти соціалістичної революції через захоплення влади. Ленін чекати не хотів. Плеханов відстоював думку про те, що звільнення робітничого класу повинно стати справою самих робітників. У Леніна звільнення робітничого класу стало справою підпільної організації, а його робота, “Що робити?” стала теоретичним обґрунтуванням цієї діяльності. Плеханов більше книжний революціонер, ніж практичний діяч. Отже, у Росії зіткнулись

інтелектуальна теорія і *революційна воля*,
у політиці — це

меншовики

та *більшовики*.

---

¹⁶ У майбутньому якщо щось і буде мати справжню цінність з усієї теоретичної спадщини марксизму, то, мабуть, буде “Капітал” К. Маркса, як можливий варіант аналізу капіталістичного виробництва у XIX ст. Сьогодні ж його праця мало що може дати для розуміння сучасного стану речей. Ставлення до неї може бути лише таке, як і до будь-якої пам’ятки історії економічних вчень, як до фрагменту збереженої історії.

Марксисти-більшовики виявили більше російську традицію, ніж марксисти-меншовики. Ульянов-Ленін чудово знав:

- 1) *психіку московського народу,*
- 2) *механіку московської історії,*
- 3) *коріння московської культури і*
- 4) *природу її влади.*

Марксизм у більшовицькій редакції був поєднаний, з одного боку із Стенькою Разіним як втіленням “русской вольниці”, а, з іншого боку, — із віковою традицією російської деспотії: від російських царів до генеральних секретарів. “Російська революція, будучи в істоті своїй розпадом імперії, знайшла в большевиках заміну обслуги імперської машини”¹⁷. Ленінізм — це перемога революційної волі. Що ж таке революційність? І чому вона перемогла?

Революційність визначається зовсім не радикалізмом цілей і навіть не характером засобів, які застосовуються у боротьбі. “Революційність, — на думку М. Бердяєва, — є тотальність, цілісність стосовно будь-якого акту життя. Революціонер — це той, хто в кожному акті, що здійснюється, відносить його до цілого, до цілого суспільства, підкорює його центральній і цілісній ідеї. Для революціонера немає відокремлених сфер, він не допускає подрібнення, не допускає автономії думки щодо дій і автономії дій щодо думки. Революціонер має інтегральне світоспоглядання, в якому теорія й практика органічно сполучені. Тотальність у всьому — визначальна ознака революційного ставлення до життя”¹⁸. Революційність ніколи не допускає приватної власності та приватного життя, відокремлення громадянського суспільства від правової держави, розподілу державної влади тощо.

Марксизм став крахом російської інтелігенції, був усвідомленням її слабкості й трагізму. Трагізм інтелігенції полягав у тому, що інтелектуальна теорія, яку репрезентував теоретик і пропагандист марксизму Г. В. Плеханов, була розчавлена революційною волею, яку уособлює вождь-диктатор — В. І. Ленін.

Останній здійснив революцію в ім'я Маркса, але не за Марксом. Саме така і тільки в Росії могла відбутись революція. Ленін наполягав на оригінальному характері російської революції, він побудував теорію й тактику російської революції і здійснив її у *нечаївському дусі*¹⁹.

¹⁷ Маланюк Є. До проблеми большевизму. — Нью-Йорк, 1956. — С. 11.

¹⁸ Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма. Репринтное воспроизведение издания УМКА-PRESS, 1955 г. — М.: Наука, 1990. — С. 87.

¹⁹ Сергій Нечаєв (1847–1882) — організатор таємного товариства “Народная расправа”, автор “Катехизиса революционера”, 1869 р. забив студента Іванова в Москві, через підозру в зраді, потім утік за кордон. 1872 року швейцарська влада видала його Росії, де він був ув'язнений на 20 років. Помер в Олексіївському рavelіні Петропавлівської фортеці. Нечаївщину засудив І Інтернаціонал, але не російські революціонери. Може тому Ленін так ретельно оминав це ім'я. Тут прихована якась таємниця, внутрішня історія еволюції російської революційної самосвідомості, про яку ми поки що дуже мало знаємо.

Ленін не теоретик марксизму як Плеханов, а теоретик і організатор революції. Майже вся його робота — це була теорія й практика революції.

З усього марксизму Леніна найбільше зацікавила одна тема — тема захоплення влади й запровадження диктатури пролетаріату. Він багато читав, але набував знання для конкретної мети, для боротьби й дії. Теоретична спадщина В. І. Леніна велика (п'яте — останнє видання його творів — це 55 томів), але серед них особливо виділяється дві праці, у яких Ленін постає як утілення революційної волі — це “Що робити?” (1902), а також “Держава і революція” (1917). Останню ще називають — біблією дежавного перевороту.

У теорії Ленін боровся з ересями та різного ґатунку ухилами. Для нього добро — все, що служить революції, а зло — усе, що стає їй на заваді. Ленін був абсолютно відданий ідеї комунізму. Але ця одержимість однією ідеєю призвела до страшного звуження та спрощення його свідомості, до морального переродження, до застосування злочинних засобів у боротьбі. Ленін — абсолютист, він вірить в абсолютну істину, вона для нього — знаряддя революції й організації диктатури.

Для Леніна марксизм — це передусім вчення про диктатуру пролетаріату в селянській країні. Диктатура впливає з його цілісного тотального світобачення. Він стверджував диктатуру навіть у філософії, вимагаючи диктатури діалектичного матеріалізму над думкою. Ленінське вчення про диктатуру пролетаріату полягає у тому, що він стверджував не диктатуру емпіричного пролетаріату, який у Росії був дуже кволим і нечисельним, а *диктатуру ідеї пролетаріату*, яку від імені останнього здійснюватиме партія, що за своєю суттю є кримінальною і злочинною організацією. На прикладі Росії ще раз підтвердилась історична закономірність, що *“диктатура потрібна не для того, щоб захистити революцію, а навпаки, революцію здійснюють, щоб запровадити диктатуру”* (Дж. Орвелл)²⁰. Диктатура однієї партії неминуче призводить до диктатури однієї особи. Історія радянської Росії (СРСР) найкращий тому доказ. Глибокий аналіз технології тоталітарної влади дає у своїх працях А. Авторханов²¹.

Досліджуючи джерела й смисл російського комунізму, М. Бердяєв писав: “Ленін — антигуманіст, як і антидемократ. У цьому він — людина нової епохи, епохи не тільки комуністичних, а й фашистських переворотів. Ленінізм — це вождизм нового типу, він висуває вожда мас, наділеного диктаторською владою. Його будуть наслідувати

²⁰ Див.: Оруэлл Дж. “1984” и эссе разных лет. — М., 1989. — 384 с.

²¹ Див.: Авторханов А. Происхождение партократии. — Париж, 1973; Авторханов А. Империя Кремля. — М., 1991. — 112 с.; Авторханов А. Технология власти. — М.; СПб, 1991. — 221 с.

Муссоліні й Гітлер. Сталін буде довершеним типом вождя-диктатора²². Воля до влади стане самодостатньою і за неї будуть боротись як за мету, а не як за засіб.

Марксів комунізм, звичайно, є утопією, але утопею, яка має тенденцію до реалізації. Історія більшовизму — це історія утопії при владі. А що таке утопія при владі? Її політика — це вже злочин проти особи і проти людства. Тому Резолюція ПАРС від 25 лютого 2006 р., яку торпедувала більшість делегатів від Російської федерації, є справедливою і своєчасною, хоч прийнята у кучому вигляді. Чого боїться сьогодні Росія як спадкоємиця СРСР? Лише одного, що їй виставлять рахунок народи і нації. Резолюція започаткувала осуд не тільки практики комуністичного правління, а також ідеології комунізму, яка обґрунтовувала злочинну діяльність влади.

На прикладі Росії можна переконатись у правильності й глибині думки, що революцію готують *романтики* (К. Маркс), здійснюють — *фанатики* (типовим фанатом революції був Ульянов-Ленін), а результатами користаються різні *пройдисвіти й покидьки* (Сталін і К^о). Сталінізм проростає на ґрунті російської демократії, проте його коріння сягають глибин московсько-татарської крові й ординської політичної традиції²³. Отже, мрії світоудосконалювачів стали знаряддям у руках владних натур.

“Що змінилось?” — запитував відомий російський поет М. Волошин (Корнієнко — українець з походження). Росія завжди вгадувала, завжди відчувала:

*“В комиссарах — дух самодержавия,
Взрывы революции — в царях”,*

прозоро натякаючи на царя-революціонера Петра I, і революціонера-царя Сталіна у ХХ ст. Для Росії минуле століття почалося із запитання: що робити? Проте закінчився цей “русский век”, як відомо, відповіддю — чого не слід робити. У передмові до видання українського перекладу своєї повісті “Скотний двір” (1949) Дж. Орвелл писав: “Ніщо так не сприяло спотворенню початкових соціалістичних ідей, як віра, нібито нинішня Росія є зразком соціалізму, а тому будь-яку акцію її правителів треба сприймати як належне, якщо не як приклад для наслідування...”²⁴. Така революція більше ніколи не повинна повторитися.

Українська духовна традиція і ментальність теж ніколи не сприймала марксизму, особливо в його суб’єктивно-доктринальному вигляді. Достатньо нагадати, що відомий український дослідник

²² Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма. Репринтное воспроизведение издания УМСА-PRESS, 1955 г. — М.: Наука, 1990. — С. 102-103.

²³ Ширше про це див.: Федотов Г. Россия и свобода // Знамя. — 1989. — №12; Федотов Г. Лицо России // Вопросы философии. — 1990. — №8.

²⁴ Цит. за: Сила Старшого Брата. Похмурі пророцтва Джорджа Оруелла // День. — 2006. — 7 жовт.

Д. Чижевський у своїх знаменитих “Нарисах з історії філософії на Україні” у рубриці “Марксизм” згадав лише про Миколу Зібера і присвятив йому тільки 15 рядків.

Варто нагадати, як оцінював український мислитель Іван Франко комуністичну теорію взагалі, та матеріалістичне розуміння історії зокрема. З цього приводу він писав, що повна спільність на землю неможлива і була би навіть шкідливою. Цікавими є також його міркування щодо питання про державу, як знаряддя визиску, яку теоретики марксизму хотіли б перетворити на народну державу. Марксисти і взагалі соціал-демократи як партія, пише І. Франко, “бажала захопити в свої руки державну власть, не на те, аби знищити її і дати всім горожанам якнайповнішу і найширшу свободу”²⁵. Навпаки, на думку соціал-демократів, держава (майбутня, народна) “мала статися всевладною панею над життям усіх горожан. Держава опікується чоловіком від колиски до гробової дошки. Вона виховує його на такого горожанина, якого їй потрібно, запевнює йому заробіток і удержання, відповідне до його праці й заслуги. Вона, знаючи потреби усіх своїх горожан, регулює, кільки й чого треба робити...”²⁶. Отже, “віра в необмежену силу держави в будущім устрою, то головна прикмета соціальної демократії”²⁷. Сьогоднішня соціал-демократія усіх гатунків і відтінків (від “малинових” і “об’єднаних”, і аж до “прогресивних”) тільки укріплює цю віру і прагне за допомогою сили держави знову ошчасливити народ. На її думку, пише далі І. Франко, кожна людина в майбутньому устрою від народження до смерті буде державним службовцем та пенсіонером: держава дасть йому наперед відповідну підготовку, потім буде визначати йому роботу і план (у Леніна це називається контроль держави за мірою праці та мірою споживання), давати заохоту і відзнаку²⁸, а на старість, або в разі хвороби ласковий хліб. Нема що й казати, резюмує І. Франко, ці погляди є дещо привабливими для бідних людей.

Життя в Енгельсовій (читай комуністичній) народній державі було би правильне, рівне, як добре заведений годинник. Але є у тім деякі гачки, що будять поважні сумніви. Сказавши це, І. Франко формулює твердження, які заперечують комуністичну теорію К. Маркса, і соціал-демократичну доктрину взагалі:

1. “Поперед усього та всеможна сила держави налягла би страшним тягарем на життя кожного поодинокого чоловіка.

2. Власна воля і власна думка кожного чоловіка мусила би щезнути, занідити, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною.

---

²⁵ Франко І. Що таке поступ? // Зібрання творів: У 50 т. — Т. 45. Філософські праці. — К.: Наукова думка, 1986. — С. 340–341.

²⁶ Там само. — С. 341.

²⁷ Там само.

²⁸ Дотепер всі мислимі й немислимі відзнаки сконцентровані у руках тільки першої особи держави.

3. Виховання, маючи на меті виховувати не свобідних людей, але пожиточних членів держави, зробилась би мертвою духовною муштрою, казенною.

4. Люди виростили б і жили б в такій залежності, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших поліційних державах нема й мови.

5. Народна держава сталась би величезною народною тюрмою.

6. А хто були б її сторожі? Хто держав би в руках кермо тої держави? Сього соціал-демократи не говорять виразно, та в усякім разі ті люди мали б в своїх руках таку величезну власть над життям і долею мільйонів своїх товаришів, якої ніколи не мали найбільші деспоти.

7. І стара біда, — продовжує І. Франко, — нерівність, вигнана дверима, вернулась би вікном: не було би визиску робітників через капіталістів, але була би всевладність керманичів — усе одно, чи родовитих, чи вибраних — над мільйонами членів народної держави²⁹. Ось від чого найбільше застерігав І. Франко і те, що сталось у радянській державі й триває на пострадянському просторі за умов “керованої демократії”: всевладність керманичів. Що виявляється у розбудові “владної вертикалі”, перманентній конституційній реформі та “удвоєнні ВВП” (Власти Владимира Путина).

8. “А маючи в руках таку необмежену власть хоч би лише на короткий час, як легко могли би ті керманичі захопити її назавсідди!”³⁰. Тоді, у далекому 1917 році, дехто наївно вважав, що більшовики силою, захопивши владу, можуть нею скористатись лише до Установчих Зборів.

9. “І як легко при такому порядку підтяти серед людності корінь усякого поступу й розвою і, довівши весь загал до певного ступеня загального насичення³¹, зупинити його та тим ступені на довгі віки, придушуючи всякі такі сили в суспільності³², що пхають наперед, роблять певний заколот, будять невдоволення з того, що є, і шукають чогось нового”³³.

10. “Ні, соціал-демократична “народна держава”, — резюмує мислитель, — коли б навіть було можливим збудувати її, не витворила би раю на землі, а була би в найліпшим разі великою завадою для дійсного поступу”³⁴.

Такі міркування видатного українського мислителя І. Франка з

---

²⁹ Франко І. Що таке поступ? // Зібрання творів: У 50 т. — Т. 45. Філософські праці. — К.: Наукова думка, 1986. — С. 341–342.

³⁰ Там само. — С. 342.

³¹ Найвищих економічних показників радянська країна досягла в середині 70-х років і то побудову комунізму, намічену на 80-ті роки, замінила таким пропагандистським заходом, як Московська олімпіада 1980 року.

³² Вся історія країни Рад — суцільна війна проти опозиційних партій і партій-сателітів, українського селянства, національно-визвольних і дисидентських рухів.

³³ Франко І. Що таке поступ? // Зібрання творів: У 50 т. — Т. 45. Філософські праці. — К.: Наукова думка, 1986. — С. 342.

³⁴ Там само.

приводу марксизму і матеріалістичного розуміння історії, соціал-демократичної доктрини й проблем суспільного поступу, які він оприлюднив на початку ХХ ст. 1903 року — року Другого історичного з'їзду РСДРП (б), як колись казали. Саме тоді і в цьому пункті розійшлися раз і назавжди українська консервативна й російська так звана “прогресивна” думки.

Отже, українці ні расово (як етнос), ні ментально (як індивідуалісти), ні лінгвістично не сприйняли комунізму з його “новоязом” (в орвеллівському значенні цього слова). Уже тут, поки що, тільки в теорії, була закладена міна сповільненої дії, вибух якої спричинив у ХХ ст. планетарну катастрофу — Україна втратила майже чверть (!) свого населення... Залишається фактом, що від 80 мільйонів³⁵ зовсім не радянських людей, від яких, ураховуючи промисловий і сільсько-господарський потенціал територій, де вони проживали, як не дивно, *залежало майбутнє радянської імперії*, з усіма її колективізаціями та індустріалізаціями. Щоби краще зрозуміти цю геополітичну невідповідність, можна навести думку з цього приводу харківського правозахисника В. Овсієнка: “Українці як етнос з їхньою глибокою релігійністю, індивідуалізмом, приватновласництвом, прив'язаністю до свого клаптика землі не годилися для будівництва комунізму — і на це вказували високі радянські чиновники. Україна мала бути стерта з лиця Землі, а рештки українського народу мали стати матеріалом для «нової історичної спільноти» — радянського народу, основою якого були б російська людність, мова, культура. Увійти в комунізм українцем як таким, не можна було у принципі”³⁶.

І сьогодні є люди, які думають, що математика повинна бути взірцем для чинної чи можливої науки, навіть для філософії. Можливо тому, матеріалістичне розуміння історії, писав Л. Шестов, яке насправді будується за допомогою майже математичних засобів — підраховують, зважують, і знову підраховують — і багатьом здається, що це велике завоювання розуму. Звичайно, хтось бачить, що це і погано, і нудно і — даруйте — навіть є щось у цьому дурне, проте, метод витриманий. У цьому плані матеріалістичне розуміння історії є найдосконалішою, тобто витриманою, з погляду методології, філософією історії, що й зумовило її особливе утилітарне ставлення до істини. Утилітарне ставлення до істини полягає у тому, що з неї зробили засіб соціального перевороту. Ніхто ще не довів, що істина мусить бути розумною, яскравою тощо. Проте вважають, що істина не допускає суперечностей і що їй властива послідовність. Марксизм (комунізм) — найбільш послідовне вчення. Воно нічого вже не бажає, і ніяка інша філософія не може

³⁵ За переписом населення (офіційні статистичні данні), 1926 року в СРСР жило 81,195 млн (!) українців. Це приблизно стільки ж, скільки на той час там було й росіян.

³⁶ Цит. за: Крамаренко О. Чому світ не визнає Голодомор генцидомом? // День. — 2006. — 18 жовт.

його наздогнати. Направду, така філософія, і це найголовніше, має на всі запитання готові відповіді, наче дельфійський оракул.

Тепер в одному ряді стоять такі відомі твори, як “Про суспільну угоду” (1762) і “Маніфест комуністичної партії” (1848), адже на певному етапі вони стали потужними засобами влади в руках сильних людей, які зуміли підкорити собі маси і використати у своїх інтересах їхню віру в гасла “свободи”, “рівності” і “соціальної справедливості” тощо. Проте такі абстрактні ідеали мають силу лише два-три останні століття (століття партійної політики). Врешті-решт настає такий момент, що ці учення навіть ніхто вже не спростовує, вони всім набридають. З Руссо це відбулося вже давно, з Марксом — нещодавно. Утім, і це найголовніше: врешті відмовляються не від тієї чи тієї теорії, а від віри в теорії взагалі, відтак, ми відмовляємося від романтичного оптимізму XVIII ст. з його спробами змінити непридатну дійсність (світ фактів) за допомогою понять. Отже, добігає кінця епоха соціального оптимізму, біля джерел якої стояли ще Платон³⁷ і Аристотель. Якщо перший, зробив спробу, так би мовити, самому втілити “ідеали” в життя, то інший — врахувавши досвід свого попередника, став вихователем великого політика, і в такий спосіб, лише опосередковано через Александра Македонського, намагався зреалізувати, а, точніше, прищепити молодому політові свої уподобання і мрії. Сьогодні ж теорії стають заявленою шкільною темою, тоді як у реальному житті йдеться тільки про владу.

Великі системи лібералізму й соціалізму були створені між 1750 і 1850 роками. Теорії Маркса сьогодні майже 150 років і вона в цьому ряді остання. За своєю внутрішньою суттю і матеріалістичним розумінням історії, ця теорія є крайнім наслідком раціоналізму і тому його завершальним етапом. Подібно до того, як віра Руссо у права людини вмерла 1848 р., так і теорія Маркса потьмяніла з Першою світовою війною й особливо тріумфальною перемогою російського більшовизму. Той, хто порівняє фанатизм діячів Французької революції із позицією комуністів 1918 р., які були змушені підтримувати неіснуючу переконливість, і в себе, і у своїх прихильників, не за для ідеї, а заради влади, від якої залежали їхнє життя і добробут, той зможе передбачити крах будь-якої програми, якщо вона стане на заваді в боротьбі за владу. Віра в теорію була характерна для дідів, а для внуків — це лише доказ провінційності. Отже, усі ці учення *істинні* для їхніх прибічників і хибні для супротивників, але питання в іншому: чи буде людина прибічником або супротивником, визначається не логікою аргументації, не резонами, а самим життям.

---

³⁷ Саме Платон, запровадивши найкращі (ідеальні на його думку) перетворення, спробував удосконалити Сиракузи згідно зі своїми ідеологічними рецептами, і що в результаті? Знищив це місто. Антична історія цього трагічного експерименту — повчальний приклад втручання вишуканої “мудрості” в реальну політику.

Комунізм як теорія й практика подібний до хімічної реакції, де результат віддзеркалює весь процес. Якщо еволюція поглядів Маркса, від роздумів юнака — “*хто виховує вихователя?*”, пролягає через младогегельянське переживання *відчуження*, і йде далі, до категорії *практики* та *ідеї комунізму*, то для Леніна марксизм (комунізм) стає вже керівництвом до дії, а саме: “як практично перевернути світ?” Попри мільйонні жертви комуністичних терорів в СРСР, Китаї, Кампучії є ще один злочин, можливо найбільший, який не піддається статистичному обрахуванню: це виховання *нової людини*. Комуністичні режими повалені, а нова людина (у нашому випадку — “совок”) залишилась. Уже декілька поколінь людей відлучені від Бога, від приватної власності, власність для них — не результат власної діяльності, а крадіж — все те, що вони вкрали на заводі чи сам вкрадений завод, на фермі чи сама вкрадена ферма. На жаль, нова людина — це реальність, яка дедалі гучніше й агресивніше про себе нагадує: вона є у хитромудрих схемах кучмівської “прихватизації”, у продажних вироках господарського суду і рейдерських³⁸ атаках на чужу власність, нова людина — це перевертні в погонах, розтрощені й понівечені наші під’їзди, вона дихає й промовляє через розбиті вікна і напіврозібрані стіни численних ферм колгоспів “Заповітами Ілліча”.

Отже, замість пізнання світу комунізм (марксизм) дає людині право змінювати світ, тут усе визначається не просвітленням думки, не світлом розуму, а екзальтацією волі, замість свободи вибору — активна життєва позиція, адже свобода вибору роздвоює й ослаблює енергію. Комунізм — це поєднання ідеї рівності з диктатурою хибного світобачення. Сьогодні людство має колосальний досвід входження у комунізм: російський, китайський, кубинський тощо, але воно абсолютно немає досвіду, як із нього вийти...

Поміркуйте:

1. Що таке історія та історичне мислення?
2. Яку роль відіграла юдео-християнська традиція у формуванні філософії історії?
3. Чому в історичних подіях дуже часто можна простежити принцип незбіг між метою й результатом?
4. Аргументуйте різницю між описовою історією як знанням фактів і теоретичною реконструкцією історичного процесу?
5. Чи можлива була б грецька демократія без оракулів, народних трибунів і рабства?
6. Чи була у греків тисячолітня історія, яка заслуговувала б називатися історією, чи це тільки міти та легенди старовини?

---

³⁸ Рейдери — загарбники чужого майна, загони економічного тероризму. Їх бізнес — забрати Ваш. Вони, на підставі так зв. “рішень” суду або “кривих заходів”, провадять свою експропріацію (від лат. *exproprio* — позбавляю власності) і передають її в інші руки.

СВІТ ЯК ІСТОРІЯ

Тема 8. Виникнення і ландшафт

*Космічне й мікрокосмічне. Місце людини в космосі.
Морфологія людини*

Рослина існує не сама собою. Вона є частиною ландшафту. Кожна рослина не вільна очікувати, бажати й вибирати. Тварина, навпаки, здатна вибирати. Кожна тварина — самостійний малий світ в іншому, світі великому.

Залежність і свобода — так можна висловити найглибшу й докорінну відмінність рослинного і тваринного існування. Тільки рослина — цілковито те, що вона є. У сутності ж тварини закладена якась двоїстість, тварина — це рослина плюс дещо інше. Пильніше придивимося до стада, котре, відчуваючи небезпеку, збивається у згусток найвищої щільності, щоб на мить знову стати частиною ландшафту.

О. Шпенглер добирає для них прекрасні імена, що прийшли з глибокої давнини: рослина — щось “космічне”, тварина ж — це ще й “мікрокосм” щодо макрокосмосу. Жива твар — мікрокосм лише з уваги на своє відособлення від світобудови, що робить її здатною самостійно визначати своє місце у просторі. Тільки ці маленькі світи, що вільно рухаються стосовно великого світу наділені *тілесністю*. Щось протривить у нашій душі тому, щоб приписати властивості тіла рослині.

Подібність у будові тіла людини й мавпи була добре відома ще ученим античності. Аристотель ділив тварин на тих, які мають кров і безкровних, поділ, що тепер відповідає поняттям — “хордо-

вих” і “безхордових”. Він також висловив ідею, що природа подібна до “драбини”, що веде від нижчих до найвищих виявів життя. За Аристотелем, людина вінчає собою ряд тварин із кров’ю. Між людиною й іншими тваринами є мавпи. За його визначенням, людина — це тварина суспільна (зоон політикон).

В органічному світі Аристотель виділяє три градації душі й відповідно до трьох груп функцій живого:

- 1) живлення, ріст, розмноження й зменшення;
- 2) переміщення й відчуття;
- 3) мислення.

“Веgetативна душа” властива рослинам, які іншої градації не мають. Тварини мають не тільки “веgetативну”, а й “чуттєву”. Людина поряд з іншими наділена ще й “розумною душею”, яка дає їй можливість створювати загальні поняття. Основними характерними рисами фізичної будови людини згідно з Аристотелем є такі:

- вертикальна (двонога) хода;
- дещо сплюснена грудна клітка;
- дещо зміщене вліво серце;
- плече довше за передпліччя;
- стегно довше за гомілку;
- лице (замість морди);
- нерухома вушна раковина;
- дуже мінливий колір очей.

Наступним етапом у розвитку знань про місце людини в природі стали антропологічні дослідження мавп, які проводив римський учений Клавдій Гален (131–200 до Р. Х.) і який називав мавп “смішними копіями людей”. І лише 1699 р. англійський анатом Едвард Тайсон опублікував докладний анатомічний опис молодого шимпанзе. “Направду людина частково є звір, — писав він, — частково ангел; вона є ланкою у тварині, що поєднує одного з іншими”¹.

Ще у XVIII ст. шотландський юрист Джеймс Бернет лорд Монбордо у роботі “Про походження і прогресивний розвиток мови” писав про діяльність, яка творить культуру і виокремлює нас із природи, проте він зовсім не стояв на еволюційній точці зору. Види рослин і тварин, на його думку, незмінні. Ідеї і тільки ідеї відрізняють людину від тварини. Отже, підсумовує Монбордо, відмінності між людиною й орангутангом не вроджені, а набуваються у процесі розвитку. Початковий і кінцевий ступінь завжди різко відмінні один від одного:

насіння	—	це не рослина,
ембріони	—	не дорослі тварини,

¹ Цит. за: *Рогинский Я. Я., Левин М. Г.* Антропология: Учебник для студентов ун-тов. — 3-е изд. — М., 1978. — С. 120.

точки, лінії і поверхні	—	не тіла,
монади	—	не числа,
елементи речей	—	ще не самі речі,
можливість виникнення мовлення	—	ще не є мовлення.

На наших очах немовля з “тварини”, яким воно є при народженні, перетворюється на людину, тобто стає людиною.

Важливою віхою у вивченні місця людини в системі живого світу стала праці шведського натураліста Карла Лінея (1707–1778) — “Система Природи” (1775) і “Філософія ботаніки” (1751), у яких він виокремив клас приматів, де розмістив, разом із кажаном, лемуrom і мавпою і людину. Йому ж належить і виокремлення виду *Homo sapiens* і його поділ на раси — *Americanus* (американський), *Europaeus* (європейський), *Asiaticus* (азійський), *Afer* (африканський), *Monstrosus* (потворний).

Згодом Жан Батист Ламарк (1744–1829) свою теорію походження людини виклав у праці “Філософія зоології” (1809). Основу теорії становить ідея про потреби, внаслідок чого народжуються зусилля, які створюють (форму) орган.

Думки про близькість людини до тваринного світу Чарльз Дарвін (1809–1882) висловив ще задовго до своєї знаменитої праці “Походження видів шляхом природного добору” (1859). Дарвін тут присвятив людині лише декілька рядків, але залишився переконаним, що в майбутньому “багато світла буде пролито на походження людини і на її історію”². Ось, що він писав у своєму записнику 1837–1838 р.: “Якщо дати простір нашим здогадкам, то тварини — наші брати по болю, хворобі, смерті, стражданню і голоду, наші раби у найтяжчій роботі, наші друзі у наших задоволеннях — усі вони ведуть свій родовід від одного спільного з нами предка — нас всіх можна було б об’єднати разом”³. У книзі “Походження людини і статевий добір” (1871) він висунув і обґрунтував гіпотезу походження людини від мавпоподібного предка. Уже майже 140 років вирують пристрасті навколо цієї ідеї, проте ні спростувати, ні підтвердити її сьогодні ми не можемо, нехай це залишиться вічною загадкою для самої людини.

О. Шпенґлер, навпаки, вважає, що не існує яскравішого спростування Дарвіна, ніж досягнення сучасної палеонтології, що ясно демонструє: усі, які були на той час, форми людини відповідали нині живим і немає жодного натяку на розвиток у бік доцільної раси. Така форма життя як людина, як і будь-яка інша, зобов’язані своїм виникненням якійсь несподіваній зміні космічного масштабу: а “звідки”, “як” і “чому” залишаться навіки нерозгаданою таємницею Творця або Всесвіту.

² Цит. за: Рогинский Я. Я., Левин М. Г. Антропология: Учебник для студентов ун-тов. — 3-е изд. — М., 1978. — С. 287.

³ Там само.

Основні питання філософської антропології сформулював Макс Шелер (1874–1928), усіх їх можна звести до одного, що таке людина і її становище в космосі. “Людина — *Homo naturalis*, — писав він — це тварина. Вона не виокремилась з тваринного світу, а була твариною і вічно буде твариною”⁴. “Тварина й людина, веде далі М. Шелер, — насправді творять певну чітку неперервність, і заснований на природних властивостях поділ тварини й людини — це лише довільний розтин, здійснений нашим розсудком. Або стисло: немає ніякої природної єдності людства. Новий принцип, який характеризує сутність людини, на думку мислителя, перебуває за межами всього того, що ми можемо у широкому значенні назвати життям: те, що тільки й робить людину людиною, не є якийсь новий ступінь життя, тим паче, не є лише ступінь одної з форм вияву життя — психіки, а це є принцип, протилежний будь-якому життю взагалі, і життю людини, якийсь справді сутнісний факт, що, як такий, не може бути зведений до природної еволюції життя, а якщо і може бути зведений до чого-небудь, то до найвищої підстави речей, тої самої підстави, однією з величніших форм вияву якої є також саме життя”⁵.

Перш ніж аналізувати високі культури, розгляньмо місце людини у космосі. Тут ми стикаємося з людиною, як повністю сформованим типом, зі своїми звичаями, мітами, мистецтвом, прикрасами, технікою, а також з певною будовою тіла, що відтоді не зазнала жодних помітних змін.

Антропологічна література подає різні цифри середньої маси мозку. Індивідуальні коливання маси мозку дуже великі. Більша частина варіацій вкладається

у чоловіків

від 1150 до 1700 г

у жінок

від 1100 до 1500 г.

Вікова динаміка маси мозку характеризується тим, що мозок, поперше, дуже рано досягає величини, близької до кінцевої маси, по-друге, дуже швидко, порівняно з іншими органами, спостерігається також і падіння його маси після етапу зрілості, аж до самої старості. Середня маса мозку новонародженого становить

у хлопчиків — 370 г,

у дівчаток — 360 г;

подвоєння маси мозку відбувається у віці 8-9 місяців, потроєння — у 3 роки; у семирічному віці середня маса досягає (заокруглено)

у хлопчиків — 1200 г   і   *у дівчаток* — 1190 г.

Період максимальної маси мозку — третє десятиліття життя людини; у старшому віці маса зменшується. Ще одна характерна деталь, якщо мозок новонародженого дуже м'який і подібний на желе, у зрілому віці — він набуває звичної форми і характерної густини, то в старості — мозок щораз більше затвердіває і втрачає свою масу.

⁴ Цит. за: Григорян Б. Т. Философская антропология. — М., 1982. — С. 29–30.

⁵ Там само. — С. 36.

Одною з характерних особливостей людини, яка відрізняє її від антропологічних мавп, є сильний розвиток головного мозку, якщо мати на увазі, що за масою тіло людини посідає середнє місце між горилою й шимпанзе і не дуже сильно відрізняється у крайніх варіантах від них, то можна порівняти його з назвами тварин за абсолютною масою мозку, а також за відношенням маси мозку до маси тіла.

<i>Абсолютна і відносна маса мозку в людини й антропологічних мавп:</i>			
<i>групи</i>	<i>автори</i>	<i>абсолютна маса мозку, г</i>	<i>відносна маса мозку, г</i>
Людина	Антоні	1360	1:45
Шимпанзе	Леве	345	1:61
Горила	Антоні	420	1:220
Орангутанг	Лехе	400	1:183
Гібон	Лехе	130	1:73 ⁶

Відмінності в розвитку немовляти і “дитяти” антропоморфних мавп подає дослідник Н. Н. Ладигіна-Котс, яка в основу цих досліджень поклала спостереження за власним 11-річним сином Руді та чотирирічним самцем шимпанзе (Йоні), за час від його народження до чотирирічного віку. Дослідниця дійшла висновку, що сила рук, зубів, витривалість тіла шимпанзе значно вищі ніж у дитини. Шимпанзе помітно випереджує дитину в самостійності при виконанні операцій “самообслуговування”. Маленьке шимпанзе їсть, п’є, очищує себе дуже обережно, ретельно й уважно. На відміну від дитини шимпанзе ніколи не ковтає кісток від плодів та інших неїстівних твердих предметів (гудзиків, коралинок, копійок тощо).

Шимпанзе само витягує собі скалки, висмоктує кров і стійко терпить біль. Загальна здатність чинити опір у шимпанзе значно вища, ніж у дитини відповідного віку. При небезпеці Йоні звичайно, ставав у “загрозливу позу”, оскалював зуби і ясна, рішуче кидався на “ворога”, намагаючись роздери його. Граючи у схованки Йоні-шимпанзе ховався хитріше, краще маскувався й був досконалішим, ніж Руді.

За силою рук і зубів, моторністю, як зазначає Н. Н. Ладигіна-Котс, дитя шимпанзе фізично перевершує розвинутого юнака віком 16–18 років.

Дитя шимпанзе одного року відповідає за низкою показників дво-трирічній дитині.

Однак у психологічному й духовному розвитку шимпанзе дуже помітно відстає від дитини. Усі спроби навчити вищих при-

⁶ Див.: Рогинский Я. Я., Левин М. Г. Антропология: Учебник для студентов ун-тов. — 3-е изд. — М., 1978. — С. 122.

матів говорити, звичайно, не дали жодних результатів (Фурнес і Єркс). Не дали також результату спроби навчити їх малювати, співати тощо. Саме тут нездоланна межа між

	Нами	і	Природою,
або між	культурою	і	натурою.

Усе космічне має відбиток періодичності. У ньому є *такт*. Усе мікрокосмічне — полярне. Його сутність повністю виражена у слові “проти”. Мікрокосмічне має *напругу*. Ми говоримо про напружену увагу, напружене мислення, але і будь-який стан неспанья є, по суті, напруга між:

“я”	і	“ти”,
“причиною”	і	“наслідком”,
“сутністю”	і	“явищем” —

все це розколене й напружене. І там, де настає розрядка (ось слово, що сповнене найглибшого сенсу!), там настає і сон. Людина, що спить, (як і та, що перебуває у комі), позбавлена будь-якої напруги, вона веде суто рослинне (вегетативне) існування. Недарма ж кажуть, що діти ростуть уві сні.

Космічний такт — або все, що описується спрямуванням (→), часом, ритмом, долею, устремлінням: від цокоту запряжених рисаків і армії, яка піднесено і натхненно здійснює свій мірний поступ, до невимовного взаєморозуміння закоханих, до такту шляхетного товариства, зрозумілого одному тільки почуттю, до погляду знавця людської природи. Тому, хто коли-небудь спостерігав, як птахи в небі, не змінюючи конфігурації, здіймаються догори, повертають, знову міняють курс і губляться у даліні, доводилося відчувати у цьому загальному русі “рослинну” надійність, “воно”, “ми”, що не потребує ніяких містків взаєморозуміння між “я” і “ти”. У цьому весь сенс військових і любовних танців у людей і тварин; так збивається у одне ціле полк, що йде в атаку під шквальним ворожим вогнем, так розлючений натовп діє як єдине тіло, яке мислить і чинить брутально, сліпо й нещадно, а за мить може розпастися знову на окремі одиниці.

Коли мікрокосмічні межі зникають: усе реве і погрожує, рветься і ломиться, летить і розгойдується “воно”; тіла зливаються, всі йдуть у ногу, один крик рветься з усіх горянок, одна доля очікує всіх; із суми маленьких одиничних світів несподівано виникає єдине ціле. По один бік ми “родове”, або “статеве” життя, а по інший — “чуттєве” життя.

Ми володіємо двома органами обертання космічного буття: кровообігом і статевими органами, і двома органами розрізнення мікрокосмічної рухливості: почуттями і нервами. Кров для нас — це символ живого. Безперервно, ніколи не вичерпуючись, у сні й наяву, перетікаючи з материнського тіла в тіло дитини, циркулює кровообіг по тілу від моменту його зачаття і до смерті. Кров предків тече в

жилах нащадків, об'єднуючи всіх їх великою взаємозалежністю долі, такту й часу, тобто єднаючи і мертвих, і живих, і ненароджених...

У мікрокосмі, оскільки він вільно рухається щодо макрокосмосу, додається ще орган розрізнення або “чуття”, яке первісно було лише чуттям дотику і більше нічим. Те, що ми, перебуваючи на найвищому ступені розвитку, узагальнено називаємо почуттям дотику, — “дотик” за допомогою ока, слуху, розсудку, — є, за своєю суттю, найпростіше означення рухливості істоти. Звідси випливає потреба безперервно визначати своє положення стосовно довкілля. Визначити положення — означає встановити своє місце у просторі. Тому всі почуття — це ніщо інше як *просторові почуття*: колір, світло, звук, запах, взагалі всі можливі способи відчуття означають відстань, віддаленість, протяжність. Скажімо, ми спостерігаємо за собакою, яка перебуває у стані байдужості, і зненацька вона починає напружено прислухатися й принохуватися: до простого відчуття додається розуміння. Стародавні мови дуже часто виражали відповідне нарощування, відособлюючи кожний новий його ступінь як певний рід діяльності, даючи йому власне ім'я:

<i>слухати</i>	→	<i>прислухатися</i>	→	<i>вслухатися</i> ;
<i>нюхати</i>	→	<i>принохуватися</i>	→	<i>внюхуватися</i> ;
<i>дивитися</i>	→	<i>придивлятися</i>	→	<i>вдивлятися</i> ;
<i>читати</i>	→	<i>перечитувати</i>	→	<i>учитуватися</i> тощо.

І ось, нарешті, розвивається найвище з усіх почуттів у світобудові — виникає око і в оці, разом з оком, як протилежний його полюс, виникає світло. Відтоді й надалі, життя як дійсність, охоплене світлосвітом⁷ ока і до нього пристосовано. Ось чудо, на якому базується все решта, що пов'язано з людиною. Лише у світлосвіті ока далечинь набуває забарвлень і наповнюється світлотінню, лише у цьому світі існує день і ніч, видимі речі й видимі рухи, що широко розкинулися у світловому просторі, світ зоряного неба і нескінченно далеких світил. Саме тут усе і відбувається: по планеті Земля блукають людські натовпи, де все життя визначається тим, чи проливається світовий потоп на єгипетську або мексиканську культуру, або ж світлова сутність панує над Північчю. Це для ока призначені чари архітектурних творінь людини, пластика і ювелірні вироби. Релігія, мистецтво, мислення виникли для світла, а вся різниця між ними зводиться до того, чи звертаються вони до тілесного ока або ж до “ока духу”. Тому О. Шпенглер чітко відрізняє

<i>існування</i>	й	<i>неспання</i>
(<i>Dasein</i>)		(<i>Wachsein</i>).

Існування має такт і спрямування, неспання — це напруга й протяжність. Для першого існує доля, друге має причину й наслідок. Для одного найважливіше першопитання

“коли?” і “чому?”, для іншого — “де?” і “як?”

⁷ Термін світлосвіт належить О. Шпенглерові і в російському варіанті звучить як “светомир” — це світ, який оточує людину в конкретний момент і видимий для неї.

Під час сну всі істоти стають рослинами: напрута щодо довкілля спала, такт життя триває. Для рослинного існування питання “де?” позбавлене будь-якого сенсу. Це запитання ставить перед собою людина, яка щоденно пробуджується, але не народжується. Адже тільки пульс існування зберігається протягом усіх поколінь. Пробудження й неспання для кожного мікрокосмосу починається знову: у цьому разі між зачаттям і народженням. Одне — запорука тривалості, друге — її початок. Тому рослина зачинається, але не народжується.

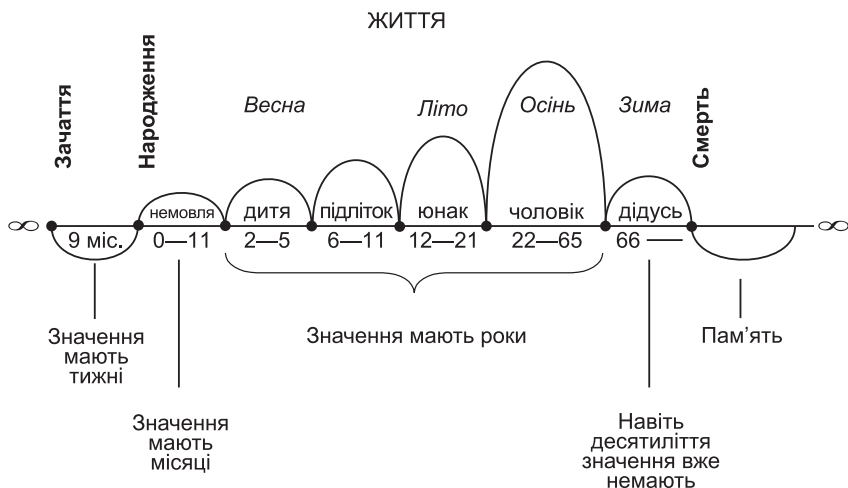

Рис. 8.1

Тепер ми бачимо перед собою людину, життя якої протікає у замкнутому світі світла, її тіло рухається у видимому просторі. Переживання глибини світу є колосальним проникненням у зримі далі зі *світлоцентру* — точки, яка зветься “я”. Починаючи з цього моменту, життя “я” — це життя під сонцем, а ніч близька до смерті. Відтак, виникає нове почуття страху, що вбирає всі інші: страх незримого, того, що накладає своєрідний відбиток на всю людську релігійність. Потойбічність там, де пролягають межі світогляду, спасіння — звільнення від чару світла і його фактів.

Саме на цій підставі ґрунтується чарівна дія музики на людей, адже музика — єдине мистецтво, чії засоби перебувають за межами світлосвіту, який уже давно для нас дорівнює світові взагалі.

Тому і *людське мислення* — це мислення ока: усі наші поняття, виведені із зору, а вся наша логіка — це уявний світ світла.

⁸ Інші види мови, від яких збереглися лише жалюгідні залишки, такі як міміка, жести, інтонація вже давно розчинилися у словесній мові, докладніше про це див.: *Вільчинський Ю. М.* Олександр Потєбня як філософ. — Львів, 1995. — 128 с.

яка згодом стає для людини альтернативою. Існування може обійтись без неспання, а життя — без розуміння, але не навпаки. Щоб там не було, мислення панує лише у “царстві думки”. Людина — це істота, яка, по-перше, за своїм означенням має ідею цілого і навіть придумала спеціальне слово для виразу цієї ідеї — *to pan, Universum, das all*, “всесвіт” тощо, а по-друге, так само за своїм означенням, вона не може знати усе ціле, тобто зробити ціле як таке предметом інформації. Людина, приречена одночасно знати тільки частини цілого, “знати отчасти”, як сказав апостол Павло (1 Кор. 13:12), вона добре знає, що ціле існує і що тільки всередині цілого, так би мовити, лише цілокупно частини набувають смислу, на якій заслуговує людина¹².

Мета мислення — істина. Істини встановлюються, тобто видобуваються у формі понять з живої невлмовимості світогляду, щоб набутти стабільного місця у системі і певного чину в духовному просторі. *Істини, абсолютні й вічні, тобто нічого спільного з життям вони не мають.* Для тварин існують тільки факти і ніяких істин. У цьому різниця між розумінням

	<i>практичним</i>	<i>і</i>	<i>теоретичним.</i>
	<i>Факти</i>	<i>й</i>	<i>істини</i>
розрізняють так само, як	<i>час</i>	<i>і</i>	<i>простір,</i>
як	<i>долю</i>	<i>й</i>	<i>причиновість.</i>

Дійсне життя, історія знає лише факти. Життєвий досвід і знання людей спрямовані тільки на факти. Діяльна людина — воліє і бореться, щоденно самоутверджується перед владою фактів, ставить їх собі на службу, або ж їм кориться, така людина дивиться на голі істини з погородою, як на щось неважливе. Для справжнього державного діяча є лише політичні факти і жодних політичних істин. Знамените запитання Понтія Пілата — це питання людини справи.

Розум спонукає кає до життя *ідеї*, розсудок віднаходить *істини*; істини позбавлені життя, тому їх можна передавати іншим, ідеї належать безпосередньо живому еству того, хто їх створює, вони можуть бути лише співзвучними для іншим. Сутність розсудку — *критика*, сутність розуму — *творчість*.

Розум породжує існування, розсудок його передбачає. Розсудку вистачає лише на те, щоб виявляти помилки, а не відкривати щось нове.

Первісна людина створила собі релігійну картину світу ще задовго до, того як почала мислити абстрактно. Уся наука виросла з релігії і цільних душевних релігійних передумов. І сьогодні наука зберігає релігійне ядро у своїх фундаментальних поняттях, що впливає на постановку наукових завдань і наукових методів.

¹² Див.: Аверинцев С. К дефиниции человека // Человек. История. Весть. — К.: Дух і літера, 2006. — С. 399.

Будь-яка нова істина віднайдена розсудком є не що інше як критичне судження щодо іншої, яка вже була раніше. Внаслідок полярності нового і старого знання у світі розсудку є лише відносно правильні, а саме: переконливі ті судження, ніж інші. Критичне знання ґрунтується на вірі в перевазі сьогодишнього розуміння над учорашнім. А тим, що змушує нас до цієї віри, виявляється знову таки саме життя.

Чи здатна критика розв'язати великі питання, чи вона може лише встановлювати їх принципову нерозв'язуваність? На початку знань ми віримо в перше і, навпаки, що більше ми пізнаємо, то очевиднішим для нас стає друге. Доки ми зберігаємо надію, ми називаємо таїну проблемою.

Життя здатне існувати і без мислення, проте мислення лише одне із виявів життя. Мислення може намічати собі, які завгодно грандіозні цілі, у дійсності ж життя використовує мислення для своєї мети і дає йому живу ціль, цілком незалежну від абстрактних завдань. Для мислення розв'язання проблеми можуть бути правильними або хибними, для життя вони цінні або ж позбавлені будь-якої вартості. Споглядач життя не усвідомлює такого фундаментального факту: усі його пошуки скеровані не на життя, а на бачення життя, не на смерть, а на осмислення смерті.

Ми тварина рослина не тільки живемо, але і знаємо про “життя”, “знає” тільки життя, але не відає про смерть; “помирає”, не помічаючи цього, оскільки для неї відчувати смерть і вмирати — одне і те саме.

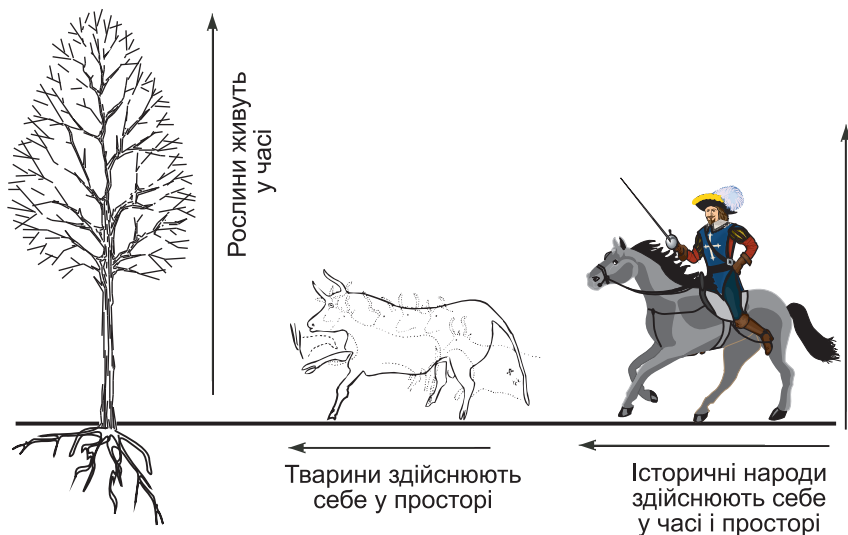

Рис. 8.2

Відомо, що вся мітологія і вся наука виникли зі здивування перед таємницею руху. Відтоді життя стає коротким проміжком часу між народженням і смертю.

Лише придивившись до смерті, ми починаємо вбачати в зачатті другу таїну. Тільки тепер тваринний страх перед світом стає людським страхом смерті й саме він розкриває світові як доленосні, глибинні питання й факти любові між чоловіком і жінкою, ставлення матері до сина, ланцюг предків, який переходить до нащадків, що більше — родину, народ і, нарешті, історію людства взагалі. Зі смертю, як неминучою долею людини, яка побачила світло, пов'язані ідеї провини й покарання, існування як розплати, нового життя по той бік світу, а також спасіння, що кладе край будь-якому страхові смерті. Лише через усвідомлення смерті виникає те, чим ми, люди, володіємо на відміну від тварин — світоглядом.

Існують люди, якими від народження керує доля, і люди, які підкорюються каузальності, тобто їх можна поділити на людей долі й людей причиновості.

Людина, яка живе справжнім життям — селянин і воїн, державний діяч і полководець, світська людина і купець, кожний, хто воліє збагачуватися і наказувати, панувати і боротися, взагалі відважується на вчинок, — організатор і підприємець, авантюрист, рубака й гравець, завжди відокремлена цілим проваллям від “духовної людини” — святого, священнослужителя, ученого, філософа-ідеаліста та ідеолога незалежно від того, чи став він таким завдяки силі свого розуму, чи за браком крові. Отже, що відокремлює

<i>людину дії</i>	від	<i>споглядача:</i>
<i>існування</i>	і	<i>неспання;</i>
<i>такт</i>	і	<i>напруга;</i>
<i>поривання</i>	і	<i>поняття;</i>
<i>воля</i>	й	<i>совість,</i>
<i>органи обміну</i>	й	<i>органи дотику —</i>

найчастіше в людини, яка чогось досягла в житті, домінує одна зі сторін. Інстинкти і рушійні життєві сили, знання людей і ситуацій, віра у щасливу зірку, якою володіє кожний, хто від народження покликаний діяти, і яка не має нічого спільного з переконливістю у слушності власної позиції; тут голос крові ухвалює рішення, і повна відсутність докорів сумління, що здатне виправдати будь-яку мету і будь-які засоби — усього цього позбавлений споглядач. Людина факту має іншу ходу й статуру — упевненішу, ніж мислитель і мрійник, у якого суто мікрокосмічне не може мати надійного зв'язку із Землею.

Отже, одних доля робить розважливими й полохливими, інших — діяльними і такими, що зневажають мислення. Діяльна людина завжди цілісна; у споглядача ж один-єдиний орган бажає діяти без тіла і усупереч йому. Ще гірше, коли мрійник воліє опанувати

реальний світ, тоді ми й одержуємо етико-політико-соціальні ідеї удосконалення дійсності, які цілком переконливо показують, як все повинно бути і як його зреалізувати; одержуємо різнобарвність учень, які, усі без винятку, базуються на припущенні, що всі люди влаштовані так само, як і творці цих учень, а саме: багаті на ідеї і злиденні на поривання. Проте жодне з цих учень, навіть коли вони виступали під знаком вагомого релігійного авторитету або знаменитого імені, і дотепер не змогло хоч у чомусь змінити життя. Вони пропонують нам лише інакше мислити про життя. У цьому О. Шпенглер убачає прокляття всіх пізніх культур, які багато пишуть і багато читають.

Усі удосконалювачі світу — священики, філософи й мрійники, одностайні в думці, що життя — лише привід для поглиблення роздумів про нього, само ж воно йде своїм шляхом і зовсім не переймається тим, що про нього думають учені мужі. Тільки діяльна людина долі живе в дійсному світі, у світі політичних, військових і економічних рішень, у якому не зважають на поняття й системи. Славний випад, промовний жест, миттєва реакція тут поціновується вище від глибокодумного висновку, і зовсім не безпідставне те презирство, з яким воїни і держані діячі у всі часи ставилися до чорнильних щурів і книжкових хробаків, які дотримуються думки, що світову історію роблять заради духу, науки або ж мистецтва. Скажемо відверто: *розуміння, емансиповане від відчуття, є тільки один, причому не визначальний бік життя.*

Найбільша помила теоретично орієнтованих людей — вважати, що їхнє місце на вістрі, а не у хвості великих подій. Вони мають цілком хибне уявлення про ту роль, яку виконували, бавлячись у політику софісти в Атенах, або Вольтер і Руссо у Франції. Дуже часто державний діяч не “знає”, що він робить, проте це не заважає йому впевнено робити саме те, що веде до успіху. Політичний доктринер завжди знає як слід чинити, проте, його діяльність ніколи не виходить за межі аркуша паперу, виявляється найбільш марною і тому стає нікчемною в історії. Саме у неспокійні часи ідеолог-доктринер найбільше бажає взяти діяльну участь не у побудовах теоретичних систем, а у житті народів. Він зовсім не знає свого місця в реальному житті. Разом зі своїми фундаментальними положеннями й програмами він повністю належить літературі, точніше історії учень і нітрохи більше. Дійсна історія виносить своє судження не тоді, коли вона спростовує теоретика, а коли полишає його наодинці з усіма своїми ідеями. Хай собі Платон і Руссо (не кажучи вже про менш вагомих умів), вибудовують свої абстрактні державні будови — для Александра Македонського, Сципіона, Цезаря, Наполеона, для їх задумів, битв і указів це не має жодного значення. Нехай собі перші просторікують про долю, інші задовольняються тим, що саме вони і є доля.

Люди долі володіють єдністю космічного такту, навіть не бажаючи цього, і, навпаки, духовне співтовариство можна вибрати або покидати.

Пристипи піднесення оволодівають масами так само стрімко, як і паніка. Ці, наділені душею, натовпи народжуються й умирають. Під час будь-яких політичних переворотів слова можуть стати долею, громадська думка — пристрастями. Випадковий натовп збивається на вулиці до купи, у нього одна свідомість, одне почуття, одна мова, доки короткотривала його душа не згасне і кожен не піде своєю дорогою. Такі душі мають свою особливу психологію, яку слід розуміти, щоб бути готовими до суспільного життя. Єдиною душею наділені всі справжні стани і класи, лицарі й ордени христових походів, римський сенат та клуб якобінців, аристократичне товариство за Людовика XIV і пруська знать, козацька старшина часів Богдана Хмельницького, служиве дворянство за Петра I, селянство і робітники, чернь великого міста і мешканці загубленої долини, народи і племена часів переселення народів, послідовники пророка Мухамеда, французи епохи Революції й німці Визвольної війни (1813–1815).

Найбільш вражаючі істоти такого ґатунку — *високі культури*, які народилися з великого душевного потрясіння і протягом свого тисячолітнього існування (1000–1200 років) об'єднують у цілісні єдності всі множини меншого розміру — нації, стани, міста, покоління. Усі великі історичні події здійснюють істоти *космічного порядку*:

народи,
партії,
армії,
класи,

проте історія духу існує у вільних громадах і гуртках, у школах і наукових товариствах, освітніх осередках і соціальних прошарках, ідеологічних спрямуваннях тощо, одне слово, в “ізмах”. Що вирізняє державного діяча, то це здатність абсолютно безпомилково, наче рентгеном, “проглядати” масові душі, які постають і розпадаються у потоці часу, — визначати їхню потугу і час життя, їхню орієнтацію й наміри.

Тема 9. Високі культури

“Світ як історія” і “світ як природа”. Справжня й уявна критика. Першобраз світу як історії. Легенда про створення світу і реальне літочислення. Занепад готичного поділу історії. Місце людини у космосі. Передкультура → культура → цивілізація. Фізіогномічний такт.

Незалежно від того, народжена людина для життя, чи для мислення, якщо вона діє чи споглядає — вона не спить, і перебуваючи у стані неспанья, вона постійно перебуває “у фокусі”, а саме: налаштована на той сенс, яким для неї є світлосвіт цієї миті:

світлосвіт

світ долі й такту

світ причини і напруги.

У першому випадку маємо справу з фактами і називаємо це — “світ як історія”, в іншому — з істинами і називаємо його — “світ як природа”:

“світ як історія”

“світ як природа”

життя лише використовує “око”:

тут панує “мислення”:

внутрішній зір,

причиново-наслідкова критика,

пережиті потрясіння,

застиглий процес,

образ,

абстрактна істина,

епоха;

формула.

Що спільного між “світом історії” і “світом природи”? І той, і той щодо людини існує як мить, але в першому випадку ми маємо справу з фактами, які ніколи не повторюються, а в іншому — з істинами, які завжди намагаємося звести в незмінну систему.

Образ історії є у кожній людині, він властивий кожному класу, нації, сім’ї у їхньому ставленні до самих себе. Природа, навпаки, має ознаку протяжності, що охоплює все, що існує. Природа — це

система, а систему можна і треба вивчати. *Вогонь*, наприклад, для

воїна	—	<i>зброя,</i>
ремісника	—	<i>частина його інструменту,</i>
жерця	—	<i>знак божества,</i>
вогнеборця	—	<i>неприборкана стихія,</i>
ученого	—	<i>проблема.</i>

Історія — це те, що приходить з темного минулого до кожного спостерігача і через нього йде далі у майбутнє. Перебуваючи у сучасності, саме він завжди є її серединним пунктом, плюс чинник спрямованості, що йде від життя, а не від мислення. Історія — це лише погляд, незалежно від того, куди він скерований. У світі як історії з'являється не вогонь взагалі, а пожежа Картаген і Москви, полум'я вогнищ інквізиції, на яких згоріли Ян Гус, Джордано Бруно й Жанна Д'Арк. Саме тому природа й історія відмінні, як

справжня критика й *уявна критика,*

адже остання сприймається як суперечність життєвому досвіді. Тоді як у природознавстві немає нічого крім критики. В історії ж критика може створити тільки передумови знання, на підставі яких історичний погляд розвиватиме свій горизонт. Історія репрезентує саме такий погляд, і незалежно куди він скерований.

Історичне мислення починається з історичної установки, яка починається для кожного з нас від найперших дитячих вражень. Дитячий погляд дуже гостро відчуває і найтонше переживає факти найближчого оточення: життя сім'ї, родини, будинку, вулиці, ще задовго до того, як у поле його зору потрапить місто зі всіма його жителями й проблемами, а такі слова, як народ, країна, держава набудуть більш-менш зрозумілого змісту.

Проте все це стосується природної установки неспання. Отже, будь-яка істота переживає іншу і її долю лише стосовно самої себе. Селянин вбачає у власному синові своє продовження й спадкоємця його справи, сусід бачить у ньому селянина, офіцер — солдата, чужинець — місцевого мешканця. Історія будь-якої родини бачиться кожному з її членів по-іншому, історія власної країни своерідна для кожної партії, а щодо історії того чи того часу, то вона в будь-якого народу своя. Отже, історії як такої у природі нема.

Найважливіше в історії — це її однократність. Для кожної людини, оскільки вона належить до певного класу, часу, нації й культури, існує своя типова картина історії, яка і для цих часів, класів, культур є такою, якою повинна бути стосовно них.

Найвищою формою цілісного існування кожної культури є її символічний *першообраз* світу як історії, а всі уявлення окремих людей, що діють як живі істоти множин, є ніщо інше як його відображення. Німець дивиться на світову історію не так як англієць, економічна історія видається робітникові не так, як підприємцеві, у західного історика перед очима зовсім інша всесвітня історія, ніж у великих арабських і китайських істориків. Проте, незалежно від епохи, віку і становища кожного індивіда тут є щось спільне в цих образах — *першообраз*, який відрізняє одну культури від іншої.

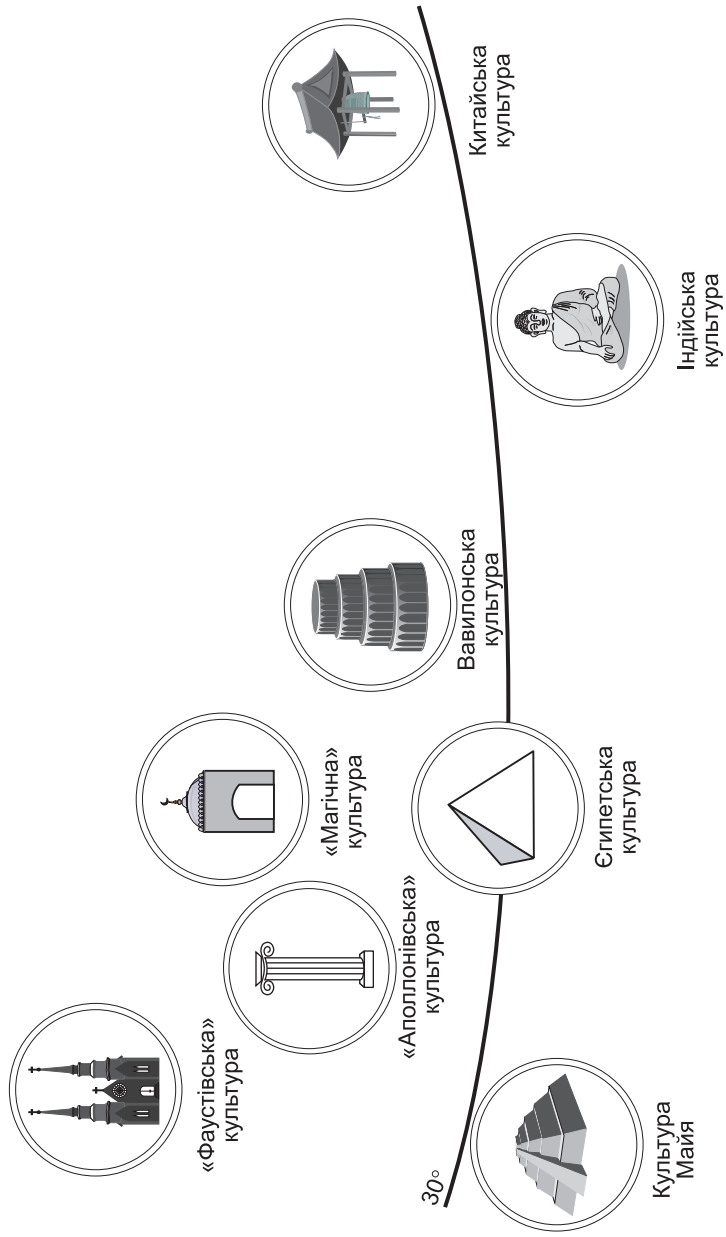

Рис. 9.1.1. Першообрази культури.

Що ж насправді повністю відокремлює античну й індійську картини історії від китайської й арабської, а ще з більшою різкістю — від західної її картини — це вузькість горизонту. Те, що могли і повинні були знати греки про історію Стародавнього Єгипту, вони ніколи не допускали у свою картину історії, яка закінчується для більшості з них подіями, про які були ще в стані повідати найстаріші і ця картина встановлювала, навіть для найсвітліших грецьких умів, Троянську війну як межу, за якою ніякого історичного життя просто не повинно було бути.

Якщо для західних європейців, що живуть під знаком вічності, саме з образу безмежності починається власна історія, то для греків і римлян вона тут закінчується.

Арабська культура першою відважилася на вражаючий крок у сфері історичного мислення, причому зробили його і юдеї, і перси приблизно за часів Кіра. Цей крок полягав у тому, що *летенду про створення світу вони пов'язали із сучасним і реальним літочисленням*. У персів навіть були хронологічно встановлені Страшний суд і пришестя Месії. Таке чітке, і навіть вузьке обмеження всієї історії (перська охоплює дванадцять тисячоліть, юдейська — й дотепер не налічувала навіть шести) є неодмінним *виразом магічного світовідчуття* в юдейсько-перському сказанні про створення світу, що робить його цікавито відмінним за своїм глибинним сенсом від історичних уявлень вавилонської культури.

Перед китайським і єгипетським історичним мисленням, що базується на зовсім іншому відчутті, відкривається *широка перспектива без закінчення*, а саме — хронологічно засвідчена послідовність династій, яка губиться в імлі тисячоліть.

Підготована християнським літочисленням¹ фаустівська картина всесвітньої історії розпочинається відразу ж з колосального розширення горизонту. Близько 1200 р. Йоахим Флорський глибоко і вдумливо витлумачив магічний образ, що його сприйняла західна церква як послідовність трьох періодів — Отця, Сина і Святого Духа, що є три стани віку, засвідчують самі зміни часів і справ, хоч і говориться, що весь цей справжній вік один...² Що й супроводжувалося щораз більшим розсуванням географічних горизонтів, які вже за часів готики розширили вікінґи і хрестоносці від Ісландії до віддалених регіонів Азії³.

Нарешті, для непересічних людей бароко, (і на відміну від всіх інших культур), вперше від 1500 р. уся Земля стає ареною людської

¹ Зародилось християнське літочислення перед 522 р., під час остготського правління у Римі, проте за короткий час поширилось германським Заходом, лише починаючи від Карла Великого.

² Див.: Флорський И. Книга о согласии Нового и Ветхого Заветов // Философия истории. Антология. — М.: Аспект пресс, 1995. — С. 26.

³ О. Шпенґлер звертає увагу на те, що у свідомості справжньої людини епохи Відродження відбувається цілком показове звуження образу історії, який фактично вона переживає.

історії. Лише завдяки компасу і далекоглядній трубі суто теоретичне припущення кулястості Землі перейшло у справжнє відчуття, глибоке переживання, що ми живемо на кулі в космічному просторі. Закінчує своє існування і просторова, і часова межа⁴, остання — через подвійну нескінченність літочислення і в один бік і в інший від Різдва Христового. Під впливом цього планетарного образу, що охоплює всі високі культури, сьогодні відбувається розпад того готичного поділу історії на

Стародавній світ → *Середньовіччя* → *Новий час*, який уже давно став пласким і пустим.

У всіх інших культурах момент всесвітньої історії й історії людини збігаються; початок світу є початком і людини; кінець людства — це і кінець світу. У часи бароко фаустівська пристрасть вперше відокремлює ці поняття одне від одного до нескінченного і робить людську історію — хоч у розширеному як ніколи раніше вигляді, — тільки епізодом у світовій історії, а Землю, лише частиною поверхні, поверхні яку інші культурами розглядали як “світ” — маленькою зірочкою серед мільйонів сонячних систем і галактик.

Можливо, різниця між історичним горизонтом Фемістокла і будь-якого античного селянина була не така вже й велика, тоді як різниця між картиною імператора Генріха IV і тією, яку мав пересічний кріпак за його часів була колосальна.

Справжнє фаустівське виокремлення людської історії зі ще ширшої світової історії тягне за собою те, що від кінця бароко в нашій картині світу окремими один від одного пластами розміщується вже декілька горизонтів, для дослідження яких постали окремі науки з більш-менш виразним історичним характером. Астрономія, геологія, біологія, антропологія і лише після них іде та сама (яка ще й тепер називається) “всесвітньою історією” найвищих культур, за якою слідує історія окремих елементів культури, сімейна хроніка і, нарешті, біографія та історичний роман, які набули значного розвитку саме на Заході.

Останнє здійснення, яке стоїть перед фаустівським історичним мисленням: органічно пов'язати всі ці окремі пласти між собою і долучити їх до одної-єдиної колосальної всесвітньої історії з єдиною фізіогномікою, у рамках якої наш погляд буде поволі переходити з життя окремої людини на перші й останні долі Всесвіту. XIX ст. лише поставило це завдання у механістичному, тобто неісторичному формулюванні, і тому, на думку О. Шпенглера, одним із пріоритетів майбутнього стане його розв'язання.

Ми — скептики щодо всіляких каузально пояснювальних способів мислення. Ми даємо висловитися самим речам, задовольняючись тим, що відчуваємо у них верховенство долі і вдивляємося лише в їхні контури, проникнути, у які людське розуміння не може.

⁴ Немає тепер межі, а є безмежжя, і час рухається не просто з минулого в майбутнє, а від Року Божого, у минувшину, і в майбуття...

У протилежності між гетевським уявленням про вдосконалення форми і дарвінівською теорією еволюції — вся протилежність долі і каузальності, але також і протилежність німецького й англійського мислення і німецької й англійської історії.

Різкі й глибокі зміни в історії великих культур випадають так, що не може бути й мови про видимі причини, впливи і цілі. Готика й стиль пірамід виникли так само зненацька, як і китайський або римський імперіалізм, як і еллінізм, буддизм чи іслам.

Будь-яке існування, діяльне або споглядальне, йде до своєї досконалості від епохи до епохи. Походження Землі, походження життя, походження тварин, що вільно рухаються — якраз є ті епохи, і ті таємниці, з якими нам треба звикнутися⁵.

Те, що ми знаємо про людину, чітко розпадається на два величезні періоди її існування. Відліком для першого служить нам та глибока мітка в долі планети, яку сьогодні ми називаємо початком льодовикового періоду і стосовно якої можемо чітко встановити, що тут відбулася зміна космічного масштабу; другий — закінчується початком високих культур басейнів Нілу та Євфрату, коли несподівано стає іншим увесь сенс людського існування.

Проте немає сумніву в тому, що колосальне зростання чисельності людей, що відбулося абсолютно несподівано, виявилось найглибшою і багатого за своїми наслідками подією для історії людської душі.

І ось із такої первісної примітивної культури люدتва близько 3000 до Р. Х. зовсім несподівано виростає єгипетська і вавилонська культури. Відбулося це після того, як, мабуть, протягом ще одного тисячоліття у тому та іншому ландшафті підготовувалось щось таке, що взагалі за своїм життєвим спрямуванням до єдиної мети, докорінно відрізняється від примітивної культури. Ціаком вірогідно, що вже тоді у внутрішньому естві людини відбувся якийсь переворот. Постає велика ідея на зразок тої, що пов'язує між собою винайдення пороху й відкриття ідеї перспективи за допомогою олійної фарби в живописі і нуртує у цьому організмі.

У будь-якому примітивному існуванні “воно”, космічне як таке, береться за справу так енергійно, що все мікрокосмічне виявляється у міті, звичаї, техніці й орнаменті лише підкоряючись його щосекундному натискові.

Те, що називається “*передкультурою*” завжди відбувається на початку будь-якої високої культури. Примітивна культура не є організмом, ні сумою організмів, вона ніколи не постає перед нашими очима як щось потужне й цілісне. Це, радше, окремі грані й риси примітивної культури, але не вона сама.

З типом високої культури (*Hohe kultur*) на місце “воно” приходить потужна і єдина тенденція. Усе примітивне лише агрегат, причому

⁵ Те, що у світі зірок існує Земля, що на Землі існує такий феномен, як “життя”, що в цьому житті існує форма “людина”, що в історії людини є органічна форма “культура”, — щоразу виявляється лише як випадковість у складі наступного, вищого рангу.

агрегат форм вираження примітивних союзів. *Висока культура* — це неспання одного-єдиного гігантського організму, який робить носіями єдиної мови форм із єдиною історією не тільки звичай, міт, техніку і мистецтво, але й народи та стани, які втілені в ньому⁶.

Найдавніша історія мови пов'язана з примітивною культурою і має власну, позбавлену правил долю, проте історія писемності завжди стосується історії вираження окремих високих культур. Особливі види писемності сформувались у передчасні єгипетської, вавилонської і китайської культур.

На момент вироблення своєї писемності всі ці народи перебували в русі:

- ті, що рухалися зі “сходу” на “захід”, і сонце в них було ліворуч, пишуть — зліва направо;

- ті, що рухалися із “заходу” на “схід”, і сонце в них було праворуч, пишуть — справа наліво;

- китайці ж, що рухалися з “півночі” на “південь”, і сонце у них завжди було попереду, пишуть — згори вниз.

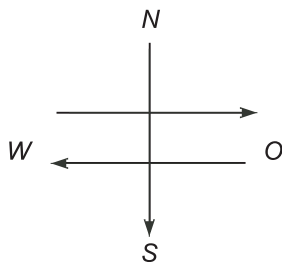

Рис. 9.2

Фактом є і те, що в античній та індійській культурах цього не відбулося і високорозвинуті системи писемності сусідніх стародавніх цивілізацій вони лише перейняли і то дуже пізно.

Отже, наявність цих двох періодів — факт історичного досвіду. Те, що всередині людської історії несподівано з'являється *тип високої культури*, це випадковість, смисл якої не підлягає перепроверці. Проте той факт, що перед нашим поглядом простягається *вісім*⁷ таких культур, всі однакової будови, однотипного розвитку й тривалості, дає підстави провадити їх *порівняльний аналіз*, отже, здобувати про них знання, які простягаються назад, за минулі епохи, і вперед, за епохи прийдешні.

Цей досвід говорить нам про те, що цивілізація, яка нині завою-

⁶ Див.: Шпенглер О. Закат Європи: Очерки морфологии мировой истории. Т. 2. Всемирно-исторические перспективы. — Мн.: ООО “Попурри”, 1999. — С. 46.

⁷ Єгипетська, індійська, вавилонська, китайська, “аполлонівська” (греко-римська), “магічна” (візантійсько-арабська), “фаустівська” (західноєвропейська) та культура майя.

вала всю земну поверхню, не є третім періодом⁸, а є лише неминучим ступенем однієї західної культури, яку відрізняє від будь-якої іншої лише потужність, з якою вона поширюється. На цьому і вичерпується досвід.

Група високих культур жодної органічної єдності не має. Те, що вони постали в такому числі, і в певному ландшафті, і в певний час є швидше випадковістю без глибинного сенсу. Гете у своїй невеликій статті “Епохи Духа” подає такі характеристики чотирьох періодів будь-якої культури, до яких й сьогодні нічого додати:

“передчася” (Vorzeit; нім. — коли ще не було часу),
 ранній час (Frühzeit),
 пізній час (Spätzeit),

і, нарешті, цивілізації⁹.

Праця О. Шпенглера, по суті, є протестом проти двох поширених припущень, які згубно впливають на історичне мислення: він рішуче виступає проти кінцевої мети всього людства і проти заперечення кінцевих цілей узагалі. Життя має мету — виконання того, що було закладено в момент його зачаття. Окрема людина вже через факт народження належить: або до однієї з високих культур, або до людського типу взагалі.

Третньою великою життєвою єдністю для неї не існує. Отже, її доля перебуває: або в рамках “всесвітньої історії”, або у зоологічних ритмах.

Тому історична людина — це людина, яка перебуває на шляху до здійснення своєї культури. До неї, після неї і поза нею вона не має історії: і доля народу, до якого вона належить, виявляється тоді настільки ж байдужою, як доля Землі, розглянута у дзеркалі не геології, а астрономії.

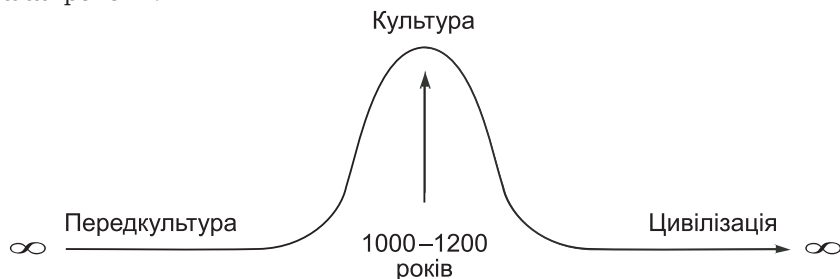

Рис. 9.3

⁸ За усталеною традицією XVIII–XIX ст. “Дикість → Варварство → Цивілізація” розглядали як основну періодизацію історії, яку запровадив А. Фергюсон, потім Л. Г. Морган обґрунтував її на етнографічному матеріалі, а згодом Ф. Енгельс застосував для потреб нової ідеології.

⁹ Порівняльний аналіз таблиць, які подає О. Шпенглер у першому томі, наочно ілюструє цю думку див.: Шпенглер О. Закат Європи. Очерки морфології мирової історії. 1. Гештальт і дійсність. — М.: Мысль, 1993. — С. 189–200.

Звідси випливає вирішальний і вперше встановлений О. Шпенглером факт: людина не має історії не тільки до виникнення культури, а й знову втрачає її (стає неісторичною), як тільки цивілізація набуває свого повного й остаточного виразу, відтак закінчується життєвий розвиток культури і виявляються вичерпаними останні можливості осмисленого її існування.

ПЕРЕДКУЛЬТУРА	→ КУЛЬТУРА	→ ЦИВІЛІЗАЦІЯ
а) ще неісторична людина	→ <i>історична</i>	→ вже неісторична людина;
б) “людина як така” (<i>homo sapiens</i>)	→ “ <i>людина-творець</i> ,” (<i>vita activa</i>)	→ “людина-маса”; (<i>das man</i>)
в) століття не відіграють тут жодної ролі	→ <i>десятиліття</i> , <i>навіть роки мають</i> <i>вирішальне значення</i>	→ знову набувають значення біологічні періоди.

Ті процеси, що сьогодні ми спостерігаємо у будь-якій цивілізації, слід назвати *зоологічними подіями*, окремі епізоди яких настільки незначні, що їх можна порівняти хіба що з подіями, які відбуваються у колонії бобрів чи в степу, наповненому стадами газелей: тут йдеться не про долю окремих народів і стад, а про долю людини взагалі, газелей взагалі, мурашок узагалі — як виду.

Примітивна (первісна) людина має історію лише в біологічному сенсі. До її з'ясування зводяться всі дослідження, що стосуються доісторичного періоду. Освоєння вогню, кам'яних інструментів, дії механічних законів зброї — знаменують лише розвиток типу і закладених у ньому можливостей. Результат, якого вдається досягнути за допомогою цієї зброї у ході боротьби двох племен, у рамках історії певного роду абсолютно неісторичний. І, навпаки, для історичних подій¹⁰ вирішального значення набуває питання “коли?” і “де?” Адже йдеться про просування вперед великої течії життя, де будь-яке рішення набуває ваги епохи. Тут є мета, до якої спрямовуються всі події, існування, яке бажає сповнити своє призначення, є темп, є органічна діяльність, на протигагу хаотичним зоологічним гасанням.

Дев'ятнадцяте століття, в історичних дослідженнях, тон якого задавало природознавство, а в історичному мисленні — ідеї бароко, піднесли нас на вершину, із якої нам відкрився новий світ. Проте дійсно віддаленими сферами серйозно ніхто не займався, у цьому виявляється пихатість і погорда західноєвропейця, який воліє досягнути лише те, що зближується з ним, йдучи через Середньовіччя від Стародавнього світу. Наприклад, у китайському та індійському світі розглянуті були поки що окремі сфери: мистецтво, релігія й філософія. Політична історія, якщо її взагалі торкаються, подається у стилі загальних розмов. Ще й сьогодні ми робимо вигляд, наче будь-який

¹⁰ Наприклад, битва біля Канна, селище на південному сході Італії, біля якого під час другої Пунічної війни (216 р. до Р. Х.) римських легіонерів оточили і розбили війська картагенського полководця Ганнібала. Тоді римляни втратили 70 тис. воїнів, картагеняни — 6 тис.

індус жив тільки своєю філософією — так само як атеянин, якщо вірити нашим класицистам, провадив усе своє життя серед античної краси в постійних філософських диспутах. Ніхто і гадки не мав, щоб розглянути великі політико-правові проблеми Китаю, наприклад, протиборство між принципами імперіалізму й ідеєю федерації народів, ніхто серйозно не цікавився політикою Єгипту. І в арабському світі наш інтерес поширювався лише настільки, наскільки далеко просунулась сфера класичних мов (тобто грецької, латини і частково старовірської). Чи зібрали ми що-небудь таке в царині права й економіки Єгипту, Індії і Китаю, що можна було б взагалі поставити поряд із роботами з античного права?

Від кінця льодовикового періоду в ландшафті Південної Європи, на зміну неприємному буянню рослинного світу, приходить помітне його зменшення і поступове збідніння. Єгипетська, антична й арабська культури, а за ними західноєвропейська зумовили зміну клімату вздовж середземноморського периметра, внаслідок якої селяни були змушені перейти від боротьби проти рослинного світу до боротьби за нього, спочатку самоутверджуючись у поєдинку з незайманими лісами, а потім — із пустелею. За часів Ганнібала пустеля Сахара була від Картагени далеко на південь, сьогодні вона вже наступає на північ Іспанії й Індії; де ж вона була в епоху розбудови єгипетських пірамід, на рельєфах яких відтворені ліси і сцени полювання?

Новий метод порівняльної морфології дозволяє запровадити надійну перевірку датування стародавніх культур. Завдяки йому відкривається можливість, на підставі окремих рис державного життя, духу мистецтва, мислення й релігії — довести, що виникнення єгипетської культури відбулося близько 3000 р. до Р. Х., а китайської — близько 1400 р. до Р. Х.

Від 1500 р. до Р. Х. виникають три нові культури: на початку індійська у Верхньому Пенджабі, близько 1400 р. — китайська в середині течії Хуанхе, і близько 1100 р. — антична на Егейському морі. Пізніше світові держави — китайсько-конфуціанська, індійсько-буддистська й антично-стоїчна — настільки наблизилися до Каспійського моря, що зіткнення між ними було цілком можливе.

На північному заході Римської імперії підготовлювалася культура Заходу, тоді як на сході вже розвивалися арабські ранні часи. Справжнім відкриттям нової історіософії є *арабська культура*. Увага до неї з боку західних істориків була настільки незначною, що навіть вдалого найменування для цієї культури не придумано.

Згідно з панівними тут мовами, її передкультуру і ранні часи слід було б назвати арамейськими, а пізні часи — арабськими. Проте цілком відповідного їй імені не існує. Ця культура розвивалася у тісному сусідстві з іншими, і тому цивілізації, які тут поширювалися, багато разів перекривали одна одну. Саме арабське передчасся, можна простежити в персів й юдеїв, що цілковито перебувало у сфері впливу старовавилонського світу, тоді як їх, ранні

часи перебували під зачарованим впливом потужної античної цивілізації, яка йшла із Заходу, досягнувши нещодавно повної зрілості.

Сюди проникають впливи єгипетської та індійської цивілізацій. Проте згодом арабський дух, переважно в пізньоантичній личині, вплинув на зародження культури Заходу, і арабська цивілізація, яка утворила в душі народу Південної Іспанії, Провансу й Сицилії пласт, який ліг поверх і тепер ще не повністю зниклої звідти античності, стала взірцем, на якому гартувався дух готики.

Ландшафт, на якому розгорталися ці події, дуже широкий і різноманітний. Уявімо собі, що ми перенеслися до Пальміри. І ось, на північ від нас — Едеса, що була своєрідною Флоренцією арабського раннього часу. На захід — Сирія й Палестина, звідки вийшли Новий Завіт та юдейські Мішна і Талмуд. На крайній півночі — Візантія з її своєрідним сплавом пізньоцивілізаційних і ранніх лицарських форм, які дивовижно відбилися на візантійській військовій справі. Іслам врешті-решт — хоч і з великим запізненням — повідомив цьому світові свідомість єдності, і це визначило характер його перемоги, яка прийшла як щось само собою зрозуміле і майже без опору заволоділа християнами, юдеями й персами. Згодом з ісламу розвинулась арабська цивілізація (від Марокко до Індії), яка досягла найвищого ступеня своєї духовності, коли західні варвари, що рухалися на Єрусалим, спрямували на неї свій удар, адже вона стала їм на дорозі.

Між тим у Мексиці, майже “одночасно” з іншими, виникла нова культура. Вона була так віддалена від решти, що жодних повідомлень від неї, ні до неї ніколи не доходило. І тим вражаючою є її подібність з античною¹¹: недостатня воля до оволодіння технікою, яка визначає способи озброєння і тим робить можливою катастрофу — це прямо-таки антична риса.

Культура майя — єдиний приклад загибелі насильницькою смертю. Вона не зачахла, не була придушена, а змертвіла у всій величчі своєї краси. Всі держави цієї культури, серед яких була і світова держава, добре володіли високою політикою, мали упорядковані фінанси, високорозвинуте законодавство, багату літературу декількома мовами, з одухотвореним і шляхетним товариством у великих містах (на Заході тоді ні про що подібне і не чули) — все це зовсім не було зруйновано внаслідок запеклої війни, навпаки, за небагато років все було настільки винищено і викоренено жменькою бандитів, що залишки населення вже дуже швидко втратили про це навіть пам'ять. Великі міста держави майя розташовані близько одне від одного, стрімко руйнує і поглинає рослинний світ у джунглях Юкатана. До нас не дійшла жодна назва з цих міст. Від усієї літератури уціліло три книжки, яких ніхто не може прочитати.

Проте найжахливішим у цій історії було те, що жодної потреби в

¹¹ Наприклад, їх теокалі (від грецького — помешкання Бога) — назва, яку використовують археологи на означення пам'яток релігійної архітектури Центральної Америки, передусім пірамід, що дуже схожі на доричні храми.

цьому для західноєвропейської культури не було. Усе чинилося з ініціативи авантюристів, і в Німеччині, і в Англії, і у Франції ніхто тоді навіть не підозрював про те, що там творилося. Це найяскравіше ніж будь-що показує: в людській історії жодного сенсу немає, глибинне значення мають лише життєві течії окремих культур, а їх стосунки одна з одною позбавлені сенсу і випадкові. Випадковість була тут фатально-банальною: пара нікчемних гармат і декілька сот кременевих рушниць скоїли трагедію і призвели до розв'язки цієї сторінки в культурній історії людства.

Ми вже ніколи не будемо володіти достатньо достовірним знанням хоч би навіть приблизної історії цього світу. Події, які за своїм розмахом і значенням можна порівняти з хрестовими походами й Реформацією, зникли безслідно в минулому.

Лише порівняльна морфологія, через картини інших культур, може “розширити й поглибити” цей образ. Наскільки можна вважати, то там існувала і передкультура, яка, як і в Єгипті та Китаї, розробила свою писемність і календар, проте ознайомитися з нею ми вже ніколи не зможемо. Літочислення йшло від початкової дати, що далеко випереджувала народження Христа. Як би там не було, таке літочислення переконливо доводить, що у тамтешньої людини було надзвичайно розвинуте почуття історичного.

Що відрізняло фаустівську людину від людини будь-якої іншої культури вже тоді, так це її неприборкані поривання у далеч (сьогодні сказали б — експансійна потуга західного стилю¹²), які врешті і призвели до знищення самотньої культури майя.

На думку О. Шпенглера, від нової картини людського світу, яка напевно замінить застарілий спосіб поділу на “Стародавній світ — Середньовіччя — Новий час”, можна очікувати і остаточної відповіді на вирішальне для нашої цивілізації запитання: “Що таке історія?” У передмові до “Всесвітньої історії” Ранке йдеться про те, “що історія починається лише тоді, коли пам'ятники стають зрозумілими, а письмові свідчення — заслуговують на довіру”¹³. Це позиція швидше збирача й класифікатора даних. Тут маємо плутанину того, що відбулося, із тим, що потрапляє у поле зору ученого під час дослідження. Що своєю чергою порушує вже філософське запитання: чи є життя фактом лише тоді, коли про це написано у книжці?

Найбільший історик після Ранке, Ед. Мейєр у роботі “До теорії й методик історії” (1910), згодом напише цілком згідно з духом і смаком Гегеля: “Історичним є те, що відбулося або має наслідки, тобто — дійсне або було дійсним... Лише крізь призму історичного

¹² Зрозуміло, що сама історія стилю виявляється завершеною лише на його материнському ґрунті, проте, підсумкові його результати не визнають жодних кордонів. Сьогодні форми зв'язку цієї юної цивілізації зі стародавніми, які ще існують, полягають у тому, що всі вони цілковито перекриваються щораз щільнішим пластом західноєвропейсько-американських життєвих форм, під якими власні старожитні форми поступово зникають.

¹³ Цит. за: Шпенглер О. Закат Європи: Очерки морфології мирової історії. Т. 2. Всемирно-исторические перспективы. — Мн.: ООО “Попурри”, 1999. — С. 61.

аналізу окрема подія, яку ми виокремлюємо з нескінченної маси од-ночасових дій, стає історичною”¹⁴. Отже, головне — це факти, а не наші випадкові знання про них. Саме нова картина історії змушує нас розташовувати найновіші факти, що колись були, у їх велику по-слідовність. Нам треба навчитися брати до уваги невідоме — у най-ширшому його обсязі. І крім того, треба пам’ятати:

істини існують для *духу*,
факти тільки для *життя*.

Історичний розгляд, або, відповідно до шпенґлерівського способу висловлювання, *фізіогномічний такт* — це вирішальне значення кро-ві, поширене на минуле і на майбутнє знання людей, вроджена пиль-ність на особистості й ситуації, на те, що було подією, що було доко-нечним, що повинно бути, а не просто гола наукова критика й знання даних. У будь-якого справжнього історика науковий досвід — лише щось побічне або доповнювальне. Цей досвід врешті-решт ще раз до-водить, що вже було доведено для існування у єдину мить осяяння.

Потуга фаустівського існування створила такий горизонт вну-трішнього досвіду, якого раніше не мала жодна людина і жодна епо-ха, і найвіддаленіші від нас події сьогодні набувають сенсу й зв’язку у дедалі більшому масштабі, яких вони не могли мати для всіх решти людей, навіть для тих, хто найближче їх співпереживав, — саме тому, багато з того, що не було історією ще сто років тому, відтепер стає для нас історією, а саме — життям, співзвучним нашому існуванню.

Для погляду на світ цивілізації, що поступово охопив всю землю, врешті-решт уже не існує нічого неісторичного. Тому схема “*Стародавній світ — Середньовіччя — Новий час*”, як її розуміли в XIX ст., несе в собі лише вибіркові й очевидні взаємозв’язки, що лежать на поверхні. Сьогодні ми набуваємо досвіду щодо останніх невідворотностей життя як такого. Там, наприклад, у ранньокитайській історії, (для нас — в іншій течії життя), ми пізнаємо самих себе такими, якими є, якими повинні бути і якими будемо: це велика школа нашого майбуття. Ми ті, хто ще володіє історією й історію творить, дізнаємось тут, на най-віддаленішій межі історичного людства, що таке історія сьогодні.

Що завжди стояло на кону в дійсній історії вибраної людини і лежало в основі всіх питань про владу, які завжди мали тваринний характер, щоразу це була реалізація чогось цілковито одушевленого, а саме: *переведення ідеї у живу історичну картину*. Відтепер, в епоху цивілізації, про все це більше не йдеться. У залишку лише боротьба за голу владу, за тваринну перевагу, якою вона є. Якщо раніше влада, яка виглядала навіть найбільш безідейною, ще слугувала певній ідеї, то в пізніх цивілізаціях навіть найпереконливіша видимість ідеї — це лише маска, за якою розв’язуються суто зоологічні питання про владу.

Західні технічні винаходи, парова машина й електроенергія, на-бувають поширення серед східних народів так само (і з тим же релі-

¹⁴ Цитата за: Шпенґлер О. Закат Європи: Очерки морфології мирової історії. Т. 2. Всемирно-исторические перспективы. — Мн.: ООО “Попурри”, 1999. — С. 62.

гійним благоговінням), як було це з бронзою і плаутом чотири тисячі літ тому, а ще раніше — із вогнем. І те, і те в душевному плані абсолютно відрізняються від винаходів, які здійснили самі представники цих народів, наприклад, винайдення китайцями пороху, що кожного разу означає новий період у їхній внутрішній історії¹⁵. До і після того, навіть століття мають не те саме значення, яке мають десятиліття, іноді й окремі роки в середині культури, адже ваги поступово набувають біологічні часові проміжки. Тільки дійсні люди культури, зіткнувшись з іншим органічним життям, із здивуванням *відчувають темп власного розвитку*, як це сталося з Геродотом у Єгипті, або з європейцями, починаючи від Марка Поло, — цього першого західно-європейського промислового шпигуна в Китаї. *Це течія часу без історії*, — ось відчуття, яке переживає справжній мислитель:

- хіба битва біля мису Акцій¹⁶ і встановлення рах *Romana* (римський світ) не ознаменувала кінця античної історії?;
- йдуть у небуття історичні рішення, через які завжди виявляється внутрішній сенс великої культури;
- починається панування нісенітниць, зоології;
- світу (але не дійовим особам) байдуже, чим закінчиться та чи та подія;
- найважливіші політичні проблеми вже розв'язані, як це завжди буває під кінець у всіх цивілізаціях;
- проблеми вже не сприймаються як такі, їх просто не порушують;
- уже не існує більше понять, сповнених справжньою символікою
- питання лише в одному — *у чийх руках буде влада*.

Отже, ці популяції більше не мають душі. Вони не здатні творити й переживати символи, а тому в них не може бути і власної історії. У кращому разі вони стають лише об'єктом в історії чужої культури, і глибинний сенс усіх стосунків між ними буде визначати лише те інше — чуже життя. Усе це належить радше до історії ландшафту, де тривають "історіоподібні" дії, або так званій "хід подій" — коли час тече, а історії вже немає. Адже тут бере участь не сама людина цієї землі, а за неї це роблять інші. Отже, все явище "всесвітньої історії" у цілому знову постає у двох аспектах:

життя великих культур   і   відносини між ними.

---

¹⁵ Раніше, наприклад, японці перебували в лоні китайської цивілізації, а тепер належать ще й до західної. Японської культури у власному розумінні не існує. Японський повосний американізм треба оцінювати за іншими мірками.

¹⁶ За часів громадянської війни в Римі, біля мису Акцій (31 р. до Р. Х.) флот Октавіана розбив флот Антонія і Клеопатри.

Тема 10. Відношення між культурами

Життя великих культур і відносини між ними. Існування і неспання. Протилежність античного й арабського світовідчуття. Протиборство між імператорською владою й папством. Кінець готики. Боротьба між книгою й життям.

Культури завжди первинні, а відношення між ними завжди — щось похідне, проте історичне мислення дотепер тримається проти-лежної думки.

Що менше йому відомі життєві потоки (у власному розумінні цього слова), із яких складаються уявна єдність про хід подій у світі, то заповзятіше воно силиться відшукати життя у сплетінні зв'язків і тим менше воно здатне збагнути його. Психологія історичного мислення багата: тут ми побачимо взаємне вишукування і відторгнення, на-решті, — накидання себе — між культурами, які безпосередньо одна з одною стикаються й перебувають у захваті від іншої, або одна одну взаємно поборюють, між живою культурою та світом форм культури мертвої, залишки та руїни якої ще підносяться серед ландшафту. Поглядіві Гегеля, як справжньому представникові XIX ст., відкрива-ється лише ланцюжок причин і наслідків. Тут немає нічого первісного — усе лише з чогось “випливає”.

Основою такого підходу є картина осмисленої і єдиної історії людства, як вона колись зародилась у головах великих представ-ників готики. Саме тоді було помічено, що люди і народи змінюють одне одного на Землі, а ідеї залишаються. Враження від цієї картини

було надзвичайно потужним, і сьогодні воно не втратило своєї сили. Первісно то був план який реалізував Бог щодо людського роду, проте і пізніше можна було й далі бачити речі саме в такому світі, оскільки схема “*Стародавній світ* → *Середньовіччя* → *Новий час*” донині зберігає свої чари.

О. Шпенглер як мислитель ХХ ст. репрезентує інший погляд, який став тверезішим і ширшим, а наші знання вже давно вийшли за рамки цієї схеми. Глибоко помиляється той, хто перебуває у полоні такого уявлення. Це не створене “впливає”, а те, що створює “зазнає впливу”. Тут плутають

<i>існування</i>	<i>і</i>	<i>неспання,</i>
<i>життя</i>	<i>і</i>	<i>засоби,</i>

через які воно досягає самовираження.

Релігія, наука, мистецтво — лише різновиди діяльності неспання, основою яких є існування. Віра, роздуми, естетичне оформлення і все те, чим є у видимій діяльності ця невидима діяльність, — офірність, молитва, фізичний експеримент, робота над статуєю, узагальнення досвіду в словах, які доступні лише людям — все це види діяльності неспання, і ніщо інше.

Кожна зріла людина, як і будь-яка жива культура, постійно має довкола себе незліченну кількість можливих впливів, і лише деякі з них допустимі, а решта — ні. Хто за таких обставин проводить добір — діяння чи люди?

Падкий на каузальні ряди історик вираховує лише позитивні впливи, і обминає зворотний результат. Якщо ж “негативних” впливів не беруть до розгляду, виникає хибна у своїх основних рисах картина неперервності всесвітньо-історичного процесу, в якому нічого не втрачається.

Дві культури можуть стикатися між собою: через контакт двох людей або ж коли людина однієї культури бачить перед собою мертвий світ форм іншої культури в доступних для її сприйняття залишках. І в одному, і в іншому випадку *діяльна лише одна людина*. Колишні діяння одного можуть втілюватися іншим лише на основі його власного існування. Відтак воно стає його внутрішньою власністю, його витвором і частиною його самого. Це не “буддизм” просувався з Індії до Китаю, а певну частину уявлень зі скарбниці індійських буддистів сприйняли китайці і новий результат був значущий тільки для китайських буддистів. Тому завжди важливішою буває не первісний зміст форми, а лише сама форма, в якій діяльне відчуття й розуміння певного спостерігача має можливість для власної творчості. *Смисли, невимовні і як такі, не передаються*. Нехай навіть індуси й китайці сприймали одне одного як буддисти — це не робило їх внутрішньо ближчими. Ті ж слова, ті ж ритуали, ті ж знаки — і дві різні душі й кожна йде своєю дорогою. Як приклад, достатньо лише поглянути на українське й російське православія...

Можна дослідити всі культури і скрізь ми переконаємося в одному

і тому ж: створене колись зовсім не продовжувало свого існування у чомусь пізнішому, ні, але молодша істота завжди зв'язувала дуже незначну кількість зв'язків з істотою старшою причому цілковито ігноруючи первісне значення того, що вона тим чогось набуває. Так виглядає справа із так званими “вічними завоюваннями” у філософії й науці.

Те, що ми справді засвоїли з грецької філософії, нехай навіть поверхово, дуже близьке до нуля. Потрібно бути чесним і приймати стародавніх мислителів дослівно: жодне з висловлювань Геракліта, Демокрита, Платона для нас не є істиною, якщо ми його тільки не підправляємо для своїх потреб.

Ренесанс, кажуть, перебував повністю під “упливом” античного мистецтва. Але як тоді бути з формою дорійського храму, з іонійською колоною, із співвідношенням — колон і антаблементу, з добром кольорів, технікою скульптури? Чому це не мало жодних наслідків? Тому що все, що бажав виразити Ренесанс, було відомо ще від самого початку, і людина бачила в античності лише те, що хотіла бачити. Повторюємо: скрізь спостерігаємо лише ті зв'язки, які були допущені, де нас завжди чарує несвідома мудрість зробленого вибору і настільки ж рішуче їх перетлумачення¹.

Характерна в цьому контексті також історія перетворення магічного християнства на фаустівське. Насправді ж магічна людина розвинула мову власної релігійності, яку ми називаємо “християнством”. Ті моменти релігійного переживання, які могли бути передані іншим: слова, формули, ритуали, — людина пізньоантичної цивілізації переймала як засіб для своєї релігійної потреби; ця мова форм передавалася від людини до людини, зберігаючи звучання слів незмінними, але постійно змінюючи їхнє значення. Як казав О. Потебня: “За допомогою слова неможливо передати іншому своєї думки, а можна тільки пробудити в ньому його власну”².

Якби апостолові Павлу або Августинові довелося ознайомитися з нашими уявленнями про християнство, вони відкинули б усі наші книги, всі догмати й поняття як перекручені та еретичні. Або ж згадаймо хронологічно ближчу до нас подію: одного разу творцеві всесвітньо відомого “Капіталу” К. Марксові довелося відвідати гурток прибічників його вчення, після чого автор заявив: “Якщо — це марксизм, тоді я не марксист”.

А тепер декілька слів про історію античного права.

Античне право — це право, створене громадянами і для громадян, це право одного дня, навіть, однієї миті. Воно передбачає поліс як державну форму. Лише на цій базовій формі суспільного існування виникає поняття особистості (персони) як людини, яка у своїй цілісності тотожна з тілом держави. З цього світовідчуття проростає все античне право.

¹ Історія “трьох Аристотелів” (грецького, арабського і готичного) — найкращий тому доказ.

² Потебня А. А. Слово и миф. — М.: Правда, 1989. — С. 167.

Особистість (*persona*) — специфічне античне поняття, яке наповнюється сенсом і значенням лише всередині цієї культури. Окрема особистість — це тіло, яке належить до фонду полісу. Права полісу поширюються лише на нього. У нижчих своїх виявах воно переходить у майнове право, де межу становить правове становище раба (який є тілом, але зовсім не є персоною), у вищих виявах — божественне право, а тут межу утворює герой, який з персони перетворюється на божество, із правовими домаганнями на власний культ (наприклад, культ Александра у грецьких містах або, пізніше — “божественних” римських імператорів).

Античне *capitis deminutio media*³ західній людині абсолютно чуже (ми можемо припускати, що особа у нашому розумінні може бути позбавлена певних або всіх прав, але бути особистістю), антична ж людина внаслідок покарання перестає бути особистістю (*persona*), хоч тілесно вона існує⁴. Специфічне античне поняття речі (*res*) може бути з'ясоване лише через протилежність із поняттям особи (*persona*) — як об'єкт права останньої.

Оскільки антична релігія — цілковито одержавлена, немає жодної різниці щодо джерел майнового та божественного права: уся правотворчість перебуває в руках громадян. Отже, речі й боги перебувають в однаково упорядкованих правових стосунках щодо особистості.

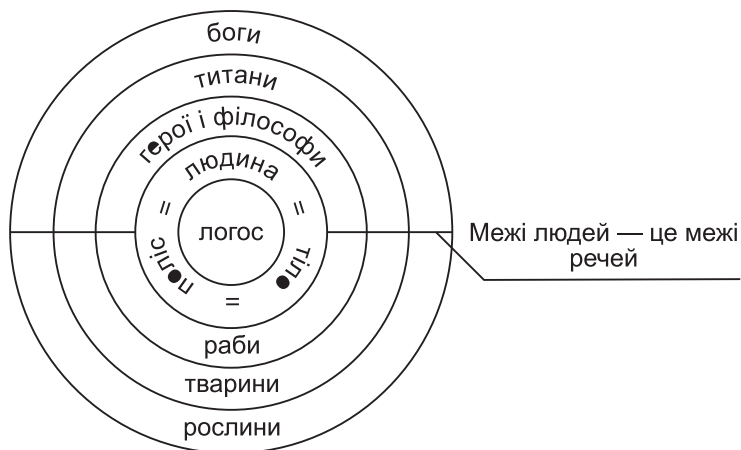

Рис. 10.1

³ Лат. *capitis deminutio media* — позбавлення прав середньої тяжкості.

⁴ Саме на підставі античного права тиран продав славетного грецького філософа Платона в рабство, звідки його викупили пітагорійці, які високо шанували його мудрість.

Вирішальним для античного права є та обставина, що правові норми створюють люди на підставі безпосереднього суспільного досвіду, причому не професійного досвіду судді, а загальнопрактичного досвіду чоловіка⁵, який посідає чільне місце в політико-економічному житті полісу. Той, хто ставав у Римі на службу сходинок, неминуче ставав юристом, полководцем, головою адміністрації й скарбником. Лише набувши великого життєвого досвіду, він здійснював судочинство як претор. Античність взагалі не знає суддівства як стану, який отримує для цього професійну і навіть теоретичну підготовку. Отже, римляни в цій сфері блискучі практики. Їх юриспруденція — це експериментальна наука одиничних випадків.

Римське право у своєму цілісному розвитку — це лише окремих випадок міського права серед багатьох сотень інших, а грецького права як цілісності ніколи не існувало. І те, що грецькі міста спілкувалися однією мовою, і дуже часто розробляли цілком подібне право, не заперечує того факту, що кожне місто все-таки мало власне право. Там ніколи не виникало навіть думки про загальне дорійське або ж елліністичне законодавство. Такі уявлення дуже далекі від античного стилю мислення.

Римське право посіло провідне становище не через причину внутрішньої переваги, а лише внаслідок того, що Рим, як окреме місто, добився панування над античною імперією передусім у політиці.

Римський дух підкорив еллінізм: розроблення пізнього античного права переходить від еллінізму до Риму, отже — від сукупності міст-держав, де жодне з них не мало реальної влади на іншими, до одного-єдиного, вся подальша діяльність якого врешті звелась до використання цього панування. Тому так і не дійшло до розроблення правознавства грецькою мовою. До того часу, коли античність нарешті дозріла для цієї науки, існувало лише одне місто, яке встановлювало право, ім'я йому — Рим.

Щодо римського і грецького права недостатньо враховано той факт, що тут йдеться не про їхнє паралельне, а про послідовне існування. До речі, якраз навпаки виглядає справа з грецькою філософією і так званою римською⁶. Римське право значно молодше від грецького: воно передбачає існування інших сукупностей права, само ж воно розроблялося пізно і дуже стрімко — під впливом взірця. Важливо, що розквіт стоїчної філософії, яка вагомо вплинула на правове мислення, відбувався після піднесення так званого “грецького” права і ще до формування права римського.

Оскільки це оформлення відбулося у мисленні людей абсолютно неісторичних, античне право — від початку і до кінця — *право повсякденності, навіть миті*. Згідно зі своєю ідеєю воно твориться

⁵ Тут йдеться не лише про представника чоловічої статі, а й громадянина, як носія права.

⁶ У філософії римляни були вічними учнями у греків і ніколи не могли їх перевершити.

у кожному окремому випадку і на певний випадок. Із закінченням останнього перестає бути правом. Припустити його значущість щодо майбутнього означало б суперечити античному почуттю сучасності.

Обіймаючи на рік посаду, римський *претор*⁷ видає *едикт*⁸, у якому повідомляє правові норми, згідно з якими пропонує діяти, проте вже його наступника це ні до чого не зобов'язує⁹. До того ж, претор у кожному окремому випадку формулює конкретну правову норму під той вирок, який треба винести і жоден інший. Отже, претор творить “сучасне йому право” в повному сенсі цього слова — без будь-якої його довговічності й перспективи.

Геніальною, у повному сенсі цього слова, О. Шпенглер називає германську рису в англійському праві — *правотворчу владу судді*. Англійський суддя застосовує право, яке, згідно зі своєю ідеєю, має вічну значущість. Якщо в будь-якому випадку щодо конкретних фактів, суддя помічає пробіл у чинному праві, тоді він уповноважений цієї ж миті його заповнити і, отже, безпорядно під час процесу, створити прецедент або нове право, яке (передбачаючи схвалення його суддівським станом, згідно з певною формою) в майбутньому належатиме до незмінного правового арсеналу.

Справді антична форма права — це та, у якій поступово збирається законодавчий матеріал через додавання окремих законів. Тоді як на заході від початку весь живий правовий матеріал назавжди упорядкований і вичерпно узагальнений у кодексі, де будь-який мислимий у майбутньому випадок наперед буде розв'язаний¹⁰. Отже, все західне право має відбиток майбутнього, а все античне — відбиток миті, як це сьогодні є в Україні.

В античності йшлося зовсім не про право, яке повинно було відкластися як результат чистого досвіду, а швидше про *рішення політичних питань влади*.

Будь-яке право відтворює картину світу свого автора, і будь-яка історична картина світу має політико-економічну тенденцію, яка залежить не від того, що думає про теорію та чи та особа, а від того, що практично бажає той соціальний стан, який утримує у своїх руках фактичну владу, отже — і законодавство. Право завжди створюється в ім'я загальності одним-єдиним станом, так, що всі ці законодавства є ніщо інше як політичні, причому партійно-політичні акти.

⁷ Претор (лат. *praetor*) — у Стародавньому Римі спершу заступник і помічник консула, згодом вища урядова особа, наділена судовою й адміністративною владою.

⁸ Едикт (від лат. *edictum*, від *edico* — оголошую) — у Стародавньому Римі заява, що містила програму діяльності магістрату або службової особи (претора, консула тощо).

⁹ Подібно до того як видаються в Україні: укази, нормативні акти, постанови, розпорядження та інструктивні листи, а з огляду на наше неправове минуле і теперішнє юридичне невігластво, перебіг життя відбувається саме згідно з ними, а не з законами і, тим паче, не відповідно до Конституції. Це ще одна наша спільна риса з античним стилем мислення.

¹⁰ Згідно з теорією англійського права, суддя не “створює закону”, а “проголошує” його, тобто в явному вигляді віднаходить те, що вже було споконвіку в законі, хоч приводу для його оприлюднення раніше не виникало.

З епохи еллінізму розпочинається античне правознавство, тобто планомірне осмислення чинного права. Оскільки правове мислення, як свою субстанцію, передбачає політичні та економічні відносини, так само як математичне мислення — пізнання у фізиці й техніці, тоді дуже швидко Рим перетворюється на місто античної юриспруденції.

Антична юриспруденція — це наука римлян, і вона так і залишилась єдиною їхньою наукою. Саме тоді, коли творча математика прийшла з Архімедом до свого завершення, починається література з права, а роки від 200 до 0 — період класичного правознавства.

Античне право — це право тіл (або тілесне право), це своєрідна евклідова математика суспільного життя, яка розрізняє *тілесні особистості й тілесні речі*, а також установає між ними певні відносини. Оскільки античне життя повністю наділене евклідовими рисами, виникає картина тіл, де відношення між ними визначаються згідно з їхнім положенням і взаємними впливами — через зіткнення і відштовхування, подібно до атомів Демокрита. Це можна означити як *юридичну статую*.

Першим витвором арабського права було *поняття безтілесної (нематеріальної) особистості*, якої взагалі нема в античному праві.

Новий ландшафт, на якому постала *арабська культура*, охоплює Сирію, Північну Месопотамію, Південну Аравію й Візантію.

Характерно, що *із права окремих міст-держав*, що було природно для античного ґрунту, тут цілком непомітно виникає право релігійних громад, які сповідують конкретну віру. Це абсолютно магічне право. Воно завжди є

	одною	пневмою,
	єдиним	духом,
	єдиним тотожним	знанням і розумінням
	одної	єдиної істини,
яка щоразу приводить поборників	однієї	і тієї ж релігії
до	єдиної	волі і дії
й узагальнює їх в	одну	юридичну особистість.
Тому	юридична особа є	колективною істотою,

як ціле вона заявляє про свої наміри, ухвалює рішення і відповідає за них. Це поняття, якщо йдеться про християнство, справедливо вже стосовно першої общини в Єрусалимі, а саме звідти починається церковне право.

У тодішньому Римі значна частина населення сприймала право як право міста-держави, проте, з кожним кроком у напрямку на Схід це почуття помітно ослабло. Об'єднання вірних в одну *правову громаду* за всією формою було реалізовано в культурі імператора, тобто реальному втіленні божественного права. У зв'язку з цим юдеї й християни, як невірні, що постали на античному ґрунті, були віднесені до чужої правової сфери. До того ж, коли місто Рим буквально “інкорпорувало” в себе громадян усіх інших міст, тоді імператор перетворив усіх громадян на підданих “правителя вірних”, які вшановували його як *divus* верховного главу культурної релігії.

За Константина відбулися великі зміни: як об'єкт імператорського халіфського права він помістив на місце синкретичної віросповідальної громади християнську громаду і тим заснував *християнську націю*. Означення “благочестивий” і “невірний” помінялися місцями. Відтак “римське” право зовсім непомітно, проте чимраз рішучіше стає *правом правовірних християн*. Отже, у старій формі виникло абсолютно нове право.

Звідси й починається *поняття арабської (магічної) нації*, що треба тлумачити як новий і вирішальний факт у світовій історії. Межа між батьківщиною й чужиною пролягала в аполлонівській культурі кожний раз між двома містами, у магічній — *кожний раз між двома віросповідальними громадами*¹¹. Те, чим був для римлян чужоземець, неприятель (ворог), тепер для християнина стає язичник. Те, що за часів Цезаря, для галла або для грека було прийняттям римського громадянства, тепер *перетворюється на християнське хрещення*: через нього людина вступає у провідну націю провідної культури, і почувається як нація, як правова громада і юридична особа в повному значенні цього слова.

Отже, з'являється група ранньоарабського права, яка настільки ж рішуче відособлена за релігіями, як група античного права — за містами-державами, а високоцивілізоване право культури раннього часу, що вже старіла, нав'язувалось тут молодій культурі. Потрапляло воно сюди як наукова література, причому саме внаслідок політичних діянь, які могли б мати цілковито інший характер, якби Александр і Цезар прожили довше, або коли б Антоній переміг біля мису Акіцій. Ранньоарабську історію нам треба розглядати з Ктесифона, а не з Риму. Завершене право Заходу, тут, на Сході, перетворилося на літературну юриспруденцію.

Постає питання: яка ж його роль у реальному правовому мисленні, правотворчості та правовій практиці цього ландшафту? І як багато римського і взагалі античного в ньому збереглося? Ще ширше можна поставити питання: як багато з усього “елліністичного”, що до нас дійшло насправді, було грецьким, а не було лише грецькою чи латиною написаном¹²? Історія написання права латиною, починаючи від 160 р., належить арабському Сходу, а її перебіг здійснюється відповідно до історії юдейської, християнської та перської літератури.

¹¹ Згідно з античним шлюбним правом було неможливо, щоб громадянин Риму одружився з донькою громадянина іншого полісу, якщо між цими містами не було правової угоди — *conubium* (законний громадянський шлюб, що мав силу за римським законом на відміну від шлюбу чужоземців). XII таблицями *conubium* заборонявся навіть між патриціями і плебеями. Відтак за нових обставин виникло запитання, на підставі якого права християнин або юдей, незалежно від того, чи був він від народження римлянином, сирійцем або ж мавром, міг взяти собі дружину іншої віри. Адже в магічному праві не існує *conubium* між людьми різної віри. Утім люди навіть одного роду можуть належати до двох різних “націй”, у правовому значенні цього слова.

¹² Тоді ж християнські учені створили канон і текст Нового Завіту, юдейські — Старого Завіту (що супроводжувалося повним знищенням інших рукописів). Це так звана висока схоластика, проте вже арабського рануього часу.

Отже, нове звичаєве право сприймалося як інтерпретація величезної маси законів, які дійшли з минулого і мали авторитет, де при збереженні античних правових форм, саме право за своєю суттю стало зовсім іншим. Потрібно також з'ясувати, у якому співвідношенні перебуває текст до правового мислення й судочинства? У цьому світі — світі магічної культури, дуже швидко виробилась звичка більше взагалі не застосовувати стародавніх законів міста Риму до фактичного матеріалу окремих випадків, а *лише цитувати римських юристів як Біблію*. Це доказ того, що, нарешті, магічній душі вдалося внутрішньо засвоїти, накинута їй чужа література в тій єдиній формі, яка могла мати значення лише для її власного світовідчуття. У цьому вся протилежність світовідчуття

античного й *арабського*.

Античне право творили громадяни на підставі практичного досвіду, арабське право бере свій початок від Бога. Будь-яке право, світське або ж духовне виникло як *deo auctore*¹³ — ось, що ми читаємо в перших рядках юстиніанових Дігестах. Високий авторитет античного права ґрунтувався на успіхові, арабського — на авторитеті того імені, яке воно несло на собі. Проте, у відчутті людей є велика різниця між законом

античним

як виразом волі свого побратима, у якій громадянин убачає справедливість, або поступається силі;

Претор

виносить свої ухвали на підставі позиції, яку займає найвища влада;

едикт — квінтесенція досвіду;

бачить значення слів і букв, яке воно має у повсякденному житті;

і

арабським:

як частиною божественного порядку; людина магічної культури виявляє тут покірність ("іслам") і доводить свою відданість, адже вона не вимагає практичної доцільності закону, який до неї застосовується, ні логічного обґрунтування вироку.

Каді

виносить ухвали на підставі духа, що зійшов на нього і промовляє його устами;

юридичний текст — своєрідний оракул, якого потрібно таємничим чином розпитати;

бачить магічне відношення, у якому вони (слова і букви) повинні перебувати до цього конкретного випадку.

¹³ Deo auctore — за велінням Бога (лат.)

Переконання у тому, що дух Бога вселяється у таємний сенс букв, має своє символічне віддзеркалення у факті, що всі релігії арабського світу розробляють собі власне письмо, яким повинні записувати священні книги; це письмо із вражаючою наполегливістю стверджує себе як суттєва відзнака “нації”, навіть коли вона змінює свою мову. Отже, на підставі власних роздумів, кожен для себе намагається віднайти істину.

Магічне право чітко розділяє за релігійною ознакою, тоді як античне право — за містами-державами. Юдеї, наприклад, створюють собі власне право у вигляді *Талмуду*, що був оформлений ще за декілька років до *Corpus Juris*¹⁴, згодом і найпізніше знайде своє оформлення у рамках ісламу — *шаріату*¹⁵. Кожна церква, незалежно від кордонів і держав, мала своє судочинство. Відтак на теренах Римської імперії внаслідок поступового витіснення іновірців, римське імператорське право непомітно стає правом християн, які сповідають ту ж саму віру, що й імператор.

Для магічної людини дух Бога й дух громади — це один і той самий дух. Якщо *consensus* досягнуто, істина вже осягнута. Так був створений канон у розумінні Старого і Нового Завіту, які також були сумою текстів, із яких можливі канонічні цитати. Згідно з цією ідеєю, канонічний текст був позачасовим і тому не міг бути поліпшений. Однак фактичні потреби духа змінюються, тому виникає техніка таємних поправок.

Наслідком Акція¹⁶ було те, що формування християнства у два вирішальні століття перемістилося на Захід, у сферу античності, духовна верхівка, якої трималась від нього подалі. Згодом первісний дух стародавнього християнства знову відродився у монофізитів і несторіанців. Юстиніан відштовхнув його і тим покликав до життя іслам — як *нову релігію*, а не пуританську течію всередині східного християнства.

Політичне життя раннього готичного часу з його селянською, феодальною і найпростішою міською системою права вже дуже швидко призводить до відособленого розвитку трьох великих правових сфер, які існують і дотепер.

¹⁴ *Corpus Juris* — зведення цивільного права, створене за Юстиніана у 528–534 рр. Складалося із Кодексу, Інституцій, Дігестів і Новел. Різниця між *jus* і *lex* у рамках араболоатинського слововживання тут дуже чітко простежується. Інституції і Дігести — це *jus*, що мають значення канонічних текстів, а Кодекси і Новели — *leges*, тобто нове право вже у формі тлумачень, подібно до того, у якому відношенні перебувають канонічний текст Нового Завіту і традиція отців церкви. *Corpus Juris* був створений наспіх і мав багато недоліків, а, найголовніше, — він все-таки залишився арабським, отже, релігійним витвором. Відтак цю книгу треба вважати не початком, а кінцем юриспруденції де, разом із латиною, втрачають свій сенс і книги написані нею.

¹⁵ Шаріат — (від араб. *шарина* буквально — належний шлях), зведення мусульманських правових і теологічних нормативів, проголошених ісламом “вічним і незмінним” атрибутом божественного порядку.

¹⁶ Після Марка Антонія, Юстиніан постає найбільш знаковою фігурою арабської історії. Історія західноєвропейського права починається абсолютно незалежно від творін Юстиніана, які до того часу вже втратили будь-яке значення.

Після завоювання Англії 1066 р. норманське право задушило тут земське саксонське право, відтоді в Англії “право сильних (правителів) — стає правом усього народу”. Воно зберегло непорушним суто германський дух і в цьому його особливість. Це право не тільки впливає, а й вельми повчальне у всій Західній Європі. На відміну від правових систем інших країн подальший його розвиток не був у руках професорів-теоретиків права. Вивчення римського права в Оксфорді завжди утримувалося на віддалі від практики. Суддівський стан за допомогою творчого створення прецедентів сам формує законодавство на підставі попереднього судового матеріалу, відтак із практичних рішень (*reports*) поступово виникають зведення законів, такі як, наприклад, судєбник Брактона (1259). Відтоді й дотепер там існує статутне й звичаєве право, яке постійно застосовується у судовій практиці, і не виникає жодної потреби в разових законодавчих актах органів народного представництва.

Повне цивільне право разом і з кримінальним правом і регламентацією процесу виникли за германською методикою з церковно-світського правового матеріалу готики. Це і є “римське” право. У цьому праві заявляє про себе великий фаустівський розкол, що спричинив колосальне протистояння між

імператорською владою й *папством*.

Якщо в арабському світі суперечність між
jus і *fas*¹⁷

немислима, то в західноєвропейському вона стала неминучою.

Із настанням *епохи бароко*:

- центр життя пересунувся до міста;
- економіка набула грошової форми;
- дозріло розуміння потреби ефективного права, щось на кшталт законів Солона в античних полісах;
- міський раціоналізм, подібно до грецьких софістів, звертнув свій погляд на природне право;
- настав *кінець готиці*, коли вчений стан розглядав творення “права, яке народжував разом із ним” як свій привілей.

Нашому погляду відкривається три історії права, які поєднані між собою лише елементами мовної й синтаксичної форми, котру одна запозичила або ж повинна була запозичити в іншій. Дві з них: римська й магічні — закінчені.

Лейтмотивом фаустівського права — є боротьба між
книгою і *життям*.

Західна книга — це не процтво і не таємний магічний текст із при-

¹⁷ Jus — “право” все те, що відповідає людським законам; fas — те, що “подобає” божественному встановленню. Обидва вони є виразом однієї волі — волі до влади над нескінченним: світська правова воля починається із звичаю і простягає свою руку до майбутніх поколінь, духовна ж випливає із магічної упевненості й дає позачасовий вічний закон. Це боротьба гідних суперників, яка так і не була закінчена, вона триває досі, наприклад, — у шлюбному праві, тобто в протистоянні церковного вінчання і громадянського шлюбу.

хованим сенсом, а фрагмент збереженої історії. Це радше спресоване до миті минуле, яке прагне стати майбутнім, причому саме через нас, читачів, у котрих знову оживає його зміст.

На відміну від античної людини, фаустівська людина вважає, що вона покликана не закінчувати своє життя як щось замкнуте в самому собі, а, навпаки, продовжувати те, що розпочалося задовго до нього і закінчиться набагато пізніше від нього. У цьому її історична місія.

У роздумах готичної людини про життя не виникало запитання, чи треба їй прив'язувати власне існування до історії, питання полягало лише в тому, де це саме зробити. Вона потребувала минулого, щоб надати сенсу й глибини теперішньому. Якщо її духовний погляд був скерований до Єрусалиму, то світський — до Риму, руїни якого видно було повсюди. Якби тоді люди знали про Єгипет, навряд чи стали б вони так шанувати Рим, і мова нашої культури була б сьогодні зовсім іншою.

Оскільки західноєвропейська культура була культурою книг і читання, її розвиток відбувався у формі поступового й важкого звільнення від готових рецептів античної літератури. Рецепти ж Аристотеля, Евкліда, *Corpus Juris* — на магічному Сході — означають дещо інше — це готовий глек для власних думок, що був надто рано відкоркований. Відтак людина стає рабом понять. Річ не в тому, що в її стиль мислення привноситься чуже почуття життя, а в тому, що воно перешкоджає власному відчуттю життя розвивати свою мову культури.

Приватне право завжди віддзеркалюватиме дух суспільного й економічного буття. З уваги на це наше приватне право будується на нестійкій основі пізнюантичної економіки.

В освіченої людини (людини, яка здобула освіту за допомогою книг) між фактом і його розумінням завжди буде книга. Тому людина, яка народжена для дії, а не для витлумачення того, що відбувається у світі, завжди помічає суперечність між сучасним життям і його юридичним виразом, вона шукає того, хто, на її думку, створив таке становище у своїх корисних інтересах.

Знову й знову О. Шпенглер порушує питання: *ким і для кого створене західноєвропейське право?*

Римський претор мав бути землевласником, офіцером, мати практичний досвід у управлінні та фінансових справах, і лише потім ставав придатний для суддівства й одночасно для правотворчої діяльності;

*Praetor peregrinus*¹⁸ розвивав право чужоземців, виводячи його з права пізнюантичного міста-світу, тобто з конкретних випадків;

---

¹⁸ *Praetor peregrinus* — буквально претор, у компетенції якого було право “для інших”. Під кінець Римської імперії все населення античного світу, якщо воно не мало римського міського громадянства, належало до “інших”, подібно до “іногородців” Російської імперії.

Фаустівська воля до продовження існування потребує книги, яка має неперехідне, “вічне” значення в системі, яка передбачає будь-який випадок.

Вічну значущість в Англії зберігає незмінна форма розвитку права через практику. Там, де немає факультетів права (у європейському розумінні), гільдія юристів прибрала до своїх рук виховання наступної зміни і тим відокремила розвиток правових понять від загального розвитку.

Отже, те, що досі ми називаємо правознавством, є або філологією юридичної мови, або схоластикою правих понять. Це єдина наука, яка і сьогодні виводить сенс життя з “вічних” фундаментальних понять. Наше завдання у тому, щоб на основі практики сучасного життя розробити найглибші принципи останнього і піднести їх до рівня фундаментальних понять права. Велике мистецтво залишилось у минулому, а юридична наука — попереду, а XIX і XX століття лише звільнили нас від книги Юстиніана, але не від його понять. Філологічний досвід повинен бути замінений соціальним і економічним.

О. Шпенглер був одним із перших мислителів, хто на початку XX ст. звернув увагу на те, що закон про авторське право не може провести понятійного розмежування між *інтелектуальною власністю* у вигляді *акту творчості*, її виразом у *вигляді рукопису*, і речовим об’єктом у вигляді *виданої книжки*; або в одній і тій же картині, у суперечності з майновим правом, доводиться розрізнявати художню і матеріальну власність — через придбання оригіналу картини і придбанням права на відтворення й тиражування репродукцій. Це відбувається тому, що над ними ще тяжіє античне поняття тілесної речі й античне поняття особи (*persona*) у вигляді тіла.

Будь-яке право є переважно звичаєвим: нехай собі закон визначає слова — життя завжди їх витлумачує.

Коли вчені намагаються власне право втиснути в чужу правову схему, написану чужою мовою понять, тоді поняття стають порожніми, а життя — німим. Право перестає бути зброєю і перетворюється на тягар, а дійсність розгортається не всередині права, а паралельно з ним.

Ми живемо в інший, фаустівський час. Наш інстинктивний досвід виходить із функціональних понять робочої сили, духу винахідництва й підприємництва, духовної, тілесної, художньої, організаторської енергії, відповідних їм здібностей і обдарувань.

Наша фізика, теорія якої просунулась далеко вперед, є точним зліпком із нашого теперішнього способу життя, що обґрунтовується якраз ученням про електричну енергію.

В античному понятті *persona* була прихована вся метафізика античного буття: тут відмінність між людиною і божеством, сутність полісу, подвиг героя, наявність раба, будова космосу з матерії й форми,

життєвий ідеал атараксії — усе це передумови, які повністю для нас зникли. Слово “власність” у нашому мисленні ще обтяжене античним, тобто статичним визначенням, тому його вживання неминуче спотворює динамічний характер фаустівського способу життя, адже все розуміння сучасної історії економіки базується на метафізиці одного цього поняття:

АНТИЧНЕ ПРАВО —
було тілесним правом

римляни створили
юридичну статику

особистість
це — тіло

античні речі,
це — тіла

античне відношення між тіла-
ми — *статика*

для римлянина
*раб був річчю, яка створює нові
речі*

інтелектуальної власності *не
було*¹⁹

ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКЕ
ПРАВО — *функціональне;*

наше завдання —
юридична динаміка;

особистість —
єдність сили й волі;

західноєвропейські речі —
*не тіла, а цілі, засоби і творен-
ня цих єдностей;*

західноєвропейське відношен-
ня між силами — *взаємодія;*

власністю може бути
*і практична ідея, і можливос-
ті, якими наділені таланти;*

організатор, винахідник, під-
приємець стали — *продуктив-
ною силою, яка діє на інші —
виконавчі сили, даючи їм спря-
мування, завдання і засоби до
дії; обидві ці сили належать до
економічного життя не як влас-
ники речей, а як носії енергії.*

Сьогодні знання античного права потрібно не як взірець для значущих нині понять, а як приклад блискучого розвитку права, виходячи із суто *практичного життя епохи*. Римське право перестало бути для нас джерелом вічно значущих фундаментальних понять. Для нас воно цінне як свідчення відносин, які існували між

римським буттям

і

*римськими правовими
поняттями.*

Воно може навчити лише тому, як на підставі власного досвіду розбудувати приватне право.

---

¹⁹ Поняття інтелектуальної власності ніколи не могло прийти в голову навіть такому знаменитому письменникові і риторові як Цицерон, вже не кажучи про власність на практичну ідею або геніальні здібності.

Тема 11. Міста і народи

Зв'язок землі та існування = селянська хата. Мова форми та історія стилю. Народження міста, боротьба між містом і селом. Цивілізація як свято перемоги міста над селом. Світова столиця: відособлення душі міста від землі, “грошового мислення”, формування інтелектуального кочівника і всесвітня література.

Перед 800 р. над усіма землями, як сонце, що піднялося від світових столиць сходу, зійшла арабська цивілізація, — подібно до того, як свого часу постала елліністична цивілізація, сяйво якої і без всякого Александра і навіть ще до нього доходило до індусів. Александр її не пробуджував і не поширював: він рухався на Схід слідами елліністичної цивілізації, а не очолював її.

В уявленні, що мінойська культура є частиною єгипетської культури — ключ до розуміння першої.

Історія знає немало випадків, коли люди двох культур вдивлялися одне одному у вічі, тому нам відоме одне “міжкультуріє”, де виникають настрої, які можна віднести до значних явищ людської душі.

Візантія. Тут треба дуже обережно знімати культурні нашарування:

а) на початку був шар, який утворився, коли 326 р. *Константин* знову відбудував її, як пізнюантичну столицю, що її зруйнував Септімій Север;

б) згодом туди стікалися і аполлонівська “старість” зі Заходу, і магічна “юність” зі Сходу;

в) потім — шар 1096 р., коли під стінами, тепер вже пізньоарабської світової столиці, з'явилися *хрестоносці* Готфрида Бульонського, у дні пізньої осені цієї цивілізації несподівано повіяло чимось весняним;

г) як крайнє східнє місто античної цивілізації, воно зачарувало *готів*;

д) а тисячоліттям пізніше як крайнє північне арабське місто, воно нездоланно приваблювало до себе *росіян*, проголошуючи російську передкультуру, яку репрезентує, наприклад, храм Василя Блаженного (1555–1561).

Первісна людина — ніщо інше як *тварина*, що блукає зі своїм табуном, це неспання, що невтомно напوماцки пізнає життя, вона — повністю мікрокосмічна, не прив'язана до місця і безрідна, вона має загострені й полохливі почуття, постійно перебуває у пошуку — щонебудь вирвати у ворожій природи. Найглибша зміна починається лише із хліборобством — тут виникає щось штучне, абсолютно невластиве мисливцям і пастухам. Адже той, хто копає й оре, прагне не грабувати природу, а змінювати її. Сіяти і садити — означає не забирати (відбирати і відвойовувати), а створювати (народжувати й плекати). Відтак сама людина перетворюється на рослину, точніше — уподібнюється до рослини. Селянин — це людина, яка закорінена в ґрунт, що обробляє. Душа людини зливається з душею ландшафту, саме тут виникає новий зв'язок

<i>землі</i>	та	<i>існування,</i>
--------------	----	-------------------

нове світовідчуття швидко дає про себе знати. Природа перестає бути ворожою силою. Земля стає Матір'ю-Землею. Людина глибоко відчуває і переживає зв'язок між

<i>посівом</i>	і	<i>актом зачаттям,</i>
<i>жнивими</i>	і	<i>смертю,</i>
<i>дитиною</i>	і	<i>насінням.</i>

У цьому суттєва відмінність між мисливцем і хліборобом, перший завжди хоче убити найкращого звіра, щоб з'їсти його, а зі шкури пошити шапку чи шубу, як хлібороб же — найкращі, добірні зерна завжди залишає на насіння. Через них, як і через свою дитину, він бачить свою перспективу.

У хтонічних культурах нова благочестивість була звернена до плідної землі, з якою людина зростається і стає єдиним цілим. Саме тоді бере починається мотичне рільництво, проте лише поява рала, деяких елементів орного рільництва і примітивного підсічно-вогневого комплексу та іригації дали змогу рільникам одержувати певні переваги у здобуванні продуктів харчування. І як найдосконаліший вираз цього життєвого відчуття виникає символічний образ *селянської хати*, де внутрішній її устрій і кожна риса зовнішньої форми “промовляє” про свого господаря. Тоді й відбувається перехід від круглої оселі до прямокутної форми житла, що засвідчує стійку тенденцію до повної осілости, оскільки така форма оселі давала можли-

вість добудувати житлові та господарські приміщення. Отже, селянська хата — вічний символ осілості. Сама собою вона є рослиною, що глибоко вкоренилась у “власний” ґрунт. Земля, на якій відбулося виробництво, набула нової ознаки: вона стала не лише предметом, а й результатом їхньої праці. Це і є власність у найсвятішому сенсі цього слова.

Ось передумови будь-якої культури, яка знову-ж таки, наче рослина, виростає зі свого материнського ландшафту, поглиблюючи душевну прив'язаність людини до ґрунту. Чим є для селянина його хата, тим для культурної людини — місто. Чим для хати є добрі духи, тим виявляються для міста його бог-покровитель або святий. Місто так само подібне до рослини. Як і селянинові, йому чуже все кочове, все мікрокосмічне. За цієї причини будь-який розвиток найвищої мови форм прив'язаний до ландшафту. *Ні мистецтво, ні релігія не в стані змінити місця свого зростання.* Лише за цивілізації, з її містами-ветнями (мегаполісами) знову виникає презирство до цих коренів із боку духу, який відривається від них. Цивілізована людина — це інтелектуальний кочівник, — він абсолютний мікрокосмос, цілковито безрідний і вільний духовно, як були колись вільні мисливці й пастухи. *Ubi bene ibi patria*¹ — справедливо до і після культури. Сьогодні, на схилі фаустівської культури, неприкаяний дух бродить серед усіх ландшафтних і мислительних можливостей. Проте між тим і тим — час, коли за п'ядь землі людина покладе життя.

Факт, що всі великі культури — культури міські — абсолютно визначальний і в повному своєму значенні належно так і не поцінований. Найвища людина другого періоду — тварина, яка розбудовує міста. Ось справжній критерій “всесвітньої історії”, який чітко виокремлює її з історії людства взагалі: *всесвітня історія — це історія міської людини.* Народи, держави, політика й релігія, всі мистецтва, всі науки ґрунтуються на єдиному прафеномені людського існування, ім'я йому — *місто*. Оскільки мислителі всіх культур самі проживають у містах (навіть якщо перебувають тілесно в сільській місцевості, як наприклад, Григорій Сковорода та Людвіг Фюєрбах), всі вони абсолютно навіть не уявляють, яка це вражаюча штука місто.

Щоб це зрозуміти, нам треба подивитися на місто очима пралюдини, яка вперше серед ландшафту помітила цю ґарґару з каменю і дерева, з її вулицями й площами закутими в кам'яні стіни, де кишить народ.

Справжнє чудо з чудес, так — народження *душі міста*. Це явище цілком нового ґатунку, найглибше підґрунтя якого назавжди залишиться для нас таємницею, що несподівано виокремлюється із загальної душевності своєї культури. Прокинувшись, душа вибудовує собі зрима тіло з окремих споруд, кожна з яких має власну історію, від-

¹ Лат. “ubi bene ibi patria” — там, де добре, там і батьківщина.

так, постає як єдине ціле. Воно живе, дихає, зростає, набуває зовнішніх рис, внутрішньої форми та історії. Від тієї миті не тільки окремий дім, собор або палац, а й образ самого міста є предметною єдністю мови форм та історії стилю, які є у всій життєвій течії культури.

Очевидно, що міста і села відрізняються одне від одного не своїм розмірами, а наявністю душі. Існують дуже великі поселення, які, однак, не є містами. Це, швидше, центри краю (переважно адміністративні), але внутрішньо вони ніколи не творять світу як такого. Вони не мають душі. Суті “міста” для них не існує, це населення, що мешкає у “великому селі”. Навіть ринок, як просте місце перетину землеробських життєвих інтересів, лише зовнішньо відокремлює його від сіл, і зовсім не передбачає відособленого життя. Тут живуть і думають, як у селі. Велике скупчення населення лише тоді перетворюється на місто, коли людина переживає й відчуває весь край як “оточення”, як щось “інше” і собі підпорядковане. Від цього моменту сільська й міська людина — дві різні істоти. Напочатку вони цю різницю відчують, потім вона над ними тяжіє, і врешті-решт вони — перестають розуміти одне одного.

З появою такої установки з’являються справжні міста і вже стає зрозуміло, що саме вони творять основу всіх культур.

Ранній час будь-якої культури — це завжди і ранній час нового огородження міст. Тоді мало хто ще наважиться більше не бути селянином. Навіть правителі, котрі ще міст не визнавали, обзаводяться дворами в укріплених помістях, які постійно кочують із місця на місце, і це є символом безумовної переваги сільської місцевості. Лише згодом міста набудуть значення постійного місця резиденції.

Почуття прив’язаності до землі, почуття рослинно-космічного ніде не заявляло про себе так владно, як в архітектурі цих крихітних ранніх міст. Саме тут, в архітектурі, можемо переконатися у тому, що будь-який великий стиль сам є рослиною: дорійська колона, єгипетська піраміда, готичний собор — суворо, доленосно “проростають” із ґрунту — це існування без неспання; іонійська колона і споруди бароко базуються на ньому — цілком пробуджені, сповнені самосвідомості, вільні й упевнені в собі. Людина в місті стає “духом”, “вільною”, вона знову уподібнюється до кочівника, водночас душа її стає вужчою і холоднішою. “Дух” є специфічно міською формою розуміючого неспання. Усе мистецтво, вся релігія й наука поволі стають духовними — і чужі селу, незрозумілим земаистим селянам. Тому з цивілізацією розпочинається клімактеричний період будь-якої культури.

Вільний дух — воістину фатальне слово! — з’являється як полум’я, що пишно здійсмається й миттєво прогорає. Нова душа міста промовляє новою мовою, яка дуже швидко стає рівнозначною мові культури. Уся справжня історія стилю розгортається у містах. Найбільш

рання готика проростала ще з ландшафту; стиль епохи Відродження виростає вже тільки в ренесансному місті, стиль бароко — лише в місті бароко.

Протоміста готики — це справжні селянські хати, які туляться одна до одної, у тіні фортець або святилищ, і стають міськими будинками без зміни внутрішньої форми, а тільки з уваги на те, що тепер вони проростають вже з оточення не полів і луків, а сусідніх будинків.

Хрестові походи вийшли ще з духу лицарських фортець і сільських монастирів, Реформація ж — міщанка, вона проживає у вузеньких провулочках, серед будинків, що стрімко здіймаються вгору. Великий епос, який розповідає про розквіт і оспівує його, належить фортеці, проте драма, у якій пробує себе неспяче життя, — це міська поезія, а великий роман, погляд вільного духу на все людське, передбачає місто — світову столицю.

Існує лише міська лірика (якщо вилучити народну пісню) і лише міський живопис і архітектура з бурхливою й короткою історією (якщо вилучити “вічне” селянське мистецтво).

Будинки всіх західних міст своїм лицем дивляться на вулиці, а всі східні, у яких вікна не виходять на вулицю, повернені до неї спиною.

З давніх-давен вікна, наче очі в людини, завжди були символом душі. У всіх християнських культурах, у своїй основі вони мають хрест. Через них оселя, а відтак — культура споглядає світ, а не “виходить” у світ як через двері. Тому дуже символічним був жест російської душі — знамените “вікно у Європу”, що прорубав Петро I, зачинивши Україні двері до Європи, про що влучно нагадає нам Іван Франко, прозора натякаючи на полтавську трагедію українського народу. Російська душа ніколи не прагла мати “двері” у Європу, щоб через них туди-сюди вільно ходити, спілкуватися, власне, жити. Вона не може і не хоче бути Європою. Чого ж вона прагне? Того, що символізує вікно (йдеться про Санкт-Петербург, бо Москва — це серце Росії) — відчужено споглядати інше життя і всім своїм еством не сприймати його...

Пушкін, як ніхто інший, точно передає найглибші порухи цієї душі:

*Отсель грозитъ мы будем шведу
Здѣсь будетъ городъ заложенъ
Назло надменному сосѣду.
Природой здѣсь намъ суждено
В Европу прорубить окно*

Відомо, ще до Пушкіна Альгортті десь сказав: “*Petersbourg est ia fenetre par iaqueii ia Rossie regarde en Europe*”².

² “Petersbourg est ia fenetre par iaqueii ia Rossie regarde en Europe” (Петербург — це вікно, через яке Росія дивиться в Європу).

Росія ніколи не сприймала цієї так званої “культурної столиці”:

*И перед младшею столицей
Померкла старая Москва,
Как перед новою царицей
Порфиноносная вдова*

саме тому, вже в радянський період, була, так би мовити, відновлена “історична справедливість” щодо північної столиці. Її статус просто був зведений до Ленінградської області, а, згодом, і замість “Північної Пальмири” постала “кримінальна столиця”.

Віддавна в людському зорі панує тільки картина ландшафту. Вона оформлює душу людини, вона вібрує разом із ним. Один і той же такт — у людському відчутті й у шумі лісу.

Раннє місто лише засвідчує землю, воно — піднесення її образу; тільки пізнє місто кидає їй виклик. Своїм силуетом воно суперечить лініям природи. Пізнє місто тотально заперечує всю природу. Воно воліє бути чимось іншим і вищим, а під кінець виникає велетенське місто — світова столиця, місто як світ³, поряд із яким нічого іншого бути не повинно. Колись давно місто віддавалось ландшафтові, тепер місто прагне само його створювати, до того ж, за своїм образом і подобою.

І ось вже за межами міста з ґрунтових доріг виникають шосе, з лісів і луків — парки, з пагорбів оглядові майданчики; у самому місті витворюється штучна природа: замість джерел — фонтани, замість ставка і кущів — клумби, спроектовані водойми, підстрижені живі огорожі.

З цього феномену випливає щось набагато важливіше, ніж усе решта: і політичну, і економічну історію можна буде зрозуміти лише тоді, коли визнаємо, що на певному етапі місто щораз більше і більше відособлювалося від землі, нарешті, повністю її знецінило, а тепер воно само прагне визначати хід і сенс найвищої історії взагалі. Отже, висновок:

всесвітня історія — це міська історія.

Антична людина, з її евклідівським відчуттям буття, поняття держави пов’язує із прагненням до мінімальної протяжності й тому чимраз наполегливіше ототожнює державу з кам’яним тілом окремого полісу. Утім уже дуже швидко у будь-якій культурі з’являється тип столичного міста або головного міста. Це вже те місто, дух якого, його політичні й економічні методи, його мета й рішення панують над землею, над країною. Уся країна з її населенням стає засобом і об’єктом цього керівного духу. У всіх країнах пізніх культур великі партії, революції, цезаризм, демократія і парламент — це форми, у яких столичний дух повідомляє країні, чого їй бажати і за що їй, за певних обставин, дове-

³ Сьогодні такими містами є — Нью-Йорк, Токіо, а колись були — Вавилон, Рим, Александрія.

деться вмирати. Тому античний форум, і західна преса — усе це тільки духовні засоби влади панівного міста: і там, і там обробляють людей.

Історія будь-якого раннього часу розгортається у багатьох невеликих центрах окремих ландшафтів. Єгипетські номи⁴, гомерівські грецькі народи, готичні графства і вільні міста колись творили історію. Проте дуже швидко політика сконцентрувалась у небагатьох головних містах, в інших же зберігається лише видимість політичного життя. Тут нічого не могла змінити навіть антична атомізація світу на міста-держави. Уже в Пелопоннеській війні політику фактично вершили Атени і Спарта, інші ж держави були лише у сфері дії тієї чи тієї політики. Нарешті, тільки римський форум стає місцем, де розгортається антична історія.

Справжня історія починається із утворення двох прастанів, які підносяться над селянством:

	<i>знаті</i>	<i>і</i>	<i>духівництва.</i>
Протистояння	<i>великої</i>	<i>і</i>	<i>дрібної знаті,</i>
	<i>короля</i>	<i>і</i>	<i>васалів,</i>
	<i>світської</i>	<i>та</i>	<i>духовної влади</i>

є основною формою всієї ранньогомерівської, давньокитайської, готичної політики, доти, доки з появою міста, буржуазії, третього стану не зміниться стиль історії. Проте весь сенс історії концентрується тільки в цих станах, у їх становій свідомості.

Селянин споконвічно перебуває поза історією. Село лежить за межами всесвітньої історії і весь поступальний розвиток від “Троянської” до світових воєн рухається поверх цих маленьких точок ландшафту, то знищуючи їх, то живиться їх кров’ю, проте, ніколи не змінюючи його ества. Селянин — це вічна людина, не залежна від будь-якої культури, що гніздиться у містах. Він був до неї і буде після неї, тупо продовжуючи свій рід із покоління у покоління, від діда-прадіда, завжди обмежуючись земельними професіями, певними здатностями і навичками. Його містична душа, сухий практичного розсудок, вічне джерело крові, яка творить всесвітню історію у великих містах.

Теперішнє селянське благочестя є старшим від християнства. Його боги старші за будь-яку світову релігію. Звільнить селянина від тиску великого міста, і він, нічого, не втративши, повернеться до свого первісного стану. Його справжня етика, його метафізика, все, чому жодний міський вчений не надавав гідної уваги, лежать за межами всіх історій релігії й духовності. Він взагалі немає будь-якої історії.

Місто — це дух. Велике місто — це “вільний дух” і “вільні гроші”. Буржуазія, як стан духу⁵, починає усвідомлювати своє відособлене

⁴ Ном — грецька назва адміністративно-територіальної одиниці в Стародавньому Єгипті.

⁵ Не плауйте з духовним станом, адже буржуазія як стан духу проголошує своїм богом “Радію” або розум.

існування з протесту проти “феодалності”, тобто засилля крові й традиції. Дух перевертає трони й обмежує старі права в ім'я розуму і передусім — в ім'я “народу”, під яким тепер розуміють тільки міське населення. Демократія — це політична форма, за якої від селянина вимагають світогляду міщанина. Міський дух реформує велику релігію раннього часу і встановлює поряд із давньою вже нову станова буржуазну релігію — вільну науку. Літочислення останньої можна вести від “Нового органону” Ф. Бекона.

Тепер місто бере на себе керівництво історією економіки, запроваджуючи “поняття грошей” замість споконвічної цінності землі, яка невіддільна від селянського способу життя й мислення. Відтак “грошове мислення”, відокремивши поняття вартості від товару, назавжди ствердило перемогу міста над селом, як перемогу духу й грошей над землею. У ранні часи від села до села йшли купецькі каравани, пливли вікінги і це означало “обмін і здобич”. У пізні часи кораблі (танкери) і каравани “фур” сполучають між собою міста, і це означає “гроші”. Тепер уже село веде безнадійну оборону проти тотального панування міста:

<i>у духовному плані</i>	—	<i>проти раціоналізму,</i>
<i>політичному</i>	—	<i>проти демократії,</i>
<i>економічному</i>	—	<i>проти грошей.</i>

Гроші вже більше не служать розумінню економічного обміну, а підпорядковують власному розвитку весь товарообіг. Вони перестають бути мірою взаємної оцінки всіх речей, а оцінюють їх тільки стосовно самих себе. Їхній зв'язок із землею й людиною, що вироста на ній, зникає. Гроші тепер — це *влада*⁶, суто духовна сила, репрезентована найвищою страатою економічно активних людей⁷, від яких ми настільки залежні, як колись були селяни, залежні від землі. Сьогодні констатуємо факт існування “грошового мислення”, подібно до того, як існує математичне і юридичне мислення.

Проте ґрунт дійсний і природний, а гроші щось абстрактне і штучне. Це означає, що первісна неміська економіка залежала від космічних сил, від ґрунту й клімату, породи людей, тоді як гроші для людини (за Аристотелем економічної тварини), стали формою діяльного неспання, яка не має в існуванні більше ніякого коріння. На цьому базується “диктатура грошей”, їх колосальна влада над будь-якою цивілізацією, яка починає свій розгін.

Нарешті, виникає світова столиця, цей жахливий символ і схованка вивільненого духу. Світові столиці, дуже обмежені числом, гігантські міста всіх зрілих цивілізацій, які ніколи не сплять і зневажають материнський ландшафт своєї культури, дискредитують його,

⁶ Колись свою знамениту “Метафізику” Аристотель розпочинав так: “Всі люди від природи прагнуть до знань” (Див.: Аристотель. Метафізика. Соч.: В 4 т. — М.: Мысль, 1976. — Т. 1. — С. 65.), потім Ф. Бекон його виправив, що “знання і могутність людини збігаються”, а від часів Т. Гоббса стало очевидним, “що всі люди прагнуть до влади”, а гроші — лише інобуття влади.

⁷ Сьогодні — це Давоський форум.

зводючи все інше до поняття “провінції”. Тепер же провінція: і село, і мале місто, і місто велике, за винятком цих двох або трьох пунктів на глобусі Землі. Немає більше дворян і буржуазії, немає вільних і рабів, немає греків і варварів, немає правовірних і невірних, є лише мешканці світових столиць і провінціали⁸.

Найпершими світовими столицями були Вавилон і Фіви; в античності — Александрія, а стара Еллада в мить перетворилася на глуху провінцію, і ні Рим, ні Візантія не змогли потиснути її з цього міста; у XVII ст. провідне місце посідали габсбурзький Мадрид і Папський Рим, доки не були зведені до рівня провінції світовими столицями — Лондоном і Парижем; якщо минуле століття пройшло під знаком піднесення Нью-Йорка, то сьогодні в повний голос заявляє про себе Токіо як ще одна світова столиця. Життєвий шлях будь-якої великої культури закінчується цим кам'яним колосом, ім'я, якому — “світова столиця”. Ця кам'яна ґарґара є абсолютним містом. Його споруди більше не є нащадками споконвічних селянських осель, із яких колись почалась культура. Це, швидше, житло в чистому його вигляді, воно створене не кров'ю, не метою, не почуттями, а духом економічного підприємництва.

Культура йде від землі й починається вона зі стародавньої селянської хати. Зв'язок із землею не зникає доти, доки вогнище, у благочестивому сенсі цього слова, залишається справжнім і значущим центром тяжіння сім'ї. Лише коли втраченим виявляється і це, і маса квартиронаймачів і постояльців починає вести блукаюче існування у цьому морі домів, як мисливці й пастухи передчасся, формування інтелектуального кочівника можна вважати закінченим.

Закам'яніла історія гігантського міста символізує епоху, коли закінчується органічне зростання і починається неорганічне, а відтак безмежне нагромадження, що сягає за горизонт.

Справжнє античне місто не бажало розширюватися, але щораз більше і більше ущільнювалося: його вулиці вузькі й тісні, вони не були для спішного пересування. Місто було єдиним тілом, щільним і круглим. У 74 р. периметр імператорського Риму становив сміхотворну довжину — 19,5 км. Колесо долі котиться до свого кінця; народження міста тягне за собою і його смерть.

Початок	і	кінець,
селянська хата	і	міський квартал
співвідносяться як кров	і	камінь.

Проте ж не даремно “час” означає собою факт безповоротності.

“Занепад античності” закінчився ще задовго до нападу германських кочових народів і цей факт слугує найкращим доказом, що каузальність немає нічого спільного з історією.

Якщо ранні часи означають народження міста із землі, пізні

⁸ Не слід забувати про те, де вперше з'являється на світ слово *provincia*: так римляни означували державно-правовий статус Сицилії, з підкоренням якої вперше відбувається пониження провідного колись ландшафту до простого об'єкта своєї політики.

часи — боротьбу між містом і селом, то цивілізація — перемогу міста, коли воно відокремлюється від ґрунту і від чого гине само.

У будь-якій культурі мова форм сукупно з історією її розвитку прив'язані до споконвічного місця (ландшафту), на противагу їм будь-яка цивілізація скрізь почувається як вдома, і там, де тільки вона з'являється, починається безмежне її поширення.

З романтикою для нас починається те, що Гете пророчо назвав *всесвітньою літературою*: це провідна література світових столиць.

Те, що поширюється — це вже не стиль, а смак, ніякі не справжні звичаї, а манери, і не народний костюм, а мода. Тому-то віддалені народи можуть не тільки засвоювати “вічні досягнення” певної цивілізації, але й у власній редакції трансформувати їхні долі.

Це поширення охоплює три чіткі етапи:

- відокремлення від культури через культивування бездомішкової цивілізованої форми — заціпеніння. На цьому ступені всі питання життя, а саме: життя аполлонівської, магічної, фаустівської людини, продумані до кінця і доведені до остаточного знання або незнання; ніхто більше не бореться за ідеї, остання ідея — це ідея самої цивілізації, що сформульована у всіх своїх основних моментах, а також закінчені — у проблемному сенсі — техніка й економіка;

- історія цих цивілізацій — лише видимість, що стосується також усіх великих міст, обличчя яких постійно змінюється, не стаючи іншим;

- античність, точніше еллінізм, — це єдиний приклад цивілізації, перерваної у момент своєї найвищої зрілості; незважаючи на це, германці знищили лише поверховий пласт форм, замінивши його життям власної передкультури. У церковних святах на півдні Італії сьогодні ще можна помітити античні й доантичні культури, і повсюди — божества святих, у пошануванні яких, попри їхні, католицькі імена, помітно античний відбиток.

Тема 12. Народи, раси, мови

Расові інстинкти й дух мов. Потоки існування й зв'язки неспання. Тотем і табу. Раса й ландшафт. Відокремлення мови від мовлення. Функція номінації. Писемність як воля до вічності. Третій стан і міський дух. Місто та мова буржуазії.

Протягом XIX ст. наукова картина історії спотворювалась романтикою або ж поняттям “народ”. Саме тому, що це поняття приховує у собі піднесену патетику і високий патос, воно легко уникає критики. “Народ” завжди має рацію, його неможливо переобрати тощо. У результаті “народ” виступає як уявно однозначна величина, яка і вершить всю історію. Всесвітня історія видається нам тільки історією народів. Усе решта — культура, мова, мистецтво, релігія — лише витвори народу. Держава — це форма народу.

Сьогодні це романтичне поняття треба зруйнувати. Річ у тому, що починаючи з льодовикового періоду, на Землі живуть люди, а не “народи”. Спільність крові й боротьба за право закоренитись у ґрунт визнають їхні долі. Навіть кочові племена пересувалися у межах певного ландшафту. Наприклад, орда ніколи не могла подолати моря і гір, і тільки суходіл був запорокою її просування зі Сходу на Захід. Будь-яка раса представляє собою одне-єдине велике тіло, а будь-яка мова — форму діяльності одного великого неспання.

Ми ніколи не зможемо зрозуміти історії вищого людства, якщо

випустимо з поля зору людину як елемент раси і носія мови, або ж забудемо про те, що людське існування й неспання мають кожне свою долю. Причому походження, розвиток і тривалість расового й мовного боку в однієї і тієї ж популяції цілковито одне з одним не пов'язані. Раса — це щось космічне й душевне. Мови — це каузальні утворення: вони діють через полярність своїх засобів. Тому слід говорити про расові інстинкти і про дух мов. Проте це — два різні світи. До раси належить найглибше значення слів “час” і “прагнення”, до мови — “простір” і “страх”. Сьогодні все це змішується в одну купу — “народ”. Отже, є

потоки існування і *зв'язки неспання*.

Перші мають свою

*фізіономію*¹, в основі інших лежить *система*.

Раса — це сукупність всіх видимих (характерних) тілесних ознак, або ж сукупність зримих рис, де також зберігають своє значення і невізуальні риси — як-от запахи, але передусім — це звуки, тобто людська манера говорити (“акати”, “шокати” тощо).

Мовою називається вся вільна діяльність несплячого мікрокосму, оскільки вона виражає щось для іншого.

Рослини не володіють станом неспання й рухливістю, а тому вони не мають мови. Проте неспання живих істот є мовленням від початку і до кінця. Тут треба лише розрізнити мови виразу й мови повідомлення. Перше передбачає лише неспання, друге — зв'язок між тими, хто не спить (рос. *связь бодрствования*).

Теоретична полеміка щодо мети мистецтва впливає з вимоги, щоб художня мова виразу жодною мірою не була мовою повідомлення, тоді як основою виникнення духівництва є переконання, що лише воно знає ту мову, якою людина може розмовляти з Богом.

Отже, на всіх потоках існування є історичний відбиток, на всіх зв'язках неспання — релігійний відбиток.

Раса перебуває у відповідному взаємозв'язку зі всім тим, у чому вбачаємо життя як боротьбу за владу, історію як долю, зі всім тим, що сьогодні зветься політикою.

<i>Тотем</i>	і	<i>табу</i>
означає останній смисл		
<i>існування</i>	і	<i>неспання,</i>
<i>долю</i>	й	<i>каузальність,</i>
<i>расу</i>	й	<i>мову,</i>
<i>час</i>	і	<i>простір,</i>
<i>прагнення</i>	й	<i>страх,</i>
<i>такт</i>	і	<i>напругу,</i>
<i>політику</i>	і	<i>релігію.</i>

¹ Фізіономія — від фр. *physionomie* — визначення внутрішніх властивостей за зовнішніми ознаками. Риси й вираз обличчя, характер тощо.

Тотемний² бік життя завжди рослинний і належить всім істотам, табу³ — тваринний бік і передбачає вільне пересування істоти у світі. Ми маємо тотемні органи кровообігу й розмноження, табу — це органи почуття й нерви. Все, що стосується тотему, наділене фізіономією, все, що належить табу — має систему. У тотемному є загальне відчуття істот, які належать до одного і того ж потоку існування. Його неможливо перенести або усунути, це є факт, причому факт виняткового значення. Усе, що є табу, означає собою лише зв'язки неспанння: цього можна навчитися, їх можна передати і саме тому табу — це таємниця культових громад, шкіл мислення й гільдій художників, яку пильно охороняють.

Існування може мислити і без неспанння, але неспанння без існування не буває. З цього випливає, що *раса без мови можлива, але мови без раси не буває*. Слід відрізнити мову й мовлення. Перше — мертва комора знаків, друга — це діяльність, яка реалізується за допомогою знаків⁴. Ми знаємо єгипетську мову, але не єгипетський стиль мислення.

Раса має коріння. Раса й ландшафт завжди єдині. Де рослина вкорінена, там вона і вмирає. Якщо її там ми не виявляємо, її більше немає ніде. Раса ніколи не переселяється.

Це не англійці й німці виїхали до Америки, але ці люди поїхали туди як англійці та німці; і тепер їх правнуки перебувають там як янки, адже давно вже ні для кого не є секретом, що тамтешній ґрунт на них впливає: із покоління у покоління вони стають щораз більше подібні на вкорінене населення.

Як важко буває розпізнати суть раси. Проте наші почуття, насамперед зір, достатньо виразно підказують нам, що таке “людина раси”. Ми розуміємо це з першого погляду, коли йдеться про фізіогноміку людини. Відомо, як багато і безповоротньо втрачається вже зі смертю, а скільки ще забирає розклад тіла. Про що може розповісти нам скелет — те єдине, чим сьогодні ми володіємо від доісторичної людини. Практично ні про що. На підставі скелетних залишків ми ніколи не можемо дізнатись про ті колосальні расові потрясіння, що, ймовірно, пронеслися над його ландшафтом. Це означає, що вираз раси міститься головню в живому тілі: не в будові його частин, а в їх русі (точніше у техніці руху), не у передній частині його черепа, а саме у виразі обличчя. Відтак маємо всі підстави дійти висновку: що раса, як і час та доля, є чимось таким, що є абсолютно визначальним для всіх життєвих питань. Раса, час і доля — нероздільні.

² Тотем — буквально рід, родоначальник і охоронець; герб племені з зображенням тотема.

³ Табу — заборона певних дій.

⁴ В. фон Гумбольдт перший наголосив, що мова — це не річ, а діяльність. “Якщо хочете загострити вислів, цілком можна сказати: ніякої мови немає — так само, як немає ніякого духу; проте людина говорить, і діє духовно”.

У чому ж різниця між двома великими мовними групами. Мова виразу розглядає іншого як свідка і прагне лише викликати в нього враження, мова повідомлення розглядає його як співбесідника й очікує відповіді. Розуміти — означає сприймати й співвідносити враження з власним відчуттям значення; на цьому базується вплив найвищої людської мови виразу — мистецтва.

Дослідники марно вважали, що одяг було створено з почуття сорому або з доцільних мотивів. Одяг стає зрозумілим лише як засіб мови виразу. Достатньо згадати регламентацію одягу для всіх важливих актів і свят.

У тривалому розвитку відбувається *відокремлення мови від мовлення*. Історія не знає важливішої події. З відокремлення мови від мовлення неминуче пов'язане і поняття школи.

Вона (мова) повністю сформована у вищих тварин і в будь-якому суспільстві виступає попередньою умовою, що ти справді віруючий, художник або вихована людина.

Брехня, можна сказати, з'явилася на світ із відокремлення мови від мовлення. Знаки стабільні, а значення ні; напочатку це відчувають, потім про це знають, і, нарешті, цим користуються. І врешті-решт мова й істина заперечують одна одну. Згадаймо Ф. Тютчева: “Мысль изреченная есть ложь”. Тому етик кантівського зразка ніколи не буде знавцем людей.

Важливе запитання: чи виникла словесна мова як мова виразу або ж мова повідомлення? На це запитання нема відповіді, тому що про проформи “слова” у власному розумінні ми не маємо навіть найменшого уявлення. Наука дивовижно наївна, коли вважає, що може знайти ключ до походження слова в тому, що ми називаємо примітивними мовами і що є лише недосконалим відображенням надзвичайно пізнього ступеня існування мови. Слово в них існує вже давним-давно, воно високорозвинуте і сам собою зрозумілий засіб, проте ніщо справді “первісне” таким бути не повинно.

На противагу сучасній науці О. Шпенґлер вважає, що визначальним моментом була тут не зміна голосових зв'язок, не виникнення якогось особливого способу звукоутворення або ще щось з фізіологічних явищ, а найглибші перетворення у душі: з *ім'ям виникає новий погляд на світ*. Ім'я одночасно творить сенс неспання й джерело страху. Світ не просто є: у ньому відчувається таємність, він сповнений таємницями. Окрім всіх цілей виразу й повідомлення, через мову ми ще прагнемо іменувати те, що є загадкове. Тварина не знає загадок. З іменем, тобто з функцією номінації, був зроблений крок від повсякденної фізики тварин до метафізики людини. Що слід визнати за найважливіший поворот в історії людської душі.

Другий великий перелом настав з *виникненням граматики*.

Тепер людина з істоти, яка інколи думала, перетворилась на мислячу істоту, де ідеалом усіх систем мислення стає принцип остаточного й повного підпорядкування всіх форм життя владі духу. Це відбувається в теорії, коли дійсним визнається тільки пізнаване, а дійсне таврується як видимість і омана почуттів. Це відбувається і на практиці, коли за допомогою загальноетичних принципів змушують, щоб голос крові нарешті замовк.

І логіка, і етика є системами абсолютних і вічних істин для духу, і саме тому обидві вони неістинні для історії. Яку б переконливу перемогу не здобувало в царстві думок внутрішнє око над оком зовнішнім, у царстві фактів — віра у вічні істини виявляється дріб'язковою й абсурдною драмою, яка розігрується в окремих людських головах. Істинної системи мислення існувати не може, оскільки жодний знак не замінить дійсності.

Е. Дюбуа-Реймон у своїй знаменитій лекції 1872 року “Про межі пізнання природи”, сказав, що ми не тільки не знаємо (*ignoramus*), але й ніколи не будемо знати (*ignorabimus*) двох речей: суті взаємодії

	<i>тіла</i>	<i>і</i>	<i>душі,</i>
і співвідношення, у якому перебуває	<i>матерія</i>	<i>й</i>	<i>енергія.</i>

Врешті раса сильніша за мову, і тому серед усіх великих впливів на життя мали лише ті постаті, які були особистостями, а не системами.

Безсумнівно, індоєвропейська мовна система наймолодша і тому найдуховніша, а виведені з неї мови сьогодні панують на Землі.

Писемність — цілком новий тип мови, що означає повну зміну людських відносин неспання, оскільки звільняє їх від диктату сучасності. Образні мови, які означають глядачеві предмет, набагато старші ніж усі слова.

Слово належить людині взагалі, писемність належить тільки культурній людині. На відміну від словесної мови писемність не частково, а повністю зумовлена політичними й релігійними долями всесвітньої історії. Усі види писемності виникають в окремих культурах і належать до їх найглибших символів.

Писемність — це великий символ далечини, і не тільки у просторовому сенсі, а передусім — тривалості, майбутнього, волі до вічності. Мовлення й слухання здійснюється лише зблизька: у теперішньому часі; проте за допомогою письма людина звертається до людей, яких ніколи не бачить або, які ще не народилися, і голос людини стає чутним через століття після його смерті⁵. Письмо — одна із перших

⁵ Див.: Шевченко Т. І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє // Тарас Шевченко. Твори: У 5 т. — К.: Дніпро, 1978. — Т. 1. — С. 300–306.

характерних ознак історичного дару. Саме тому ніщо так яскраво не характеризує культури, як її внутрішнє ставлення до письма.

Якщо ми так мало знаємо про індоевропейську мову, то це пов'язано з тим, що дві найраніші культури, які користувалися цією системою, індійська і антична, внаслідок властивої їм неісторичності, не тільки не втратили власної писемності, а навіть чужу запозичили тільки в пізні часи. Насправді все мистецтво античної прози створене безпосередньо для вуха. Читали її, наче говорили вголос; ми ж навпаки, говоримо все “як по писаному.”

Писемність — предмет абсолютно становий, від найдавніших часів є привілеєм духівництва. Селянство позаісторичне і *тому неписьменне*.

Існує різниця між діяльною людиною, яка творить історію, і ученим, який її тільки замальовує, і “увіковічнює”. У всіх культурах писемність у розпорядженні духівництва, до якого треба віднести письменників і учених. Знать завжди зневажає письмо. Вона тільки “велить записати”. Споконвіку ця сфера діяльності була справою духівництва. “Вічними” істини стають зовсім не в живому спілкуванні, а лише на письмі. Це та сама протилежність

<i>замку</i>	<i>й</i>	<i>собору,</i>
що повинно тут продовжуватися —		
<i>дія</i>	<i>чи</i>	<i>пізнання?</i>
Першоджерело зберігає		
<i>факти,</i>	священне письмо —	<i>істини.</i>

Те, що тут є

<i>хроніка й архів,</i>	там —	<i>підручник і бібліотека.</i>
-------------------------	-------	--------------------------------

Для античного мистецтва цілком характерним є те, що воно хапається за будь-який предмет і його прикрашає, за винятком одного тільки письма і книжкового сувою. У цьому виявляється ненависть античності до тривалості, презирство до техніки. Ні в Греції, ні в Індії не було мистецтва монументального напису⁶, яке існувало, наприклад, у Єгипті, і нікому на думку не спадало, що власноручний лист Платона вже сам собою є реліквією.

Внаслідок піднесення і перемоги міста над селом до знаті й духівництва додається *третій стан* (буржуазія) і міський дух висуває претензію на своє панування, відтак письмо з оповісника слави аристократії і вічних істин стає засобом ділового й наукового повідомлення. Якщо антична й індійська культури відкидали письмо як оповісника взагалі, то на роль службову все ж таки допускали його, покликавши з чужих країв: буквене письмо поступово проникає сюди як жалюгідний, щоденний інструмент.

Отже, культурні мови — це мови історичної людини.

⁶ Ніде арабеска не постає у досконалішому вигляді ніж у висловах з Корану на стінах мечетей.

Культурні мови — це історичні мови, а держава (у найвищому сенсі) як свою попередню умову має письмове повідомлення.

Вічно мінливі факти протистоять письму, істини його вимагають — ось всесвітньо-історична протилежність двох партій, які в тій чи тій формі у всіх культурах у часи великих криз. Одна живе у дійсності, інша — протиставляє їй писаний текст; усі великі революції передбачають літературу.

Будь-яка культура, пробуджуючись, застає й помічає “вічні” селянські мови, які майже не беруть участі в подіях великої історії. Проте саме в колі аристократії й духівництва мови стають культурними мовами, причому мовлення належить

замкові, а мова — соборові.

Так тотемний бік стверджує кров і час, а бік табу їх заперечує. У замку і раних дворах формуються живі культурні мови. Мовлення — це мовний звичай, добрий вишкіл, хороший тон у звукоутвореннях і зворотах, вишуканий такт у доборі слів і способі їх вираження. Усе це характерні ознаки раси; цьому навчаються не в чернечій келії і не в кабінетах ученого, а в шляхетному товаристві й на живому прикладі. Ці великі діяння, внаслідок якого культура досягає свого повноліття, є досягненнями раси, а не цеху.

Мета мовної культури духівництва — поняття й висновки. Вони працюють над тим, щоб слова й форми речення застосовувалися діалектично. Так виникає й активно зростає відмінність між

*придворним і схоластичним,
світським і розсудковим*

уживанням мови. Наприклад, головне в історії французької мови, безумовно, здійснюється через расу, тобто в мовленні при дворі Версаля й у паризьких салонах.

Місто лише додає до цих станових мов третю, і останню, мову буржуазії, власне писемну мову, розсудкову, доцільну, прозу в строгому сенсі цього слова. Така мова ледь помітно коливається між шляхетно-світським і ученим способом висловлювання, у першому випадку, творячи нові мовні звороти і модні словечка, у другому ж — уперто тримаючись чинних понять. За своєю суттю ця мова має економічну природу.

З остаточною перемогою міста міські мови абсорбують у себе і мову шляхетного товариства, і мову науки. У верхньому прошарку населення світових столиць виникає одноманітне, інтелігентне і практичне середовище. І як таке, що належить до символіки будь-якої цивілізації, воно завжди повністю механістичне, точне, холодне при мінімумі жестів. Такі мови, де “мовлення” немає жодного значення, безрідні й позбавлені ґрунту, їх може вивчити будь-який гендляр або вантажник. Їхнім справжнім творцем є вже не дух раси або релігії, а всього-на-всього дух економіки. На пострадянському

просторі маємо варіант економіки із кримінальним підґрунтям і характерним для неї російськомовним бізнес-середовищем. Саме тому мова цієї економіки має кримінальний присмак і так швидко поповнюється різними блатними словами й жаргонами, які вже майже “офіційно визнані”: достатньо згадати “крышу” або численні “розборки” “нагорі” і серед безхатченків біля смітників.

Тема 13. Пранароди, культурні народи й фелахи

Поняття “народ”. Людина раси і військовий елемент. Пранароди → культурні народи → фелахи. Творці й витвори культури. Народи аполлонівського, фаустівського і магічного стилю. Народ і нація. Династична ідея.

Поняття “народ” використовують як означення мови. Кров, мова, віра, держава, ландшафт — що серед цього буде визначальним для формування народу?

Мову і кровну спорідненість встановлюють тільки науковим способом. Індоевропеєць — наукове, причому філологічне поняття. Спроба Александра Великого об'єднати в єдине ціле греків і персів повністю провалилася.

Проте народ — це взаємозв'язок, який усвідомлюється. Будь-яка людина означає свій “народ” як ту спільноту, яка йому найближча за внутрішнім почуттям. Тому народами були не греки, а атеняни і лише деякі з них, як Ісократ¹, відчували себе передусім елінами. Тому один з двох братів може назвати себе швейцарцем, а інший, із таким самим правом — німцем. Це вже не наукові поняття, а історичні факти.

Народ — це усвідомлений зв'язок, або спільнота людей, які відчують себе єдиним цілим. Ті, хто відчував себе єдиним цілим, мав усі підстави заявляти: “Ми — радянський народ”. Якщо почуття затуха-

---

¹ Ісократ (436–338 до Р. Х.), афінський оратор, публіцист, противник демократії, прихильник об'єднання Греції під проводом Македонії для спільного походу проти персів.

ють, нехай навіть назва і будь-яка окрема сім'я існує і далі — народу більше нема. Доки є почуття спільності народ як такий існує. Від долі народів треба відокремити долю власних імен народів. Замість історії народів історики написали історію імен, проте кожне ім'я має свою долю.

Не самі зміни, але наші про них уявлення — ось, що насправді спотворило поняття про сутність народів. “Народи”, як ми їх розуміємо, сьогодні, не мандрують, а те, що мандрувало тоді, потребує коректного найменування.

Жорстока доконечність війни гартує чоловіків. Внутрішня велич народів виростає за рахунок інших народів, і в протиставленні з ними. Зброя спрямовується проти людини, а не проти звіра. І, нарешті, настає та форма переселення, про яку тільки й може йти мова в історичний час: блукаючі орди рухаються туди і сюди на займаних територіях, населення яких, як важлива частина того, що завойовано, залишається осілим і тому зберігається. Переможці ж залишаються у меншості, так, що виникає цілковито нове становище. Народи, які мають міцнішу внутрішню форму, підкорюють те населення, яке має чисельну перевагу, але аморфне за своєю суттю. Подальше перетворення народів, мов, рас залежить від надзвичайно заплутаних деталей.

Отже, всі так звані кочові народи були надто рухливі й чисельно дуже замалі стосовно підкореного населення, нараховуючи кілька тисяч воїнів, і перевершували вони туземців лише своєю рішучістю і віроломством: ними рухало прагнення стати долею, а не зазнавати її ударів. Коли в історії ми спостерігаємо, як невелика група переможно вторгається у широкі простори, то нею рухає зазвичай, голос крові, нудьга за великою долею, героїзм людини раси. Відтак стосунки пришельців і туземців відразу набувають станового питання.

Для нас народ — це *єдність душі або душевна² (звичайна) єдність людей*. Усі великі події історії ніколи не були здійснені народами як такими. Ці події радше породжували великі народи. Будь-який учинок завжди змінює щось у душі діяча.

Іншого значення слово “народ” нема. Ні єдність мови³, ні єдність тілесного, чи кровного походження не відіграють тут вирішальної ролі.

Що відрізняє народ від населення? Це те, що виділяє його з населення і не дозволяє йому знову в ньому розчинитися — незмінне внутрішнє переживання “Ми” і те, що “разом нас багато...” Що

² Щодо окремої людини, та і стосовно народів, за своїм досвідом переконалися в істинності того, що сказав апостол Павло: “Та не перше духовне, але звичайне, а потім духовне” (I Кор. 15, 46).

³ Від переважної більшості учасників подій на Майдані 2004 р. я чув російську, а не українську мову. Мова була ще російською, проте мовлення і переживання було вже іншим.

глибше це почуття, то сильніша життєва сила спільноти. Доки жива її душа, вона завжди буде внутрішньо притягувати до себе людей різного походження і переробляти їх.

За часів Ганнібала назва “римляни” означала один народ, а в епоху Трояна — лише населення.

Треба повторити ще і ще раз, що фізіологічне походження існує тільки для науки⁴ і в жодному разі — не для народної свідомості, і що цим ідеалом чистої крові жоден народ ніколи не надихався. Бути носієм раси — зовсім не означає щось там матеріальне, а радше *космічне*, щось спрямоване, що відчуває співзвучність долі, єдиного ритму в історичному бутті. Від нерозуміння цього абсолютно метафізичного такту виникає расова ненависть, але, з іншого боку, з однакового биття пульсу постає дійсна, близька до ненависті, любов чоловіка й жінки.

Расовий ідеал ніколи не буває однаково виражений у всьому населенні, переважно — це військовий елемент, і передусім — справжня аристократія, тобто люди долі, які цілковито живуть у світі фактів, чогось бажують і на щось відважуються. Жінок вони собі обирають за “расою”, а не з походження. Расові ознаки виражені найслабше якраз по сусідству — у натурах справжніх священиків і учених⁵.

Від 600 р. посередині колишнього вавилонського світу означається маленький ландшафт Персида з політично об’єднаним селянсько-варварським населенням. Чи не є “перси” назва землі, яка перейшла на народ? І з якого часу міг почати своє формування “перський народ” Кіра і Дарія — із людей різного походження, але які володіли яскраво вираженою єдністю переживання? Коли ж македонці два століття пізніше покінчили з їхнім пануванням, постає запитання: чи існували взагалі перси у цій самій формі?

Безсумнівно, що повсюдне поширення перської мови як імперської і розподіл колосального кола військових і адміністративних завдань між небагатьма тисячами дорослих чоловіків з Персида давно розчинили цей народ так, що назва персів стосувалася лише до верхнього прошарку суспільства, яке відчувало себе політичною єдністю, хоч ті, хто походив із Персида, були тут рідкістю.

Поряд із проблемою перської мови й раси вимальовується і релігія. Релігія цих “вікінгів суходолу” була, швидше, не споріднена з ведичною релігією, а тотожна з нею. Саме тут з’являється реформатор-простолюдин Заратустра. Те, що він не був персом, загально відомо. Те, що він створив — трансформація ведичної релігії у форми арамейського світомислення, у якому вже поволі підготовлюється магічна релігійність.

Уже в парфянську епоху в персів, як і в євреїв, відбувається

⁴ Поняття “раси” у фізіологічному значенні належить до епохи дарвінізму.

⁵ Хоч саме вони витворили з цієї причини такі безглузді поняття, як “духовна аристократія”, або “аристократія духу”.

найглибший переворот, унаслідок якого поняття нації починає визначатися не племінною належністю, а правовірністю.

Це дає нам підставу для того, що Північну Месопотамію треба сприймати як колыску арабської культури.

Безсумнівно, що саме О. Шпенглер заклав підґрунтя морфології народів.

Народи — це не мовні, не політичні й не зоологічні єдності, а єдність душевна. Саме на підставі цього почуття О. Шпенглер і виділив народи

до культури → всередині культури → після культури.

Культурні народи — явище більш визначене ніж інші. Те, що їм передує, треба називати пранародами. Це ті минущі і різнохарактерні людські об'єднання, що виникають і розпадаються у вирі подій без будь-якого осмисленого правила, а під кінець, у передчутті ще не народженої культури, наприклад, у догомерівського, дохристиянську епоху, згуртовують населення у групи й стани. Цей тип стає щораз більше визначальним, тоді як сама природа тут майже не змінюється.

Те, що йде за культурою, О. Шпенглер називає фелакськими⁶ народами — за найбільш знаменитим їх прикладом. Такими були єгиптяни після римського часу.

У X ст. несподівано пробуджується фаустівська душа, виявляючи себе в нескінченних образах. Серед них поряд з орнаментом і архітектурою постає чітко означена народна форма. З народних нашарувань каролінгської імперії, із саксів, швабів, франків, вестготів, лангобардів виникають німці, французи, іспанці та італійці.

Уся попередня історична наука сприймала ці культурні народи як щось таке, що існує само собою і первинне, а саму культуру — як вторинне, як їх породження. Індуси, греки, римляни, германці — ось кого вона тлумачила як винятково творчі єдності історії⁷. Грецька культура була витвором еллінів, і відповідно до цього елліни повинні були вже існувати задовго до того, тобто бути зайшим елементом. Інше уявлення про творця й творіння виявляється неможливим.

Прямо протилежне, що впливає з наведених тут фактів, О. Шпенглер розглядав як своє *фундаментальне відкриття*. Треба визнати: *великі культури — це щось цілковито первісне*, що виростає з найглибших надр людської душевності. І, навпаки, існують народи, які *“зачаровані культурою”*, і за своєю суттю, і внутрішньою формою, і за всіма виявами, є не творцями, а лише витворами цієї культури. Такі утворення, в яких, як матеріал сприймається і перетворюється людство, наділені своїм стилем та історією стилю — так

⁶ Ф е л а х и — (від араб. *фелак* — селяни, хлібороби) — осілі селяни-хлібороби в арабських країнах.

⁷ О. Шпенглер тут прозора натякає на філософію історії Гегеля і всіх його послідовників.

саме, як види мистецтва й способи мислення. Афі́нський народ — символ не менший за своїм ступенем, ніж дорійський храм. Тому народи бувають

аполлонівського, фаустівського і магічного стилю.

“Араби” не творили арабської культури. Швидше магічна культура, починається від часів Христа, створила, як своє останнє велике творіння, — арабський народ, у сенсі віросповідальної громади, яка об’єднана ісламом. Народи — це лише символічні форми, згуртувавшись у які, люди означених культур, вершать свою долю.

У кожній з цих культур, — мексиканської і китайської, індійської і єгипетської, — незалежно від того, знаємо ми про це чи ні, є група великих народів одного і того ж стилю, що з’являється напередодні раннього часу, засновує держави і несе на собі історію, спрямовуючи розвиток до єдиної мети. Народи ж, які входять до цієї групи, суттєво відмінні між собою. Важко уявити собі більшу протилежність, ніж між афінянами і спартанцями, німцями й французами. Як показує вся воєнна історія, саме з національної ненависті найкраще народжується історичні звершення. Утім, як тільки в поле зору таких ворогів потрапляє вже культурно чужий народ, у них відразу пробуджується потужне почуття душевної спорідненості й поняття *варвара* як людини, що внутрішньо до цієї культури не належить. Таке почуття однаково близьке людині єгипетського і китайського світу, античності також.

Енергія форми така потужна, що захоплює сусідні народи, накладаючи свій відбиток на них: картагенці як народ напівантичного стилю перебувають у римській історії, а росіяни як народ азійського стилю від Катерини II і до кінця царизму Романових — у фаустівській.

Народ, який за своїм стилем належить до однієї культури, треба називати *нацією*, і вже тільки це одне слово відрізняє її від утворень до і після культури. Це найзначніше зі всіх великих об’єднань, які внутрішньо гуртуються не тільки потужним почуттям “ми”. В основі нації лежить ідея. У цих потоках загального існування простежується найглибший зв’язок з долею, з часом і історією, а також відношення народу до раси, мови, країни, держави й релігії.

Ми + *ідея* = *нація*
(почуття) (розуміння⁸) (культура⁹)

Нація, оскільки вона живе і бореться, отже, оволодіває державою не тільки як здатністю до руху, а передусім як ідеєю.

⁸ Порівняйте у Гете: “Символіка перетворює явище на ідею, ідею на образ, так, що ідея, висловлена навіть всіма мовами, залишилась би такою, що не піддається вираженню” (Цит. за: Шпенглер О. Закат Європи. Очерки морфології мирової історії. 1. Гештальт и действительность. — М., 1993. — С. 645).

⁹ Феноменологічне розмаїття будь-якої культури постає через форми політики та державного устрою, архітектурні стилі та музичні напрями, право і літературу, військове мистецтво та дипломатію, але не вичерпується ними.

Пранароди і фелахи переживають так звані зоологічні приливи і відпливи, випадки, які позбавлені плану, без мети і без певної доцільної діяльності, коли відбувається дуже багато і водночас у якомусь значному (власне історичному) сенсі не відбувається абсолютно нічого. Отже, лише історичні народи, народи, існуванням яких є всесвітня історія, виявляються націями.

Що це означає? Остґоти пережили велику долю, однак у них — внутрішньо — ніякої історії не було; Тиберій був останнім правителем, який намагався історично повести римську націю далі, спасти її для історії, тоді як Марк Аврелій захищав лише римське населення, для якого, звісно, і надалі відбувалися події, проте історії там більше вже не було.

У пізній час культури, від Солона до Александра, від Лютера до Наполеона охоплює приблизно десять поколінь. У таких межах протікають долі справжніх культурних народів, відтак і сама всесвітня історія взагалі.

Нації — це завжди містобудівничі народи у власному розумінні. Вони виникають у замках, з містами вони визрівають до повної висоти свого світоспоглядання й призначення, і у світових столицях вони згасають. Будь-який образ міста має свій характер, він також наділений і національним характером. Цілковито расове село його *ще не має*, світова ж столиця — *уже немає*.

Якщо між душами двох культур лежить непрониклива перегородка, так, що жодна західна людина не може сподіватися на повне розуміння з боку китайця або індуса, те ж саме, причому ще глибше, стосується і до націй, які вже оформилися. Нації розуміють одна одну настільки мало, як й окремі люди. Будь-яка нація розуміє лише той образ іншої, який сама ж собі створила, і тільки деякі знавці бачать далі і проникають глибше.

У римський імператорський час усі розуміють одне одного, проте саме тут, в античних містах на цьому етапі, немає більше нічого, що було б варто розуміти. Досягнувши взаєморозуміння, античне людство перестало жити націями; так воно перестало бути історичним.

Саме з причин глибини цих переживань неможливо, щоб весь народ, як єдине ціле, був однаково культурним народом, тобто був нацією. У пранародів кожна окрема людина має однакові з іншими людьми почуття народної єдності. Проте пробудження націй до створення самої себе відбувається завжди ступенево, а отже, в одному-єдиному стані, який наділений найміцнішою душею і силою свого переживання зачаровує всі інші стани.

Перед лицем історії будь-яку націю завжди репрезентує меншість. На початку раннього часу ця меншість — знать, яка подала тепер як цвіт народу, у її колі національний характер ще неусвідомлений, але сильніше відчутний і у своєму космічному такті він набуває великого стилю.

“Ми” — це лицарство, і в єгипетську феодальну епоху 2700 р., і в індійську й китайську 1200 р.; гомерівські герої — це і є данайці; норманські барони — це вже Англія; барокове козацтво — це Україна; служиве дворянство — це петровська Росія до 1917 р., тоді як партноменклатура — це “дворянство”, так би мовити, радянської доби, а ФСБ сьогодні (директор цього відомства пан Патрушев назвав його “новим дворянством”) вже нової — путінської Росії — з її керованою демократією.

Із розвитком міст носієм усього національного була буржуазія, яка поступово пробуджувалася. Національну свідомість буржуазія переймала від аристократії і доводила її до логічного завершення. Завжди існують певні кола, які здатні жити, відчувати, діяти і вмирати в ім'я народу, і кола ці постійно збільшуються.

У XVIII ст. виникло західне поняття нації, і в ньому була претензія на те, щоб кожна, без винятку, людина представляла націю, причому цю претензію за деяких обставин відстоювали дуже енергійно. Насправді ж ми знаємо, що емігранти, як і якобінці, були переконані, що вони і є народ, справжні представники французької нації. Ніколи не буває так, щоб “культурний народ” збігався б з “усім” народом. Це можливо лише серед пранародів і феодахів, лише у народному існуванні без глибини і без історичного значення. Доки народ є нацією, виконує долю нації, він — активна меншість, яка в ім'я всіх репрезентує й здійснює його історію.

Якщо існує доля кожної окремої людини, то вона пов'язана з часом і місцем її народження. Цього не може пояснити жодна думка, і не може змінити жодна воля. Кожен народжується як представник певного народу, певної релігії, соціального стану, часу й культури. Цим усе визначено. Людині від народження дарується її природа і коло можливих завдань, вільний вибір існує на законній підставі тільки всередині цієї сфери. Кожному індивідууму визначається певне коло щастя або горя, величі або боягузтва, трагічного або смішного тим, що його природа може або хоче, що вона йому дозволяє або забороняє, — усе це разом — сповнює його життя.

Чи був О. Шпенглер песимістом? Так, був, особливо щодо “мети людства”. “Людство” для нього було зоологічною величиною. Він не бачив ні прогресу, ні мети, ні його шляху, окрім, хіба що в головах західноєвропейських філістерів-прогресивістів. Він також не бачив єдиного духу і ще менше — єдиного прагнення, почуття й розуміння у цій голій масі населення. Тільки з погляду історії окремих культур відкривається осмислене спрямування життя до мети, єдність душі, волі й переживання. “Не бачу більше жодних завдань”¹⁰ —

¹⁰ Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. 2. Всемирно-исторические перспективы. — М.: Мысль, 1998 — С. 179.

ось у чому суть його песимізму. Ні в музиці, ні в науці, ні в мистецтві тепер немає більше досягнень, є тільки напрями¹¹.

Античні нації відповідно до статично-евклідовської душі їхніх культур — найменші з усіх мислительних тілесних єдностей, тому чисельно вони були дуже малі, тобто всі члени демосу були, як на долоні один в одного, знали один одного від народження. Нації тут — це не елліни чи іонійці, а демос будь-якого окремого міста — союз дорослих чоловіків, виокремлений у правовому (подібно до того, як у духовному, виокремлені — філософський союз чи школа¹²) аспекті, а отже, і національно: угорі — від типу героя, а знизу — від рабів, відповідно духовно: угорі — між богами, а знизу — нерозумними: *герої* *боги* (не філософують, адже вони мудрі) *демос* (нація) *філософи* (ті, хто прагне до мудрості) *раби*¹³ *темні люди* (теж не філософують, бо вони не знають, чого їм бракує).

Сінайкізм, цей загадковий процес раннього часу, коли жителі одного ландшафту покидали свої села, об'єднуючись у міста, знаменує межу, за якою антична нація прийшла до самосвідомості, конституюючи себе. Така нація повністю відповідає античному прасимволу: будь-який народ був видимий і доступний для огляду тілом, яке рішуче заперечувало поняття географічного простору.

Поліси — національні точки, які за часів колонізації могли збільшуватися кількістю взятого у полон населення, проте розширюватися вони не могли.

Зовсім неправильно говорити про “греків” і “римлян”, як це в нас прийнято, ця звичка нам дісталась ще з XVIII ст. Грецький “народ” у нашому розумінні — це нісенітниця: греки взагалі ніколи не знали цього поняття. Назва — “елліни”, що з'явилася близько 650 р. означає не який-небудь народ, а сукупність античних культурних людей, суму націй¹⁴ на противагу варварству. І римляни, справді міський народ, не могли “мислити” свою імперію якось по-іншому, ніж у формі численних національних точок (*civitates*), на які вони роздробляли усі пранароди імперії. Того моменту, коли національні почуття у цій формі затухли, закінчилася й антична історія.

Нація магічного стилю — це громада однодумців, спілка усіх

¹¹ Шпенглер О. Закат Європи. Очерки морфології мирової історії. 2. Всемирно-історическіе перспективи. — М.: Мысль, 1998 — С. 181.

¹² Філософ як правильне уявлення між пізнанням і безглуздям стоїть посередині між богами й нерозумними, він шукач правди, закоханий у правду, але не її власник, він подібний до Ероса, великого демона, що також стоїть посередині між богами і смертними. Син Пенії — Бідноти й Пороса — Багатства, тому “завжди бідний”, проте він дотепний, завжди філософує і вічно шукає. Відтак філософія виступає як щось незакінчене, як туга, як змагання до мудрості...

¹³ Раб до нації не належить. Залучення негромадян і рабів міста до війська, коли в цьому була потреба, завжди сприймалось як потрясіння для національної свідомості.

¹⁴ Треба зважити на те, що ні Платон, ні Аристотель у своїх політичних творах не могли уявити собі ідеального народу якось інакше, ніж у формі полісу.

тих, хто знає істинний шлях до спасіння і внутрішнє пов'язаний між собою іджмою (догмою) цієї віри. Належність до античної нації визначалась правом громадянства, а до магічної — через сакральний акт: в юдейських націях — через обрізання, в маздаїтських¹⁵ або християнських — через цілком визначений спосіб хрещення. Якщо для античного народу “чужинцем” завжди був громадянин іншого міста, то для магічного ним став невірющий. Жодного спілкування і ніякого шлюбу з ним не могло бути, і така національна замкнутість сягає так далеко, що, наприклад, у Палестині один біля одного сформувалися юдейсько-арамейський і християнсько-арамейський діалекти.

Фаустівська нація хоч і пов'язана з певним видом релігійності, проте безпосереднього зв'язку з віровизнаннями не має, тоді як антична взагалі не перебуває у якихось виняткових зв'язках з окремими культурами, *магічна ж нація з поняттям церкви просто збігається.*

Антична нація внутрішньо пов'язана з одним містом, західноєвропейська — із ландшафтом, арабська ж не знає поняття рідного краю, ні рідної мови. Вираженням її світовідчуття є тільки власна писемність, яку кожна “нація” створює відразу ж після свого виникнення. Саме тому магічне національне почуття і є таким внутрішнім та стабільним, що від нього віє чимось абсолютно загадковим і жахливим на фаустівську людину, котрій завжди бракує поняття батьківщини. Ця магічна спаяність проникла й у “класичне” римське право як поняття юридичної особи, яке нічого не означає, окрім магічної спільноти. Юдейство після вавилонського полону було юридичною особою ще задовго до того, як люди запровадили це поняття. Магічна нація більше не знає походження як розпізнавальних характеристик. *Той, хто належить до віри — належить і до нації.*

Почуття полісу майже згасло, а магічна нація не потребує вітчизни і єдності походження. І, навпаки, якщо юдей приносив жертву Сонцеві або Аполлонові, він ставав елліном. Юристи і чиновники в такому випадку беруть латинські імена, філософи — грецькі. Отже, історичні нації пов'язані:

<i>антична</i>	<i>західноєвропейська</i>	<i>магічна</i>
з одним містом,	ландшафтом, або	церквою, або
або політичною точкою;	нескінченим простором;	іджмою віри.

Константин змінив “істинну” церкву, а отже, одночасно, і національність Візантійської імперії. Від цього моменту ім'я греків поволи й зовсім непомітно переходить на християнську націю, причому на ту, яку він представляв на великих соборах. Звідси — та незрозумі-

¹⁵ Релігійно-філософське вчення поширене в I тисячолітті до Р. Х. в Мідії та Персії. Основна ідея: в основі світу — боротьба між світлим розумним першопочатком (бог Мазда, звідси й назва) і темним хаотичним (Ариман) за панування над світом й душами людей. Соціальну нерівність розглядали як зло, яке треба усунути.

мілість в історичному образі Візантійської імперії: організована від 290 р. як антична імперія, однак вона від самого початку була магічною національною державою, безпосередньо після 312 р. змінивши націю, не змінила своєї назви. Спочатку язичництво як нація, під назвою “греків”, боролось проти християн, а потім, під тією самою назвою, християнство як нація — супроти ісламу.

Нації фаустівського стилю від 1000 р. сприймали себе скрізь як німці, італійці, іспанці або французи. В основі народної форми цієї культури, так само як в основі готичної архітектури й обчислення нескінченно малих величин, лежить *потяг до нескінченного*, причому і в просторовому, і в часовому розумінні. Національне почуття охоплює, з одного боку, географічний горизонт, подібного якому нема в жодній культурі. Горизонт, можна схарактеризувати лише словом “грандіозний”, враховуючи дуже ранні часи і тодішні засоби пересування. Люди чужих культур ніколи не зможуть збагнути вітчизни у всій символічній глибині й потузі — як простір, як область, межі якої, окремій людині навряд чи довелось коли-небудь бачити, але, захищаючи їх, вона, однак, готова віддати життя за цю землю. Магічна нація, як така, взагалі ніякої земної батьківщини не має; антична ж — уявляє її собі у вигляді точки, навколо якої вона гуртується.

Ідея вітчизни, що випливає з фаустівського національного існування, потягла за собою іншу, яка власне, і творить західноєвропейські нації: *династичну ідею*. Фаустівські народи — це історичні народи, вони відчувають свій зв'язок не через місцезнаходження (як аполонівські) або *konsensus* (магічні), а *через історію*: як символ і носій спільної долі тут з'являється зримий панівний дім¹⁶. Ця ідея сприймалась і переживалась так глибоко, що нікчемність тієї або тієї царственої особи не могли похитнути династичних почуттів: важлива була ідея, а не особа. І заради ідеї тисячі людей переконано йшли на смерть у зв'язку з незначними генеалогічними розбіжностями.

Як пов'язані ідея нації та історія, у чому їх відмінності?

Антична історія з погляду аполонівської людини була ланцюжком випадковостей, який вів від однієї миті до іншої.

Магічна історія — є послідовною реалізацією всесвітнього плану складеного богом, який здійснюється від створення і до загибелі — у долах народів і через народи.

Фаустівська історія — здійснення одної-єдиної великої волі, свідомих логіки: правителі тут стоять на чолі націй і репрезентують їх. Це найглибша ознака раси. Обґрунтувати її неможливо.

Усі великі символи душеподібні і можуть бути досягнені лише у найвищих своїх формах. Приватне життя папи немає жодного

¹⁶ Для єгиптян і китайців династія була символом з абсолютно іншим значенням: фараон — син бога сонця — Ра; імператор — син Неба.

стосунку до інституту папства. В епоху формування націй кожний правитель настільки потужно відчуває, що в ньому самому втілюється доля “його” народу, що він представляє свій народ перед історією і за певних обставин готовий принести у жертву і свою честь, і життя.

Усі нації Заходу — династичного походження. Уже в каролінгських народів, з’явилася і поступово ширилася меншість людей раси, яка сприймала свою належність до нації як велику історичну місію. Це вони були рушійною силою христових походів, це з них формувалося справжнє лицарство. Характерною ознакою фаустівських народів є те, що вони тримають світ у напрямку своєї історії. Однак це спрямування надійно прив’язане до послідовності поколінь.

Тут расовий ідеал має цілковито генеалогічну природу (у цьому сенсі дарвінізм із його ученнями про спадкоємність і походження майже карикатура на готичну геральдику), і світ як історія, у картині якої живе окрема людина, утримує не тільки родове дерево окремої сім’ї, але і дерево народу як фундаментальної форми всього, що відбувається.

Після 1789 р. нація самовизначається не тільки династичним принципом, але і *рідною мовою*, первісно суто наукова фантазія щодо індоєвропейського пранароду, оформилась у глибоко пережиту генеалогію “арійської раси”, причому слово — “раса” відтоді стало синонімом долі.

Проте “раси” Заходу — це не творці великих націй, а радше їх наслідки.

Це імператорська ідея об’єднала деяку кількість пранародів каролінгської епохи у німецьку націю. Пізніше відбувся внутрішній надлом німецької нації, коли у провідних європейських містах — Парижі, Мадриді, Лондоні, Відні — національна свідомість піднялась на новий духовний рівень.

Це власні королі об’єднали франків і вестготів у французький народ як єдине ціле. Оскільки кров панівного роду репрезентує долю існування нації, державна система бароко має суто генеалогічну структуру, і більшість великих криз набувають форми війни за корону (або спадщину). Крах Наполеона на сотню літ визначив політичний поділ світу. Те, що він розпочався, як зухвала спроба авантюриста витіснити своєю кров’ю старі династії, і був замахом на символ, зробило опір Наполеонові історично-священним обов’язком. Адже всі європейські народи були наслідком долі династій. Отже, фаустівські нації — це династичні єдності.

Лише *романтика* 1800 р. знову пробудила готичні почуття, та ще й з таким розмахом, що надала йому вагу політичної сили.

Політична історія епохи бароко — це насамперед історія панівних домів Бурбонів і Габсбургів, а крах Штауфенів означає також і кінець німецької літератури готичного стилю.

Насправді ж воно замінило відданість почуттів переконаним патріотизмом XIX ст., тобто можливим лише в одній фаустівській культурі *цивілізованим націоналізмом*, який навіть у сьогоденній Франції несвідомо династичний, і поняття вітчизни, як династичної єдності — тому доказ.

Наприкінці XVIII ст. складається враження, наче відбувається характерний духовний переворот, і національна свідомість робить спробу емансипувати себе від династичного принципу. Дехто вважає, що цей процес був започаткований в Англії — Великою хартією вольностей (1215), проте визнання нації в особі її представників тільки невимушено поглибило й ушляхетнило династичний дух англійської нації, до чого й близько не підійшли народи, що живуть на континенті. Якщо сучасні англійці — найконсервативніші люди у світі, а їхня політика внаслідок цього найуспішніша, саме тому, що всі питання вони вирішують спокійно і без зайвого галасу відповідно з національним тактом, тому, що все це ґрунтується у них на ранній емансипації династичного почуття від його виразу в монаршій владі¹⁷.

Тоді як Французька революція означає у цьому плані лише успіх раціоналізму. Вона принесла свободу не нації як такій, а поняттю нації. Династичний елемент проник західноєвропейським расам у кров і тому він, такий ненависний духові. Адже династія репрезентує історію, вона вбрана у плоть історії країни, а дух позачасовий і неісторичний. Усі ідеї революції завжди “вічні” та “істинні”. Загальні права людини, свобода й рівність — це література, абстракції і зовсім не факти. На протилежності

<i>раси</i>	<i>й</i>	<i>мови,</i>
<i>крові</i>	<i>й</i>	<i>духу</i>

базується прийняте нині протиставлення генеалогічного ідеалу стільки ж специфічному західноєвропейському ідеалові рідної мови.

За президента Л. Кравчука 1991 р. українська нація вдруге у XX ст. легітимізувала себе, а під чийм проводом вона здобуде для України велику перемогу — питання відкрите, і якою буде ця перемога: військова, політична, дипломатична, економічна,

¹⁷ Абсолютну протилежність спостерігаємо в Росії, коли за останні майже сто років відбулося відокремлення монаршої влади від династичного принципу. Більшовики зберегли абсолютну монаршу владу (під назвою “генсек”), але вже без династичного принципу. Наприклад, Сталін, у руках якого була сконцентрована абсолютна влада, ніколи навіть думки не мав, щоб передати цю владу в спадок одному із своїх синів, проте перехід влади від одного правителя до іншого завжди супроводжувався великими соціальними потребами: як то великим терором проти т. зв. “ленінської гвардії”, розвінчанням “культу особи” і “двірцевим переворотом у Кремлі” (коли правитель відпочивав у Півдні), або коли внаслідок “ГКЧП” (тоді Президент СРСР відпочивав у Форосі), влада перейшла від генсека до “царя Бориса”, а від нього, новорічної ночі, наче кіндер-сюрприз, з’явився на світ божий “невідомий полковник” і перебрав усю повноту влади, а вже згодом так звані “вибори” більше нагадували спецоперацію ФСБ. А що далі буде робити правитель з абсолютною владою? І чи зміна правителя не потягне за собою нової смуги і “русский бунт — бессмысленный и беспощадный...”

релігійна, наукова не — важливо. Незмінне одне — нам потрібні свої Гавгамели¹⁸. Це життєво важливо, щоб цей “механізм” відчув себе цілісним організмом, адже сьогодні маємо швидше населення України, яке не пов’язане ні мовою, ні народним елементом, ні релігійним почуттям, ні мітологічними, ні історичними переказами. І тільки романтичні мрійники могли сподіватися на те, що зможуть замінити об’єднавчу силу монарха злукою республіки і поезії. Альтернативне поняття нації як єдиної літературної (читай державної) мови не має перспектив, навіть після майже п’ятнадцятирічного млявого “запровадження” її на державному рівні.

На зміну війнам за династичну спадщину прийшли мовні кампанії, у яких одна нація намагається нав’язати свою мову іншій, а з нею і свою національність. Проте ні для кого не секрет, що раціоналістичне поняття нації здатне лише ігнорувати династичні почуття, але знищити їх не може. Альтернативне поняття нації як літературної мови знищило у XIX ст. австрійську націю і, можливо, створило американську. Відтоді у всіх країнах існує дві партії, які представляють націю у протилежних смислах,

як династично-історичну і як духовну єдність.

У країнах, де не було ще міст, націю, у найвищому сенсі цього слова, первісно репрезентувала аристократія. “Вічне” селянство завжди було позаісторичним, і ще до появи культури — це просто народ. За своїми суттєвими рисами воно залишається пранародом і переживає таку історичну форму, як нація. “Нація”, як всі великі символи культури, є внутрішнім надбанням небагатьох людей. Для цього треба народитися як для мистецтва чи філософії.

Якщо нація піднімається у пориві, щоб боротися за свою свободу або честь, це завжди починає меншість, яка “надихає” маси. Слова “народ пробуджується” чи “народ піднімається з колін” — щось більше, ніж просто мовні звороти. Тоді Народ стає історичним. Тоді позаісторичний селянин стає членом своєї нації, так що і для нього починається час, у якому він переживає історію, а не тільки її долає.

В історії всіх культур завжди був антинаціональний елемент, і не так уже важливо, знаємо ми про це, чи ні. Чисте, спрямоване саме на себе мислення завжди було чужим щодо життя і тому ворожим до історії, а отже, невоєвничим, безрасовим. Саме тут воля до влади долається тенденцією. Духовні вожді, озброєні логікою завжди почуваються у світі істини, ідеалів і утопій, як вдома; книжні люди вважають, що можуть змінити:

<i>реальне</i>	—	<i>логічним,</i>
<i>владу фактів</i>	—	<i>абстрактною справедливістю,</i>
<i>долю</i>	—	<i>розумом.</i>

Усе починається з того, що, перебуваючи в полоні страху, вони

¹⁸ Йдеться про битву під Гавгамелами, коли 01.10.331 до Р. Х., війська Александра Македонського остаточно розгромили перську армію царя Дарія III Кодомана.

оголошують всесвітню історію позбавленою сенсу. Такі люди втікають від дійсності в монастирі, міркувальні та духовні товариства. Це закінчується тим, що у будь-якій культурі з'являються народжені “громадянами світу” або “апостоли миру”, які борються за примирення між народами і мріють про мир у всьому світі. Таку, з історичного погляду, половину продукує на світ сам народ. В “історії духу” вони завжди посідають високе становище, серед них — плеяда знаменитих імен, однак із погляду дійсної історії — вони мізер і не потріб.

Саме у світових столицях поряд із меншістю, яка володіє історією і переживає у собі націю і бажає вести її за собою, виникає інша меншість — позачасовий, позаісторичний, літературний людина — людина резонів (або здорового глузду) і підстав, а на ділі, внутрішньо відчужений від крові та існування, абсолютне мисляче неспання, яке більше не бачить у понятті нації жодного “розумного” змісту. Такі люди більше до нації не належать, адже культурні народи — це форми потоків існування, тоді як космополіти — це просто несплячий зв'язок “інтелігенції”. Тут очевидна ненависть до долі, і передусім, ненависть до історії як виразу долі. Космополітизм — це література. Вона може віднайти безліч обґрунтувань, проте не вмє захищати себе, для цього потрібно не віднаходити щораз нові й нові аргументи, а жертвувати кров'ю.

Нація — це зреалізоване в живій формі людство. Практичний результат усіх теорій щодо удосконалення світу — це, зазвичай, позбавлена форми і тому позаісторична маса. Усі удосконалювачі світу і “громадяни світу” обороняють феллахські ідеали незалежно знають вони про це чи ні. Їхній успіх означає зникнення нації зі сцени історії, і зовсім не на користь вічного миру, а на користь інших націй. Мир у всьому світі — це щоразу однобоке рішення. Коли, наприклад, монголи завоювали Месопотамію 1401 р., вони спорудили курган перемоги із 100 000 черепів мешканців Багдаду, які не наважились чинити опір.

Отже, із зникненням націй над історією остаточно духовно нависне “вічний” і зцивілізований феллахський світ. Кровопролиття, однак, не закінчується, і ніякий мир у всьому світі не допоможе. Просто раніше вони проливали кров за себе, а тепер їм доведеться робити це за інших — у цьому вся різниця. І якщо весь світ стане єдиною імперією, то це тільки розширить арену для рішучих авантюристів з їхніми маніакальними планами.

Тема 14. Історичні псевдоморфози

Що таке історичні псевдоморфози? Л. Толстой і Ф. Достоевський. Москва і Петербург. Московський царизм: Ленін і Сталін. Світ фактів і світ істин. Нове ставлення людини до Бога. Пілат і Христос. Магічний consensus.

Історичними псевдоморфозами О. Шпенглер називає випадки, коли чужа спорохнявіла культура настільки сильно тяжіє над іншою країною, що тамтешній молодій культурі нічим дихати, і вона не може не тільки створити своїх виразних форм, але навіть власна самосвідомість не досягає тут повного розвитку. Усе, що постає із глибин цієї ранньої душевності, виливається у пусту форму чужого життя; юні почуття задубівають у старечих витворах. Колосальних розмірів досягає лише ненависть до сили, що прийшла здалека. Так сталося з арабською культурою. Її передісторія — це стародавня вавилонська цивілізація.

Від 300 р. до Р. Х. по юних народах, які говорили арамейською мовою, від Синаю до Зогроса прокотилася потужна хвиля пробудження. Для арабської культури важлива лише область на північ від Вавилону, а не на південь від нього. Саме тут виникає *нове ставлення людини до Бога*, абсолютно нове світовідчуття. Скрізь відчувається підготовка одного великого творіння. І саме тоді там з'являються македонці (дивлячись з Вавилону, лише нова ватага авантюристів, нітрохи не краща за всі попередні) і поширюють тонкий шар античної цивілізації над усіма тамтешніми країнами від Індії до Туркестану, Так здійснюється підготовка до виникнення псевдоморфозу.

Магічна культура — територіально та історично посідає серединне становище у групі високих культур, єдина, яка у просторовому й часовому плані дотична майже до всіх інших. Тому наш образ всесвітньої історії великою мірою залежить від того, чи пізнаємо ми внутрішню форму магічної культури, яка була спотворена зовнішньою.

Західна наука з уваги на свою роздрібненість і вузьку “спеціалізацію” (саме це — “галузь”) відіграла фатальну роль у розумінні проблеми арабського світу. Історики потрапили у сферу інтересів класичної філології, горизонт якої обмежувався лише лінією поширення античних мов на сході. У результаті з’явилась схема:

“Стародавній світ → Середньовіччя → Новий час”,

відособлена від усієї решти світу і обмежена сферою греко-латинського слововживання. Вже тоді літературознавці й філологи плутали дух мови з духом написаних нею творів. У випадку магічної культури маємо разючий приклад того, що у світі жодна історія літератури не збігається лише з одною мовою¹. Річ у тому, що у *нації магічного стилю нема рідної мови*.

Римський світ за часів імператорів цілком здогадувався про своє становище: зменшується приріст населення і збільшується духовна пустота, тоді як Месопотамія пишно квітне — і кров’ю своєю, і душею. Перевагу юного Сходу відчували усім, і врешті-решт вона знайшла собі й політичний вираз. Чітко вимальовується спроба емансипації Сходу від позбавленого історичної перспективи Заходу, тобто світу, який пробуджується від фелакства. Великим символічним актом було перенесення столиці до Візантії.

Псевдоморфоз починається з Акція: там перемогти повинен був Антоній. Тоді зводилися вирішальні рахунки не між “римськістю” і еллінізмом: ті бої відгомоніли при Каннах і Заме, де Ганнібал, за іронією долі боровся не за свою країну, а за еллінізм. При Акції спорохнявілій античній цивілізації протистояла ще не народжена арабська культура:

<i>аполлонієській</i>	чи	<i>магічний дух,</i>
<i>боги</i>	чи	<i>єдиний Бог,</i>
<i>принципат</i>	чи	<i>халіфат —</i>

так стояло тоді питання. Перемога Антонія вивільнила би магічну душу, а його поразка лише принесла на простори цього ландшафту закостеніле і мумієзоване імператорство з його порядками.

Інший псевдоморфоз, — петровська Росія. Із заснуванням Петербурга 1703 р. йде псевдоморфоз, який утискує примітив-

¹ Німецька література частково написана латиною, англійська — французькою, а українська — російською. Український письменник Микола Гоголь — найкращий тому доказ; додаймо сюди Антона Чехова, Максиміліяна Волошина і нашого сучасника — Андрія Куркова і матимемо неповний перелік імен, коли дух мови не збігається з духом творів, які вона написала. І, навпаки, чого варта українська мова, що проголошує чужу ідею.

ну російську душу, напочатку — у чужі форми високого бароко, потім — просвітництва, а потім — “срібного віку” ХІХ ст.

Примітивний московський царизм — єдина форма, яка повністю відповідає російськості як такій ще й сьогодні², однак у Петербурзі він був фальсифікований у династичну форму Західної Європи.

Тяга до святого півдня, до Візантії і Єрусалиму, глибоко закладена в кожній православній душі, обернулась світською дипломатією, з обличчям, поверненим на Захід. За пожежею Москви, величним символічним актом пранароду, у якому знайшли свій вираз макавеївська ненависть до всього чужого, йде в'їзд Александра I до Парижа, укладання Священного союзу, відтак — входження Росії до “Європейського союзу” великих західних держав. Народу, призначенням якого було жити поза історією ще протягом поколінь, була нав'язана штучна й вигадана історія, духу якої не могла осягнути “загадкова” російська душа. Тут були заведені європейські мистецтва й науки, просвітництво й матеріалізм великих міст, хоч релігія була єдиною мовою, якою людина тоді була здатна зрозуміти себе і світ. У країні, де по суті і міст як таких не було (Кремль виступав “градообразующим предприятием”), країні зі споконвічним селянством, наче наживи угніздилися міста, збудовані в чужому стилі. І були вони наскрізь фальшиві, неприродні, неймовірні до самої своєї суті.

Усе, що постало довкола, російськість відтоді сприймала як отруту й неправду. Справжня апокаліптична ненависть нуртує у цій монголо-татарській душі і спрямована вона проти Європи. А “Європою” виявляється все неросійське, Рим з Атенами, також як для магічної людини було тоді античним, язичницьким, бісівським — Стародавній Єгипет і Вавилон.

“Першою умовою звільнення російського народного почуття є — від усього серця і всіма силами душі ненавидіти Петербург” — напише Аксаков Достоевському 1863 р. Москва — свята, Петербург — сатана.

Отже, все, що тут виникає, не справжнє, не чисте: розбещене суспільство, позірне мистецтво, суспільні стани, чужа форма державності з її цивілізованою дипломатією, судочинством і адміністрацією. Не існує більшої протилежності, ніж

російський і *західний*,
юдео-християнський і *пізньоантичний нігілізм*:

ненависть до всього чужого, отруєння ще не народженої культури, що перебуває у материнському лоні рідної землі, і огида до своїх, вже набридлих порядків.

На початку історії завжди спостерігаємо найглибші релігійні світовідчуття, несподівані прозріння, страх і тремтіння пе-

² Московський царизм суттєвих змін не зазнав навіть тоді, коли генсеки перебравли владу в імператорів, а президенти замінили на цьому посту генсеків.

ред майбутньою свідомістю, метафізичні мрії й поривання, а в кінці історії — загострена до болю інтелектуальна ясність³.

У царській Росії не було буржуазії, взагалі ніяких станів у сенсі цього слова, а лише холопи і “бары”⁴. “Стан”, у первісному його значенні, не служить, а посідає певне становище в соціальній ієрархії, а всі стани разом служать лише одному Богові. А так зване російське “высшее общество” стояло особняком і було лише продуктом західної літератури, чимось чужим і грішним на “святой Руси”. Ніяких російських міст ніколи не було. Москва — це тільки царська фортеця-Кремль, обнесена “китайською стіною”, навколо якої колись розкинувся великий базар (тепер уже інші назви — ГУМ, ЦУМ тощо). Місто-морок, як і всі решта міста матушки-Росії, що постали заради царського двору, заради чиновників, заради купецтва. Те, що у них живе, це є: згори — “інтелігенція”, з її вичитаними проблемами й конфліктами, а внизу — відірваний від свого кореня, селянський люд, так звана, “ліміта”. Москва, як у друга столиця, ніколи не мала власної душі. “Высшее общество”, за своїм духом було західним, а підневільний народ приносив із собою у міста селянську душу. Між цими світами не було ні розуміння, ні спілкування, ні прощення.

У цьому сенсі Л. Толстой — це минуле Росії, а Ф. Достоевський — її майбутнє.

Л. Толстой — цілковито великий розсудок, “просвітлений” і “соціально спрямований”. Він стоїть посередині між Петром I і більшовизмом. Усі вони російської землі впритул не бачать. Ненависть Л. Толстого до власності має політико-економічний характер, його ненависть до суспільства (рос. общества) — має соціально-етичний характер; його ж ненависть до держави — представляє політичну теорію. Отож, він потрапляє в один ряд із Марксом, Ібсенем і Золя. Його твори — це не Євангеліє, а пізніша, духовна література.

Який стосунок мають його душевні муки до комунізму? Відомо, що жодна справжня релігія не бажає удосконалити світу фактів. І навпаки, релігія, яка дійшла до соціальної проблематики, перестає бути релігією.

Початок і кінець тут збігаються. Достоевський — це святий, а Толстой — лише революціонер. З нього одного, як справжнього нащадка Петра I і походить більшовизм. Не випадково, Ленін назвав Толстого — дзеркалом російської революції. Більшовизм — це не протилежність, а прямий наслідок петровських реформ, крайня форма зниження метафізичного на користь соціального і тому лише нова форма метаморфозу.

³ Як, наприклад, у Самуеля Хантінгтона про неминучість зіткнення цивілізацій. — Див.: Хантінгтон С. Зіткнення цивілізацій? // Філософська й соціологічна думка. — 1996, №1-2. — С. 9-29; Хантінгтон С. Столкновение цивилизаций. — М., 2003. — 603 с.

⁴ Володимир Даль дає таке тлумачення: “Баринь — мн. бары, баре — всякій, на кого другої служить ...” (Див.: Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 1. А-З. — М.: Русский язык, 1981. — С. 49).

Пригадайте, що, згідно з постановою Стоглавого собору 1551 р. смертним гріхом є гоління борід і підстригання вусів⁵. Згодом Петро I запровадить спеціальний податок на тих, хто не голить борід. Хіба це не справжній революціонер?

І ще, коли, наприклад, “Антихристів синод” (1667) призвів до колосального розколу, тому що приписував хреститися не двома, а трьома пальцями і говорити не Ісус, а Іісус. Хіба це не народ-революціонер?

Якщо заснування Петербурга було першим діянням антихриста, то знищення “высшего общества”, побудованого з Петербурга і на західний манер, було його другим діянням: так принаймні по-селянськи, до глибини душі сприйняло ці події російське населення. Адже більшовики — це не народ, навіть не його частина. Вони — найглибший пласт цього ж таки “общества”, що з однаковою ненавистю дивиться і на Захід, і на “вершки” суспільства.

Усі ці соціально-політичні події, прогрес, інтелігенція, вся російська література, що мріяла про “души прекрасные порывы”, мріяла про свободу й удосконалення, то в дусі романтизму, а потім з національно-економічних позицій марксизму⁶, — все це характерні риси великих міст і “чужих” цивілізацій.

Усі “читачі” цієї літератури належать до “общества”. Справжній росіянин — це вічний учень з ідеалами деспотизму і фанатизму⁷. Спочатку це учень — візантійський (двоголовий орел, ідея “Третього Риму”)⁸, згодом учень західноєвропейський (нідерланд-

---

⁵ Див.: Глава 40. От священных правил о пострижении брад // Российское законодательство X–XX вв. Т. 2. Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства. — М., 1985. — С. 301–302.

⁶ Див.: Ленин В. И. Развитие капитализма в России // Полн. собр. соч. — Т. 3. — С. 1–609.

⁷ Про монголо-татарський тип московської культури, про штучно-зовнішній, “запозичений” характер її так званої “європейськості” пише чимало поважних російських авторів. Ось, наприклад, П. Чаадаєв: “То, что у других народов просто привычка, инстинкт, то нам приходится вбивать в головы ударами молота. Наши воспоминания не идут дальше одного дня; мы как бы чужие для себя самих. Мы так удивительно шествуем во времени, что по мере движения вперед пережитое пропадает для нас безвозвратно. Это естественное последствие культуры всецело заимствованной и подражательной. Внутреннего развития естественного процесса у нас нет, прежние идеи выметаются новыми, потому что последние не вырастают из первых, а появляются откуда-то извне. Мы воспринимаем идеи только в готовом виде; поэтому те неизгладимые следы, которые отлагаются в умах последовательным развитием мысли и создают умственную силу, не бороздят наших сознаний. Мы растем, но не созрееваем, мы продвигаемся вперед, но в косвенном направлении, т.е. по линии, не приводящей к цели” (Чаадаев П. Я. Философские письма // Сочинения. — М., 1989. — С. 21).

⁸ Київська Русь не запозичувала цих символів та ідей. Навпаки, вражає зазначений дослідниками факт — дивовижно короткого терміна “учнівства” давньоруських любителів мудрості. Не минуло й десять років після запровадження християнства в Київській Русі, як митрополит Іларіон створив “Слово про Закон і Благодать”. Це перший самостійний твір як результат філософського шукання і мислення, що відповідав актуальним потребам соціально-політичного розвитку нашої держави.

ський триколон, на російський кшталт — прусська армія), а ще пізніше — це “передові” ідеї матеріалізму⁹ й соціалізму на російському ґрунті і як наслідок — чевенгурівський котлован та мирний атом у кожний дім.

Більшовики, які вбачали в Христові рівного собі¹⁰, або соціального революціонера, у Достоевському — розгледіли справжнього свого ворога¹¹. Розмах більшовицької контрреволюції пояснюється зовсім не ненавистю російського народу до інтелігенції чи дворянських гнізд. Просто цей народ без будь-якої ненависті, а лише із прагнення зцілитися від хвороби, знищив західний світ руками своїх же покидьків (1917–1922), а потім спровадив слідом і їх самих (так звану ленінську гвардію) тією ж дорогою (1937–1939).

Це був народ, який не знав своїх міст, тужив за власною формою, за своєю релігією, і за своєю майбутньою історією. Християнство Толстого було абсолютним непорозумінням, адже він говорив про Христа, а мав на увазі Маркса. Що спонукало всі ці мученицькі секти розкольників до безшлюбності, самокастрації, до страхітливих форм аскетизму, до масових самоспалень у XVII ст. — це речі, без яких нам не зрозуміти ні Толстого, ні російського нігілізму, ні політичних революцій російських царів і контрреволюцій XX ст. Звідси і список великих російських революціонерів:

*Петро I,
Друга Велика просвітителька,
Толстой,
Ленін і
Сталін¹².*

Річ у тому, що Ленін і Сталін, як і всі великі революціонери в будь-якій культурі, були не першими, а останніми в ряду історичних особистостей, які лише продовжували справу Івана

---

⁹ Саме із позиції “передового” матеріалізму критикував М. Чернишевський українського філософа П. Юркевича.

¹⁰ Прочитайте, поему А. Блока “Двенадцать”.

¹¹ Його “Бесы” — найбільший ворог більшовизму.

¹² Сталін завжди називав себе “человеком русской культуры”. Він ніколи не знав і не вивчав європейських мов, навіть тоді, коли це робили інші його товариші, і коли він сам мав дуже багато часу: “долгими зимними вечерами” під час заслання до Сибіру. Тоді майбутній вождь сидів годинами біля вікна, вдивляючись у темряву і слухав як завиває вітер... Натомість, російську мову він знав досконало, хоч ніколи не міг позбутися природного грузинського акценту. Сталін не терпів нічого західного: ніколи не носив краватки, ні європейських костюмів, не любив футболу і балету. Він ніколи не був емігрантом, навіть не бажав просто з’їздити до Європи: либонь відтоді, коли вперше прибув до Англії, під час роботи V (Лондонського) з’їзду партії (1907), саме тоді, англійські робітники, сприйнявши його за індуса, ледь не побили; і навіть тоді, коли він обіймав найвищі посади, якщо не враховувати Потсдамської конференції 1945 р.

Калити, виконуючи великий заповіт Чингіс-хана¹³... Одного разу Сталін, редагуючи первісний текст до відомої пісні:

*“И врагу никогда не добитъся,
Чтоб склонилась твоя голова,
Дорогая моя столица,
Золотая моя Орда”*

замінив слово “Орда” на слово — “Москва”. У цьому і вся різниця...

З погляду класичної філології, молодий світ магічної культури (перших післяхристиянських століть), не заслуговує на увагу і зовсім випадає з поля зору дослідників, які були зайняті вивченням тільки пізньюреспубліканського та імператорського Риму.

Відомо, навіть Візантія не змогла уникнути впливу арабського феодалізму, який під виглядом пізньюантичних адміністративних форм породив справжню васальну систему. Водночас у знаменитих школах всього арамейського простору тамтешні учені бурхливо розвивають астрономію, філософію, хімію й медицину. Саме тоді, а не з початком ісламу, постає арабська наука, хоч “араби” ніколи не були духовними епігонами античності. Проте всі ці великі досягнення, як тільки доходили до Заходу, відразу потрапляли у псевдоморфозу.

Усе магічне за своїм духом і походженням в Александрії і Бейруті (на той час “західних” містах) переходить у форму грецької філософії і римського правознавства, саме через переклад античними мовами — утискується у чужу і давно закостенілу форму, спотворюючи спосіб мислення абсолютно іншої цивілізації.

Антична релігія живе у численних одиничних культурах, які, будучи природними для античної людини, практично недоступні для чужаків. Доки такі культури виникали, антична культура існувала, як тільки вони змінили свою сутність у пізню римську епоху, душа цієї культури надломилась і зів'яла. За межами античного ландшафту їй ніколи не доводилося бути справжньою й живою. Божественне постійно пов'язане з одним-єдиним місцем і нею обожнюється. Античне населення розпадається на численні національні точки так і його релігія дробиться на ті крихітні культури, кожний з яких незалежний від інших. Зростати може *тільки їх чисельність, а не сфера поширення*. Це єдина форма росту в межах античної релігії, і вона

---

¹³ Як це не дивно, найбільшого удару по “теорії” тягlosti російської історії від Київської Русі до Московії, і по так званій “колісці”, наніс творець історичного матеріалізму К. Маркс: “Колискою Московії, — пише Маркс, — було криваве болото монгольського рабства, а не суворя слава доби норманів. А сучасна Росія є ніщо інше як перетворена Московія”. “Московія виховалася і виросла в жахливій і мерзкій школі монгольського рабства. Вона посилилася лише завдяки тому, що сягнула віртуозності в мистецтві рабства. Навіть після свого визволення [від татар, йдеться про Куликівську битву 1380 р. — Ю. В.] Московія надалі відігравала свою традиційну роль раба, що став паном. Згодом Петро Великий поєднав політичне мистецтво монгольського рабства з гонористими прагненнями монгольського володаря, якому Чингісхан заповів реалізувати свій план завоювання світу” (Див.: *Маркс К. Разоблачения дипломатической истории XVIII века // Вопросы истории. — 1989. — №4. — С. 5, 11).*

повністю заперечує будь-яке місіонерство. Ніяких античних “громад” не існувало. Люди лише сповідують певні культу, проте до них не “належать”. І якщо пізніє мислення у Атенах набуває загального характеру щодо божества і культу, то це вже не релігія, а філософія, що обмежується мисленням окремої людини, яке найменшого впливу на відчуття нації, тобто полісу немає.

Особливо різко протистойть цьому зрима форма магічної релігії — церква, спільнота правовірних, яка не знає ніякої батьківщини і жодних земних кордонів. “Культу” перестають бути центром ваги будь-якої магічної релігії, їх місце посідають — *учення й сповідування віри*. Історично, юдеї — це “нація без землі”, магічний *consensus* у світі подібних націй, це своєрідне й унікальне явище у світовій історії.

Існує лише один істинний Бог як принцип Блага; інші ж боги безсильні та злі. Звідси месіанські надії, які дуже чітко виявляються у пророка Ісаї. Тут вже закладена *фундаментальна магічна ідея*: допущення всесвітньо-історичної боротьби між добром і злом з верховенством зла в середньому періоді й остаточною перемогою добра у день Страшного суду. Така моралізація всесвітньої історії спільна для персів, халдеїв та юдеїв. Якщо перси і халдеї були магічними націями певної землі, тоді юдеї були нацією без земної батьківщини й меж. Саме тоді й з’являється на сцені поняття обраного народу. Халдеям і персам не було потреби себе у цьому переконувати: за допомогою свого Бога вони підкорили весь світ. Євреям ж доводилось чіплятися за свою літературу, яка за браком фактичних доказів була тепер перероблена в докази теоретичні.

Обрізання й святкування суботи (халдейські) як таїнства юдеї перейняли лише у вавилонському полоні. Ті, хто повертався на батьківщину були в абсолютній меншості: їх було 42360 ізраїльтян. Це не була навіть десята, ні навіть двадцята частина від загальної кількості.

Отже, малий юдейський світ провадив відособлене духовне життя, яке нація у цілому брала до уваги, проте зовсім не поділяла. Єрусалим відтак перетворюється на Мекку ортодоксів.

“Закон і пророки” —

у цьому, мабуть, полягає відмінність між

Юдеєю і Месопотамією,
талмудичним і апокаліптичним¹⁴ духом.

Рішення, які ухваляються у Єрусалимі, визнають усі, але питають у тому, наскільки їх виконують, тобто наскільки їх наслідують. Адже “синагога” — буквально “збори”, “сходка”, тоді як “іслам” — віддання себе Богові, покірність.

Образ Ісуса — ось те незіставне, чим юне християнство підно-

¹⁴ Канонічні книги — національні, тоді як апокаліптичні книги — інтернаціональні в буквальному сенсі цього слова.

ситься над усіма релігіями того щедротного раннього часу. У всіх великих творіннях того часу нема нічого, що можна було б поставити поряд із ним.

Тут немає ніякої філософії. Висловлювання Ісуса подібні до мови дитини серед чужого і хворого світу. Жодних соціальних спостережень, жодних проблем, жодного мудрування. Висловлювання Ісуса Христа та історія його страждань:

*останній прихід в Єрусалим,
остання жажлива вечерея,
хвилина відчаю у Гетсиманському саду
й смерть на хресті —*

творють картину його життя, яке саме собою започаткувало нову форму викладу — Євангеліє, що немає прототипу ні в античній, ні в арабській культурі. Християнство — єдина релігія у світовій історії, у якій безпосередньо дана людська доля стає символом і зосередженням усього творіння. Що хапає нас за живе в останні його дні, то це зіткнення

фактів та істин,

цих двох світів, завжди нездатних зрозуміти один одного, і абсолютне нерозуміння того, що

світ фактів і світ істин

зіткнулись тут безпосередньо й непримиренно. У стилі художньої мітотворчості, О. Шпенглер змальовує найвеличнішу картину всесвітньої історії¹⁵: “Коли ж Ісуса привели до Пілата, світ фактів і світ істин зіткнулися тут безпосередньо й непримиренно. Жодна сцена всесвітньої історії не знала такої жажливої ясності, такого багатства символіки. У знаменитому запитанні римського прокуратора,

“Що є істина?” —

уже був закладений весь сенс історії. Тут і

*монополія практичної дії,
рангова значущість держави,
роль війни та крові,
абсолютна всемогутність успіху...*

І не вуста, а мовчазне почуття Ісуса відповіло на це іншим, якщо брати до уваги релігійний бік життя, фундаментальним питанням,

“Що є дійсність?”

Для Пілата вона була всім, для нього — нічим. Тут маємо або-або і ніякого добровільного компромісу, ніякої релевантної логіки:

*кров або дух,
історія або природа,
політика або релігія.*

Державний діяч, — пише далі О. Шпенглер, — може бути глибоко

¹⁵ Див. на обкладинку книжки. На ній репродукція картини знаменитого українського художника Миколи Ге, “Що є істина?” (“Христос і Пілат”). Полотно. Олія. 1890 р.

релігійним, а богомолець може віддати життя за вітчизну, проте обидва повинні усвідомити, де насправді вони є. Дурний той політик, який бажає поліпшити релігію, переслідуючи політичну й практичну мету. Але дурний і той моральний проповідник, котрий воліє внести у світ дійсності істину, справедливість, мир і спокій”¹⁶.

Жодна віра ще не змінила світу, як і жодний факт не міг був спростувати віри, резюмує О. Шпенглер. Немає ніяких містків між *спрямованим часом* і *позачасовою вічністю*, між *ходом історії* й *збереженням божественного порядку*, адже тільки “збігом обставин” можна означувати найвищий шабель причиновості. У цьому мислитель вбачає сенс тієї миті, за якої *Пілат* і *Христос*

протистояли один одному. В одну мить, мить світу історичного, римлянин дозволив розп’яти галелеянина на хресті — і, то була його доля. Іншої миті — Рим був підданий прокляттю, а хрест став запорукою його порятунку — і то була воля Бога¹⁷.

Розп’ятий в “історичному світі” Ісус воскресає і знову приходить у наш світ. Сцену “другого пришествя” О. Шпенглер розписав у жанрі кіносценарію. Його відштовхують, оскільки, Ісус не має що відповісти на запитання православний він чи католик, а може протестант, адже він не носить чорного сюртука і не має свідцтва про відпущення гріхів. “А що це за туземець?” — запитує лорд у своєї прислуги. Тільки старий достойний турок поводить з ним дружельюбно. “Бог усемогутній, — каже турок, — і не потребує ніякого Сина, коли він хоче щось зробити”. Зусібч Ісусові пропонують реліквії: краплі його крові, волосся Марії. Кінооператор, помітивши його руки, — руки, від яких маіють жінки, пропонує за 3000 дол. знятися у фільмі... Тут звідкись взявся к’еркеґоріанець і каже Ісусові, що Ісус — це лише принцип, і він аналізує проблему Ісуса у своїй книзі... Скрізь точаться суперечки про невинне зачаття, ікони, чашу причастя... Достойне слово мовив турок, коли Ісус з ним прощався: “Іди сину, Аллах із тобою”¹⁸.

Весь арамейський світ сколихнула тоді хвиля колосального збудження, подібна до тієї, яку пережив германський світ близько 1000 р. Магічна душа прокинулася. Народження власного “Я” — це

¹⁶ Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. 2. Всемирно-исторические перспективы. — М.: Мысль, 1998. — С. 223-224.

¹⁷ Див.: Там само.

¹⁸ Отже, тут ми маємо блискучий літературний виклад та інтуїтивно-рапсодичний стиль культурно-історичних характеристик, що дуже близький до української історіософської традиції, яка постає на ґрунті романтичної ідеї. — Див.: Історія Русів. — К., 1991. — 318 с. *Костомаров М. І.* “Закон божий” (Книга буття українського народу). — К., 1991. — 40 с. *Липа Ю.* Призначення України. — Львів, 1992. — 270 с. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. Писані 1919-1920 рр. — Відень, 1926. — 580 с. *Маланюк Є.* Нариси з історії нашої культури. — К., 1992. *Вільчинський Ю. М., Скринник М. А., Скринник З. Е. та ін.* Розвиток філософської думки в Україні. Курс лекцій. 2-е вид. — К.: ВІПОЛ, 1994. — 272 с.; та ін.

одна з найвеличніших таїнств людства і взагалі життя, наділеного свободою пересування. Це найперша думка, із якою досі приходила до самосвідомості кожна культура.

“Ісус — Спаситель, а Павло — його пророк” — саме відтоді вчення Христа перетворюється на вчення *про* Христа. З Павлом з’являється міська людина, а з нею й “інтелігенція”. Павло абсолютно правильно відчував, де лежить справжня батьківщина його думок. Усі свої місіонерські поїздки він спрямовував на Захід. Залишивши Схід без будь-якої уваги. Він ніколи не покидав регіону античних міст. І чому в одні тільки міста, але ніколи не йшов від села до села. Ісус жив у Галілеї. Куди повинно спрямовуватися вчення про нього на захід чи схід¹⁹? Як культ Ісуса — на Захід, як орден Спасителя — на Схід. І тут доречно буде знову нагадати про відмінність Толстого й Достоевського. Толстой, як міщанин і “західник”, вбачав в Ісусові тільки соціал-мораліста і, як весь цивілізований Захід, що добре вміє ділити багатство²⁰, але не може відмовитись від нього, зводив усе раннє християнство до рівня соціально-революційного руху. Достоевський, як бідна людина, інколи піднімається до рівня праведника, проте ніколи навіть не мріяв про соціальні удосконалення на кшталт більшовизму: хіба можна чим-небудь допомогти душі, відмовляючись від власності?

Саме Павло наперед вирішив міську й західну тенденцію молодії церкви. Останніх язичників називали *pagani* — сільські мешканці.

Коли пробудилась фаустівська культура, вона потребувала великого символу, щоб у чуттєвій формі схопити своє правдчуття нескінченного часу, історії й послідовності поколінь і таким символом стали *Mater dolorosa* (скорботна Мати або Мадонна), а не страждаючий Спаситель. Протягом віків цей жіночий образ був найвищим виявом фаустівської задушевності і світовідчуття, метою всієї поезії, мистецтва і благочестя.

Павло і Марк визначили ще один момент, який неможливо переоцінити. Наслідком їх місіонерства було те, що *грецька мова* стала мовою церкви і її святого письма, і передусім першого Євангелія²¹. Отже, Церква Ісуса була штучно відокремлена від свого духовного джерела і пристібнена до чужої (грецької) ученості. Контакт із народним духом рідної арамейської землі був для неї назавжди втрачений, а мова Ісуса і його сподвижників, більше вже не впливали на життя церкви. Додаймо сюди і те, що колись мовою

¹⁹ Раннє місіонерство на Сході майже не досліджене, та й нелегко його простежити в деталях. Дуже обережно поширювалась християнська громада на Схід, наче побоювалась видати себе.

²⁰ Невипадково, що саме на Заході постали перші утопічні проекти Т. Мора і Т. Компанелі щодо розподілу багатства, які згодом підхопив К. Маркс: “від кожного — за його здібностями, кожному — за його потребами”.

²¹ Євангеліє як воно є — це прослуховування “благі вісті” і переповідання її “ланцюжком” далі.

учених у всіх вищих школах Месопотамії була арамейська, якої тепер ніхто вже не розумів, і яка врешті-решт була забута. Все розвіялось і зникло, а вивільнене місце посіли схоластичні інтерпретації Платона й Аристотеля.

Центральним поняттям всього псевдоморффічного мислення, безумовно, є “логос” у його застосуванні й розвитку. *Учення про логос* — ця антична формула через Філона і Євангеліє від Івана, спричинила колосальний вплив на схоластичний світ Заходу, і в руках хитромудрих александрійських теологів, стала не просто одним із елементів християнської містики, а справжнім догматом, проти якого в IV ст. виступило релігійне почуття Сходу.

Якщо говорити про візуальні образи, то історія цих ідей і понять повторюється в історії магічної архітектури, де основною архітектурною формою псевдоморфози є базиліка — магічна споруда, внутрішні стіни якої нагадують зовнішню поверхню античного храму. Така культова споруда наче обернена всередину. Будівельна форма чистого Сходу — це споруди з банями, мечеть, яка, безсумнівно, була в храмах персів, халдеїв і синагогах Месопотамії, і ця форма була добре відома ще задовго до найдавнішої християнської церкви. Спроби досягнути полюбовної згоди між Сходом і Заходом на соборах, які скликали у візантійську епоху врешті-решт знайшли свій символічний вираз у змішаній формі базиліки.

Отже, в історії церковної архітектури виявився той великий переворот у християнстві, який настав за часів Афанасія і Константина — останніх великих спасителів християнства. Один створив стабільну західну догматику і чернецтво, в чиїх руках це учення поступово щораз більше зашкарублюється; інший заснував державу християнської нації, до якої врешті-решт перейшла і сама назва “греки”, а базиліка є лише архітектурним символом цього розвитку.

Тема 15. Душа культури

Фаустівська, аполлонівська і магічна людина. Всесвітня історія як образ живого світу.

Для людини Заходу дуже важко відшукати поняття, що приблизно могло б визначити й передати ідею магічного “простору”. Адже “простір” у сприйнятті цих двох культур — принципово різні речі. *Східний світ як печера* настільки ж відмінний від *фаустівського світу як безмежного простору* із пристрасним пориванням людини проникнути в його глибину, так і від *античного світу як сукупності тілесних речей*. Усе відчуття або розуміння, вся віра або знання людини оформлюється первинною протилежністю.

В античності панівною протилежністю була протилежність

	<i>матерії</i>	й	<i>форми;</i>
на Заході:	<i>сили</i>	й	<i>маси;</i>
у світовій печері:	<i>світла</i>	й	<i>темряви</i> ¹ ,
	<i>Добра</i>	й	<i>Зла,</i>
	<i>Бога</i>	і	<i>Диявола</i> ² ,

проте магічний світ, сповнений найвагомішою протилежністю

	<i>духа</i>	й	<i>душі</i>
грецькою	<i>(пневма)</i>	і	<i>(психе)</i> ² ,

яка оформлює і визначає весь світогляд культури, що прокидається. Людина наділена унікальною душею, а пневма єдина і завжди незмінна, тому людина тільки причетна до духу.

¹ “Світло проникає в печеру і бореться із темрявою” (Йоан. 1, 5).

² Для творця Євангелія від Івана, як і для правовірного мусульманина, смерть є не кінець життя, а якоюсь силою, яка існує поряд із життям і бореться з ним за оволодіння людиною: “смерть прийшла і забрала...”.

Магічна культура з'явилась як серединна у власному сенсі слова. Із скарбниць вавилонської і єгипетської культур вона допустила у себе лише декілька імен; антична та індійська культури, точніше їх цивілізаційна спадщина — еллінізм і буддизм — внесли у її вираз сумбур, проте, навіть не заторкнувши її суті. Чим же відрізняється магічна людина від аполлонівської й фаустівської, з погляду права, джерел правотворчості та розуміння феномену книги?

ПРАВО:

<i>античне</i>	<i>фаустівське</i>	<i>магічне</i>
створене громадянами і для громадян, як вираз волі свого співплемінника;	правотворча влада судді;	непомітно виникає право громади, яка сповідує певну релігію;
право повсякденності, навіть миті;	ідея права як вічної значущості;	як частина божественного порядку
персона = тілу = полісу: герой, персона (тіло), раб (тіло, але не персона);	слід майбутнього;	юридична особа є колективною істотою;

ДЖЕРЕЛО ПРАВОТВОРЧОСТІ

безпосередній практичний досвід людини;	“право государів — право всього народу”;	ґрунтується на авторитеті того імені, яке воно на собі несе;
відсутність суддів як стану;	суддівство як стан;	дух Бога = духу громади;
ґрунтується на успіху;	ґрунтується на доказі;	якщо досягнуто <i>consensus'у</i> , істина вже встановлена;
суд як інстанція розуму;	суд — інстанція справедливості;	суд — інструмент покарання;

КНИГА

оракул	фрагмент збереженої історії	магічний текст з чарівним (прихованим) сенсом;
--------	-----------------------------	--

Отож, *фаустівська людина* наділена якимсь неповторним і унікальним Я, як вільною силою, вона самостійно ухвалює своє рішення щодо нескінченного простору в останній інстанції. Звідси і ті фаустівські устремління і прагнення до нескінченно віддаленої мети. *Аполлонівська людина* відчуває себе як *soma*³ поміж інших і відповідає тільки сама за себе. *Магічна людина* є лише частиною пневматичного (духовного) *Ми*, і почувається лише членом

³ *Soma* — грецькою мовою означає тіло.

consensus'у, який, завдяки Божому духові, не допускає будь-якої помилки, але і дає їй можливість виявити своє Я. Найперше, що відчуває на собі людина магічної культура, від раба до пророка або халіфа, це не нескінченний плин часу, що не дозволяє повернути жодної втраченої миті, а раз і назавжди встановлений

початок і кінець

“цих днів”, між якими споконвіку визначене людське існування. Не тільки світовий простір, а й світовий час виявляється тут печеро-подібним, з чого випливає внутрішня, справді магічна впевненість: “усьому свій час”, що робить фаустівську суєту незрозумілою й позбавленою будь-якого сенсу. Печерний час, як обмежений з обох боків, можна осягнути лише внутрішнім зором, тому питання світової печери — це питання “коли?”⁴, тоді як античний оракул відповідав на єдине запитання “як?”, що могло лише налякати апокаліптичну людину. Те, що астрологія крок за кроком просувалась на захід, витісняючи оракулів, є свідченням поступового згасання античної душі.

Віра в те, що все вже наперед записано в зірках, зробила арабську культуру “культурою епох”, яка відлічує їх від події, що мала особливо важливе значення.

Усе, що виникало за межами цього ландшафту, було лише практичним наслідування, точніше імітацією магічного часу, як наприклад, варронівське літочислення “*ab urbe condita*”⁵, а також християнське — від народження Ісуса Христа (відразу за 500 р.).

Отже, *всесвітня історія* — це образ живого світу, у якому людина віднаходить своє місце в ньому через акт народження, народження своїх предків і нащадків і, виходячи зі свого світовідчуття, прагне його зрозуміти⁶.

Для *античної людини* історичний образ стискується до теперішнього. Цей образ охоплює буття, а не становлення на тлі позачасового раціоналізованого міту про “золотий вік”. Саме це буття було строкатим переплетенням злетів і падінь, щастя й горя, воно було сліпим випадком, вічною зміною, які, по суті, нічого не змінювали, це зміни — без спрямування, без мети, без “часу”. І, навпаки, відчуття печерного простору й часу вимагає доступної для огляду історії з її

початком і кінцем світобудови,

які одночасно є

початком і кінцем людства,

а причина цього — казково могутнє божество. У проміжку між початком і кінцем відбувається наперед визначена боротьба

світла й темряви,

в яку людина втягнута усім своїм

духом і душею.

⁴ У магічній душі “коли” випливає з “де”.

⁵ Лат.: “*ab urbe condita*”, від заснування міста, тобто Риму.

⁶ Див.: Шевченко Т. І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє // Тарас Шевченко. — Твори: У 5 т. — К.: Дніпро, 1978. — Т. 1. — С. 300–306.

Відтак світогляд магічного народу, як строгий дуалізм духу і душі, природно розпадається на три великі частини (епохи):
виникнення світу → *розвиток світу* → *кінець світу*.

Цього ніколи не знала і не переживала антична людина. Для мусульманина найважливішим моментом у розвитку світу є історія спасіння і моральний життєвий шлях, шлях узагальнений у “людському житті”, який завершується кінцем світу, і одночасно є закінченням моральної історії людства.

Для магічного людського існування із відчуття саме такого часу й споглядання саме такого простору виникає цілком своєрідний різновид благочестя, яке також можна назвати печероподібним, а саме — позбавлена волі покірність, яка взагалі не знає духовного “Я” і сприймає тільки духовне “Ми”. Арабське слово “іслам” означає покірність і неможливість власного “Я” як вільної сили перед лицем Бога.

Активне неспання будь-якої культури допускає два шляхи усвідомлення, залежно від того, що відіграє головну роль:

споглядальне відчуття чи *критичне розуміння*.

Магічне споглядання Спіноза називає *amor intellectualis dei*⁷. Ніякого магічного окремого “Я” не існує, є тільки одна-єдина пневма, яка перебуває одночасно у всіх вибраних і водночас є істиною.

Найбільш знаменита формула Августина *civitas dei* (град Божий) — не є античне місто, ні західна церква, а радше цілісна єдність вірних, блаженних і ангелів. Оскільки громада базується на *consensus*⁸, помилитися щодо духовних предметів вона не здатна. “Хибна думка ніколи не об’єднає мій народ” — казав пророк Мухамед⁸. Це універсальний принцип цієї культури, він має загальну значущість: поширюється не тільки на догми, а й на право і державу як таку. Тому відокремлення

політики і *релігії*

у магічному світі теоретично неможливе й антиприродне, тоді як у фаустівській культурі боротьба

держави й *церкви*

потрібна й постійна. Саме тут, на мою думку, проходить вододіл між українською і російською культурами, українським і російським православ’ям: російське православ’я чимразбільше тяжіє до магічного світовідчуття: тут церква служить державі, тоді як українське православ’я — намагається зберігати дистанцію між державою і церквою, політикою й релігією. У магічному відчутті світське й духовне право за своєю суттю одне і теж саме. Перед візантійським імператором стоїть патріарх, а Іван IV (Грозний) власноручно зарубав двох патріархів. Магічне занурення держави в громаду вірних розпочав Діоклетіан, а закінчив Константин.

Отже, держава, церква й нація творять духовну єдність (як ко-

⁷ Лат.: *amor intellectualis dei* — інтелектуальна любов до Бога.

⁸ Як це нагадує нам до болю знайоме — “Партія ніколи не помиляється”.

лись за царів: “самодержавие — православие — народность”, або за секретарів: “народ і партія — єдині”), і досягають правовірного *consensus’u*.

У Талмуді говориться, що Мойсей приймав Тору від Бога — том за томом. Магічне одкровення — це магічний процес, у якому вічне й нестворене Слово божества (або божество як Слово) уселяється у людину, щоб через неї набути “відкритого” чуттєвого образу звуків. Коран, наприклад, означає читання. За легендою, Мухамедові в одному видінні з’явилися сувої з текстами, що зберігалися раніше на небі, які він “в ім’я Господа” зумів розшифрувати, хоч читати так і ніколи не навчився. Така форма одкровення виявилася у магічній культурі правилом.

Від часів вавилонського вигнання починається уявлення про скрижалі закону, які Мойсей отримав на Синаї, а релігія розглядає канон як технічний термін для сукупності творів, що з неба послані. Найважливішим виявляється те, що всі магічні релігії виходять із припущення, що таємне одкровення, або ж прихований сенс писання, зберігається не безпосередньо у записах, а в пам’яті покликаних до цього людей і усно передається ланцюжком далі. Згідно з юдейськими переконаннями, Мойсей отримав на Синаї, окрім письмової, ще й таємну усну Тору, записувати яку просто було заборонено. До речі, суто магічний характер має і *Каббала*, що на підставі цифр, форм букв, точок і штрихів намагається віднайти приховану тайну.

Оскільки згідно з теорією, “Слово” авторитета удосконаленню не підлягає, його можна лише по-іншому викласти. Це започаткувало новий науковий метод — метод коментування, який безпосередньо панує у всій релігійній, філософській і науковій літературі цих культур. В Александрії ніхто не наважився б сказати, що Платон помилявся: просто його лише по-іншому “витлумачували”.

Згодом, коли стародавні коментатори самі стали авторитетами, люди взялися коментувати їхні коментарі. На Заході як пророків у цьому сенсі розглядали Платона, Аристотеля і передусім Пітагора. Те, що могло бути виведене з них, вважали за істину. З цієї причини послідовність шкіл набувала неабиякого значення і на їх установах (або придумуваннях) затрачалося значно більше зусиль, ніж на історії самого вчення. Від часів Александра поширилась звичка випускати релігійну і філософську літературу під такими іменами, як Соломон, Гермес, Пітагор: їх вважали поручителями й умістилищем божественної істини, адже саме в них колись “Слово стало плоттю”.

Сьогодні ми путаємо такі поняття, як “автор” і “авторитет”. Арабському стилеві мислення взагалі невідоме поняття духовної власності. Воно позбавлене сенсу і гріховне, тому що існує лише одна божественна пневма, яка вибирає окрему людину своїм умістилищем і рупором. Так що розглядаючи його як автора можна лише в цьому сенсі, незалежно від того, чи власноручно він записав те, що отримав, або ж ні. “Свангеліє від Марка” означає: Марко ручається за істинність цього послання.

У майбутньому є всі підстави написати історію групи магічних релігій, адже тут неможливо зрозуміти якусь одну, ігноруючи іншу.

Основою магічної світобудови є прасимвол — *печера*. Скрізь виникають уявлення про жахи кінця світу, Страшного суду. Відтак набуває форми велика ідея історії спасіння, де доля світу й людства одна й та сама. Наче за помахом чарівного жезла виникає образ Месії. Визріває глибинний і щораз більший страх, жах миті, у якій залишається одне минуле.

Магічний час і його печероподібна спрямованість надає життю нового такту, а слову “доля” — нового змісту. Людина несподівано виявляється в абсолютних стосунках з Богом. Світовідчуття магічної людини веде до перетворення володаря (правителя) у халіфа (повелителя насамперед вірних, а не території), де уявлення про правдивість постає попередньою умовою дійсної належності до держави, обов'язком якої є переслідування “чужих” релігій. Священна війна ісламу ровесниця цієї культури. Іновірців у такій державі тільки терплять, і вони змушені створювати власну юрисдикцію й самоуправління, адже божественне право для них заборонене. Так твориться гетто.

Християнство вперше стало державною релігією у самому серці арамейського ландшафту близько 200 р. Як противага до християнізації держав у всіх релігіях цієї культури, поширюється *чернецтво* з його радикальним відмежуванням від держави, історії й дійсності взагалі. Ні сама форма магічної церкви, ні її ототожнення з державою й нацією так і не призводять до подолання протиборства

	<i>існування</i>	<i>і</i>	<i>неспання,</i>
	<i>життя</i>	<i>і</i>	<i>дійсності,</i>
тобто	<i>політики</i>	<i>й</i>	<i>релігії,</i>
	<i>історії</i>	<i>і</i>	<i>природи.</i>

Аскет у цій культурі — це не просто проповідник, а майже святий, єдина благочестива людина у власному розумінні цього слова, чернець тут користується значно більшою пошаною, ніж просто священник, якому навіть дозволено одружуватися і позаочі його завжди неважливо називають — попом.

Кожна магічна церква одночасно є орденом, а магічна нація є лише сумою віруючих, орденом усіх орденів, тоді як на Заході чернечі ордени працюють і воюють, тобто є динамічними єдностями всередині нації. Фаустівський чернець придушує у собі злу волю, а магічний — злу субстанцію.

Людство в арабській культурі не поділяється на світські (рос. — “мир”) і релігійні кола, тут будь-який благочестивий — є своєрідним ченцем. Між

	<i>світом</i>	<i>і</i>	<i>монастирем</i>
--	---------------	----------	-------------------

нема жодних суперечностей, різниця лише у ступені: магічна церква і чернечий орден — це общини одного порядку, відмінність тут не якісна, лише кількісна.

Внутрішні суперечності християнської церкви, єдиної, котра

300 р. поширювалась на весь арабський світ, ґрунтувалися не стільки на духовних суперечностях окремих людей, скільки на відмінних за своїм духом ландшафтах. Християнство розпалося на декілька релігій, причому вже назавжди. Боротьба довкола *сутності Христа* — ось та арена, на якій розгорталася протиборотство. Проблема *сутності* і *сутності*

виникає на момент становлення магічних релігій, а з появою фаустівського мислення її місце посідає специфічно західноєвропейська проблема свободи волі. Тоді виникає *західне, східне і південне* мислення культури. Від самого початку існувало три наперед визначених самим ландшафтом — Сходу, Заходу й Півдня — християнських розв'язань цього питання, причому закладені вони вже в основних напрямках ґнозису.

Розрив між Заходом і Сходом, спричинений Ефеським собором (431), розділив дві християнські нації, націю “перської церкви” і “грецької церкви”, проте внутрішньо він лише засвідчив споконвічну відмінність двох цілковито відокремлених у ландшафтному розумінні способів мислення.

Кінцевий сенс цієї відчайдушної боротьби слід убачати в тому, що справа тут йшла не про вчені поняття, а про душу ландшафту. З кінцем арабського раннього часу настає остаточний розпад християнства на три релігії, які можна символічно означити іменами *Павла, Петра та Івана*⁹, жодну з яких більше не можна називати власне християнською та істинною, не піддаючись історичним і теологічним упередженням. Після Нікейського собору (486) східна церква запровадила власну організацію і несторіанське учення як обов'язкове і так був розірваний зв'язок із Візантією.

Західна церква пов'язала свою долю з Римською імперією. Орієнтація християнства на Захід і його духовний зв'язок із язичництвом досягли тут своєї вершини: *культова церква перетворилася на державу*, тобто правитель Заходу став главою християнства взагалі. Проте дійсне її значення полягало в іншому: молоді народи нової західноєвропейської культури сприйняли від неї лише християнську систему, яку і поклали в основу нової християнської релігії, причому в латинській редакції крайнього Заходу.

У релігіях цієї епохи від початку виявилася суть магічних націй, яка полягає у тому, що будь-яке існування прагне до розширення своєї просторової протяжності, тому усі згадані церкви енергійно займаються місіонерством, причому роблять це дуже успішно.

У європейських теологів та істориків склався спотворений образ розвитку цих процесів. Вони, наче зачаровані, помічають тільки країни Середземномор'я і західне спрямування, яке укладається у схему: *Стародавній світ → Середньовіччя → Новий час*,

⁹ Константин цілком природно сприйняв учення Павла як істинне християнство, а юдео-християн, які орієнтувалися на учення Петра, — вважав еретичною сектою, тоді як східних християн “іванівського” штибу — зовсім не помічав.

але навіть і тут їхня увага прикута до бачення єдиного християнства, що в певний час переходить із грецької у латинську форму, після чого грецька частина з їх поля зору просто зникає. Гегель, наприклад, у своїх “Лекціях із філософії історії” майже не помічає цих метаморфоз, а якщо і помічає, то тлумачить їх вкрай упереджено. Християнське місіонерство не мало б такого успіху, як би йому не передувала інша споріднена культова церква. Язичницька церква ще задовго до християнства (і цей факт нітрохи не враховується і взагалі як місіонерська робота не визначається) прихилила на бік синкретичного культу більшість населення Північної Африки, Іспанії, Галлії, Британії, а також вздовж рейнського й дунайського кордону. Відповідні паралелі можна помітити і в Україні, після запровадження християнства, де фактично відбулося накладання християнства на язичницьку основу¹⁰.

Юдеї успішно провадили широке місіонерство у напрямку на південь і схід. Через Південну Аравію вони проникали далеко вглиб Африки; на Сході у II ст. їх можна було помітити в Китаї. Згодом на півночі в юдаїзм переходить Хазарське царство зі столицею в Астрахані.

І тут вириває іслам як особлива релігія у групі магічних релігій, що стрімко поширюється протоптаними вже раніше слідами південного християнства і талмудичного юдаїзму. У цьому, а не у войовничості ісламу, прихована загадка його неймовірних успіхів. Останній великий догматик грецької церкви Йоанн Дамаскін під іменем аль-Мансура був навіть скарбничим халіфа. При першій же появі ісламу десятки тисяч християн відпали від релігії, а в північній Африці, на батьківщині Августина, все населення прийняло іслам. Мухамед помер 632 р., а 641 р. вся територія, де раніше панували Талмуд і Авеста, стала ісламською. Відтак південна й східна церква розчинялися в ісламському морі. Мусульмани 717 р. вже стоять під Константинополем.

Отже, християнство пережило дві епохи великого ідейного руху:

від	0	до	500 рр.	на Сході й
від	1000	до	1500 рр.	на Заході ¹¹ .

Хоч і стверджують, що імператор Юстиніан поклав край античній філософії 529 року коли своїм указом закрив останню філософську школу в Атенах, але це не так. Антична філософія вичерпала себе ще за декілька століть до цього указу. Юстиніан лише закінчив за сорок років до народження пророка Мухамеда розвиток теології язичницької церкви, а заодно і християнської, закрив подібні школи в Антиохії та Александрії. З настанням міста і міського духу потенціал релігійної творчості поступово зникає.

---

¹⁰ Формула про накладання християнства на язичницьку основу належить Олександрові Потебні. Див.: *Вільчинський Ю. М.* Олександр Потебня як філософ. — Львів, 1995. — 128 с.

¹¹ Третя і “одночасна” епоха злету духовної думки настане в першій половині XXI ст., і Україна відіграватиме тут провідну роль.

Тема 16. Час і простір

Тотем і табу. Час і простір. Критичний дух. Зачаття й смерть. Святий і герой. Духівництво й знать. Цариця небесна і царство диявола. Символіка кольору. Чотири великих витвори тотики. Реформація й раціоналізм. Вільний дух і вільна наука — провідники технічної волі до влади. Perpetuum mobile і динаміка фаустівської картини світу. Іслам — душа магічної культури. Друга релігійність і цезаризм. Масова культура. Юдейський consensus і грошове мислення. Ідея магічної нації.

Неспання живої істоти в ті миті, коли вона долає, перемагає, оволодіває, заперече і навіть знищує існування О. Шпенглер називає релігією. Расове за своїм характером життя відходить на задній план перед картиною неосяжного світу. Це відбувається тоді, коли

час поступається *простору*.

Рослинне прагнення до завершеності згасає, і на поверхню проривається споконвічний тваринний страх перед завершеним, позбавленим спрямування, страх перед смертю. Тому фундаментальними відчуттями релігії зовсім не є ненависть і любов, а радше страх і любов.

	<i>Ненависть</i>	<i>і</i>	<i>страх</i>
відмінні, як	<i>час</i>	<i>і</i>	<i>простір,</i>
	<i>кров</i>	<i>і</i>	<i>око</i> (споглядання),
	<i>такт</i>	<i>і</i>	<i>напруга,</i>
	<i>героїзм</i>	<i>і</i>	<i>святість.</i>

Будь-яка релігія споріднена зі світлом. Просторовий світ вона сприймає як світ світлових форм. Смерть для людини — це щось таке, що вона може бачити й пізнати, а споглядаючи смерть, вона пізнає й іншу тайну — тайну народження. Саме вони

тайна смерті й *тайна народження*

психологією, яка віднаходить у людині матеріальні частинки душі:
античні науки — відкривають відокремлені частинки душі
(розум, лють, бажання);
магічні науки — душевні ситуації (руах, нефеш);
фаустівські науки — душевні сили (мислення, почуття, волю).

Проте реальне життя неможливо пізнати, його можна лише прожити. Недаремно існує прислів'я: “Життя прожити — не поле перейти”.

Істинне лише те, що вічне. Істини перебувають по той бік історії й життя, а саме життя є чимось потойбічним щодо причин, наслідків та істин. Отже, відмінність між

<i>вірою</i>	й	<i>знанням</i>
<i>страхом</i>	і	<i>допитливістю</i>
<i>одкровенням</i>	і	<i>критикою</i>

не принципова. Знання — це лише пізніша форма віри. Найглибша суперечність в іншій площині, а саме — між

<i>вірою</i>	і	<i>життям,</i>
--------------	---	----------------

між любов'ю, що виникає з таємного страху перед світом⁴, і любов'ю, що випливає зі прихованої взаємонависті чоловічої й жіночої статі, або

<i>причиною</i>	та	<i> долею.</i>
-----------------	----	----------------

Тут головне не вид мислення (релігійне чи критичне), і не предмет мислення, щось на кшталт: Бог чи природа, ідея чи матерія, свідомість чи буття, а те, ким ця людина є насправді:

<i>мислителем</i>	чи	<i>діячем.</i>
-------------------	----	----------------

Тут вирішується питання не про те, яке мислення конкретної людини — критичне чи релігійне, і не про те, про що вона мислить (неважливо, про що мислить “фізик” або “лірик”), важливо лише те —

<i>мислитель</i>	він чи	<i>діяч.</i>
------------------	--------	--------------

У всіх примітивних релігіях є щось безрідне. Масові душі пранародів випадково збиваються у єдине існування.

Чим відрізняються високі культури? Тим, що вони тісно прив'язані до землі. Усі вони закорінені в рідний ландшафт, і подібно до того, як місто, храм, піраміда чи собор повинні закінчити свою історію там, де виникла (постала) їх ідея, так і велика релігія будь-якого раннього часу всім корінням свого існування пов'язана з тією землею, над якою постала картина її світу.

Що я мушу робити? Запитує людина, щоб досягнути: “блаженства”, “нірвани”, або стати справжнім комуністом⁵?. У цьому “що” — ключ до розуміння будь-якої справжньої моралі. Адже мораль — це свідомий і планомірний образ поведінки, незалежний від усіх особливостей реального життя і характеру людини, щось вічне й обов'язкове для всіх, а тому “істинне”. Ніхто не готовий визнати, що мораль може розвиватися або удосконалюватися згідно з

⁴ “Любовь... должна быть братской” — казав Андрій Рубльов в однойменному фільмі режисера А. Тарковського.

⁵ Наприклад, більшовики завжди сповідували принцип: “інтереси революції — наша правда і наша мораль”.

історичним розвитком або прогресом. Мораль немає прогресу. Тут *простір* заперечує *час*.

Справжня мораль абсолютна, вічна і незмінна. У її глибинах завжди закладено якийсь життєзаперечувальне утримання, заборона, деперсоніфікація. Це феномен виявляється уже в самих мовних зворотах: релігійна моральність має заповіді, а не повеління. І насамперед це стосується — утримуватися від усього, що закладено у крові: від кохання й шлюбу. Кохання — це пряма протилежність вічної любові до Бога і страху перед ним, за що чоловік і жінка були вигнані з раю. Відтоді людство несе на собі первородний гріх.

Зачаття й *смерть* обмежують життя тіла у просторі, причому зачаття — це провина, а смерть — покарання для тіла.

Зачаття → народження-молодість-зрілість-старість → *Смерть*
 (провина) (життя тіла) (покарання).

Рис. 16.1

Зло — це дія всередині історії, зло — діяння, геройство, радість від боротьби, перемоги й здобичі. У цьому б'ється такт космічного існування. Для такої свідомості світ узагалі поганий, якщо йдеться про *світ як історію*. Прекрасним може бути лише *світ як природа*, де панує вічна гармонія і рівновага. Світ як історія бореться замість того, щоб коритися, йому невідома ідея жертви. Своїми фактами він підкорює істини, тому соціальна етика — ніщо інше як практична політика.

Як пізній продукт, вона належить до того ж самого історичного світу, у якому на вершині раннього часу з'являються такі чесно-

ти, як шляхетність і лицарство міцних родів (на противагу тим, кому дісталось у житті від історії і долі), тобто те, що називається джентльменством або порядністю і зворотним боком чого є не гріх, а ницість. Тут знову ж таки відмінність між

собором і *замком.*

Такий умонастрій не запитує про заповіді та підстави. Він взагалі ні про що не запитує. Він властивий крові (саме це й означає такт) і боїться не покарання і відплати, а лише — одної зневаги, і насамперед — зневаги до самого себе.

Щоб приборкати кров, її треба мати у собі. Саме тому чернецтво великого стилю можливе лише за часів лицарства і війн, і найвищий символ перемоги

простору над *часом* —

це воїн, який перетворився на аскета, козак, який постригся у ченці, а ніякий не вроджений мрійник і слабак, якому до монастиря пряма дорога, і не учений, який у себе в кабінеті складає кубики своєї моральної системи.

Те, що сьогодні називають мораллю, — поміркована любов до ближнього і вправлення у порядності або ж справа милосердя з думкою придбання (набуття) політичного капіталу — за мірками раннього часу не є виявом лицарства навіть найнижчого ґатунку. Велика мораль, можлива лише з огляду на смерть. Потрібно бути

святим або *героєм,*

а між ними розташовується зовсім не мудрість, а звичайна собі пересічність. Якби ми мали одну-єдину, на віки-вічні вірну релігію або філософію, історія релігії чи філософії видалась би абсурдним явищем. Час торує дорогу в просторі (вічності), а вічність ковтає (пожирає) час — така загальна доля космічної спрямованості потоків існування в образі

чоловіка й *жінки.*

Вічні істини існують у світі як природі, у світі ж як історії — панує лише вічно змінне істинне існування. Тому створення морфології історії релігії — завдання, яке може поставити собі лише фаустівський дух, і розв'язати його він здатний лише на своєму сучасному етапі⁶. У природі нема такої послідовності ступенів, які б передбачали загальний розвиток до однієї мети. Така картина світу не “прогресує”.

Якби далеко не були згодом перенесені священні звичаї і формули, їхній внутрішній розвиток, не зважаючи ні на що, залишається зачарованим тим місцем, де вони зародилися. Усе те, що відокремлюється від, землі стає закостенілим і твердим.

Будь-яка культура на кожному етапі історичного розвитку здійснює свій прасимвол. Кожна має свій рід любові, за допомогою якого вона споглядає Бога. Як така культура завжди буде недосяжною або незро-

⁶ Див.: Шпенглер О. Закат Європи. Очерки морфології мирової історії. 2. Всемирно-исторические перспективы. — М.: Мысль, 1998 — С. 284.

зумілою для усіх інших. Проте глибинні імпульси душі завжди залишаються підпорядковані прасимволові саме цієї і ніякої іншої культури.

Ця рання задушевність постійно випромінюється від країни без міст — від сіл і хижин, від сільської хатини. Саме тут, у сільських оселях, формується, з одного боку, велика спільнота неспання духовно обраних, а, з іншого — великі потоки існування лицарства й героїзму. Звідси починаються обидва прастани —

<i>духівництво</i>	і	<i>знать,</i>
<i>споглядання у соборах</i>	і	<i>вилазки із замків,</i>
<i>аскетизм</i>	і	<i>культ дами,</i>
<i>релігійний екстаз</i>	і	<i>шляхетні вчинки,</i>

де кожен із них має власну історію і ніщо не може усунути цієї кардинальної суперечності, як закованої протилежності

<i>простору</i>	й	<i>часу,</i>
<i>історії релігії</i>	і	<i>політичної історії,</i>
<i>історії істин</i>	та	<i>історії фактів,</i>

що непокєднувано підносяться одні навпроти інших. Ця споконвічна протилежність бере свій початок ще у

<i>соборах</i>	і	<i>замках,</i>
----------------	---	----------------

має своє продовження у містах, що розвиваються, уже як протилежність

<i>науки</i>	й	<i>економіки,</i>
--------------	---	-------------------

щоб потім, на фінальному етапі історії, знайти своє завершення у боротьбі

<i>духу</i>	й	<i>влади.</i>
-------------	---	---------------

Проте обидві ці взаємопоборні історії повністю розгортаються лише на гребені людства. Селянство ж, що залишається у його глибинах, не має історії, воно — позаісторичне, воно ніколи не зрозуміє суті держави, як і суті догматів. Дух і місто взаємопов'язані: змінювався дух, змінювалося і місто. З потужної ранньої релігії священних гуртків у молодих містах розвивається схоластика й містика, у переплетіннях вузьких провулків і площ зароджується Реформація, філософія і світські науки, у кам'яних глибах пізніх великих міст — рух Просвітництва і безрелігійності⁷.

Селянські вірування завжди залишаються “вічними” і незмінними: за своєю формою вони змінювалися, а по суті — ні. Наприклад, єгипетський селянин нічого не розумів у сонячній релігії Ра⁸, коли кожний фараон, поряд із своїм заупокійним храмом, на захід від свого замку, будував ще й святилище Ра. Якщо перший є символом праведного життя від народження і до погребальної камери із саркофагом, то інший — символом великої й вічної природи. Він, селянин, чув ім'я — і тільки, хоч і далі шукав своїх звіриних божеств, які з

⁷ Саме безрелігійність, а не атеїзм, як різновид вірування. Див.: *Булгаков С. Карл Маркс как религиозный тип // Наш современник. — 1990. — №11.*

⁸ За часів V династії у Єгипті, що прийшла вслід за великими будівничими пірамід, поступово тьмяніє культ сокола Гора і з'являється сонячна релігія Ра.

фелахською вірою XXVI династії знову посіли панівне становище. Італійський селянин молився за часів Августа так само, як це він робив задовго до Гомера, і те саме він робить досі. Імена й положення цілих релігій, які проникали до нього з міста, міняли лише звучання слів. Французький селянин живе у своєму часі й ніщо не заторкує того глибинного, що є у його вірі.

Подібну ж ситуацію спостерігаємо і в нашій історії при “накладенні” християнства на язичництво східних слов’ян, про яке говорив Олександр Потебня⁹. Дуже точна і глибока формула — “накладання”, а то важко збагнути, як це — зайшли у Дніпрові води язичниками, а вийшли — християнами. Саме тут, у цьому “накладенні”, криються причини довговічності язичництва, і те, що християнські свята не без старання церкви збігаються з язичницькими, і те, що церкви зводили на місцях повалених ідолів, які народ, зазвичай, відвідував. Інколи самі стіни поганських храмів перетворювались на церкви, а деякі звичаї і там, і там досить схожі, наприклад, скроплення водою нагадує хрещення.

У містах завжди одна верства історично відстає від іншої. Над примітивною релігією села існує ще й народна релігія маленької людини в нижчих верствах міст і провінції. Що вищий рівень культури, як це було за часів брахманів, досократиків, передконфуціанців і бароко, то вужчим стає коло тих, хто справді володіє останніми істинами свого часу. Чи багато знайшлося б людей, які могли зрозуміти Сократа, Августина, і Паскаля у їх час.

Міський дух підкорив душу землі (селянську душу) своїй владі, ранній етап культури закінчується, і творча обдарованість раннього часу зникає; учення, внутрішньо вже структуровані і, стають “готовими”, готовими лише до подальшого поширення, а не для розвитку і, від цього моменту, вони швидше деградують, ніж удосконалюються. Отже, настає епоха філософії.

Картина світу античної людини завжди була пов’язана з її прасимволом — окремо взятим матеріальним тілом. Гомерівські поеми швидше ускладнюють нам пізнання, ніж його полегшують. Аполлонівська культура дала новий, лише їй одній властивий ідол божества — людське тіло, що купається у променях сонячного світла, герой виступає тут як посередник між людиною і богами. Тіло творить фундаментальну форму всього буття. Космос — це завжди сума всіх одиничних тіл, тоді як логос — їх порядок.

Гомерівські творіння ніщо інше, як станова поезія у її чистому вигляді. З двох світів —

<i>аристократії</i>	і	<i>духівництва,</i>
<i>тотему</i>	й	<i>табу,</i>
<i>героїзму</i>	й	<i>святості —</i>

тут живе тільки один. Іншого світу така поезія не тільки не

⁹ Див.: Вільчинський Ю. М. Олександр Потебня як філософ. — Львів, 1995. — 128 с.

ний до історії дитинства Ісуса, зародився у вузьких колах освічених людей відокремлених областей, що тоді переживали бурхливий духовний розвиток. Наприклад, уявлення про Олімп постало у Фессалії, а відтак стало загальним надбанням усіх освічених людей від Кіпру до Етрурії. Звідси і два абсолютно різні образи античності, які створила наука, вони є результатом не фактичного стану речей, а швидше *методу*: один виходив із народних свят і культових ритуалів, інший — із поезії. Абсолютно жодного значення немає чи був Діоніс “запозичений” із Фракії, Аполлон — з Малої Азії, Афродіта — із Фінікії: те, що з багатьох тисяч чужих мотивів були відібрані саме ці, що саме вони були так перевідчувані й пережиті, згуртовані й поєднані в таку розкішну єдність, свідчить про цілковито нове творіння, — так само як і культ Марії у готиці, не зважаючи на те, що весь формальний арсенал його був тоді запозичений зі Сходу.

Пізня міська релігія це — цілковито техніка, яка настільки ж віддалена від великого міту, як і народного вірування; вона ніскільки не перейнята ні метафізикою, ні етикою, а лише виконанням сакрально-правового ритуалу.

Мітичні образи будь-якої ранньої культури — це ніщо інше, як природа, обернена в історію. Саме тому культ предків завжди прагнув до того, щоб оволодіти природними демонами. Усі гомерівські герої, як і Мінос, Тезей, Ромул перетворилися з богів на царів. Христос повинен був стати Спасителем, а Марія — увінчана короною Цариці небесної. Усе те, що наділене величчю, повинно належати до раси, бути могутнім і царственным, врешті-решт — бути прабатьками цілих родів. Потужне духівництво пізньої міської релігії дуже швидко встигає знищити всю мітологію часу, а потім і сліди первісних природних мітів.

Уже задовго до того, коли Александр з'явився на берегах Інду, благочестя (релігійність) цих трьох культур застигло в позаісторичних формах даосизму, буддизму і стоїцизму. Проте трохи пізніше на території між античним світом та Індією виникла група магічних релігій, і приблизно тоді, мабуть, починається безнадійно втрачена для нас історія релігії і культури майя та інків.

1000-й рік від Р. Х. мітичний світ, який тут вибудовується навколо юної фаустівської душі, єдність сили, волі й спрямованості, що розглядається з погляду *прасимволу нескінченності*, колосальна діяльність, спрямована в далечінь, — це було чимось природним для вибраних цієї культури. Вони жили в цьому світі, вдихали його дух, не “пізнаючи” його єдності. У них не було навіть дистанції між собою і цим світом.

Для нас же, відокремлених від тих подій тридцятьма і навіть більше поколіннями, цей світ видається надто чужим і могутнім, що ми намагаємося осягнути тільки окремі його сторони і тим хибно розуміємо і ціле, і неподільне.

Усі устремління молоді раси, уся прага потужно пульсуючої

крові, що покiрно схиляються перед *смыслом кровi*, знайшли своє вираження в образi святої Дiви й Матерi Божої — Марії. Її небесне коронування перетворилося на один iз найбільш раннях мотивiв готичного мистецтва, де вона з'являється посеред небесного вiйства у виглядi фiгури, в бiлих, синiх i золотих шатах. Ось вона схиляється над Немовлям; ось вона відчуває меч у серці; ось вона стоїть внизу бiля хреста i тримає на руках тiло мертвого Сина. Тоді, на зламі тисячоліть, активно розробляють її культ: виникає *Ave Maria*, канон Благовiщення i непорочного зачаття. Вона сама i її образ завжди буде оточений численними легендами.

Проте свiту небесному — свiту найдуховнiшої чистоти, краси i милосердя протистоїть iнший свiт — *царство диявола*, що на готичному полотни розташований внизу, на задньому плані, i є одним iз найвищих моментiв готики. Воно (царство диявола), скрізь сiє зло, руйнує й спокушає, як у природі, i в людському суспiльствi. Цілі полчища вiдьом, що ширяють у нічному небосхилі, “перевертні” (сьогодні вони в пагонах), повсюди оточують нас, причому, вони мають людський вигляд i є “добропорядними громадянами”, “недоторканими нардепами”, а всі разом — творять саме таке, земне царство диявола. Там, у свiті темряви, панує чорна магія й шабаші вiдьом, нічні гульбища на гiрських вершинах, ворожки змiшують чарівне зiлля i складають рiзні закляття. Князь темряви i “темників” зi своїми родичами — матер'ю i кульгавою бабкою (адже в нього не може бути дружини i дiтей: саме його iснування — це посмиховисько над таїнством шлюбу), разом iз iншими гiршниками: падшими ангелами i потворними посiпаками — є одним iз найвеличнiших творiнь у всій iсторії релігії. Жодна релігійна свiдомість не переживає так глибоко i яскраво iснування iншого свiту. Його гротескні образи — iз рогами, кiгтями i кінськими копитами — виявляються вже цілковито оформленими у постановочних мiстеріях XI ст., вони скрізь сповнені художньої фантазії, i без них уже неможливо уявити собі готичний живопис. Диявол, хитрий i підступний, однак сили свiтла перемагають його. Він i всі його виродки збитошні, наділені невгамовною енергією, здатні на неабияку видумку i підступну фантазію; їхній пекельний сміх протистоїть просвітленій усмішці Цариці небесної, а фаустівськiй гумор — стражданням засмучених гiршникiв.

Міт Марії i міт диявола формувалися у свiдомості одночасно й паралельно, вiдтак один без одного не можуть iснувати. Невіра i в один, i в iнший — смертельний гріх. Основою культу Марії є молитва, а культу диявола — заклинання й екзорцизм (таїнство вигнання диявола або нечистої сили). Обидва свiти мають свої легенди, своє мистецтво, свою схоластику i містику.

Уже тоді з'являється *символіка кольору*, чого нема в жодній з раннях релігій. Мадонні належить синій i бiлий, дияволові — чорний, сiрчано-жовтий i червоні кольори, а на його вбранні, то там, то тут,

спалахують зірочки¹³. Святи й ангели (усі в білому), наче зависають у блакитній височині, а чорти стрибають і шкутильгають, відьми ж гасають ночами. Лише те й інше —

Світло	й	Ніч,
Любов	і	Страх,

все разом своєю невимовною задушевністю заповнюють готичне мистецтво. Це не просто “художні” фантазії, у них вірили з такою силою, що сама думка про докази була вже блюзнірством.

Ґотика — це коли під гімни Марії, сповнені полум’яної любові до Цариці небесної, здіймався дим, а ж до самого неба з незчисленних вогнищ, на яких у муках умирали люди. Біля соборів на постаментях стояли шибениці й колесо для катування. Усякий тоді жив, усвідомлюючи жахливу небезпеку — він боявся не ката, а пекла. Жінка — це гріх, такою її бачили великі аскети. Диявол убирається в силу лише через жінку, відьма — розповсюдниця смертельного гріха. Сотні тисяч відьом були переконані, що вони дійсно ними є. Вони доносили самі на себе, щоб вимолити собі спокуту, із найчистішої любові до правди вони розповідали на сповіді про свої нічні літання і про угоди з дияволом. Інквізитори, зі сльозами на очах, лише зі співчуття до грішників наказували їх катувати, щоб врятувати їхні душі. Це — готичний міт, із якого постали хрестові походи, готичні собори (у яких ідея горіння, втілена в камені), задушевний живопис і містика. У тіні цього міту розцвіло те готичне відчуття щастя, глибину якого ми ніколи не зможемо собі уявити.

Проте тоді цим не “насолоджувалися”: за всім цим стояла смерть, адже диявол заволодів людською душею і спокушає її до ересі, хтивості та чаклунства. Наприклад, запліднювати жінку можна і треба, але кохатися з насолодою — страшний гріх. На землі треба було вести проти нього (диявола, що = гріхові), війну вогнем і мечем, спрямовуючи їх проти людей, що йому піддалися. Сьогодні було б навіть зручно — відмислити все це з тих століть, однак без такої жахливої дійсності від всієї ґотики залишиться одна романтика.

Обов’язковою передумовою світовідчуття епохи *Відродження* є сильна готична віра. Люди знову слідують природі як своїй наставниці. Наслідувати природу — означає наслідувати її душу, а не її зовнішню оболонку. Треба, нарешті, відкинути казку про відновлення “античності”. Слово “Відродження” означало тоді готичний злет, що розпочався близько 1000 р., нове фаустівське світовідчуття, нове переживання свого *Я у нескінченності*. Античність радше була модою і не більше, а її міти — розважальним матеріалом.

---

¹³ Тепер уявіть собі стан реалігійної людини, яка у 20-х роках минулого стоїть вперше побачила оскал комісара в чорній шкірянці, з маузером в руці, червоною зіркою на чолі та вогником в очах — для її свідомості такий елемент живої реальності — справжнє потрясіння: царство диявола уже наставало, тільки для одних — у вигляді диктатури пролетаріату, для інших — як “окаянные дни”, а ще для інших — як “красное колесо”, що одних давить, інших підносить на вершину влади.

Люди, які не відчували диявола навколо себе не могли створити ні “Божественної комедії” Данте, ні Мадонни Рафаеля¹⁴, ні діалогу “Відьма” Франческо дела Мірандола, ні розписів на склепіннях Сикстинської каплиці. Усі вони творили для церкви, причому глибоко переконано.

Лише на потужному тлі цього світу у фаустівській душі виростає відчуття того, чим воно є. Ніде інде й ніколи проблема свободи волі не продумувалася глибше і з такою мукою. Інші культури зовсім її не знали.

Мати *право на свободу волі* — це єдиний дар, про який молить небо фаустівська душа. Адже спокуситися (передати себе дияволу) означає саме передати свою волю у його розпорядження.

Разом з мітами про Марію й диявола, третім великим витвором готики є *таїнство покаяння*, само воно повідомляє дійсну глибину й значущість першим двом: воно розкриває останні таїни душі цієї культури і тим ставить її окремо від усіх інших. У фаустівському ж покаянні закладена *ідея особистості*. Це неправда, що її відкрило Відродження. Або ж “відродило” чи відкрило заново. Антична людина — це тіло, наділене душею¹⁵, поміж багатьох абсолютно незалежних одна від одної одиниць. Фаустівська ж людина є центром світобудови і своєю душею охоплює ціле. Особистість (індивідуальність) означає, однак, не щось одиничне (окреме), а єдине й неповторне. Відродження дало ідеї особистості лише блискучу редакцію, так, що кожен відразу був здатний на те, щоб її помітити. Разом із готикою народилася особистість, і була вона найглибшим її надбанням.

Кожна людина здійснює покаяння лише для самої себе. Тільки вона може пізнавати своє сумління. Хрещення абсолютно безособове. Людина до нього залучається просто тому, що вона — людина, а не тому, що вона саме ця людина. Ідея ж покаяння передбачає, що будь-яка діяльність набуває своєї унікальної значущості лише через того, хто його здійснює. Ось, що відрізняє західноєвропейську трагедію від трагедій античної, китайської та індійської.

<i>Фаустівська відповідальність</i>	замість	<i>магічної покірності,</i>
<i>воля особистості</i>	замість	<i>consensus'у,</i>
<i>зняття тягаря з душі</i>	замість	<i>резигнації,</i>
<i>(або зцілення від гріха)</i>		<i>(тобто відчаю) —</i>

ось різниця між активнішим і пасивнішим з усіх таїнств, це відмінність між

<i>динамікою нескінченного</i>	і	<i>світовою печерою.</i>
--------------------------------	---	--------------------------

Хрещення здійснюється, покаяння здійснює кожний сам у собі. Подібно як суд завжди чинять переможці (тому переможців не судять), а покаяння кожен здійснює сам: “чекіст”, що покаявся пере-

¹⁴ Рафаель був одним із найбільших шанувальників культу Марії, але непохитна віра в диявольську сутність і зцілення від неї через святість була основою його творчості.

¹⁵ Аристотель, наприклад, так класифікував душі: вегетативна (рослинна), чуттєва (тваринна) і розумна (людська).

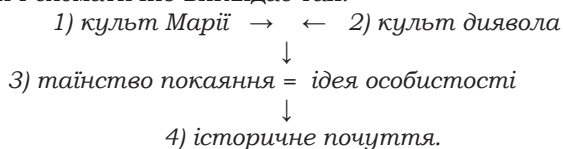
стає бути ним. Наприклад, капітана "Головного розведувального управління" (ГРУ) Резуна (він же — відомий письменник Віктор Суворов), важко тепер називати "чекістом", тоді як, засуджений десь там, у Латвії, старий "енкавидист" отримує від самого Путін привітання і моральну підтримку — ми розуміємо, що "бывших чекистов не бывает". Вони завжди "на посту", чекають на "команду", як "Верный Руслан" (1964) письменника Владімова, який так і не зміг пристосуватися до нових реалій повсякденного життя і залишився у світі диявола з його вічним теперішнім.

Те, до чого закликав Тенгіз Абуладзе своїм "Покаянием" (складний фільм, фільм-катарсис) — не відбулося. "Кольорові" революції на пострадянському просторі можна тлумачити лише як суд над колишніми режимами, але не їх покаяння. Покаяння завжди — внутрішнє й глибинне, суд — зовнішній і поверховий. Ухвалу суду завжди можна "переглянути", покаяння — переглядові не підлягає.

Звідси і бере початок *четвертий* великий витвір ґотики. Через каяття, через сумлінне пізнання минулого, постає велика школа історичного почуття фаустівської людини.

Якщо історична і біографічна наука від самого початку відрізняють дух Заходу; якщо і те, і те у найглибшій їх підставі є самоперевіркою і сповіддю, а існування тут веде до історичного тла — то це слід виводити із цього таїнства готичної церкви, із того постійного зняття тягаря із свого "Я" за допомогою історичної перевірки й виправдання. Будь-яка сповідь — це автобіографія. Таке звільнення у дійсному сенсі слова настільки для нас важливе, що відмова у відпущенні гріхів веде до відчаю, навіть до самогубства.

Отже, становлення історичного почуття фаустівської людини, що формувалось у лоні готичної свідомості, охоплює чотири найважливіші моменти і схематично виглядає так:

Занепад цього таїнства призводить до розгубленості. Місце блаженства, вже більше ніколи недосяжного, посів протестантський і передусім пуританський героїзм. Тяжка серйозність поширилась по тих країнах, у яких відмерла особиста сповідь, і кожен став сам собі священником.

Отже, те, що вирішальні ідеї зароджуються у найвіддаленішому місці, а саме: в Англії, як наприклад, ідея сповіді (1215)¹⁶, а згодом — ідея папства, доводить незалежність готичного християнства від магічного. Звідси випливає відмінність

¹⁶ Ідея сповіді постала того ж року і в тому ж місці, що й Велика хартія вольностей — 1215 р.

фаустівської й російської душі.

Людина Заходу дивиться вгору, її погляд скерований у небеса, росіянин дивиться в далечінь на горизонт. Їх поривання в глибину треба відрізнити в тому розумінні, що в першого це пристрасть поривання у всі боки нескінченного простору, а в іншого — самовідчуження, доки “воно” в людині не зіллється з безмежною рівниною¹⁷. Російський астроном — нічого більш протиприродного бути не може. Він просто не бачить зірок, він бачить тільки горизонт. Замість небесної сфери він бачить небосхил.

Німецьке слова “*Schicksal*” (доля) звучить як фанфара (шикарна зала, шикарний автомобіль), тоді як у російському слові “судьба”, або українському “доля” — відчувається вже надлом, пригадайте — “Судьба человека” М. Шолохова, або шевченківське:

“О Боже мій милий! Така Твоя воля,
Таке її щастя, така її доля!”¹⁸

Готика — це спрямоване догори горіння¹⁹. Містична російська любов подібна на рівнину. Любов до рівнини поширюється на любов до пригноблених братів (“братъев-славян” на Балканах, “прогрессивного человечества” на Африканському континенті, “русскоязычных” у країнах Балтії, а тепер вже й в Україні тощо), які живуть на цій землі; до бідних багатостраждальних тварин, що бродять по ній; до рослин, і ніколи до птахів, що витають у висі.

Західний стиль мислення в особі І. Канта, висловив свою духовну максиму в найважливіших філософських запитаннях:

1. Що я можу знати?
2. Що я повинен робити?
3. На що я можу сподіватися?
4. Що є людина?²⁰

Тоді як російську душу турбують лише на два споконвічні запитання:

1. Хто винен?
2. Що робити?

Якщо західній людині відповідь на перше запитання давала *метафізика*, на друге — *мораль*, на третє — *релігія*, на четверте — *антропологія*, то для російської інтелігенції²¹ сенсом жит-

¹⁷ “Россия — это бесконечная степь и посредине ее лихой человек на коне” — казав П. Я. Чаадаев.

¹⁸ Шевченко Т. Причинна // Тарас Шевченко. Твори: У 5 т. — К.: Дніпро, 1978. — Т. 1. — С. 30.

¹⁹ Готичні храми із жалобним виглядом вдивляються в небо, а їхнє склепіння щораз більше нагадують складені долоні в момент молитви; православна “золота маківка” не впирається у небо, вона наче освітлює собою безмежну рівнину; ісламська ж культова споруда (образ світової печери), швидше нагадує мусульманина, який здійснює молитву, саме тієї миті, коли руки його покривають обличчя, а душа здійснює “омовення” (обмивання, очищення).

²⁰ Див.: Кант І. Логика. Посobie к лекціям // Трактаты и письма. — М.: Наука, 1980 — С. 332.

²¹ “Интеллигенция” — суто російський витвір, і постала вона із лона літератури: усі ці “лишні люди” в уяві людській “ничево не делают, а только радеют о благе народном”.

тя є пошук правди (не істини), а засобом виступає література.

Під цим низьким небом немає місця для власного “Я”, безмежний простір найкраще формує “ройовое начало” (про яке говорив Л. Толстой) із його колективним “мы”²². Там завжди “*все виноваты во всем*” — ось основне метафізичне відчуття усіх творинь Ф. Достоевського. Саме тому й змушений був Іван Карамазов назватися вбивцею, хоч, відомо, що убив інший. Злочинець — нещасна людина: це абсолютне заперечення фаустівської персональної відповідальності. Відповідь на друге заповітне російське запитання ще простіша: “до основанья, а затем...” ХХ століття, його ще називають (“*русский век*”), показав усьому світові, “что делать не нужно!”.

Російська “воля” означає не те, що повинно бути, не стан свободи як такої, причому свободу не для, а від чого-небудь і насамперед — від потреби особистих дій. Свобода волі видається тут таким станом, у якому жодне інше “воно” не віддає накази, так, що можна віддатися власній забаганці.

Дух, Geist, esprit, spirit — усе це (↑),

російський “дух” — це (→): “Там русский дух... там Русью пахнет!”.

“Там” — це зовсім не “вгорі”, це швидше “там, за горизонтом”, поширення духу в просторі, розповзання по рівнині.

На початку ХХ ст. комуністи і атеїсти руйнували храми, а тепер “новые русские” (колишні комуністи й атеїсти) відбудовують повалені “святині”. Яке майбуття цієї вічно “загадкової” душі? Яке християнство вийде з цього світовідчуття...

У всіх культурах *Реформація* означає одне і те саме: повернення віри до чистоти її первісної ідеї, якою вона постала у перші великі століття. Цей рух є в будь-якій культурі, незалежно від того, чи знаємо ми щось про нього, чи ні.

Культура реформації означає і те, що місто і разом із ним громадянський (буржуазний) дух приймають виклик і поступово звільняються від засилля селянського духу (духу землі).

М. Лютер, як і всі реформатори, був не перший, а останній у великому ряду, починаючи з аскетів пустелі й аж до міського духівництва. Реформація — це готика, це її закінчення, її заповіт. Він і всі реформатори, що з’явилися, починаючи від 1000 р., боролися з церквою не через те, що претензії її були надмірні, а тому, що вони були занадто малі. Усі вони: від Лютера через Йоахима Флорського, хто вперше запровадив слово “*reformare*”, до Кальвіна — прагнуть внутрішньо завершити готичне християнство, а не подолати його. Цьому могутньому потоку протистоїть магічна Контрреформація. Адже кожна культура має свою реформацію і свою контрреформацію.

Усім реформаційним рухам властиве одне бажання: повернути віру, що збилась зі шляху і надто далеко відхилилась у світ історії, тобто повернути її

²² Див. також.: *Замятин Е. Мы*. — М.: Худож. лит., 1989. — С. 7–162.

зі світу історії (“часовості”) — *у царство природи* (“позачасовості”),
із світу економіки (“багатства”) — *у світ науки* (“бідності”);
із патриціансько-лицарських кіл — *у духовно-аскетичні*;

і, нарешті, що дуже важливо, як і абсолютно неможливо, — повернути віру від політичного гонору людини раси, яка завжди виступала у священних шатах — у святу каузальність, яка не від світу цього.

Тоді на Заході (в інших культурах становище залишалось схожим), прийнято було ділити *corpus chistianum*²³ (населення) на три стани:

status politicus — (влада),
ecclesiasticus — (дух),
oeconomicus — (гроші²⁴),

але оскільки відправним пунктом було вже місто, а не село і замок, то до першого стану належали чиновники й судді, а до другого — учені, про селян узагалі забули. За Реформації, такий поділ уже більше нагадував станові суперечності, ніж різницю у світовідчуттях, як це було за готики й Ренесансу. Замок перетворився на ратушу (міський дім), а лицар — на патриція. Відтепер усі події розгорталися у палацах і при дворах: життя перемістилося у місто. Проблеми стали ознакою дурного смаку. Проте, через Альпи, на північ, цей рух проникав не як нове світобачення, а просто як мода.

Останні реформатори, такі, як Лютер і Савонарола, були міськими ченцями. Їхня міська й духовна аскеза веде від келій до кабінетів учених епохи бароко. Містичні переживання міського ченця — це вже не переживання *анакорета* (самітника), який бачив навколо себе ліси або пустелю, а над собою — хмари й зорі, а переживання людини, яка споглядає з маленького віконця провулки, стіни й дахи будинків. Простора, сповнена Богом природа була далеко там, за міськими стінами. У середині ж міста оселився *вільний дух*, відірваний від тяжіння землі. Колосальне діяння Лютера — це суто духовне рішення. Він навіть звільнив фаустівську особистість: між

нею і нескінченним

зникає опосередкована постать священика. Тепер ця особистість абсолютно самостійна і спирається тільки на саму себе: вона сама собі і священик, і суддя. Скасування великих обов'язків народ вітав піднесено, але те, що їм на зміну прийшли ще строгіші, суто духовні обов'язки, він уже не розумів²⁵.

Таїнство покаяння Лютер замінив містичним переживанням внутрішнього відпущення гріхів²⁶ “лише через віру”. Тут він підходить

²³ Лат.: *corpus chistianum* — христове тіло.

²⁴ Згодом “гроші”(або буржуа) із третього стану перемістяться на саму гору: тепер уже вони “обирають” владу і замовляють собі “дух”, утримуючи паркетно-придворних журналістів, соціологів, різних лауреатів і депутатів тощо.

²⁵ “Людину у жодному разі не варто було б позбавляти власної сповіді” — якось зауважив Ієте. Цит. за: *Шпенглер О.* Закат Європи. Очерки морфології мирової історії. 2. Всемирно-історическіе перспективи. — М.: Мысль, 1998. — С. 306.

²⁶ Подібне “покаяння” (цілком у лютеранському дусі) відбулося під час горбачовської “перестройки”, коли партійна номенклатура, шляхом внутрішнього відпущення гріхів, дружно позакривала всі райкоми і повним складом “пішла в демократію”, щоб реалізуватися в зовнішніх справах: головами правлінь комерційних банків, трастів, голдингів тощо.

дуже близько до Бернара Клевровського: усе життя — каяття, а саме: безперервна духовна аскета на противагу аскеті видимій, у зовнішніх справах. Обидвоє розуміли внутрішнє відпущення як божественне чудо: змінюючи самого себе, людина змінює і Бога.

Лютерові, на думку О. Шпенглера, бракувало чуття на факти і практичних здібностей. Він і учення свого не zorganizував у систему, і руху не очолив так, щоб надати йому конкретної мети. І те, і те здійснив лише його великий послідовник Кальвін. На той час, коли лютеранський рух розвивався у Західній Європі без вождя, Кальвін розглядав своє правління у Женеві як відправний пункт для планомірного підкорення світу, продуманою до кінця системою протестантизму. Тому світовою силою став він, і він один.

Поки реформатори і контрреформатори сперечалися за яке-небудь маленьке містечко або кілька жалюгідних швейцарських кантонів, справжні й доленосні битви розгорталися між Францією, Іспанією, Англією і Нідерландами а Канаді, у гирлі Гангу, на мисі Доброї Надії, на Міссісіпі — скрізь, де один одному протистояли цих два великих організатори пізньої релігії західного світу.

Реформація скасувала увесь світлий і втішний бік готичного міту: культ Марії, вшанування святих, мощі, ікони, паломництво, святі дари. Залишився тільки міт про диявола (геловін) і відьом. Для Лютера хрещення було актом екзорцизму, таїнством вигнання нечистої сили, а не прилучення до тіла господнього.

Духовна творча сила виникає не з Реформацією, а після неї. Справжнім її витвором була *вільна наука*. Ще для Лютера вченість була цілковито *ancilla theologiae*²⁷, тобто знання служило виправданню віри, а не її спростованню.

Тепер же критична потуга міського духу набула такої ваги, що вже не підтверджувала віри, а перевіряла й випробовувала її. Першим об'єктом духовної діяльності стали істини віри, причому сприйняті розсудком, а не серцем. Це і відрізняє схоластику раннього часу від справжньої філософії бароко.

У межах філософського бароко західне природознавство цілком самостійна втччина. Без сумніву, наука тут від початку була вже не служницею теології, а *провідником технічної волі до влади*, звідси її математичне й експериментальне спрямування, будучи за своєю суттю, практичною механікою. Фаустівська наука передусім техніка, а потім уже теорія, тому їй відміряний той самий вік, як і самій фаустівській людині.

Чисте споглядання не потребує експерименту²⁸, проте фаустівський символ машини від XII ст. спонукав людей створювати механічну конструкцію, зробивши *perpetuum mobile* (вічний двигун) воістину прометеєвою ідеєю західноєвропейського духу, вже не міг обійтися без експерименту.

²⁷ Лат.: *ancilla theologiae* — служниця теології.

²⁸ Подібно як античне природознавче мислення не потребує цифр, оскільки не прагне до влади: античний ідеал — гармонія між людиною і природою.

Уже саме поняття *робочої гіпотези* передбачає, що фаустівська картина світу влаштована динамічно, проте в інших культурах це поняття позбавлене будь-якого сенсу.

У річищі цієї духовності формується справжнє фаустівське уявлення про Бога як великого механіка, а світ Божий непомітно стає подібним на *perpetuum mobile*. Воістину, останнє слово в науці — перше слово в Біблії.

Князь темряви повідав людині таємницю того, як опанувати світовим механізмом, а самій відігравати ролю Бога. Лише тепер розпочалася справжня боротьба проти диявола, чию близькість відчували всі, і цю боротьбу вели з похмурою жорстокістю. Будь-яка пізня філософія є критичним протестом проти некритичного споглядання раннього часу.

У XVII ст. було спалено мільйон відьом і не тільки на протестантській Півночі та католицькому Півдні, але і в Америці та в Індії. Релігія — це перша метафізика. Відьму спалювали тому, що було доведено, що вона відьма, а не тому, що хтось бачив, як вона літала вночі. Мадонни ж ранньої готики з'являються такими, що моляться.

Саме тому мовчання щодо техніки ми помічаємо у всіх у суто священницьких натурах, які живуть у сфері духу і нічого не очікують від “світу цього”, — передусім в ідеалістів.

Ідея тут має своє практичне застосування — характерна риса фаустівської людини і всіх тих, хто сьогодні, як наприклад, японці, перебувають під духовним зачаруванням фаустівської цивілізації. Готичний міт поступається — ударній силі й силі далекосяжної дії, гравітації, швидкості світла і, нарешті, “електриці” — фізичного монотеїзму. Експеримент, за словами Гете, стає засобом “вибивання” зізнань з природи: вона бідна “кричить”, “пищить” і через тортури поступово “видає” свої таємниці. Античне (споглядальне) мислення про природу не потребувало експерименту, адже воно не прагнуло до влади над нею, а лише до рівноваги, до гармонії

мікро і *макрокосму*.

Природа ніколи не “мстить” людині за такі знання, і, навпаки, природа, яку взяли силою експерименту, подібна до жінки, — завжди знайде спосіб, щоб “відплатити”, якщо не нам, то нашим дітям або онукам.

Отже, треба позбутися поверхового уявлення про історію і навчитися переноситися через кордони, штучно зведені вузькоспеціальною методикою західноєвропейських наук замкненої у собі, щоб нарешті побачити: Пітагор, Мухамед і Кромвель репрезентують *один і той самий рух* тільки у трьох різних культурах.

Пітагор не був філософом. Судячи з одностайних висловлювань досократичних мислителів, він швидше був святим, пророком, засновником релігійного союзу, який нав'язував іншим свої істини, всіма можливими політичними і військовими засобами.

Очищений і понятійно підкріплений міт, разом з суворим мо-

ральним ученням, створював серед вибраних пітагорійського союзу переконання, що саме вони найпершими досягнуть спасіння. На знайдених золотих табличках, вкладених по смерті в руки посвяченого пітагорійця, зазначається запевнення бога: “Блаженний і благословенний, ти більше не будеш смертним, а станеш богом”. Пітагорійці — це щось абсолютно не чуване в античній історії релігії. Саме із релігійною метою вони захопили політичну владу у свої руки і спробували поширити античне пуританство від полісу до полісу. Повсюди в інших містах існували тоді одиничні культи окремих держав, кожна з яких щодо релігійної практики не звертала жодної уваги на решту. Тільки в пітагорійців ми помічаємо таку громаду святих, чия практична енергія набагато перевершувала енергію стародавніх орфіків щодо накидання своїх поглядів іншим.

Іслам — настільки ж мало релігія пустелі, як віра Цвінглі — релігія високих гір. Мекка була маленьким острівцем староарабського язичництва всередині юдео-християнського світу, крихіткою, на якій уже давно визрівали ідеї великих магічних релігій. Іслам — це така ж нова релігія як і лютеранство. Насправді він став продовженням великих ранніх релігій.

Стрімке поширення ісламу пояснюється не переселенням народів з Аравійського півострова, а агресивним місіонерством фанатичних прибічників, які подібно до лави затягували у свій потік християн, євреїв, маздаїстів, перетворюючи їх на правовірних мусульман. Більшість так званих “арабів”, які здійснили свій перший похід на Візантію, народилися християнами. Несподівано 650 р. зникає візантійська література. Глибокий сенс цієї події полягав у тому, що ця література продовжила своє подальше життя уже в нових шатах. *Душа магічної культури віднайшла врейті-рейт свій дійсний вираз в ісламі.* Відтак ця культура справді, стала “арабською” і остаточно позбавилась історичної псевдоморфози.

У пуританстві вже закладений раціоналізм, який лише через декілька поколінь натхненно проривається на авансцену й оволодіває розумом. Це крок, що веде від

Кромвеля до Г'юма.

Ареною історії духу стає не місто взагалі, і навіть не велике місто, а лише окремі міста, щось на кшталт Атенів за Сократа або Лондона і Парижа у XVIII ст. Такий період слід називати епохою Просвітництва, це епоха, коли сонце пробивається крізь пелену.

Раціоналізм означає *віру* тільки у результати критичного розуміння, тобто у “розум”. Коли у ранні часи говорили *credo quia absurdum*²⁹, у цьому була впевненість, що лише з того, що можна зрозуміти і того, що не піддається розумінню, взятих разом, складається світ, природа, яку розсудок може зрозуміти настільки глибоко, наскільки це дозволяє Бог. Тепер же приховане озлоблення породжує поняття *іпра-*

²⁹ Лат.: *credo quia absurdum* — вірю тому, що абсурдно, традиційно вислів позиціонується з Квінтом Тертуліаном.

ціонального. Це те, що не має жодної цінності, оскільки не піддається розумінню. Ірраціональне можна зневажати відверто — як забобонність або ж приховано — як метафізику; цінність має лише критично засвідчене розуміння, а всі таїнства — не більше ніж доказ нашого незнання. Нова, позбавлена таїнств релігія, на межі своїх найвищих можливостей називається мудрістю, Софією; її священник — філософ, а прихильник — освічений чоловік. Зі слів Аристотеля випливає, що стара релігія абсолютно потрібна тільки неукам³⁰, а його учитель Платон був ще категоричнішим: першим двом станам — потрібна філософія (діалектика), третьому станові — достатньо мітології.

Будь-яка культура повертається до природи, проте це зовсім не пережита, а доведена, народжена розумом і лише йому доступна природа, для селян такої природи взагалі не існує. Вона не здійснює на людину приголомшливого впливу, а налаштовує його на сприйнятливий лад.

Колись філософія була служницею найпотойбічнішої релігійності, тепер же виникає таке відчуття, що філософія прагне бути наукою, а саме критикою пізнання, критикою природи, критикою цінностей. Вона і дотепер є дещо зміненою догматикою (будь-яку філософську систему виплітають так би мовити на підставі засвідчених першопочатків), вірою у знання, яка хоче стати чистим знанням. Врешті все зводиться до того, що замість

Бога промовляється "сила",
а замість вічності — "закон збереження енергії".

Якщо в основі античного раціоналізму лежав Олімп, то в основі всього західноєвропейського — учення про святі таїнства. Така філософія неминуче зависає між релігією і спеціальною дисципліною. "Світогляд" — ось відповідний вислів для просвітленого неспання, що оглядається навколо себе у світлосвіті, який залишився без Бога. Отже, друга сучасна релігійність настала:

пекло тлумачать як докір сумління,
диявола як ниці устремління,
а Бога як красу природи.

Так само можна схарактеризувати заміну на античних надгробках імені Атени на ім'я богині Демос (400 р. до Р. Х.), що майже збігається з яacobинським богом під іменем "розум".

Те, що колись було мітом і культом великого стилю, тепер у релігії освічених людей називається природою й чеснотою, де природа — це розумний механік, а чеснота — знання: тут Конфуцій, Будда, Сократ і Руссо одностайні. Усі вони виводять страждання з незнання, а саме з "незнання чотирьох благородних істин". Це чистий раціоналізм, тобто стан усвідомлюючого неспання, для якого більше немає існування. Весь материковий раціоналізм починається із Локка. Великим ідеалом освіченої людини цього часу був мудрець, що повертається

³⁰ Цю думку також поділяли Конфуцій і Гуатама Будда, Лессинг і Вольтер.

до природи (в сади Елікура чи ліси Гангу). Мудрець — це людина “золотої середини”. Її аскетизм полягав у безмежній зневазі світу і в медитації. Тоді як мудрість Просвітництва ніколи не ставала на заваді зручностям і вигодам. Мораль в епоху великого міту була жертвою, крайнім аскетизмом, який межував із смертю. Доброчинство ж в епоху мудрості — це своєрідна таємна насолода, витончений духовний гоїзм.

Отже, за межами дійсної релігії з мораліста виходить звичайний освічений обиватель. За два століття після пуританства механістичний світогляд досягнув своєї вершини і перетворився на справжню релігію свого часу.

Культура завжди тотожна релігійній творчості. Будь-яка культура світового значення починається з *величної теми*³¹, що йде від землі, від сільських осель, які ще не знають міст, потім вона потужно звучить багатоголоссям у містах, де процвітають мистецтва і різні способи мислення, і, нарешті, затухає (завмирає) у душній атмосфері матеріалізму світових столиць³².

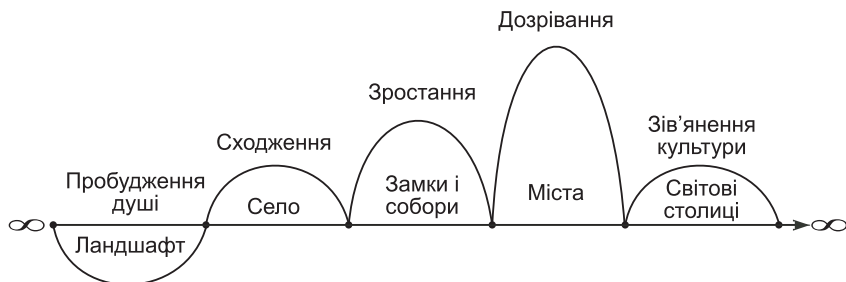

Рис. 16.2

Матеріалізм репрезентує лінію зневаги до світу, позбавленого душ. Проте навіть її останні акорди зберігають тональність цілого. Існує китайський, індійський, античний, арабський, західноєвропейський матеріалізм як механічно засвоєний первісний міто-символічний образ. Навіть сучасному католикові чудо уявляється чимось на кшталт фізичного явища тільки вищого порядку, а один англійський єпископ вірив у можливість, що можна вивести електричну силу й силу молитви з єдиної системи природи. Це чиста віра в силу і матерію, навіть якщо тут уживають слова “Бог” і “світ”.

³¹ Під величною темою треба розуміти міто-символічну творчість, через яку прасимвол або душа культури повідомляє світові про своє народження.

³² Дух світових столиць завжди зневажливо, зверху вниз, дивиться на будь-які вияви неспання, яке ще визнає існування таїнства. Світовими столицями в різні часи, проте “одночасно” були: Вавилон, Атени, Лондон і Париж, тепер такими світовими містами є Нью-Йорк, Токіо тощо.

Отже, село — вихідний пункт будь-якої культури, місто — її вершина, а світова столиця — фінал, тоді лінія розвитку культури проходить так:

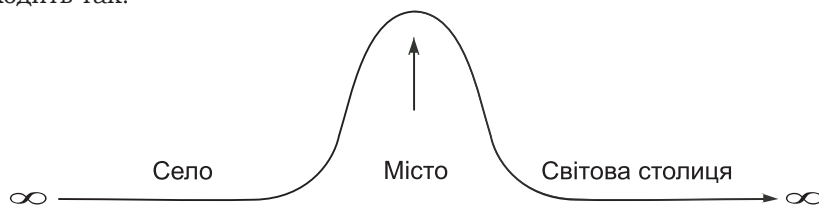

Рис. 16.3

Окремо стоїть фаустівський матеріалізм, у якому технічний світогляд досягнув своєї вершини. Спроби експериментальним шляхом пізнати весь світ як точну, механічно розраховану систему до найглибших причиново-наслідкових зв'язків і виразити її у числах, так щоб людина могла нею оволодіти — ось, що відрізняє це повернення до природи від будь-якого іншого. У те, що знання — це благо, вірили і Конфуцій, і Будда, і Сократ. Вислів же Ф. Бекона: “знання — сила” має сенс лише всередині європейсько-американської цивілізації. Таке повернення до природи означає заперечення усіх сил, що стоять між *практичним розумом (інтелектуалами)* і *природою*.

Великий розсудковий міт про енергію і масу одночасно є колосальною робочою гіпотезою. Він малював таку картину світу, яку можна було б використовувати. Усе доленосне тут “механізується” у формі еволюції, розвитку або прогресу. Воля до життя подається як білковий процес, а всі учення разом, як би їх не називали — монізм, дарвінізм, позитивізм — зводились до моральної доцільності, яка мусить бути однаково зрозумілою і американському бізнесмену, і англійському політикові, і німецькому прогресивному обивателеві, що врешті-решт є ніщо інше, як інтелектуальна карикатура на виправдання засобами віри.

Справжня *антична віра* — це віра в оракулів, *магічна віра* — віра у владу миті. Цивілізація, її дух — це тотальна гра з мітами, у які ніхто вже не вірить і чиста мода на різні культури, якими люди хочуть заповнити внутрішню пустоту.

У матеріалізмі нема глибини, зате є певна чесність, тоді як у пострадянській грі у релігію нема ні глибини, ні чесності, адже вона базується на тих самих “класичних” першоджерелах. Гра в релігію численної маси позапартійної номенклатури, що удає з себе благочестивих людей і регулярно “розслабляється” у відбудованих і відновлених храмах — пласка й нечесна. А тут ще й легіони заокеанських шарлатанів і лжепророків, які — то пропонують багатотомну “духовну кабалу” для XXI ст., то цілими днями тиняються містом, намагаючись за допомогою майже “живої бесіди” і тоненьких брошурок схилити

напівосвічених людей до “наукового” і релігійного оновлення. Разом із ними — фальшиві салони буддизму, прихильники “Живої етики” і всі ці релігійно-художні ремесла від заробітчанин-богомазів, які розписують сільські церкви різних конфесій, до “творців” монументальних шедеврів (на кшталт Церетелі), меморіальних дощок і “горельєфів”, які наче чиряки, несподівано з’являються то тут, то там на тілі міст. Отже, справжня *віра цивілізаційної людини* — це абсолютна віра в атоми й числа.

Плаский матеріалізм і гра у релігію, все те, що сьогодні відбувається у світі, О. Шпенглер називає *другою релігійністю*. Цей, так би мовити, “релігійний ренесанс” виявляється у всіх цивілізаціях, щойно вони досягнуть вершини свого розвитку і поступово переходять у позаісторичний стан, де час вже немає жодного значення. Звідси і наше розуміння історії як переживання часу в собі, а не позачасове розмноження з покоління у покоління...

Другу релігійність треба розглядати як неодмінний додаток до *цезаризму* — цього фінального політичного устрою усіх пізніх цивілізацій, де нема *творчої першоенергії* ранніх культур: нічого вже не розбудовують і жодної ідеї не розвивають. Виникає відчуття, наче на країну опустився туман, за яким щораз рельєфніше видно колишні форми.

Друга релігійність має ті ж самі риси, що і справжня, тільки по-іншому пережиті, і по-іншому виражені. Спочатку кудись зникає раціоналізм, потім з’являються образи раннього часу, і нарешті на перший план виходить весь світ примітивної релігійності у формі народного синкретизму.

Будь-яке Просвітництво проходить шлях від безмежного оптимізму розуму, що незмінно пов’язаний з певним типом людини і її життям у великому місті, до неминучого скепсису. Коли вичерпуються можливості фізики як критичного світорозуміння, тоді справа за метафізикою знову заявляє про себе. Проте друга релігійність зовсім не впливає із середовища освічених людей і взагалі не з духу як такого, а з наївної віри має у мітичні властивості реальності і наївної потреби їхніх сердець створити для бажаного міту відповідний культ. Системи Конта й Спенсера, матеріалізм і дарвінізм, які розбудили найкращі уми XIX ст., сьогодні більше нагадують загумінковий світогляд провінції.

Приблизно перед 250 р. до Р. Х. *антична філософія* вичерпала усі можливості власного обґрунтування і саме підґрунтя, на якому вона стояла. Відтоді “знання” перестає бути надбанням, яке постійно перепроверяють і примножують, воно більше нагадує *віру в знання*, що черпає силу переконання зі старих звичних методів. За часів Сократа релігією освічених товариств був раціоналізм: над ним стояла висока філософія, а під ними — “забобони” натовпу. Згодом антична філософія вироджується у духовну релігійність, а народний синкретизм — у чуттєву релігійність. Філософія багато бере і мало повертає. За часів Будди існував релігійний стоїцизм для “верхів” і

синкретична народна віра для “низів”, що майже точно відповідає розвиткові просвітленої буддійської мудрості й перетворенню її на хінаяну для освічених і махаяну для темних мас. Буддійська теорія і практика життя починається із світової втоми й інтелектуальної зневаги до життя, що не має жодного стосунку до питань релігії, а сам Будда (біля 250 р. до Р. Х.), був лише сидячим образом Бога, а місце теорії нірвани, зрозумілої лише для учених, тоді посідає просте вчення про небо, пекло і спасіння, що частково було запозичене з персидської апокаліптики. Отже, такий синкретизм³³ “одночасно” з’являється і в епоху античності, і в Індії, і в Китаї, і в народному ісламі.

Проте саме цезаризм покликав до життя в Китайській і Римській імперіях культ імператора, а разом із ним і синкретизм. Подібна тенденція простежується і в радянській історії, коли епоха сталінізму зажадала культу вождя, тоді марксизм-ленінізм для партійної номенклатури став інтелектуальною порожнечею, а для мас — “вічно живим”, тобто фактично мертвим ученням, для ленінських університетів мільйонів, де, як відомо, “диалектику изучали не по-Гегелю” (В. Маяковський).

Наївно думати, що китайське пошанування живого імператора було елементом стародавньої релігії. Тривалий період у китайській культурі імператорів узагалі не було. Правителів держав тоді звали вагами, або царями і Мен-цзи належать слова, написані ще за якихось сто років до остаточної перемоги китайського “Августа”, цілком у дусі XIX ст.: “Найважливіше в країні — це народ, слідом за ним йдуть корисні боги землі й урожаю, а найменше значення має правитель”.

Мітологію перших імператорів, безсумнівно, створили Конфуцій і його час, причому їй навмисно було надано державно-правової і соціально-етичної форми. “Немає нічого важливішого, ніж здоров’я китайського імператора” — це вже Конфуцій. Саме з цього міту і запозичив тоді перший “китайський Цезар” свій титул і поняття культу. Піднесення людини до рівня богів — це повернення до раннього часу, коли богів робили героями, як у Гомера, і воно властиве майже кожній релігії, що переживає другу свою хвилю.

Культ імператорів — це є ніщо інше, як закостеніле повторення живих форм, що існували на ранніх періодах історії. Ці повторення стосувались живих форм як *касти до станів*, як *вірування ацтеків*, які ще застав Кортес до *духовної релігії майя*.

Подібну ж ситуацію простежуємо і в античних філософських школах, де існували культи Платона й Епікура, а походження Александра від Геракла й Цезаря від Венери свідчить про чіткий перехід до культу *Divus*.

Друга релігійність врешті стає джерелом “фелехських” релігій, де знову зникає протилежність благочестія світової столиці та провінції, так

³³ Синкретизм — від гр. *synketismos* — об’єднання, нерозчленованість, злитість, характерні для початкового нерозвинутого стану будь-якого явища.

само як і відмінність між примітивною й високою культурою, вона попросту стає *масовою культурою*. Релігія повністю стає позбавленою історії: там, де колись десятиліття знаменували собою епоху, нині жодного значення не мають навіть цілі віки, а поверхові “сірі” коливання, імітація змін, доводить лише те, що внутрішній образ остаточний і завершений.

Ідея магічної нації — це одночасне поєднання держави, церкви й народу³⁴.

На межі нового тисячоліття західна частина *consensusus* потрапляє у сферу впливу молодого західноєвропейської культури. На той час юдеї, як і перси, візантійці, мусульмани, поступово цивілізувались й стали мешканцями великих міст. Проте в германсько-романському світі міст ще не було. Там існували лише невеликі поселення навколо монастирів і ринків.

Юдеї не розуміли готичної задушевності й таких її символів, як замок і собор, а християнам була чужою зарозумілість юдеїв, майже цинічна інтелігентність і особливо повністю сформоване їхнє “*грошове мислення*”. Виникали взаємна ненависть і зневага. Юдейський *consensusus* скрізь по слободах і ринкових селищах створював свої “пролетарські”³⁵ гетто. Єврейська вуличка старша за готичне місто років на тисячу.

Усі молоді нації завжди міцно пов’язані з землею та ідеєю вітчизни, тоді як позбавлений землі *consensusus*, у якому об’єднавчою силою були не план і не організація, а абсолютно несвідомий метафізичний потяг, як безпосередній вираз магічного світовідчуття, протистояв молодій нації і викликав у неї цілковите нерозуміння й страх. Тоді й виникла легенда про Вічного Жида. Звідки й куди б не переїжджав євреї у будь-якому гетто він почувався себе як удома. Тут закладена *ідея магічної нації*: у ній органічно поєднується,

держави,

церкви,

*народ*³⁶,

як це було колись у грецькій, перській культурі та ісламі того часу. Проте західному світові ця ідея була абсолютно невідомою. Така держава дивилась на навколишній світ народів-господарів з закордону. Саме з такої держави і був “висланий” 1656 р. Бенедикт Спіноза (Барух). Відлучення від Синагоги здійснювалось як процес, за встановленою формою про державну зраду, процес, глибинного сенсу якого господарські народи не могли збагнути.

Західноєвропейське юдейство вже в мавританській Іспанії абсолютно втратило зв’язок із землею. Серед них більше не було селян.

³⁴ Україна не належить до магічної нації вже з уваги на те, що тут, мабуть, ніколи не буде однієї панівної церкви, як у Росії.

³⁵ З яким надхненням і піднесенням юдейський *consensusus* сприйняв гасло “Маніфесту комуністичної партії”: “Пролетарі всіх країн, єднайтесь”.

³⁶ Що абсолютно відповідає російській традиції про єдність: “Самодержавия — православия — народности”.

Навіть найменше ґетто було частиною великого міста, а його мешканці автоматично розпадаються (подібно до жителів Індії і Китаю) на касти: *равинів* (це брахмани та мандарини ґетто) і масу *енергійних заробітчан* з безжалісною діловою хваткою і “грошовим мисленням”.

Усі магічні нації, починаючи з епохи хрестових походів, перебувають на цьому етапі. Перси в Індії мають таку саму ж економічну владу, як євреї у європейсько-американському світі, а вірмени й греки — у Південно-Східній Європі.

До цих протилежностей додається ще й расова, що переходить від зневаги до ненависті відповідно до того, як західноєвропейська культура наближається до цивілізації, а запозичені з мовознавства слова “арії” і “семіти” позбавлені сенсу й абсолютно нічого не дають для розуміння цієї протилежності.

Юдейська нація, як і будь-яка інша нація арабської культури, є результатом колосальної місіонерської діяльності і аж до епохи хрестових походів зазнавала постійних змін у своєму складі та чисельності в наслідок масових притоків і відтоків нових членів.

Відчуття глибокої іншості виявляється з обох боків тим виразніше, що більше в цьому індивідумі раси. Лише брак раси у людей духовності — філософів, доктринерів, утопістів — призводить до того, що вони не розуміють цієї бездонно глибокої, метафізичної ненависті, що може стати трагічною для обох сторін. Це така ж сама ненависть, що панувала в індійській культурі як протилежність расових індусів і шудр. В епоху готики ця протилежність має суто релігійний характер і спрямовується проти *consensus’у* як релігії і лише з початком західноєвропейської цивілізації вона стає матеріалістичною і спрямовується тепер проти духовних та економічних підвалин “життя”, які несподівано для всіх стали порівняльними.

Ще з більшою силою роздирав і озлоблював серце той факт, що західноєвропейська людина, починаючи з часів саксонських кайзерів (імператорів) і досі, переживає історію у найбільш значущому сенсі цього слова, причому робить це у своїй свідомості, тоді як юдейський *consensus* давно вже перестав володіти історією. Його проблеми вже розв’язані, внутрішня форма завершена й незмінна. Для нього століття тепер не мають ніякого значення, так само ж як для ісламу чи грецької церкви, і той, хто внутрішньо з цим *consensus’ом* пов’язаний, абсолютно не може зрозуміти тієї пристрасті, із якою фаустівська людина переживає короткі відрізки часу, спресовані в найважливіші доленосні рішення історії, такі як хрестові походи, Реформація, Французька революція, визвольні війни і всі поворотні пункти в існуванні окремих народів.

Для *consensus’у* це відбулося тридцять-тридцять п’ять поколінь тому³⁷. Історія великого стилю протікає повз нього, епоха слідує за епохою, людина *consensus’у* міняється кожного століття, але у ґетто

³⁷ 30 поколінь множимо на 60 (приблизний середній вік людини) одержуємо 1800–2000 років.

все стоїть на місці, як і в кожній окремо взятій душі його мешканців. Навіть у тому випадку, коли єврей відчуває себе частиною іншого господарського народу, серед якого він живе і вимушений бути причетним до його долі (як це було у багатьох країнах у 1914–1918 рр., 1939–1945 рр.), то насправді він переживає це не як власну долю, а лише “бере у ній участь”, схилившись на той чи той бік, і йде за подіями як зацікавлений глядач. Для нього не зрозумілий справжній сенс того, навколо чого розгортається боротьба.

Людина чужої культури може бути або байдужим спостерігачем, або прискіпливим літописцем, який описує минуле, проте вона ніколи не може стати політиком, тобто людиною, яка відчуває, як у неї б'ється майбутнє її країни. Якщо їй бракує матеріальних сил для того, щоб діяти у формі своєї культури і не зважати на чужу або навіть впливати на неї, тоді вона просто безпорадно спостерігає за подіями, які завжди зненацька її захоплюють.

Римляни і греки завжди мали схильність вписувати в чужі їм події життєві умови своїх полісів, а сучасний європеєць розглядає все, що відбувається в інших країнах, крізь призму понять “конституція”, “парламент”, “демократія”, хоч застосування цих уявлень до інших культур є сміхотворним і позбавлене будь-якого сенсу. Яка “демократія” більше підходить Афганістанові — радянська чи американська? Запитання риторичне. Член *consensus'у* спостерігає за історією сучасності, яка за своєю суттю є ніщо інше, як *поширення всіма частинами світу фаустівської цивілізації*, із позицій почуттів магічної людини, навіть тоді, коли вона глибоко переконала, що її мислення має європейський характер. Тут найглибша причина того, що сьогодні називають “зіткненням цивілізацій”.

Оскільки будь-який магічний *consensus* відчужений від землі та географічних кордонів, сам того, не бажаючи, бачить у всіх батвах за фаустівську ідею батьківщини, рідної мови, королівського дому, монархії, конституції, лише повернення від форм, які йому внутрішньо абсолютно чужі й тому позбавлені сенсу, до тих, що співзвучні його природі. Все, що означено словом “інтернаціональний”, викликає у нього захоплення і піднесення, адже він відчуває і вгадує у ньому свій *consensus*, який не має рідної землі й кордонів, незалежно від того чи йдеться про соціалізм, пацифізм або капіталізм.

Якщо для європейсько-американської демократії всі баталії навколо конституції, всі революції означають розвиток до цивілізаційного ідеалу, то для людини *consensus'у* це лише засоби демонтажу (“до основания, а затем...”) всього того, що має інший устрій, ніж він сам. Навіть, коли потуга *consensus'у* виявиться внутрішньо надломленою, і життя народу-господаря стає для нього зовнішнє привабливим, то він завжди обере собі ту партію, мета якої найбільше відповідає *сутності магічної нації*. Тому в Німеччині він завжди демократ, в Англії — ліберал, а в Росії — великодержавний шовініст.

Людина, яка внутрішньо закорінена в культуру, *стверджує на-*

віть там, де руйнує, а внутрішньо чужа — *заперече* навіть там, де хоче щось побудувати. Важко собі уявити, скільки всього знищила західноєвропейська культура, як тільки вона бралась за справу, шляхом реформ власного стилю, у тих царинах, які потрапляли у сферу її впливу. Така ж руйнівна природа і єврейства простежується в історії, коли воно втручається у справи інших культур³⁸. Достатньо згадати криваву баню оскажених євреїв, латишів, китаїців та інших іногородців під час червоного терору більшовиків³⁹.

Коли релігія фаустівського світу переживала свої доленосні рішення (Реформацію, пуританство, Просвітництво тощо), для юдейської релігії тоді уже не існувало ніякої історії. Усе застигло у своєму розвитку: заборони на певні види їжі, чадра для жінок, талмудична казуїстика.

Від XVIII ст. і епохи Просвітництва західноєвропейська культура також стає міською й інтелектуальною і, отже, доступною для інтелігенції, що належить до *consensus'u*. Таке пересування в епоху для єврейства було близьким і рідним, оскільки сама епоха була *критичною* і все заперечувала. Епоха ж, втягуючи у свої потоки історично закінчену й не здатну до органічного розвитку верству населення, отруювала й руйнувала себе до глибини коріння. Річ у тому, що для фаустівського духу Просвітництво було кроком вперед на власному шляху розвитку, хоч цей шлях і вів через руйнування, проте за своєю суттю цей крок був все ж таки стверджувальним, тоді як для єврейства він не означав нічого, крім руйнування і демонстрації чогось чужого й незрозумілого. Тут завжди були просвітницький цинізм і жорсткий войовничий атеїзм щодо чужої релігії й водночас приховане дотримання своїх звичаїв та віри. Траплялись навіть соціалісти, а згодом і комуністи, котрі з вогником в очах боролись проти будь-якої релігії, проте самі строго тримались заборони на “нечисту їжу” і святкували суботу.

Отже, від наполеонівських часів *consensus* стародавньої цивілізації змішувався з новим західноєвропейським “добірним товариством” великих міст, сприймаючи його економічні й наукові методи і відчував почуття переваги у віці. Як ще один приклад можна згадати і картагеня — цих недобитків вавилонської цивілізації, котрих дуже приваблювала до себе антична культура, доки вони нарешті, повністю не піддалися елінізмові. Якщо в релігійних і художніх сферах вони зберігали завершеність застиглих форм, то як у суспільних справах і підприємстві далеко випередили греків і римлян, які платили їм за це лютою ненавистю.

Магічній нації загрожує небезпека самознищення разом з гетто

³⁸ Див.: Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории. Т. 2. Всемирно-исторические перспективы. — Мн.: ООО “Попурри”, 1999. — С. 416.

³⁹ Див.: Бунин Г. А. Окаянные дни. — М.: Советский писатель, 1991. — 175 с. Солженицын А. И. Архипелаг ГУЛАГ // Малое собр. соч. — Т. 5-7. — М.: ИНКОМ НВ, 1991 та ін.

і релігією не тому, що зблизились метафізики обох культур (це абсолютно неможливо), а тому, що метафізика сама собою більше не відіграє ніякої ролі в духовному житті інтелігенції верхніх прошарків, яка позбавлена власного коріння й остаточно втратила зв'язок із ґрунтом, і в одному, і в іншому випадку. Магічна нація втрачає усі види внутрішньої консолідації, крім взаємодопомоги у практичних питаннях. Перевага, якою було наділене найдавніше підприємницьке мислення магічної нації сьогодні тоне на очах: поряд з американцями та китайцями її (цієї переваги) майже не існує, а, отже, зникає й остання можливість зберегти *consensus*, що розпливався із землею. У той момент, коли цивілізовані методи західноєвропейських і американських світових столиць досягнуть повної зрілості, доля єврейства, принаймні в межах цього світу, буде розв'язана.

Іслам, навпаки, має під собою ґрунт. Він практично повністю ввібрав у себе персидський, юдейський і монофізитський *consensus'u*. В ісламі треба вбачати пуританство всієї групи ранньомагічних релігій, яке лише виступило у формі нової релігії у регіоні південної церкви і талмудичного юдаїзму. У цьому його глибоке значення й таємниця шаленого успіху, а не тільки в потузі військового наступу. Залишки візантійської нації, сьогоднішні греки, також проживають на власній землі, і тому їм ніщо не загрожує.

Однак західноєвропейська й американська частина юдейського *consensus'u*, яка великою мірою стягнула до себе і позв'язала із своєю долею й інші його частини, особливо, із колишнього Радянського Союзу, а не маючи до 1948 р. зв'язку з жодним клаптиком землі, яку могла б назвати своєю⁴⁰, виявилась тепер затягнутою у шестерні молодой фаустівської цивілізації. Так протягом століть, відгороджуючись від світу в ґетто, вона зберігалася. Отже, це — доля, певної частини *consensus'u*, що перебувала не всередині фаустівської, а всередині магічної культури.

---

⁴⁰ Якщо не вважати Єврейську автономну область (7 травня 1934 р.) — цей штучний витвір т. зв. сталінської національної політики в СРСР.

Тема 17. Аристократія і духівництво

“Перша” і “друга”, “жіноча” і “чоловіча” історії. Сім’я. Лінія меча й лінія веретена. Аристократія, духівництво і “третьій стан”, або “сила”, “дух” і “гроші”. Держава та церква. Замок і собор. Історія і династичний принцип. Політика й життя. Геройство та святість. Кровна рідня і духовна близькість. Аристократичні звичаї і духовний аскетизм. Честь і гріх. Ідея власності. Земельна власність. Власність як влада і власність як здобич. Духівництво й наука. Знать і духівництво. Бізнес і наука, гроші й дух. Професійні об’єднання. Генеалогічний принцип. Дух міста та ідея свободи. Третій стан (tiers). Кривава практика революції. “Четвертий стан” або маса. Кінець історії.

Велика й незбагненна таємниця космічного потоку, що зветься життям — пов’язана зі статевим поділом. Цей поділ виявляється вже і тому, що рослина прив’язана до землі (закорінена у ґрунт) — це існування як таке і воно ближче до жіночого початку, йому протистоїть тварина, яка, навпаки, вільна, це маленький світ усередині великого світу. Вона мікрокосмічна і протистоїть макрокосмосу.

Жіночий початок ближчий до космічного і тісніше пов’язаний із землею, він безпосередньо включений у великий природний кругообіг.

Чоловічий початок більше вільний і рухливий, він має більше чогось звіриного, а в сенсі відчуття й розуміння — менше сплячий і напружений¹.

---

¹ “Чоловік ніколи не повинен втрачати пильності, — казав Віто Карлеоне, — такий привілей мають тільки жінки і діти”.

Чоловік *переживає долю* й осягає каузальність, логіку того, що є, виходячи з причин і наслідків. Жінка *сама є долею*, часом, органічною логікою становлення. Саме тому принцип причиновості їй споконвічно був чужим. Як тільки чоловік стикається з поняттям долі, він відразу відчуває у собі жіночий початок. Про це свідчить навіть те, що божества долі в багатьох народів жіночого роду. Найвище божество ніколи не постає в образі долі, воно її презентує або ж нав'язує її свою волю, як чоловік жінці. Споконвічно жінка — це провидиця, не тому, що знає майбутнє, а тому, що жінка і є саме майбутнє. Жрець лише тлумачить, а жінка і є оракул. Через неї промовляє сам час.

Чоловік лише *творює історію*, жінка — *сама є історією*. “Перша історія” — *історія жіноча*, вона уособлює космічний перебіг як такий. Це вічна, материнська, рослинна (уже в самій рослині є щось жіноче) *історія послідовності поколінь, яка не пов'язана з культурою*. Це флора. Така історія рівнозначна самому життю.

“Друга історія”, у повному сенсі, є *чоловіча історія* — політична й соціальна. Вона сягає далеко у глибину, у джерела тваринного світу і через життєвий хід високих культур набуває свого найвищого символічного й всесвітньо-історичного вияву.

Тут є своя боротьба й трагічність. Пологами, тобто народженням нового життя, жінка здобуває свою перемогу. Вічна жіноча політика — це завоювання чоловіка, через якого вона може стати матір'ю його дітей, а отже — історією, долею, майбутнім. Її глибинна мудрість і військова хитрість незмінно скерована на батька її майбутнього сина.

Чоловік же, який за своєю суттю належить до другої історії, бажає мати свого сина, як нащадка, як носія його крові та своєї історичної традиції.

Боротьба чоловіка й жінки — це боротьба *двох видів історії* за владу.

Жінка сильна й цілня, завжди дорівнює сама собі, вона завжди переживає чоловіка². У сутності ж чоловіка завжди є якась двоїстість: у ньому є це і щось інше, чого жінка не може ні зрозуміти, ні визнати й сприймає це як насильство над чимось святим.

Прихована війна чоловічої і жіночої статі точиться споконвічно, скільки існує стать як така: мовчки, жорстоко, без примирення й пощади. І тут є своя політика, свої битви і союзи, угоди й зрада.

Жінка зневажає цю “другу” історію, чоловічу політику, якої ніколи не розуміє, про яку знає лише те, що вона забирає у неї дітей. Що значить для неї перемога у великій битві, якщо під час неї було знищено тисячі перемог, здобутих при пологах. Звичайно, історія знає і винятки, які лише підтверджують правила, адже вічна, таємна,

² У європейських народів жінки, зазвичай, живуть на 7–8 років довше, ніж чоловіки, в азійських народів — різниця становить 3–4, в африканських народів тривалість життя жінок і чоловіків майже однакова.

тваринна політика жінки полягає у тому, щоб відвернути чоловіка від його історії і затагнути у вічний рослинний світ зміни поколінь, тобто в саму себе або у свою жіночу історію. Проте всі події у чоловічому житті здійснюються лише для того, щоб захистити й зберегти вічну історію

від зачаття і до смерті,
у якому б образі вона не поставала:
дому і сімейного вогнища,
матері й дитини,
роду,
народу,
майбутнього.

Боротьба між чоловіками здійснюється тільки в ім'я
крові та жінки.

Отже, жінка як час є тим, заради чого здійснюється вся історія держав. І все починається з боротьби чоловіків за оволодіння жінкою. Ця боротьба творить історію всього тваринного світу і закінчується владою матері, дружини, коханки над долями імперій. Чоловік піднімається щабель за щаблем у своїй історії доти, доки не візьме майбутнє всієї країни у свої руки, і тут з'являється жінка і ставить його на коліна. Нехай навіть внаслідок цього гинуть народи й держави, у своїй історії перемогу здобула саме вона — жінка. Політичне честолюбство жінки раси врешті зводиться тільки до однієї цієї мети. Адже жінка, яка позбавлена раси, котра не може або не хоче мати дітей, виявляє бажання *творити чоловічу історію*, оскільки сама собою історією вже не є. З іншого боку, є глибокий смисл у тому, що аполітичну життєву позицію мислителів, доктринерів і романтиків називають “жіночою”. Вони хочуть творити цю іншу жіночу історію, хоч і не здатні на це. Історія має подвійний священний сенс:

космічний і політичний,
вона є існуванням або служить для його захисту,
тобто зберігає й охороняє існування. Звідси випливає, що обов'язок існує для чоловіка, а не для жінки і з розвитком культур він не долається, а лише постійно поглиблюється. Існує два види долі, два види війни, два види трагедії:

суспільна й особиста.

Ніщо не може усунути цієї суперечності з життя. Воно творить суть живого мікрокосмосу. Існує

суспільне і приватне життя,
цивільне й приватне право,
общинні й домашні культури.

Як стан існування виступає “формою” для одної історії (чоловічої), а як плем'я — течією іншої історії (жіночої). Звідси і відмінність між

чоловічою й жіночою
лініями в родинних зв'язках, тобто:
“з боку меча” і “по лінії веретена”.

Подвійний сенс спрямованого часу має найвищий свій вираз в ідеї
держави й сім'ї.

Сім'я — це живий образ того, що у мертвій матерії має назву дім. Як тільки відбуваються зміни в структурі й значенні сімейного існування, відразу змінюється основний принцип дому.

Античний дім відповідав агнатській³ сім'ї античного стилю, а цей відповідав евклідівському принципу “тут і тепер”, так само як і поліс відповідав сумі тіл. Отже, кровні стосунки “родичів” (у нашому розумінні) не є необхідним і достатнім. Межею для них служить *patria potestas*⁴, влада “дому”. Якщо родичами є тільки чоловіки по лінії батька, то мати, строго кажучи, не була родичкою своїм дітям, але оскільки вона потрапляє під *patria potestas* свого живого чоловіка, вона доводилась їм сестрою агнації.

Суспільству *consensus*⁵, навпаки, відповідає магічна когнатична сім'я, яка виявляється у єдності крові матері й батька, це своєрідний малий *consensus*, де нема глави сім'ї.

Затухання античної і розквіт магічної душі характеризувався тим, що “римське” право імперії поступово переходило від *агнації* до *когнації* (кровні родичі по жіночій лінії, що можуть виступати як спадкоємці).

Якщо Клаузевиц⁶ казав, що “війна — це продовження політики іншими засобами”, то для О. Шпенґлера продовження війни, тільки вже духовними засобами, — є *політика*⁶. Звідси і його формула:

історія — це історія держав,
історія держав — це історія війн,
історія війн — це історія перемог і поразок.

Отже, все, що здійснюється у світовій історії: війни й продовження війн духовними засобами, що зветься політикою, успішною дипломатією, тактикою й стратегією, не залежно від того, чи провадять їх держави, стани, партії, — це завжди справа живих єдностей, які на той час були “у формі”.

Виховання у расовому плані називається *виведенням*, *селекцією*, *добором* на відміну від освіти, яка ґрунтується на рівності учителя й учня, учених і прибічників віри несплячої спільноти. Для освіти потрібні книги, а для добору вимагається постійний такт і гармонія навколишнього світу. У цьому різниця між

³ Агнатський від лат. *agnatio* — родинні зв'язки чоловіків по лінії батька.

⁴ *Patria potestas* (лат.) — батьківська влада.

⁵ Клаузевиц (Clausewitz) Карл (1780–1831), німецький воєнний теоретик та історик, брав участь у війнах з Францією 1806–1807, 1812–1815 рр., послідовник філософії Канта, Фіхте, Гегеля у своїй праці “Про війну” сформулював відоме положення про війну як продовження політики...

⁶ Політика Кремля щодо Грузії — це справжня війна, яку сьогодні Росія оголосила Грузії — війну планомірну, безкомпромісну, виснажливу. Вона не ведеться звичними воєнними засобами. Їх успішно замінюють енергетичний тиск, економічні та фінансові санкції, транспортна блокада, політичний тиск, жорсткість міграційної політики тощо. Ця війна почалася не сьогодні і не вчора. Вона періодично пригадує, а потім знову спалахує.

добором пажів⁷ у замках і монастирським вихованням,
правилами хорошого тону і дисципліною мислення,
органами чуття й органом мислення,
кров'ю й духом.

У жінки більше космічного і глибше розвинений інстинкт, вона швидше звикає до форм нового оточення. Жінка з “низів” за кілька років досить впевнено себе почуває у вищому суспільстві, але й так само швидко вона може повернутись у найнижчі верстви. Чоловік пристосовується важче, тому що в ньому більше неспання. Пролетар ніколи остаточно не стане аристократом, а аристократ пролетарем. Лише їхні сини зможуть набути такту нових обставин.

Тому в будь-якій високій культурі, з одного боку, є *селянство*, яке представляє расу, тобто певною мірою природу, і, з іншого боку, більш штучне й мінливе суспільство, яке перебуває “у формі”, тобто група класів і станів. Проте саме історія цих класів і станів і творить *світову історію найвищого татунку*. Лише порівняно з ними селянство перебуває поза історією. Уся велика історія за шість тисячоліть протікала у високих культурах, тоді як носіями творчої потенції там завжди були стани, які постають внаслідок добору. *Культура — це душевність, що знайшла свій вираз у символічних формах*. Ці форми постійно живі й розвиваються, як і форми мистецтва. Вони закладені у найвищих досягненнях окремих індивідів і певних кіл, саме в тому, що тільки що було названо існуванням “у формі”, яке і здатне репрезентувати культуру.

Культура — це щось величне й неповторне в органічному світі. Це єдиний пункт, де людина підноситься над силами природи і сама стає творцем. Доти, доки вона належить расі, вона є витвором природи і *піддається* добору ззовні. Лише досягнувши стану, вона сама здійснює власний відбір, як селекціонер, який залишає добрі зерна і бракує нездалим тварин. Саме це і є культурою у найвищому й дійсному сенсі цього слова. Культура і стан (або клас) — взаємопов'язані поняття. Вони виникають і зникають разом. Так виникає людська культура як вираз існування, яке підносить само себе до великої форми.

Через цю причину кожній культурі властиве сильне почуття належності до неї чи чужорідності. Античне поняття “варвара”, арабське — “невірного”, індійське — “шудри” первісно не виражають ні ненависті, ні презирства, а лише констатують відмінність у *такті існування*, що встановлює нездоланну межу через усі життєві вияви. Сприйняття і усвідомлення цього факту спотворюється індійським поняттям “четвертої касті”, котрої, як ми тепер знаємо, насправді ніколи не існувало⁸. Книга законів Ману зі своїми настановами по-

⁷ Паж (з італ. *paggio*) — у Середньовіччі в Західній Європі юнак дворянського походження, який при дворі короля або великого феодала готувався до лицарського звання.

⁸ Див.: Шпенглер О. Закат Європи: Очерки морфології мирової історії. Т. 2. Всемирно-исторические перспективы. — Мн.: ООО “Попурри”, 1999. — С. 431.

ведінки стосовно шудрів народилась значно пізніше вже у “фелахському” суспільстві Індії і проповідувала високомірний брахманський ідеал. У будь-якому разі йдеться про *незначну частину* населення, яка не дуже важлива для внутрішнього життя культури та її символіки. Це ті люди, яких називають *outcast* (вигнанець). Наприклад, готичне поняття *corpus christianum* говорить про те, що юдейський *consensus* до нього не належить. Усередині арабської культури іновірців тільки терпіли й зневажали. В античності ізгоями були не тільки варвари, але й раби, і, насамперед — залишки стародавнього місцевого населення, як ілоти у Спарті, а також злидні (у Гомера — стан!), римські пролетарі, ковалі, співаки, “професійні” безробітні, яких у масовому порядку в ранньоготичну епоху плодило церковне милосердя і добродійство благочестивих мирян. Отже, “каста” — слово, яке не стільки вживають, скільки ним зловживають, як це вже помітно в Геродота.

Стан і каста відрізняються одне від одного так само, як рання культура і пізня цивілізація. Великі стани цілком відмінні і від професійних груп. Саме вони (стани) є *символами плоти й крові*, буття яких, за своїм образом, поведінкою й способом мислення завжди має символічне значення. Селянство ж всередині будь-якої культури — це лише елемент природи і її безособовий вираз, тоді як знать і духівництво, навпаки є продуктом добору, тобто результатом найвищої муштри й освіти, відтак вони є виразом *цілковито особистісної культури* і завжди з погордою й зневагою дивляться не тільки на варварів і “шудрів” (тих, кого відкинуло суспільство), але і на всіх решту, хто до їхнього стану не належить:

	<i>дворянство</i>	і	<i>“народ”,</i>
	<i>духівництво</i>	і	<i>профани;</i>
у рамках живої культури	<i>стан</i>	і	<i>раса</i>
протистоять одне одному, як	<i>особове</i>	і	<i>безособове,</i>
а в епоху цивілізації це вже —	<i>каста</i>	і	<i>натовп,</i>
а за радянських часів —	<i>номенклатура</i>	і	<i>маса,</i>
проте у всі часи і у всіх народів вони протистоять одне одному, як	<i>формлене</i>	і	<i>позбавлене форм.</i>

Якщо в епоху Каролінгів домінував ще примітивний поділ населення, що ґрунтувався на візуальних фактах життя:

	<i>слуга,</i>	<i>вільний</i>	і	<i>шляхетний;</i>
то ранньоготичний поділ на —	<i>селян (кріпаків),</i>	<i>попів</i>	і	<i>лицарів,</i>
або ж	<i>“плуг”,</i>	<i>“ризу”</i>	і	<i>“меч” —</i>

був вже характерною ознакою станів високої культури. Причому “риза” і “меч” як дійсні стани завжди протистояли “плугові”, як усій решті, як позастановій масі, як фактові життя, що не має глибокого значення. Між ними прірва жодного розуміння. У селах зароджується ненависть, а із замків йде зневага й презирство. Це провалля створене не багатством, не владою і не професією, воно ніяк логічно не обґрунтоване і має суто метафізичну природу.

Пізніше, з появою міст, але як молодше й енергійніше явище, дає про себе знати “*третій стан*” — буржуазія. Буржуа також зневажливо дивляться, і на селянство, існування, якого далеко від прогресу та історії, і на первісні стани, “поміщиків і попів”, вважаючи їх духовно деградованими й історично неперспективними. Проте для аристократії і духівництва немає різниці між городянином (вільним) і селянином (кріпаком), для них “все це” нестан. Таке становище, характерне для будь-якої культури і те, що “гармонія” та рівновага між

“силою”, “духом” і “грішми”
(аристократією) (духівництвом) (буржуа),

буває нетривалою. Ранній час завжди просякнутий імпульсивними селянськими війнами, тоді як обґрунтовані духовністю (ідеологіями) громадянські війни — завжди символізують пізні часи.

Що лежить у підвалинах обох прастанів, тільки одне — *ідея*. Їх життя на противагу селянам і городянам сповнене символічної гідності, воно їм дається не для того, щоб його проживати, а щоб надати йому сенс і значення. Саме у цих станах виражені обидва боки життя, що вільно рухається. Один із них — це існування у чистому вигляді, інший — є цілковито неспання. Будь-яка знать — це живий символ *часу*, а духівництво — символізує *простір*.

<i>Доля</i>	і	<i>свята причиновість,</i>
<i>історія</i>	і	<i>природа,</i>
<i>“коли”</i>	і	<i>“де”,</i>
<i>раса</i>	і	<i>мова,</i>
<i>статеве</i>	й	<i>розумове</i>

життя — усе виявляється тут у загостреному вигляді. Аристократ живе *у світі фактів*, священик — *у світі істин*, один *знавець*, інший — *дослідник*, перший — *діяч*, інший — *мислитель*.

Аристократичне світовідчуття характеризується

<i>ритмом,</i>	а духовне протікає	<i>у напруженні.</i>
<i>Аристократи</i>	і	<i>священики</i>

існували завжди, але тільки із зародженням нової культури, і то лише на короткий час, вони набувають повного символічного сенсу й значення. Та легкість, із якою більшовики знищили у Росії поділ на чотири так звані стани петровської доби — дворян, купців, міщан і селян, — доводить, що цей поділ був позбавлений внутрішньої символіки, символіки, якої не здатна здолати жодна сила. Він був лише імітацією та адміністративною практикою і зводився до зовнішніх побутових і майнових відмінностей: “Взяв из грази, да посажен у князи. Коли худ князь, так в гразь” — казали новгородці.

Щоб збагнути зародження нової культури, треба відчутти те, що не піддається поясненню.

Космополітичні тенденції завжди є напочатку і вкінці будь-якої культури, у першому випадку вони пояснюються тим, що символічна

сила станових форм перевершує національні чинники, а в іншому випадку — маса, позбавлена форм, завжди перебуває нижче від них.

За своєю ідеєю обидва стани заперечувати один одного, адже споконвічна суперечність

космічного і *мікрокосмічного*
лежить в їх, основі, проте кожне з них може існувати лише через інше. *Держава* і *Церква*
ніколи не могли відшукати балансу сил, і суперечності між ними сягнули свого апогею у боротьбі між

імператорською ідеєю і *панством*,
що характерно тільки для людей фаустівської культури.

Власне кажучи, *дійсним станом* є тільки аристократія, як символ крові й раси, тобто потік існування у максимально досконалій і завершеній формі. Аристократія завжди закорінена в ґрунт і, отже, репрезентує найвищий ступінь розвитку селянства. Існувала приказка: “Хто вранці оре, ввечері на турнір їде”, а також лицарська звичка одружуватись з селянськими доньками, і найголовніше,

замок на відміну від *собору*,
що органічно виріс із селянської хати (садиби), проходячи ступінь селянського помістя.

Знать і селянство цілком рослинні та імпульсивні, вони глибоко вкорінені в землю предків і розмножуються у родовому гнізді за генетичним деревом, муштруючи одних і самі, піддаючись муштрі.

На противагу їм духівництво виявляється протистаном у власному сенсі цього слова, станом заперечення, нерасовості, незалежності від ґрунту, вільним і позачасовим, отже, позаісторичним неспанням.

Від кам'яного віку і до кульмінації культури в будь-кому селі, у кожному селянському роді розігрується всесвітня історія у мініатюрі. Замість народів тут діють *сім'ї*, замість країн — двори, проте підсумкове значення того, за що споконвічно воювали тут і там, одне і теж:

за збереження крові,
за послідовність поколінь,
за космічний першопочаток,
за жінку,
за владу.

У всіх культурах і аристократія, і селянство з'являються у формі родів, і цим словом у всіх мовах означають тільки одне — генерацію, тобто статевий поділ, через який зачинається і продовжується життя, через який має й здійснюється історія. Оскільки жінка — це і є сама *історія*, то внутрішнє значення (ранг) і селянських, і аристократичних родів визначається тим, скільки раси і скільки долі несуть у собі їхні жінки.

Глибокого сенсу набуває той факт, що що більше расового виразу набуває всесвітня історія, то більший потік суспільного життя переходить у приватне життя окремих великих родів і узгоджується з ним. Саме на цьому ґрунтується *династичний принцип*, а також по-

няття ролі особи у світовій історії. Тоді долі цілих держав залежать від особистих доль небагатьох людей. Історія держав у загальних рисах ідентична сімейній політиці Бабіїв і Клавдіїв — у Римі, Габсбургів і Бурбонів — у Західній Європі, Рюриковичів і Романових — у Східній Європі. Криза такої політики набуває форми монархічних шлюбів і боротьби за успадкування тронів.

Усе це заперечує духівництво, відповідно, філософія і наука, оскільки вони у шпенглерівському розумінні є також різновидами духівництва. Стан чистого *неспанья і вічних істин* повстає проти часу, раси, статі в будь-яких виявах. Чоловік в образі селянина або лицаря завжди повернений лицем до жінки, яка уособлює долю. Чоловік як священик обернений від неї геть. Оскільки знать переводить широкий потік існування у річище потоку малоого — власних предків і нащадків, постійно ризикує тим, що суспільне життя розчиниться у приватному, тоді як правдивий священик (філософ⁹), взагалі не визнає ідеї приватного життя, роду і “дому”. Для людини раси справжньою й жахливою смертю є лише смерть без нащадка¹⁰ (ісламські саги, китайський культ предків — найкращий доказ). Той, хто продовжує жити в синах і онуках, не може повністю померти. Проте для дійсного священика чи філософа існує тільки — *media vita in morte sumus*¹¹: духовна спадщина, — і вони не надають значення жінці. Для цього другого стану характерним є безшлюбність, чернече життя, придушення сексуальних бажань аж до самокастрації, зневага до материнства, приниження ролі статевого життя, що інколи виявляється у культових оргіях і освяченій проституції.

Вершиною понятійного пониження подружнього життя — є похабне кантівське визначення шлюбу. За Кантом, “природне статеве життя згідно із законом є *шлюб (matrimonium)*, тобто поєднання двох осіб різної статі з метою довічного володіння і використання статевих властивостей один одного”, тоді як “природне використання представником однієї статі статевих органів іншої — це *насолода*”¹². Пізніше щось подібне повторив і К. Маркс. Якщо йти за цією логікою, тоді весілля — це ніщо інше як “урочисте введення в експлуатацію”

⁹ Переважна більшість великих філософів не знали подружнього життя: це Платон і Аристотель, Кант і Гегель, Шпенглер і наш Сковорода. А що ми знаємо про приватне життя Сократа? Його передсмертну бесіду з дружиною і дітьми, і все...

¹⁰ Тільки нещадна потреба створити і зберегти нащадків за екстремальних життєвих обставин змусила короля Англії Генріха VIII звинуватити в державній зраді й втратити свою дружину — Анну Болейн, яка спочатку не змогла народити йому спадкоємця (перші пологи — донька, другі — викидень), а потім не дала згоди на розлучення. Із шести його дружин — двох (Катерину Говард і Анну Болейн) король стратив за зраду короні, дві (Катерина Арагонська і Джейн Сеймур) — померли, перша — відразу після розлучення, друга під час пологів, і лише дві (Катерина Парр і Анна Клевська) — пережили його, але жодна з них не дала державі гідного спадкоємця, правда, Джейн Сеймур народила, але син Едуард був смертельно хворий. Кому заповідати Англію? Ось де справжня трагедія для людини раси ...

¹¹ Лат. вислів: “Посередині життя ми перебуваємо у смерті”.

¹² Кант *И. Метафизика нравов // Соч.: В 6 т. — М.: Мысль, 1965. — Т. 4. Ч. 2. — С. 192.*

геніталій. І перші три роки, мовляв, можна спокійно “кататися” (наче авто з автосалону), це вже потім починаються різні “підтікання”, “пробуксовування” і “розбалансування”: майже слясарне мислення.

Священик у понятійній формі визнає великі миті зачаття й народження, благословляє їх, але не має права самому їх пережити. Вічне не повинно бути дотичним до тимчасового.

Аристократія є *чимось*, а духівництво щось *означає*. Замок з його покоями, вежами, стінами і валами говорить про потужно пульсуюче буття, тоді собор зі склепіннями, колонами й хорами — ніщо інше як значення, орнамент. Будь-яке зріле духівництво виробляє свою манеру поведінки і пишну позу, тут кожна риса є орнаментом: вираз обличчя, тембр голосу й спосіб промовляння, одяг і хода. Духівництво немає приватного життя оскільки йому не надається жодного значення. Зріла ж аристократія, навпаки, демонструє досконале й пульсуюче життя. Отже, *аристократ* — це людина як історія, *священик* — людина як природа. Тому історія великого стилю завжди була виразом і наслідком існування аристократичного суспільства, а початкові ступені розвитку культури закономірно вели до народження первісної аристократії.

Монарх сприймається вже як *primus inter pares*¹³. Відтоді доля культури перебуває в руках аристократії. Через кров закладається й закріплюється ритм на майбутнє, який згодом набуває сили традиції. Немає жодного сумніву в тому, що вся історія пізніших епох за її формою, тактом і темпом закладається найпершими поколіннями, причому закладається безпосередньо і стає незворотною. Масштабність її успіхів прямо залежить від сили традиції, закладеної у крові. І скільки б людей із народу (спільноти, позбавленої традиції) не поповнювало б панівної верстви, якщо навіть під кінець, вся панівна верства складається тільки з цих людей, все одно, їх підсвідомо захоплює потужна хвиля традиції, яка за своєю природою — ніщо інше, як ритм давноминулих поколінь, який формує їх духовне й практичне єство, керує їх методами.

Коли ж суспільство досягає ступеня цивілізації, тобто повертається до природи, аристократія відмирає не як стан, що мало б не надто велике значення, а як жива традиція і доленосний ритм замінюється каузальним розумом. Аристократія перетворюється лише на предикат.

Цивілізаційна історія у цьому випадку стає поверховою й позбавленою форм у рамках космічного, залежного від випадкових рішень осіб, без внутрішньої надійності, без спрямованості і без сенсу існування. Із настанням цезаризму історія знову повертається до позаісторичного стану, до примітивних ритмів найдавніших часів, до нескінченної і позбавленої сенсу боротьби лише за матеріальну владу.

З цього випливає, що справжня історія — це не “історія культури” в антиполітичному сенсі, як це стверджують філософи й доктринери будь-якої ранньочивілізаційної доби. О. Шпенглер геніально

¹³ Лат. вислів: “Перший серед рівних”.

зауважив і вловив цю тенденцію. Наприклад, в українській історіографії чітко представлені дві концепції: з одного боку, народницька (культурна) концепція М. Грушевського і державницька (елітарна) В. Липинського — з іншого. *Історія*, у нашому розумінні, — це завжди

*історія раси,
історія війн,
дипломатична історія,
доля потоків існування в образі чоловіка й жінки,
доля роду,
народу,
стану,
держави,*

які то захищаючись, то нападаючи, прагнуть до перемоги у хвилеподібному ритмі великих фактів. Тому *політика в найвищому сенсі цього слова — це життя, а життя — це політика*. Будь-яка людина, бажає вона того чи ні, бере участь у цій боротьбі як суб'єкт або ж як об'єкт: третього тут не дано.

Царство духа — не від світу цього, проте воно передбачає наявність його, так само ж як передумовою неспання завжди є існування. Царство духа можливе тільки у вигляді постійного заперечення дійсності, яка все-таки існує. Раса може обходитись і без мови, проте мовлення завжди є виявом раси, як і все, що відбувається в історії духу. Тільки перевага крові над відчуттями й розумінням доводить, що така історія взагалі існує.

*Усі релігії
усі види мистецтва,
усі філософські течії і наукові школи*

як дієве неспання, з усіма їх напрямками розвитку, зі всією символікою, зі всіма пристрастями є виразом крові, яка протікає через ці форми протягом усіх цих поколінь. Герой може навіть не підозрювати про існування іншого (духовного) світу, проте святий завжди мусять шляхом найсуворішого аскетизму придушувати в собі будь-які порухи життя, щоб залишитись наодинці з духом.

Герой *зневажає смерть*, і тому він *творює історію*,
а святий *зневажає життя*, і тому він *уникає історії*.

Аристократичний рід — це не просто сума титулів, привілеїв і церемоній, а внутрішнє достоїнство, важко завоювати і важко утримати його, проте за нього не шкода віддати життя, тобто все те, чому неможливо навчитися або придбати, наприклад, честь і гідність, їх можна тільки *мати*. Стародавній рід — це не просто ряд предків (адже кожний має своїх предків, а “Y”-хромосома переходить від батька до сина в незмінному вигляді), а такий ряд поколінь, що тривалий час *утримувався на вершині історії* і не тільки випробовував на собі впливи долі, але й самі були долею. Антична аристократія починається від Троянської війни, а не з мікенського періоду, західноєвропейська — з епохи готики, а

не з франків чи готів, англійська — з норманів, а не із саксонів. Тільки від цього моменту починається історія, і символічного значення набувають вже не знаць і герої, а перші аристократи. Через них оформлюється *космічний такт* — усе те, що характеризує

*спрямованість,
час,
ритм,
долю й
прагнення —*

від цокоту копит загнuzданих рисаків і мирного поступу натхненної армії, — до безмовного взаєморозуміння закоханих, до такту шляхетного товариства, що тільки підвладний одному лише почуттю. Все, що ми називаємо у зрілі часи дипломатичним і суспільним тактом, сюди також належить — геній стратега й хватка підприємця, безпомилковий погляд колекціонера антикваріату, і тонке чуття знавця людей, взагалі, все, що збуджує в інших безсилу заздрість — називаємо космічним тактом¹⁴.

Аристократ *живе* у світі як історії і поглиблює її зміст, змінюючи її (історії) образ. Священника (філософа, науковця) *оточує* світ як природа, осмислюючи його, він поглиблює лише картину світу. І те, і те трансформується у велику традицію, проте перше є результатом *виховання або муштри*, друге — *навчання або освіти*. Завжди так було: батьки — виховують, школа — навчає, а не навпаки. У цьому полягає фундаментальна відмінність двох станів, внаслідок чого лише один із них є *дійсним* станом, а інший лише видає себе за стан. Добір, виховання й муштра закладені у крові й передаються від батька до сина. Для освіти потрібна обдарованість, потужне духівництво як громада неспанья — це завжди зібрання поодиноких талантів, які заперечують час та історію.

Кровна рідня і *духовна близькість* —

треба провідчувати всю різницю між цими словами. Через обітницю не брати шлюбу, спадкове духівництво — уже суперечність у своїй суті. “Священик у людині”, його сила має каузальну природу. Священик — це посередник у позачасовому просторі, що проліг між неспаньям мирян і фінальною таємницею, і цим визначається його значення у всіх культурах.

Душа античної людини заперечувала простір і не потребувала посередника, тому стан античних жерців був приречений на зникнення ще біля джерел цієї культури. Фаустівська людина, навпаки, протистоїть нескінченності, і не маючи жодного захисту від гнітючої потуги цього видовища, змушена була розвинути готичне духівництво аж до ідеї папства.

Два погляди на світ, два образи того, як кров пульсує у венах, і як

¹⁴ Див.: Шпенглер О. Закат Європи: Очерки морфології мирової історії. Т. 2. Всемирно-історическіє перспективи. — Мн.: ООО “Попурри”, 1999. — С. 443.

мислення переплетено з повсякденним буттям і діями, призводить до того, що в будь-якій культурі врешті-решт постає дві моралі, кожна з яких згори дивиться на іншу.

Аристократичні звичаї вважають *духовний аскетизм* рабством¹⁵, а той називає їх низькими і світськими. Одна мораль йде від замків, а інша — від монастирів і соборів, тобто одна народжується з цілісного існування всередині потоку історії, а інша — обабіч від нього, із чистого неспання всередині створеної Богом природи. Отже, становий моральний ідеал формує, з одного боку, *ватагу героїв*, а з іншого — *спільноту святих*.

Великою заслугою Ніцше назавжди залишиться те, що він першим зрозумів подвійну сутність будь-якої моралі, але неправильно визначив її як мораль панів і рабів і надто однозначно поставив “християнство” на один бік, проте, у його роздумах чітко простежується інше:

аристократія розрізняє поняття — “чесний” і “підлий”,
духівництво — “добрий” і “злий”

“Чесний” і “підлий” — це *тотемні поняття*, вони визначають не мораль людини, а її єство, людину як сукупність життєвих виявів. “Хороша” — це сильна, хоробра, багата й щаслива людина, тобто належить до шляхетної раси. “Погані” — це продажні, ниці, підлі люди, які не мають ні влади, ні майна, ні щастя, боягузи без роду й племені, усі вони не здатні на вчинок.

“Добрий” і “злий” — це *поняття табу*, вони оцінюють людину з погляду її відчуття й розуміння, тобто несплячого способу мислення і свідомих дій. Порушення любовних звичаїв у расовому розумінні — це підлість, а порушення церковних заповітів любові — зло.

Шляхетні звичаї — результат постійного добору і муштри. Їх засвоєння відбувається через спілкування з людьми певного кола, а не під час читання “хороших” книг. Це такт, який відчувається, а не поняття, яке усвідомлюється. Друга ж мораль — це статут, де чітко виділені причини й наслідки, виражені як переконання. Її можна і навчитися.

Одна мораль історична, вона визнає як реальність відмінності у статусі й привілеях. Честь — це завжди станова честь. Не існує у світі честі відразу всього людства, адже честь — питання крові, а не розсудку. Норми поведінки, звичаї — це не істини, а реальності, вони існують як звичаєвість. Мораль же, навпаки, ніколи не буває реальністю, інакше весь світ став би святим раз і назавжди. Це споконвічна вимога, яка тяжіє над свідомістю людей, відповідно до певної ідеї¹⁶. Тому будь-яка мораль заперечує, а звичаї стверджують. В одному випадку найнижча оцінка —

“безчесний”, а в іншому найвища — “безгрішний”.

¹⁵ Давно відомо, що той, хто невірний, той не може брати участі в лицарському турнірі.

¹⁶ Комуністична мораль цілком відповідає ідеї комунізму як “политическому учению о равенстве состояний, общности владений, и о правах каждого на чужое имущество”. (Див.: Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. Томъ второй. И-О. — Издание книгопродавца-типографа М. О. Вольфа. — СПб; Москва, 1881. — С. 149).

Фундаментальне поняття будь-якої живої норми поведінки — честь. Усе решта — вірність, покірність, хоробрість, лицарство, володіння собою, рішучість — зібрано в ній. Честь — ознака крові, а не розуму. Тут ніколи думати. Втратити честь — означає бути знищеним для життя, часу й історії. Честь стану, сім'ї, чоловіка і жінки, народу і вітчизни, честь селянина, воїна навіть бандита означає, що це життя чогось варте, вона має історичний ранг, виокремленість, знатність.

Честь — це категорія векторного часу,

еріх — позачасового простору.

Будь-яка *знать* — завжди живий символ часу,

духівництво — символ простору,

тому будь-який учинок, продиктований мораллю, за своєю найглибшою суттю є аскетизмом і запереченням існування. Саме тому мораль перебуває поза життям та історичним світом.

Духівництво мікрокосмічне і тварине (*fauna*), аристократія космічна й рослинна (*flora*) — звідси її глибинний зв'язок із землею. Вона сама є рослина, яка сильно закорінена в землю, прив'язана до ґрунту, і тому репрезентує селянство найвищого ступеня розвитку. З цих космічних взаємозв'язків народжується ідея власності, яка цілком чужа мікрокосмосові як такому, що вільно рухається у просторі. Власність — це правдчуття, а не поняття, і воно належить часові, історії і долі, а не просторові і каузальності. Її існування неможливо обґрунтувати, проте вона є¹⁷.

Почуття власності зароджуються уже в рослини і продовжуються у людській історії лише доти, поки вона зберігає рослинні, расові риси.

Рослина завжди володіє ґрунтом, у який вона закорінена. Ґрунт — це її власність¹⁸, вона відчайдушно охороняє свою власність від чужих паростків, від сусідніх рослин, які перевершують її силу, це боротьба проти всієї природи за ґрунт і місце під сонцем. Тому власність у її первісному і споконвічному значенні цього слова — це *власність на землю* або *земельна власність*, і прагнення перетворити усе нажите і придбане у володіння землею (буквально — вкласти в ґрунт), завжди є свідченням людини доброї породи¹⁹. Найжорстокіші битви за влас-

¹⁷ Навпаки, власність можна спростувати, чому немало було прикладів в історії античної, індійської і європейської філософії, але скасувати її неможливо. К. Маркс, наприклад, вважав, щоб спростувати ідею приватної власності достатньо буде ідеї комунізму, але, щоб скасувати приватну власність як таку — потрібний справді комуністичний рух. Сумний досвід комуністичних революцій свідчить, що вони лише міняли форму власності, не торкаючись її суті.

¹⁸ Володіння рухомими речами, наприклад, їжею, знаряддями праці, зброєю, відомі і тваринному царству, з'явившись вони значно пізніше і мають обмежену символічну силу. Проте, гніздо птаха — це рослинна власність.

¹⁹ Наприклад, слово "маєток" починається від рослини яка "має" свій ґрунт і продовжується в історії вищої людини, яка в особі чоловіка — має свою дружину, жінка — має свого чоловіка, родина ж — має свою землю і своє "гніздо", тобто все те, що охоплює поняття маєток.

ність розгорталася не в пізні часи високих культур і не між багатими і бідними — за рухоме майно (кінь, кожух, зброя, коштовності тощо), а там, ще на початку рослинного царства. Справжня трагедія настає тоді, коли селянський рід зганяють зі свого гнізда або, аристократична сім'я через гроші в буквальному сенсі цього слова позбавляється свого коріння²⁰.

Уся подальша боротьба в пізніх містах, як і в будь-якому різновиді комунізмі, йдеться не про переживання, а про поняття власності як суто матеріальний засіб. Заперечення власності ніколи не йде від раси, а, навпаки, є доктринальним протестом святих, філософів та ідеалістів, протестом духовним, міським, безґрунтовним, тобто таким, що заперечує рослинний первень життя. Чернець-пустельник, філософ, науковий соціаліст (Мо-цзи, Зенон, Маркс), заперечують власність на тій же підставі, на якій люди раси її захищають і стверджують. Тут факти та істини протистоять одне одному. “Власність — це крадіж²¹”: тут у найбільш матеріалістичній формі висловлена стародавня думка — “яка ж користь людині, що здобуде увесь світ, але душу свою занепасть?” Священик, заперечуючи власність, відкидає щось небезпечне й чуже, аристократ же — губить себе сам. Від цього моменту розвивається подвійне почуття власності:

власність як влада і власність як здобич.

Історія — це історія війн, а будь-які війни ведуться за володіння землею і лише наприкінці феодальної епохи війни стають великими і мають за мету володіти землею, і людьми²². Це формує високу аристократичну культуру вимуштруваності, і це заперечують священики й філософи.

Із розвитком цих тенденцій боротьба між ними тільки загострюється. Історія цієї боротьби — це і є світова історія.

*Жадоба влади породжує завоювання, політику і право,
жадоба здобичі — торгівлю, економіку й гроші.*

Право — це власність, наділена владою. Право власності — це право для всіх. Гроші — найсильніша зброя завойовника. З їх допомогою він підкорює світ. Для економіки потрібна слабка держава, яка служить їй, політика, навпаки, вимагає включення економічного життя у сферу влади держави. Тут закладена відмінність між

*Адамом Смітом і Карлом Марксом,
капіталізмом і соціалізмом.*

---

²⁰ Власність у цьому випадку менше стосується окремої особи, а більше стосується уже цілих поколінь, що нею володіють. Володіння здійснюється від імені не тільки безпосереднього власника, а й усього роду. Звідси страх перед смертю, коли немає спадкоємця. Власність — це теж символ часу, адже вона так сильно пов'язана з поняттям шлюбу, як репрезентантом рослинного зрощення буття. Люди які прожили довге життя разом, стають дуже подібними одне на одного.

²¹ П. Ж. Прудон у праці “Що таке власність?” (1840) покликався на Д. Дідро.

²² Війни ж XX ст. мають тотальний характер — як і раніше вони ведуться за землею (за життєвий простір, за енергоносії) — тільки вже шляхом повного знищення або переселення решти підкореного народу в інші місця.

Напочатку всіх культур постає військова і купецька знать, згодом — земельна й грошова, і як результат — військове та економічне ведення війн і безперервна боротьба

грошей і *права.*

А по інший бік відбувається вже поглиблене розмежування *духівництва* й *науки.*

Обидві вони спрямовані не на факти, а на істини. Страх смерті — джерело не тільки усіх релігій, а й будь-якої філософії та природознавства. Священній каузальності протистоїть профанна каузальність. До останньої належить вся критика з її духом, методами й цілями. Ученість у всіх культурах існує у формах старого духівництва, що їй передувало, а сама наука постала з духу суперечності й протесту проти духівництва, зберігаючи залежність від його першообразу:

Тео → *теозонія* → *теодицея* → *теологія* → *теорема* → *теорія.*

Антична наука гніздиться в культових общинах орфічного стилю (мілетська школа, пітагорійський союз, лікарські школи в Кратоні, атенські школи-академії, перепатетиків і Стої). В арабському світі священною книгою, священним канонам, наприклад, стали природознавчі праці Птоломея “Альмагест”. Коментар як форма подальшого розвитку думки, вищі монастирські школи (медресе) і об’єднання у братства — усе свідчить, що вони “вишивали” по давно відомій канві. Учений світ Заходу, особливо у протестантських областях, улаштований повністю за образом і подобою католицької церкви. Тут існує розвинута ієрархія, школи зі своїми “папами”, ранги, ступені й сан доктора, консилиуми й таїнство посвяти (докторський ступінь, як посвята святенника).

Мовою науки спочатку була латинь, тепер же кожна наука має свою специфічну мову — мову фізики, або мову права. У середовищі науки утворюються свої секти — “молодогегельянці” або “неокантіанці”, тут існують свої еретики — Шопенгауер і Ніцше, і своє відлучення від науки через “Індекс заборонених книжок”²³. У науці існують свої “вічні” істини, як наприклад, поділ об’єктів права на осіб і речі, догмати щодо енергії й маси, є також ритуал цитування правовірних писань (класиків марксизму-ленінізму) і своєрідне наукове причислення до ліку блажених (академік), свої неусвідомлені обітничі: бідність, цнотливість, аж до академічного целібату, взірцем і вершиною якого є Кант; послухність, аж до віддання себе в жертву поглядам школи; сюди треба додати відчуженість від світу, що веде до зневаги всього суспільного життя і всіх форм світськості: всюди відчувається

брак муштри і *надлишок освіченості.*

У XIX ст. тип священика занепадає, натомість тип західноєвропейського ученого сягає своєї вершини, чернеча келія перетворюється на кабінет ученого. Якщо джерелом природної радості арис-

²³ Папські індекси заборонених книжок уперше з’явилися 1543 р. за Павла III, а перший офіційний індекс був виданий за Павла IV 1559 р. Публікація індексів заборони скасована лише 1848 р.

тократа завжди були: честь, володіння мастком і продовження роду, то ддя ученого найважливішим є: чиста совість ученого, досконале володіння методом і продовження його школи.

Сьогодні ж, в епоху цивілізації, наука стає на шлях служіння техніці (як колись вона служила теології), і зароблянню грошей, а це знак того, що чистий тип ученого занепадає і велика епоха здивувань раціо, живим втіленням якого він був, належить вже минулому.

Природна структура станів складає живий остов будь-якої культури. Вона не створюється жодним рішенням, і жодна постанова не може її скасувати: революції змінюють її лише в тому випадку, якщо вони є формою розвитку, а не результатом окремої волі. Отже,

	<i>знать</i>	і	<i>духівництво</i>
на перших порах проростають на вільній землі у сільській місцевості (міст тоді ще не було) і репрезентують собою чисту символіку існування	<i>й</i>		<i>неспанья,</i>
	<i>часу</i>	і	<i>простору.</i>

Жадоба до *здобичі* та спрага до *роздумів* формує інші два типи, які вже менше наділені символізмом і з'являються тільки в пізні міські часи у вигляді

як протистояння ідей	<i>бізнесу</i>	і	<i>науки,</i>
	<i>долі</i>	й	<i>каузальності.</i>
Саме тут, у сферах бізнесу і науки, постають сили, які відокремлює від станових ідеалів	<i>геройства</i>	і	<i>святості</i>

смертельна ворожнеча, ім'я їм — *гроші*

	<i>й</i>		<i>дух.</i>
Обидві ці сили (гроші й дух) мають стосунок до геройства і святості	<i>душа села</i>	до	<i>душі міста.</i>
Відтоді власність називають			

багатством, а світогляд — *знанням,* усе це постає як вияви

позбавленої святості долі та *профанної каузальності.*

Проте існує також суперечність між знаттю й наукою. Знать, аристократія нічого не доводить і не досліджує, вона просто є. Чиста економіка наштовхується на аскетичну мораль, яка відкидає грошовий інтерес і прагнення до наживи, так само як його зневажає дійсна знать, що живе у своїх дворянських “гніздах”. Врешті-решт

<i>економіка</i>	і	<i>наука</i>
вороже протистоять одна одній і повторюють боротьбу між <i>прибутком</i>	і	<i>пізнанням,</i>
<i>торговельною конторою</i>	і	<i>кабінетом ученого,</i>
<i>підприємницьким</i>	і	<i>доктринерським</i>
лібералізмом, все це є ніщо інше, як старожитні великі протиборства <i>дії</i>	і	<i>споглядання,</i>
<i>замку</i>	і	<i>собору</i> ²⁴ .

²⁴ Це найкраща підстава вважав О. Шпенглер для майбутньої порівняльної морфології соціальної сфери. Див.: Шпенглер О. Закат Європи: Очерки морфології мирової історії. Т. 2. Всемирно-исторические перспективы. — Мн.: ООО “Попурри”, 1999. — С. 454.

Зовсім збоку від дійсного станового поділу стоять *професійні об'єднання* ремісників, чиновників, художників і робітників. Їх викремлення ґрунтується на суто технічних навичках, а не на символіці часу і простору, їхні традиції також обмежуються технікою, а не власними звичаями, поведінкою або мораллю.

Офіцери й судді, які мають дворянське коріння, це — стан, чиновники — професія, так само і вчені, які походять від духівництва, належить до стану, художники це — професія.

Честь і совість завжди пов'язані зі станом, в іншому випадку — із досягнутим результатом, тобто добре або погано виконаною роботою. У перших є щось символічне, хоч і слабо виражено, в останніх — його зовсім нема.

Історія станів є віддзеркаленням метафізичного моменту в найвищих потоках свого існування, потоках, які наділені потужною символікою. Наприклад, у каролінгську епоху і в царській Росії з її “миром”²⁵ були вільні селяни і холопи, які займались землеробством, проте, і в одному, і в іншому випадку *не було* селянства як стану.

Лише перед лицем символічного “життя” двох інших прастанів, селянство само стає станом — годувальним станом у повному сенсі цього слова або кореневою системою великого зростання культури, що глибоко проникає у материнський ґрунт і висмоктує з нього усі соки, спрямовуючи їх “нагору”, туди, де на світлі історії підноситься стовбур і верховіття або аристократії і духівництва.

Селянський стан слугує великому життю і власною кров'ю, яка століттями перетікає із села в міські стани, сприймає їх форми і підтримує їхнє життя.

Аристократія й духівництво даються кожній новій культурі як можливість. Проте форма і сила їхньої самореалізації і долучення в історію залежить від прасимволу, закладеному в основу будь-якої культури. Прасимвол будь-якої культури можна сприймати, але не можна проаналізувати, розклавши його на частини.

Аристократія — натура “рослинна” і бере свій початок від землі як своєї протовласності, із якою вона міцно зростає. Скрізь вона виступає у формі роду і завдяки своєму прагненню до тривалого існування, тобто голосу крові, стає великим символом часу та історії. Характерно, що найвище чиновництво васальної держави, засноване на особистій довірі та складеній присязі, теж шукає свій зв'язок із землею і врешті-решт стає джерелом аристократичних родів.

Фаустівська воля до нескінченного виявляється у *генеалогічному принципі*, як би це дивно не звучало, він належить тільки цій культурі і всі історичні утворення у ній і передусім сама держава, пронизані

---

²⁵ Примітивна сільська община (російською — “мир”) виникла після 1600 р. і була скасована 1861 р., потім її відновив Сталін під виглядом колгоспів. Там земля була “общинною власністю” тут “колективною”, проте в обох випадках селяни насильно були прикріплені до землі, щоб її обробляти і здавати хліб у “засіки батьківщини”.

та сформовані цим принципом. Історична свідомість, що століттями спонукала вивчати долю своєї крові і документально підтверджувати “коли?” і “звідки?”, а також ретельно вписувати свій родовід в історичну канву і вимальовувати родові дерева — усе це є виявом волі до спрямованості в часову далечінь.

Аристократія античного стилю, навпаки, повністю зорієнтована на цю хвилину агнацького роду, а ще — на мітичне родові дерево, де відсутнє найменше історичне чуття, а є лише потреба в чудовому фоні для людини, що нині живе “тут” і “тепер”. Звідси наївність, що не піддається жодному поясненню, з якою окрема людина безпосередньо за своїм дідом-прадідом бачила Тезея й Геракла. Відомі також факти, коли знатні римські родини вдуманих своїх пращурів і вписували їхні імена у стародавні консульські списки. При похованні римських аристократів у жалобній процесії несли воскові маски великих предків, проте важливим була лише їхня кількість і наявність гучних імен, хоч вони не мали жодного генеалогічного зв'язку із сучасністю.

Античний культ душі ніколи не сягав далі ніж за минуле трьох найближчих поколінь. Це найбільша відмінність від культу предків у китайців та єгиптян, який за ідеєю ніколи не закінчується і не дозволяє зникнути роду навіть після фізичної смерті його члена. Вдумайтеся, і дотепер у Китаї живуть прямі нащадки Конфуція і Лао-цзи.

Евклідівському характеру античної протяжності, що не потребував ніякого посередника для спілкування з близькими тілесними богами, відповідає таке становище духівництва, за яким воно від початку зводилося до сукупності міських посад.

У будь-якій культурі служителі культу посідали особливе становище:

- 1) в античності — міська посада;
- 2) у Китаї — на місце спадкоємному духівництву приходять професійні класи жерців;
- 3) для світовідчуття індуса, яке губиться у безмежному Всесвіті, духівництво — це друга знать, що перебуває між народом і розмаїттям його богів;
- 4) священник магічного стилю із втратою духівництвом свого символічного значення, щораз більше перетворюються на ченця й пустельника (самітника), що повністю відповідає відчуттю печери;
- 5) фаустівське духівництво, яке близько 900 р. ще не відіграло помітної ролі, дуже швидко набуває значення посередника між усім людством і макрокосмосом. Духівництво, виучене з історії целібатом, а з часу — *character indelebilis*, набуває свого завершення в ідеї папства — найвищого символу священного динамічного простору. Навіть протестантизм із його ідеєю, що кожний віруючий сам собі священник, не скасовує його, а лише переносить цей символ з однієї особистості на кожного конкретного віруючого.

Суперечність, що існує у будь-якому мікрокосмі між існуван-

ням і неспанням із внутрішньою потребою зіштовхує інтереси обох станів. *Час воліє підкорити собі простір, а простір — час.* Духовна й світська влади — величини настільки різного ґатунку й тенденції, що примирення або хоча б взаєморозуміння між ними видаються чимось немислимим.

У *Китаї*, наприклад, перевага була віддана аристократії заради ідеї Адо;

в *Індії* — духівництву — заради нескінченного простору, що постійно зникає;

магічне світовідчуття — це наочна солідарність правовірних у великому духовному консенсусі, де забезпечується єдність світських і духовних влад у державі;

в *античності* ж, де час був зведений до теперішнього (сучасності), а протяжне — до чуттєвого тіла, стани там не набули особливого значення і не виступали самостійною силою щодо міст-держав, як головних символів античності;

у *Єгипті*, де історія людства потужно проникає у просторову і часову далечінь, боротьба обох станів і їхньої символіки простежується аж до утворення “фелахського” (цивілізаційного) суспільства.

І тільки у *фаустівській культурі* ця боротьба набуває всесвітньо-історичного розмаху. Проте в цій боротьбі виявляється залежність неспання від існування. Розум без крові не обійдеться, а кров без розуму — цілком!

Отже, війна належить світові часу та історії, тоді як у духовній сфері можлива лише боротьба аргументів та дискусія. Церква ж, що веде війну (войовнича церква) переміщується

з царства істини → *у царство фактів,*
із царства Ісуса → *у царство Пілата...*

Якось непомітно на авансцену історії виходить місто зі своєю душею, відокремленою від душі землі. Спочатку душа міста ставить себе на один рівень із душею землі, потім намагається підкорити її і, нарешті, — знищити її. Як тільки виникає явище міського життя, і в мешканців малих селищ пробуджується спільний дух, який сприймає власне життя як щось відмінне від життя за межами міста, починається *магія особистої свободи*, яка притягує у міста нові й нові потоки існування. Виникає пристрасть до поширення міського способу життя. Саме вона, а не матеріальні стимули, стає причиною лихоманного будівництва античних міст.

Творчий ентузіазм міських жителів зтягує нові покоління в орбіту свого життя, яке вперше в людській історії демонструє *ідею свободи*. Вона має не політичне і, тим паче, не абстрактне походження, а виражає той факт, що в середині міських стін закінчується рослинний зв'язок із землею. Ідея свободи завжди має заперечний характер: вона кладе край, вона звільнює, вона захищає тощо, адже вільним можна бути тільки від чогось.

Місто стає виразником цієї свободи. Міський дух — це розуміння, яке зробилося вільним, а всі пізніші духовні, соціальні та національні рухи, що виборюють свободу, беруть свій початок від цього первісного факту *свободи від землі*. Проте “місто” старше за поняття “буржуа”. Спочатку місто притягує до себе професійні групи, які перебувають поза символічним становим порядком і набувають тут форми цехів і гільдій. Дрібна аристократія переносить у міста свої “замки”, а духівництво — свої монастирі, не міняючи, утім, своєї сутності. Нове міське життя дуже поволі торує собі дорогу.

Буржуазія постає лише з принципової суперечки між містом і селом, що змушує “знатні роди і цехи” відчутти власну єдність і перед лицем дворян феодальної держави, а також перед лицем феодальної за своєю суттю церкви. Поняття *третього стану* (*tiers*) визнається тільки цією суперечністю, а не внутрішнім змістом. Цей стан немає власної моралі й символики, тому що шляхетне міське товариство уподібнюється дворянству, а міські святоші — ранньому духівництву. Уже одна тільки думка про те, що життя повинно слугувати не практичній меті, а передусім — вираженню символіки часу і простору і, отже, набувати найвищого сенсу, сіє сумнів у міських головах.

Сфера застосування міського розуму — уся політична література пізнього періоду, де робиться спроба застосувати нову класифікацію міських станів, яка напочатку є лише теорією, але завдяки всесилью раціоналізму врешті оволодіває масами і стає практикою — *кривавою практикою революції*. Дворянство і духівництво наполегливо подані в цій літературі як привілейовані стани, чим лише підкреслено, що їхні права вже давно застаріли і втратили сенс перед лицем вічного права розуму й природи. Економіка й наука як духовні опори підкріплюють третій стан, центром осідку якого тепер стає столиця — найважливіше поняття пізнього часу.

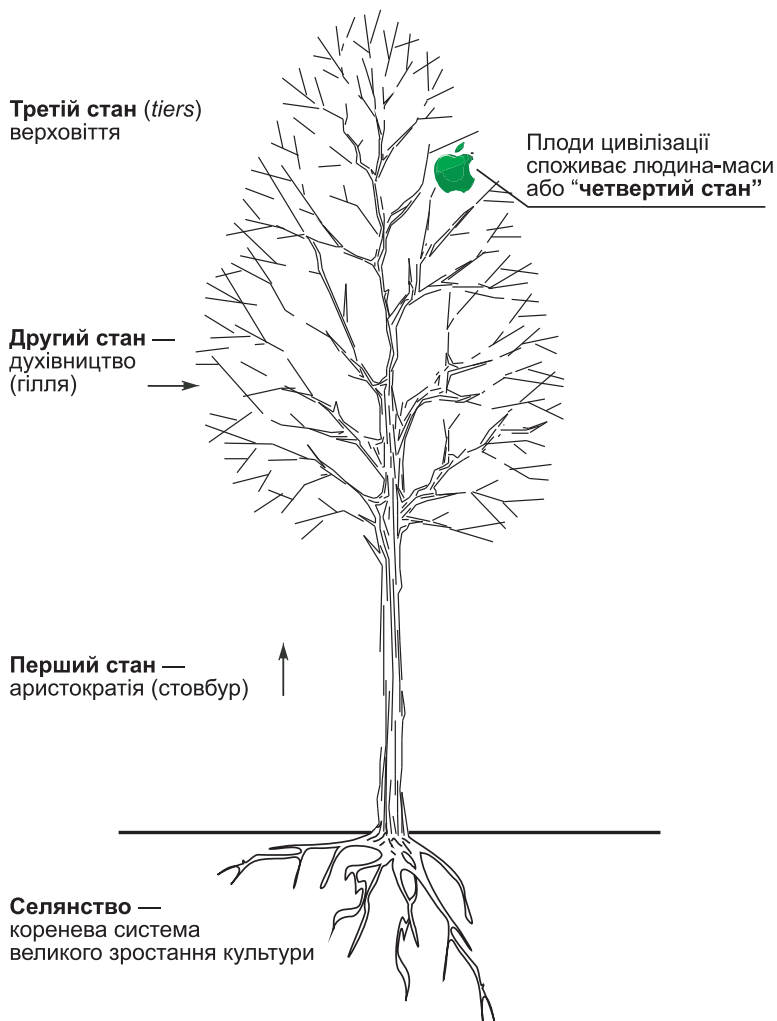
Союз ремісників, чиновників і робітників відчуває себе як партія, усі вони є частинами третього стану. Тут існують і свої суперечності, але вони відступають на задній план, як тільки починається боротьба за *свободу*, тобто за незалежність міста від землі. Відтепер економічна свобода — це свобода заробляти гроші, наука вільна у своїй критиці, тут вирішальне значення мають друковане (преса) і усне слово (демократія), а гроші не упускають можливості отримати з цього добрий зиск (плаутократія). Отже, перемогу святкують не ідеї, а капітал. Проте це лише давня суперечність між

фактами та *істинами*
тільки в умовах міського життя. Спадкоємному дворянству місто протиставляє нові поняття:

грошової (бізнесової) і *“духовної еліти”*.

Перша, зазвичай, не галаслива (гроші полюбляють тишу), зате вона є переконливим фактом. Друга ж — це тільки істина і нічого

більше. Тоді як аристократизм завжди пов'язаний з расою, традицією, хорошими манерами і природним прагненням мати постійний зв'язок з ґрунтом через придбання землі.

Прасимвол (душа) пронизує і обіймає усе дерево культури — корінь і сік, її стовбур і гілля, верховіття й плоди цивілізації

Рис. 17.1

Після пізнього часу в будь-якій культурі добігає до кінця історія соціальних станів. Прагнення до вільного (позбавленого коріння)

життя, здобуває перемогу над великими культурними символами, яких міське населення вже не розуміє і не терпить. Людство тепер цілковито потрапляє під владу міста. З грошового обігу зникає поняття *вічних цінностей*, які раніше були пов'язані тільки із землею, а з наукової критики — останні залишки поваги до давніх ідеалів. Перемога над цими символами призводить до часткового звільнення й селянства: зникає кріпацтво, проте селянин потрапляє під владу грошей, які перетворили землю на ходовий товар.

Плебс — це визнана в законодавчому порядку *едність tiers*, яку тепер репрезентують трибуни, наділені власним імунітетом. Утім плебс як третій стан, як залишок може бути оцінений лише негативно: до нього належали всі, хто не належав до спадкоємної аристократії і не посідав найвищих посад у духовній ієрархії. Картина завжди виходить дуже строкатою, адже лише протест утримує третій стан (*tiers* 1789) разом. Туди входили торговці, ремісники, аптекарі, наймані робітники, писарі тощо. Характерно, що поза політикою, у суспільному плані плебс, на відміну від аристократії й духівництва, взагалі не існує і відразу розпадається на професійні групи зі своїми специфічними інтересами. Плебс — це *partia*, яка виборює свободу в міському розумінні. Подібно до того, як плебс полісів²⁶ перетворився на “римський народ” — *Populus Romanus*, та *tiers* 1789 р. у Франції проголосив себе нацією.

Отже, аристократія була станом у повному значенні цього слова, тобто репрезентантом історії й расою найвищого ґатунку. На протиположну їй існувало духівництво, яке символізувало інший бік життя, і постійно говорило “ні” там, де аристократія казала “так”.

“Третій стан” не мав внутрішньої єдності й не був у повному значенні станом. Його об'єднував лише протест проти первісних станів і символічних форм життя взагалі. І все ж таки він має власне значення, протиставляючи

<i>міське життя</i>		<i>сільському,</i>
само виступає станом у вигляді		
<i>свободи</i>	на протиположну	<i>залежності.</i>

“Третій стан” завжди має свої межі й належить до культури, об'єднуючи усіх людей під іменем

народ
populus,
demos,

куди як елементи входили

<i>аристократи</i>	<i>і</i>	<i>священники,</i>
<i>гроші</i>	<i>й</i>	<i>дух,</i>
<i>самостійні ремісники</i>	<i>і</i>	<i>наймані робітники.</i>

З поняття “третього стану” виткана вся цивілізація, що згодом

²⁶ У середині міст-держав (полісів) плебс можна уявити як сукупність селян і городян як протестного електорату.

знищить його, замінюючи поняттям “*четвертого стану*” — маси, яка принципово відкидає культуру з її органічними формами. Це щось таке, що абсолютно позбавлене форми, маса з великою ненавистю переслідує будь-яку форму, усі рангові відмінності, будь-яку власність і упорядковане знання. Маса — *це нові кочівники світових столиць*, у їхніх очах людина є чимось аморфним, абсолютно відірваним від своїх джерел. Маса не визнає свого минулого і не володіє майбутнім.

Отже, четвертий стан є виразом історії, яка сама вже переходить у позаісторичне існування. Маса — це кінець, радикальне ніщо.

Тема 18. Держава й історія

Поняття нації. Пранароди → історія високих культур → “фелахи”. Що таке народ “у формі”? Res publica і res privata. “Бік меча” і “лінія веретена”. Конституція або право запроваджувати закони від імені всіх. Державний суверенітет і уряд, який добре працює. Політична меншість як репрезентант нації. “Влада” і “здобич”. Династичний принцип. Перемога держави над станом, або перемога ідеї держави над феодалом. Відокремлення влади держави від влади церкви. Кабінетна політика і високе мистецтво. Позастанове населення (“народ”) і епоха буржуазних революцій. Негативний характер міської “свободи” і руйнівна сила маси. Раціоналізм і громадська думка: гасла Просвітництва міцно пов’язали свободу й деспотію. Зв’язок демократії й плутократії або уміння застосовувати гроші в політиці. Лібералізм: вільний дух і вільні гроші. Бонапартизм і цезаризм: революційні війни і їх служниця — техніка. Біологічні періоди → історичні епохи → біологічні періоди.

Світ як історія, з яким ми нерозривно пов’язані своїм життям, складається із космічних потоків, які називаються дійсністю, справжнім життям, або потоками існування у тілесній формі. Усе, що має ознаки спрямованості, можна сприймати

як рухоме і те, що рухається.

Перше називається родом, племенем, станом, народом, друге —

історією, проте, одне неможливе без іншого. Якщо є історія, то це історія чогось. Якщо йдеться про історію великих культур, рухомим об'єктом тут є нація. Стан або латинське *status*, в якому вона існує, називається державою¹. Отже, держава — це *нерухома історія* (держава в цьому випадку мислиться зупиненою або застиглою), тоді як історія — це *рухома держава*, і тут вона мислиться плинною (мінливою) і рухливою. Реальна держава — це завжди фізіогномічний образ одиниці історичного існування. Тільки придумана теоретиками держава представляє собою систему як, наприклад, у Платона.

Рух має форму, а рухоме перебуває “у формі”. Саме спортивна термінологія якнайкраще передає суть справи. Це справедливо стосується і рисаків на перегонах або борців на килимі, і армій чи народів.

Будь-яка справжня конституція, що розглядається сама собою і викладена на папері, неповна. Перевага завжди на боці неписаного, того, що важко передати словами, того, що сприймається почуттями. Теоретики ніяк не можуть збагнути, що опис держави або вивчення конституції ніколи не відтворюють навіть і тіні того, що лежить в основі живої реальності. Відтак реальна одиниця існування постає перед історією у спотвореному вигляді, коли ми намагаємося описати її рух або направду захочемо підпорядкувати рух держави писаній конституції.

Окремий рід — найменша, а народ — найбільша одиниця у потоці історії. Пранароди здійснюють лише такий рух, який ще не можна назвати історичним: він може бути повільним або бурхливим, проте його органічний струмінь ще не має глибинного значення. І навпаки “фелаські” народи є вже позаісторичними об'єктами руху, адже поштовх тут завжди приходить ззовні. Між пранародами і “фелаксами” нуртує історія високих культур. Отже, народ, який за своїм стилем належить до однієї культури і зв'язок цей усвідомлюється — є історичним народом і називається нацією. Уже одним цим словом він відрізняється від утворень, що були до і після нього:

пранароди → *історія високих культур* → “*фелакси*”.

Доти, доки нація живе і бореться, її держава не просто об'єкт руху, а передусім, ідея або місія, яку вона покликана зреалізувати. Держава як така у найпростішому вигляді настільки ж стара, як і саме життя, що вільно рухається у просторі. Проте держави високого стилю виникають тільки з появою первісних станів:

аристократії і *духівництва*.

Вони народжуються разом із культурою і гинуть разом із нею, їх долі збігаються. Культура — це існування націй у формі держав:

ми + *ідея* = *нація*
(почуття) (розуміння) (культура).

¹ Зауважимо, що поняття “держава” виникло в європейських мовах у XVI ст. Наприклад, *state* (англ.), *etat* (франц.), *stato* (італ.), *estado* (іспан.), у німецькій мові наприкінці XVII ст. *Stadt* (нім.): усі вони походять з латинського *status* не безпосередньо, а через середньовічне його значення “верства”, “стан”.

Лише історичні народи виявляють себе як нації. Тиберій був останнім правителем, який намагався історично повести римську націю вперед, тоді як Марк Аврелій лише захищав римське населення, для котрого, зрозуміло, і далі відбувалися події, проте історії там більше вже не було. Отже,

народ “у формі”	—	це держава,
рід “у формі”	—	це сім'я,
сім'я “у формі”	—	це прогресивне відтворення ² .

Тут простежується відмінність між:

політичною історією	і	космічною історією,
суспільним життям	і	приватним життям,
<i>res publica</i>	і	<i>res privata</i> .

Жінка є втіленням всесвітньої історії. Через зачаття й народження вона пікається про довговічність крові. Мати, що притискає до грудей своє дитя — найвеличніший символ космічного життя. З цього погляду життя чоловіка й жінки “у формі” називається *шлюбом*. Проте чоловік творить історію, яка є боротьбою за збереження й підтримку одного й іншого життя. До материнської турботи додається батьківська, і озброєний чоловік — це вже інший величний символ волі до тривалості, до історичної тяглості. Народ “у формі” — це первісно воїнство, із глибоким внутрішнім почуттям, спільнота, що здатна володіти зброєю. Тому держава завжди була чоловічою справою, а саме — турботою про збереження життя цілого, і про душевне самозбереження також, яке треба назвати честю й повагою до себе.

Якби все життя було одним рівномірним потоком існування (розмноження), то ми не знали б таких слів, як народ, держава, війна, політика, конституція тощо. Вічне розмаїття життя найбільше загострюється у культурах і постає як історична даність з усіма її наслідками. Якщо рослинне життя існує лише стосовно тваринного, то кожен соціальний стан зумовлює інший. Так само і народ стає реальністю тільки стосовно інших народів, і ця реальність існує через природні та нездоланні суперечності, у формах нападу і захисту, ворожнечі й війни. Війна — творець всього великого³. Усе найзначніше в потоці життя виникло як наслідок перемог і поразок.

Тільки народ, який перебуває “у формі”, творить історію. Він переживає і внутрішню історію, завдяки чому досягає такого стану, коли в нього пробуджуються творчі сили, і зовнішню, яка власне полягає у творенні самої історії. Саме тому народи у формі держав — це ніщо інше як ті сили, які визначають хід історичних подій.

Res publica — суспільне життя, його ще називають “бік меча” — у

² Сім'ю з однією дитиною не можна вважати “у формі” (причин депопуляції може бути безліч), навіть коли двоє дітей — це лише просте відтворення, прогресивне починається з трьох і більше дітей. Тоді сім'я “у формі”. У цьому слід вбачати суть національного відродження, усе решта “шароварщина” і балаканина про національні пріоритети.

³ “Війна — батько і цар усіх речей: з одних вона робить богів, з інших — людей, одних робить вільними, інших — рабами”, — казав Геракліт.

дійсності непомітне. Чужинець бачить тільки людей, але не їхні внутрішні взаємозв'язки. Вони глибоко закорінені в потоках існування. Їх можна швидше відчутти, аніж зрозуміти. Із ритму й плину життя спонтанно виникає звичай і лише згодом він проникає у свідомість, тоді як право навмисно накидається згори і є обов'язком.

Право — це лише бажана форма існування, незалежно від того, чи постало воно під впливом почуттів та устремлінь (неписане, звичаєве, тобто *equity*⁴) або на підставі роздумів і зведення у систему (закон). Отже, існує два види права, які вороже протистоять одне одному:

а) право батьків, традиції, гарантоване, успадковане, органічне, вистраждане й випробуване право, воно священне, адже існує споконвіку, народжене з досвіду крові й тому завжди гарантує успіх;

б) надумане, у вигляді проекту розумного, природного загального людського права і тому близького до математики, нехай і не зовсім дієвого, зате “справедливого”. Вже тут простежується протилежність

сільського і *міського життя,*
життєвого досвіду й *досвіду книжного,*

набутого через освіту, що дозріває до тієї висоти революційної жорстокості, коли людина сама привласнює собі те право, яке їй не належить, і розбиває вщент усе те, чого не бажає уступати.

Право, встановлене громадою, означає обов'язок для кожного, хто до неї належить, проте зовсім не є аргументом сили певної людини. Питання про те, хто запроваджує право і для кого воно запроваджується, — це швидше питання долі.

Держава в історичній дійсності є найвищим суб'єктом права. Вона має і внутрішнє, і зовнішнє право. До першого належить цивільне право, до іншого — мирний договір. У будь-якому випадку — це право і сильного, і слабого. Володіння правом — це виявлення сили, адже право завжди є виявом влади. Цей історичний факт підтверджується у будь-який момент, проте він не визнається у царстві істини, яке не від світу цього. У розумінні права знову зіткнулися:

існування й *неспання,*
доля й *причиновість,*
расова мораль і *мораль священників*
(“честі” й “нищості”) (“добра” і “зла”),
ті, хто дає право і *ті, хто сприймає право.*

Отже, абстрактний ідеал справедливості живе в головах і творіннях тих людей, чий дух шляхетний і сильний, а кров заслабка. Це поняття всіх релігій, усіх філософій, проте світ фактів історії визнає тільки *успіх*, який перетворює право сильного на право для всіх. Світ фактів без жалю розтоптує ідеали.

Революція своєю владою скасовує силу законів. Вони залишаються істинними, але перестають діяти. Тоді як міжнародне право або мирні угоди за своєю суттю ніколи не претендують на істину, діють

⁴ Equity — справедливість (англ.).

далі, навіть не роблячи спроби створити видимість справедливості. Для них достатньо того, що вони діють. Через них промовляє саме життя, у якому немає місця каузальній і моральній логіці.

Уся феодальна епоха наповнена боротьбою між феодалом і васалами “за права мати право”. В античності майже скрізь ця боротьба закінчується безумовною перемогою першого стану, який відбирає у царської влади законодавство і робить його об’єктом свого регулювання, приклади архонтів в Атенах або ефорів у Спарті — тому доказ. В Англії 1215 р. норманські барони і найвище духівництво нав’язали королеві Велику хартію (*Magna Charta*) наслідком чого є фактичний суверенітет парламенту. У пізній античний період, коли вже остаточно сформувалась влада міста й грошей, право аристократії (Конституція Дракона або патриціанське право XII таблиць) дуже швидко були витіснені правом третього стану — законами Солона і трибунів, що теж були становим правом. Уся західноєвропейська історія від ранньоготичної епохи сповнена боротьбою навколо пріоритетності світського чи канонічного права і навіть щодо питання навколо громадянського шлюбу, більше, сьогодні додалось питання, чи повинна церква освячувати гомосексуальні (одностатеві) шлюби.

Боротьба за встановлення конституцій, яка почалась від кінця XVIII ст., означала, що третій стан, який “був нічим, але міг стати всім” одержав право запроваджувати закони від імені всіх. Право стало буржуазним так само, як воно було дворянським за часів готики. Право як вияв сили, відверто сповідується у міждержавних стосунках, особливо в так званих мирних угодах, про які Мірабо сказав, що це право сильного, дотримання якого покладено на слабкого.

Отже, якщо політика — це продовження війни іншими засобами, то “право мати право” — військова здобич партії-переможців.

Із цього випливає, що на вершинах історії боротьба переважно точиться між двома великими життєвими формами:

державою і *станом*.

Ці потоки існування потужної внутрішньої форми володіють небаякою символічною силою і завжди сповнені рішучості поширити свою долю на все людство. Саме тут полягає сенс суперечності між

політичним і *соціальним*

спрямуваннями історії. Політичні та соціальні ідеї виокремлюються лише на початку великої культури, передусім в образі феодальної держави, коли монарх і нація репрезентують політичний бік життя, а сеньйори й васали — соціальний. Однак і ранні соціальні сили —

аристократія і *духівництво*,

і пізні — *гроші* й *дух*,

а також дозріваюча колосальна сила професійних груп міських ремісників, чиновників і робітників, прагнуть підпорядкувати ідею держави ідеалу свого стану, або точніше — своїм становим інтересам. Так зароджується боротьба за межі й претензії, результатом якої є

повне підкорення одного стану іншому. При цьому життєздатність держави визначається не її внутрішньою структурою чи наявністю політичних свобод у громадян, а рамками реального світу держав, що її оточує. Помилка ідеологів у тому, що вони основну увагу звертають лише на внутрішню будову держави і зовсім ігнорують її зовнішнє становище, від чого насправді повністю залежить свобода вибору внутрішніх форм.

Отже, саме держава є тією формою, яка визначає її зовнішнє становище, так що історичні стосунки між народами завжди мають політичну, а не соціальну природу.

У зовнішній боротьбі держава шукає союзників серед інших держав, у внутрішній боротьбі вона постійно змушена шукати компромісу з іншими станами. Наприклад, Французька революція стала неминучою у той момент, коли *tiers*, (дух і гроші) кинули напризволяще королівську владу, яка їх раніше підтримувала й перейшли на бік перших двох станів. Треба мати тонке відчуття, щоб відрізнити

<i>історію держав</i>	від	<i>історії класів,</i>
<i>політичну історію</i>	від	<i>соціальної історії</i>
<i>(горизонтальну)</i>		<i>(вертикальної),</i>
<i>війну</i>	від	<i>революції.</i>

Проте великою помилкою сучасних доктринерів є бажання видати дух внутрішньої історії за історію взагалі. Всесвітня історія — це історія держав і назавжди залишиться такою. Внутрішня організація нації завжди й усюди має тільки одну мету: бути “у формі” для зовнішньої боротьби, незалежно від того, який характер вона має —

військовий,
дипломатичний або ж
економічний.

Той, хто розглядає внутрішній устрій (наприклад, демократію чи монархію) як самоціль або ідеал, нищить своїми діями тіло нації. Сьогодні нам потрібна така організація (внутрішня конституція), за якої тіло нації завжди перебуватиме “у формі”. Отже, держава і перший стан як життєві форми дуже близькі між собою не тільки

за символікою часу,
за спільним ставленням до раси,
до фактів зміни поколінь,
до родинного життя,

а й до первісних імпульсів усього селянства, на які спираються кожна держава й аристократія. Причому це опертя будується не на ставленні до землі, до родинного гнізда, спадщини або вітчизни, а насамперед на практиці фактів історичного світу, на органічній єдності такту і устремління, на дипломатії, на знанні людей, на мистецтві накидати і поширювати свою владу, тобто на тій волі, яка споконвіку продукувала на світ із озброєної спільноти людей аристократію й народ, а в підсумку воно будується на поняттях честі й мужності. До останніх днів своїх сильною

буде та держава, у якій знать або традиція, яку вона створила, цілковито поставлені на службу загальній справі, як це було у

<i>Спарти</i>	на противагу	<i>Атенам,</i>
або у <i>Римі,</i>	на противагу	<i>Картагенам.</i>

Різниця полягає у тому, що замкнена у станових рамках аристократія, як і будь-який стан, сприймає решту нації тільки крізь призму самої себе і тільки так хоче реалізувати свою владу. Держава згідно зі своєю ідеєю турбується про всіх, і про аристократію також. Проте справжня і стародавня аристократія ототожнює себе з державою і турбується про всіх як про свою власність. Це стосується її найважливішого і глибше за всіх усвідомленого обов'язку. Вона навіть відчуває якийсь вроджений привілей на виконання цього обов'язку, а службу в армії і органах управління вважає своїм справжнім покликанням.

Зовсім по-іншому виглядає відмінність державницької ідеї від ідеї решти соціальних станів, які за своєю внутрішньою суттю далекі від держави і створюють власний державний ідеал не з духу фактичної історії та її політичних сил, і тому цей ідеал вони означають як “соціальний” або “сталого розвитку”. Річ у тому, що від початку державі як історичному факту протиставляється церковна громада, яка покликана втілювати у життя релігійні ідеали, пізніше до них додається ще економічний ідеал вільних ринкових відносин та утопічний ідеал комуністичних мрійників. Утім в історичній реальності нема місця ідеалам. Тут є тільки факти і жодних істин. Нема ніяких причин, ніякої справедливості, ніяких компромісів, ніякої кінцевої мети, є тільки факти, і той, хто цього не розуміє, нехай краще пише книжки про політику, але не робить таким чином політики⁵. У реальному світі немає держав, побудованих на ідеалах, є тільки держави, що органічно проростають як живі народи “у формі”. І тут можливі два шляхи розвитку держави:

а) імпульсивний, що завжди розвивається талантом державного діяча в тому напрямі, який визначається кров'ю й ритмом існування; б) або ідеалістами в напрямі їхніх переконань, тобто в нікуди.

Для реальних держав доленосним є питання не про ідеальні завдання й структуру, а про внутрішній авторитет, що тривалий час підтримується не матеріальними засобами, а довірою навіть супротивників щодо їхньої здатності до здійснення власних намірів. Найважливіша проблема:

- це не розроблення конституцій, а організація уряду, який ефективно працює;

- не розподіл політичних прав чи “портфелів” згідно з “регламентованими” принципами, а робочий ритм цілого, який сам затягує в свою сферу даровитих особистостей;

---

⁵ Див.: Шпенглер О. Закат Європи: Очерки морфологии мировой истории. Т. 2. Всемирно-исторические перспективы. — Мн.: ООО “Полурри”, 1999. — С. 386.

- не далека від світу мораль (на кшталт “хлопці, живімо дружно”), а стабільність, надійність і впевненість політичного керівництва.

Державний суверенітет — це життєвий символ найвищого порядку. Він розділяє

суб'єкти і об'єкти

політичних подій, не тільки у внутрішній, а й у зовнішній історії, що набагато важливіше. Що сильніше розвинута природна форма держави, або державність, основу якої творять расові властивості нації: коли “буква” написаної конституції важить менше порівняно з духом живої “конституції”, і то надійніше вона поведеться за непередбачуваних обставин. У будь-якому разі, державі доводиться поклатися на політичний інстинкт меншості, яка репрезентує решту нації в історичній боротьбі.

Існують держави певного стану, тобто держави, де править один-єдиний стан. Не слід плутати їх зі становими державами, у яких громадянство визначається належністю індивідуума до того чи того стану. Тут йдеться про універсальний історичний досвід, про те, що політичне керівництво постійно здійснює один соціальний стан, незалежно від того, чи відбувається це згідно з конституцією чи ні. Всесвітньо-історичну тенденцію держави завжди репрезентує меншість, всередині якої існує знову-таки замкнута меншість (мовою Оруела це називається “внутрішня партія” або ельцинівська “Сім'я”, або ж так звані “питерские” чи “любі друзі”), така меншість здійснює фактичне керівництво з уваги на свої здатності, здебільшого порушуючи дух конституції. Отже, якщо не зважати на революційні та “бонапартистські” періоди, завдяки історичній традиції влада завжди сконцентрована в руках меншості в межах одного стану, найчастіше — аристократії, незалежно чи це римська знать періоду Пунічних війн, чи російське “служивое дворянство”. Так організовані реальні держави на відміну від тих, які створені на папері або у головах учених мужів. Не існує жодної найкращої, істинно справедливої держави, яка була б придумана, а потім утілена в дійсність. Кожна історична держава унікальна, вона щосекунди непомітно змінюється, навіть тоді, коли суворо дотримується писаної конституції.

Історія держави — це фізіогноміка, а не систематика. Вона покликана показати не те, як “людство” поступово рухається вперед до завоювання своїх споконвічних прав, до свободи і рівності, до розбудови наймудрішої і найсправедливішої соціальної організації, а описувати реальні політичні єдності у світі фактів, як вони розквітають, дозрівають і в'януть, що й називається реальним життям, коли воно перебуває “у формі”.

Історія великого стилю починається у кожній культурі з виникнення феодальної держави, яка поки що не є державою у майбутньому сенсі цього слова, а, радше, спробою організації життя в інтересах одного стану. Тому найшляхетніший витвір землі — раса в найвеличнійшому сенсі цього слова — вибудовує тут свою ієрархію

від простого лицарства до *primus inter pares* — сеньйорів серед пєрив, або перший серед ривних. Цей процес відбувається одночасно із спорудженням храмів і пїрамїд, коли до рангу символу пїдноситься, з одного боку,

камїнь, а з їншого — кров,
значення й буття.

Основна ідея феодалїзму, що пронїзує всі ранні перїоди, полягає в переходї від примїтивних, суто практичних і фактичних вїдносин володаря і пїдлеглих, незалежно вїд того, чи вони його обрали, чи вїн їх сам пїдкорив, до приватно-правових і саме тому глибоко символїчних вїдносин

сюзерена і васала.

Такї вїдносини будуються вже на аристократичній моралї, честї та вїрностї роду, що породжує найгострїші конфлїкти мїж потребою служїння сюзеренові та своєму родовї.

“Держава” їснує тут у межах васального союзу і розширює свою територїю через утягнення до нього нових васалів. Уже пїсля 1000 року в Європї поширився основний життєвий принцип: “немає землї без володаря”. Саме тут простежується класичний зв’язок понять

“влади” і “здобичї”.

Коли 1066 р. норманське лицарство пїд проводом герцога Вїльгельма завоювало Англїю, вся її земля стала власнїстю короля. Ось вона непїдробна радїсть вїкінга — “володїння” чимось і саме тому найперша турбота Одиссея, який повернувся додому, була — перелїчити свої скарби.

Почуття власностї, усвїдомлене як здобич, несподївано в головах розумних загарбникїв привело до створення розвинутої бухгалтерїї й чиновництва. Конторські службовцї одержали назву клеркїв (*clerici*), тобто писарїв. Помїтне зростання чиновництва завжди було виявом турботи й пропорцїйностї розвитку *династичного принципу*.

Нїчого подїбного античний свїт не знав. Наприклад, до своїх останнїх днїв антична економїка і фїнанси дотримувалися принципу *автаркїї*⁶ навїть у цїй сферї, і як це далеко вїд захїдних “акул фїнансового бїзнесу”, якї нїколи не сплять. Уже вїкінги в ранній захїдно-європейській культурї були прямою протилежнїстю їм. У своїх норманських державах вони заклали основи фаустівського грошообїгу, який поширився сьогоднї по всьому свїтї. Тут беруть свій початок фїнансово-технїчні методи і термїни, такї як скарбниця (*Exchequer*), “рахунок” (*conto*), “контроль”, “квитанцїя”, “чек” (слово *check* первїсно означало лише “клїтину” розграфленого столу, за яким здїйснювали потрібнї фїнансовї операцїї).

Проте розквіт феодальної системи несе в собі і причини її занепаду. Усерединї потужних первїсних станїв зароджуються майбутнї нацїї і, вїдтак, *їдея держави у власному її розумїннї*. У суперечностї

⁶ Автаркїя (вїд грец. — безтурботнїсть), самовдоволення чинним станом.

між аристократією й духівництвом, між короною й її васалами час до часу несподівано вклинюються *міжнаціональні конфлікти* (англо-французькі, німецько-французькі тощо). Проте феодальній державі поняття нації ще не відоме. 1215 р. — Велика хартія перебирає фактичну владу від короля і передає її парламенту васалів, де у верхній палаті засідала найвища аристократія й духівництво, а у нижній — дрібнопомісне безземельне дворянство, яке стало фактичним носієм національного розвитку.

Найбільш грандіозним виявом ідеї феодалізму, не тільки в західноєвропейській культурі, але й у всіх культурах загалом — є боротьба між

<i>монархічною владою</i>	і	<i>папством,</i>
<i>замком</i>	і	<i>собором,</i>
<i>кров'ю</i>	і	<i>духом,</i>

боротьба, що мала на меті — перетворити весь світ на великий феодальний мегасоюз. І дотепер було помічено лише чотири задуми щодо реалізації *ідеї одного світового правителя*, чия влада поширювалась би на весь історичний світ, чия доля — це доля всього людства:

перший раз — в уявленні про фараона епохи великих будівничих пірамід, з його культом бога Гора;

другий раз — у величній китайській уяві про серединного правителя⁷ і його Піднебесну державу як тянь-ся (буквально — “все, що лежить під Небом”);

третій раз — в ідеї єдиного світового правителя зароджується у ранньоготичну епоху, коли 962 р. Оттон Великий під впливом глибокого містичного почуття, що переживалось тоді в усьому світі, і прагнення до історичної та просторової нескінченності, прийняв ідею Священної Римської імперії германської нації. А ще раніше папа Микола I (860) мріяв у душі Святого Августина про папський “Град Божий”, що стоїть над усіма князями цього світу⁸;

четвертий раз — в уяві Сталіна зародилась така ж думка, щоби використати Гітлера як “криголама” прогнилої ліберальної демократії Заходу, а самому стати “визволителем” не тільки Європи, а й усього світу.

Отже, настає період, коли феодалізм вже перебуває у стані занепаду, а держава, яка щойно народжувалась, ще не вбралася в силу,

---

⁷ Ось характерні висловлювання тієї доби: “Для володаря Середньої імперії не існує зарубіжних країн”. Як це перегукується з анекдотом радянської доби. На запитання до вірменського радіо: “З якими країнами межує Радянський Союз”, — вірменське радіо відповідає: “Радянський Союз — велика держава, з якими країнами хоче — з тими й межує”. Або “небо само не говорить, воно проголошує свої думки через одну людину”, чи “її помилки впливають на весь космос і викликають потрясіння у природі”. Натомість для античної та індійської ідеї держави ця містична універсальна риса абсолютно чужа.

⁸ Ідея про те, що над Папою повинен стояти якийсь вселенський собор, має не релігійне походження, а впливає з феодальних принципів. Проте феодальна ідея на той час вже давно поступилася місцем ідеї держави.

й нація ще не була “у форми”. Це час жахливої кризи, яка повсюди виявляється як міжцарювання⁹, що остаточно стверджує перемогу

держави над станом,
й відповідно —
ідеї держави над феодалом

(особистою залежністю). В основі феодалізму лежало глибинне почуття, що все в світі існує заради “життя”, яке має сенс. Тоді історія вичерпувалась долею шляхетної крові. Тепер же на перший план виходить відчуття: існує щось невлотиме, що стоїть вище за аристократію разом з усім решта — станом, професією, — і це — *ідея*.

Якщо раніше всі події сприймалися з позиції приватного права, то тепер домінує державно-правова ідея. Нехай перехід від феодалного союзу до станової держави несе з собою ще дуже малі зміни, проте вже тоді з'являється інше відчуття і свідомість того, що життя дається не для того, щоб його просто прожити, а має в собі певне завдання.

Першопочатково державна ідея пов'язана з поняттям одноосібного правління, ця очевидність бере свій початок ще у тваринному царстві. Будь-яка одухотворена маса, наділена почуттями, але вона сліпа. Тільки у критичний момент перед лицем небезпеки під керівництвом лідера маса вбирається в силу і набуває “форми”.

З цим космічним фактом пов'язана найзаповітніша мрія будь-якого спрямованого життя — прагнення до *спадкоємної влади*. Воно є характерною ознакою тільки сильної раси, адже через прагнення вождя ствердити свою одноосібну владу і поширити її за межі власного життя у своїх дітях і онуках промовляє сама природа. Те саме природне почуття живе і в оточенні (світі) правителя, яке у продовженні його крові бачить свій символічний вираз і своє майбутнє.

Такі теоретики як-то Руссо, Маркс, відштовхуючись від ідеалів, а не фактів крові, не помічали цієї космічної сили всередині історичного світу і таврували її як згубну й реакційну.

За тим фактом, що керівні посади буцімто дістаються згідно з принципом власних здібностей (“професіонал”, “великий господарник”, “вірний ленінець” тощо), приховується лише боротьба наймогутніших людей або кланів, які заперечують успадкування влади не принципово, а фактично, де кожний з них потайки сподівається на те, що цю посаду успадкують тільки його діти.

Усе це взяте разом творить *поняття династії*, яке настільки глибоко закорінене у космічну природу і так тісно переплетене зі всіма фактами історичного життя, що державні ідеї кожної окремої культури є лише варіацією цього єдиного принципу, від пристрасного “так!”

⁹ Сьогодні ми звично вживаємо слово “інтерес”, що від лат. *interrex* буквально означає “між цар”, тобто той, хто царює у міжцарстві, у проміжку, в перехідний період, — отже, перехідна фігура, коли Рада сенатської знаті висувала зі свого середовища правителя на той період, доки її не спаде на думку знову обрати наступного царя.

фаустівської душі, до рішучого “ні!” — душі античної. Дозрівання державної ідеї у кожній культурі тісно пов’язане із зародженням міст. Отже, *нації* = *історичні народи* — це завжди містобудівні народи. Центр великої історії пересувається з фортеці й замків у резиденції, а ідея застосування влади — Феміди — перетворюється на ідею здійснення управління — Діке. Саме тут остаточно нація здобуває внутрішню перемогу над феодалним союзом, і передусім це відбувається насамперед у свідомості першого стану. Відтак факт влади монарха перетворюється на символ суверенітету.

Із затуханням феодалізму фаустівська історія стає *династичною історією*. Із невеликих центрів, де колись були родові помістя князів (“родові гнізда” означає тільки одне — прив’язані до землі й власності), бере свій початок утворення нації. *Генеалогічний принцип* як вияв почуття простору й волі до історії стає настільки потужним, що консолідація націй більше тепер залежить від долі панівного дому, ніж об’єднувальних тенденцій мови і ландшафтних зв’язків. Оскільки так і не утворилась лотарингська або бургундська династія, тому і не розвинулись обидві ці нації, які перебували в зародковому стані, тоді як дім Габсбургів витворив не німецьку, а австрійську націю.

Отже, у трикутнику: панівний дім - мова - земля — центром тяжіння або підвалиною нації виступає — *панівний дім*. Письменники лише довершили цей природний процес.

Зовсім по-іншому виявляється династичний принцип в арабсько-му світі з його відчуттям печери. Магічний правитель керує видимою частиною загального *consensus’u* правовірних, який одночасно є церквою, державою й нацією.

Античний принцип, як законний нащадок тиранів і трибунів репрезентував собою демос. Як Янус уособлював вхідні двері, а Веста — родинне вогнище, так і Цезар уособлював народ.

Західноєвропейський правитель є монархом з Божої ласки всередині історичного світу, народ підвладний йому, тому що так заведено Богом. Щодо питань віри, то він сам підданий або земного намісника Бога (папи), або ж власного сумління. Така суть відокремлення

влади держави   від   *влади церкви,*
тобто великого фаустівського конфлікту між
часом   і   *простором.*

Коли 800 р. Папа коронував імператора, він у такий спосіб вибрав собі нового намісника, який покликаний був примножувати його силу. Візантійський ж імператор згідно з магічним світовідчуттям був одночасно світським і духовним повелителем, тобто репрезентував собою державу, церкву, і націю¹⁰, тоді як король франків був

¹⁰ У російській редакції це звучить як єдність “самодержавня — православя — народности”.

лише *служою* Папи в духовних (релігійних) справах і не більше ніж його інструментом у світських. Саме тому вибір повелителя у магічному світі не міг здійснюватись за принципом успадкування трону. Тут діяв *consensus* тих, хто належить до панівної крові, устами якого промовляє Святий Дух і вказує на обранця. У Китаї імператорська ідея раннього періоду династії Жоу тісно пов'язана з феодалним принципом і за цих обставин — це не зовсім те, що ми звикли розуміти під поняттям династія, а зовсім інше сімейне поняття.

Треба глибоко вникнути у мову політичних форм, щоб побачити й зрозуміти, як античне існування відповідало рішучим “ні!” усьому тому, що вабило в часовому й просторовому плані вдалечинь, що мало історичну перспективу. Діонісійські оргії й орфічний протест у вигляді заперечення тіла разом витворили відомий нам аполлонівський ідеал *найдоосконалішого тілесного буття*. Одноосібне правління й прагнення до спадкоємної влади, без сумніву, були характерні і для ранніх античних монархій. Проте вже близько 800 р. до Р. Х. ця ідея стала сумнівною. Згодом у полісах поступово відбувається відокремлення чинів і санів: найвищі чини, які колись були спадкоємними, на початку стають пожиттєвими, потім тимчасовими і, врешті-решт, обмежуються терміном один рік, що відповідає циклічному відчуттю часу.

“Резиденції” царів гомерівського періоду, замість того, щоб стати ядром державності, яка поширюється в усі боки, щораз більше звужують сферу своєї влади, доки держава й місто не стають тотожними поняттями. Отже, поліси не за своїм задумом, а фактично, репрезентують суто аристократичну державу лише без царської влади і це є суто аполлонівська форма держави. Отже, у світі склалися два типи державного права —

фаустівсько-генеалогічний і аполлонівсько-олігархічний.

Перший ґрунтується на динамічному відчутті далекої перспективи, на традиції, що сягає сивої давнини, на прагненні до часової протяжності в далекому майбутті, а в теперішньому — на волі до розширення свого політичного впливу засобом планомірної династичної діяльності і на тій фаустівській динамічній політиці контрапункту, яку О. Шпенглер називає дипломатією. Другий тип державного права базується на суто матеріальному відчутті, подібному до нерухомої античної статуї, він керується політикою автаркії (самовдоволення), спрямованої на найближче оточення і завжди в теперішньому часі. Отже, постійно заперечує те, що стверджує західноєвропейське існування.

Династична держава, як і поліс, передбачає наявність міст як таких, але якщо резиденції західноєвропейських правителів дуже часто розташовані не в найбільших населених пунктах країни, а в *центрах політичної напруги*, де будь-яка подія може стати імпульсом для цілого, то життя в античному світі дедалі більше концентрується й при-

зводить до гротескного явища синойкізму¹¹. Це вершина евклідового розвитку форм у політичному світі. Немоżliво уявити собі державу, якщо вся нація не зібрана разом, не живе як *єдине тіло*. Його треба бачити, навіть оглядати в цілому. Тоді як фаустівська тенденція була спрямована на зменшення кількості династичних центрів, античний світ атомізувався на численні крихітні пункти, які відразу після свого утворення вступали у цілком природні для античної людини відносини взаємознищення, що є за своєю суттю найчистішим виявом автаркії.

Поліс — це *суто аристократичне утворення*, як і західноєвропейська станова держава (правда, остання охоплювала найвищий клір і представників міст). Усе решта — це лише об'єкт політичної турботи, а в цьому випадку — її відсутність. Економіко-фінансовий бік життя античності до останніх днів залишався більш або менш узаконеним розбоям, щоб здобути засоби на сьогодні. Відтоді поширився звичай займати найважливіші військові, судові й адміністративні посади згідно з жеребом — це своєрідна присяга на вірність *Тюхе*, богині теперішньої миті.

Якщо Александр Великий і його послідовники вкрили увесь Схід елліністичними містами, то це відбулося абсолютно несвідомо і головню через те, що вони не могли собі уявити іншої форми політичної організації. Антіохія повинна була стати Сирією, а Александрія — Єгиптом. Римська імперія була останнім і найвеличнішим містом-державою античності, що постала на ґрунті колосального синойкізму, тобто об'єднання родів в єдиний політичний організм — поліс. Його громадянами (*civitates*) вважали навіть підкорених народів, кочівників пустелі й мешканців невеликих альпійських долин. Характерно, що Тит Лівій мислить тільки формами міста-держави, а для Тацита як історика історії провінції взагалі не існує. Помпей згубив себе у 49 років, коли відійшов від Цезаря і покинув Рим, місто, яке вже давно не мало жодної стратегічної ваги, щоб створити собі оперативну базу на Сході. В очах панівної еліти він зрадив саме державі. Рим для них був усім.

За своєю суттю міста-держави не були здатні до розширення. Могла зрости тільки їхня кількість, але не розміри. Усе життя держави, *res publica*, концентрувалося, як і колись, в одному пункті — на агорі або римському форумі. Звичайно, громадянськими правами були наділені багато людей, які жили далеко від Риму, за часів Ганнібала по всій Італії, а пізніше і в усьому світі (по всій Римській імперії), і щоб скористатися своїми політичними правами потрібна була їхня *персональна присутність* на форумі. Абсолютна більшість громадян, не згідно із законом, а фактично була позбавлена впливу на політичні події¹².

¹¹ Синойкізм (від грецького — подружнє життя), що означає єдине ціле, велика сім'я.

¹² Плутарх, наприклад, описує цілі людські потоки, що рухалися по всіх дорогах Італії у напрямку до Риму на голосування (звідси і вислів: "всі дороги ведуть до Риму"), і жодному римлянинові навіть не могла спастись на думку ідея провести голосування за місцем проживання, а результати передати у Вічне Місто. Настільки сильним було почуття атомізованого полісу.

Громадянські права означали для них лише військовий обов'язок і можливість користуватися благами міського приватного права. У західноєвропейських династичних державах приватне право поширювалося на всю територію і на всіх мешканців, незалежно від громадянства. У місті-державі людина стає об'єктом приватного права тільки на підставі громадянства. Тому *civitas* означає набагато більше ніж громадянство. Без громадянства людина безправна і як особистість просто не існує. Громадянство античного полісу сприймалося цілком як *одне тіло*. Усякий, хто сюди не належав, був безправний *hostis*¹³. Але навіть і для громадян, які приїжджали до Риму, можливість брати участь в політичних подіях була обмежена. Річ у тому, що старожили міста (т. зв. закорінені) завжди почувалися *єдиним тілом*, сомою. Над ними стояли боги й герої, а під ними були раби, яких, за Аристотелем, навряд чи можна назвати людьми. Окрема особистість є політичною твариною (Аристотель), яка існує тільки завдяки своїй належності до певного полісу. Як наслідок цього евклідівського відчуття спочатку аристократія як *єдине тіло* злилась з полісом настільки, що навіть згідно із законами XII таблиць шлюб між патриціями і плебеями був заборонений, а в Спарті ефори, за стародавнім звичаєм, коли обіймали цю посаду, то видавали указ про оголошення війни ілотам¹⁴.

Отже, *соціальні відносини можна перевернути, але не можна змінити їхньої суті*, коли унаслідок революції демос, який протягом усієї античної історії виступає основою всіх політичних подій, набуває такого ж значення, як й усі незнатні, тобто неаристократи. Усі ці маленькі міста-держави, замкнені в собі політично й економічно, тільки й очікували зручного моменту, щоб із будь-якого приводу вступити в боротьбу, метою якої було *не розширення своєї держави, а знищення чужої*. Міста руйнували, громадян убивали або обертали в рабство. Так само і будь-яка революція у новітні часи закінчується тим, що повалених знищують або виганяють, а їхнє майно дістається переможцям.

Якщо нормальний стан міждержавного життя у Західній Європі виявляється у густій мережі дипломатичних стосунків, які перериваються війною, то античне міжнародне право передбачає війну як нормальний стан, що інколи переривається мирними угодами. Відтак проголошення нової війни лише поновлює природну політичну ситуацію. І тільки так можна пояснити значення 40-50-річних мирних угод.

Загальний висновок: обидві ці державні форми і відповідні їм політичні стилі склалися на момент початку раннього часу.

¹³ *Hostis* (лат.) — чужинець, ворог, а саме чужинець — це завжди потенційна загроза...

¹⁴ *Ілоти* — землеробське населення Стародавньої Спарти, яке підкорили дорійці й яке вважали власністю держави і за своїм становищем майже не відрізнялося від рабів.

ротною для будь-якої культури, знову повстають колишні сили — аристократія і духівництво, адже на кон у них поставлено все:

*героїзм і святість,
стародавні права,
титули,
кров.*

У переході від станової держави до абсолютної, династії Західної Європи, (відповідний процес також відбувався свого часу в Єгипті й Китаї), закликали собі на допомогу вже не стани, а “народ” як такий, визнаючи за ним *політичну силу*. У цьому і полягає зміст боротьби проти фронди¹⁷. За абсолютизму правитель виступає від імені держави¹⁸, тобто з позиції ідеї турботи про всіх, він бореться зі знаттю, тому що вона бажає зберегти стани як політичну величину.

В Англії усе відбувається з точністю до навпаки: тут перемогла фронда, і в країні править нація не абсолютистськи, а станово. Колосальна відмінність у тому, що через острівне існування, більша частина державних турбот з панівного стану була знята, а діяльність панівного стану (перів у верхній палаті) мала одну головну й природну мету — підтримати велич Англії. Тоді й поширилося слово *society* (анг. суспільство). Цим наголошується, що нація перебуває у формі станів, а не держави. Тут також існує абсолютизм, але абсолютизм станового представництва. Поняття образи честі й гідності королівської влади переноситься і на парламент, подібно до того, як принцип недоторканності римських імператорів — на трибунів.

Отже, фронда й тиранія якнайглибше пов’язані з пуританством, як

<i>Реформація</i>	зі	<i>становою державою,</i>
<i>раціоналізм</i>	із	<i>буржуазною революцією,</i>
<i>“друга релігійність”</i>	із	<i>цезаризмом,</i>
а <i>войовничий атеїзм</i>	із	<i>тоталітаризмом.</i>

У Німеччині ж, на думку О. Шпенглера, замість світового горизонту, що був в епоху готики, сформувався, і у діях, і в мисленні, — провінційний. Сама ідея нації стала здобиччю царства думок та мрій, цього іншого світу, світу —

<i>не раси,</i>	а	<i>мови,</i>
<i>не долі,</i>	а	<i>причиновості.</i>

Отже, і в їхній уяві, і фактично виник народ поетів і мислителів, які заснували свою республіку в захмарному царстві віршів і понять, і врешті-решт самі повірили в те, що політика існує в ідеальних писаннях і віршуваннях, повірили так, що й сьогодні її плутають з виявом почуттів і настроїв. Якщо у XVIII ст.

¹⁷ Фронда — (від франц. *fronde* — праща, рогатка) громадсько-політичний рух проти абсолютизму у Франції в 1648–1653 рр.; непринципова, несерйозна опозиція, опозиція з особистих мотивів.

¹⁸ “L’etat c’est moi” — вислів Людовіка XIV — “Держава — це я”.

серед найвищих буржуа Англії виробилось два уявлення про джентльменство, які й дотепер протиставляють одне одному:

respectable і *fashionable*
(респектабельний) (фешенебельний)

залежно від переваги

влади або *здобичі*,

тобто згідно з тим, що найвище поцінується —

земельна власність або ж *гроші*.

Державна турбота про весь народ тут повністю замінюється ставними інтересами, дбаючи про які, індивід користується свободою (це і є англійська свобода), проте острівне існування й структура суспільства створили такі умови, за яких інтереси кожного його члена — це важливе поняття в умовах станової диктатури — репрезентує одна з двох партій знаті.

Таке почуття було невідоме античній людині. Коли зникає тиранія і жорстка олігархія, *демос*, створений політикою VI ст., як сукупність усіх людей, які належать до полісу, хаотично розпадається на знать і незнать; ці сили неминуче вступають у боротьбу, що відбувається всередині держав і між державами, і кожна сторона прагне лише одного — знищити іншу, аби її не знищили. Відтак “зачищення” полісу або ненависної партії ставало звичною справою, для цього розробляються строгі правила, які відповідають принципам укладання мирної угоди в добу пізнього бароко. Усе дуже чітко й наперед визначено: мешканців убивають або ж продають у рабство, їхні будинки руйнують вщент або ж ділять як здобич тощо. Воля до абсолютизму простежується і тут, причому від греко-перських війн — повсюди, у Римі та Спарті вона нітрішки не більша, ніж в Атенах, проте *бажана і навмисна* територіальна обмеженість полісу як політичної точки і *свідомо* обмеженість державних посад і цілей за часом (обирали, зазвичай на рік) не дозволили вирішити в дусі Людовика XIV хто ж насправді повинен “бути державою”.

Отже, античний дилетантизм у протиставленні до традиційної майстерності західноєвропейської кабінетної дипломатії, зумовлений не браком особистостей (і там були яскраві особистості), а суто браком політичних форм помноженого на звісний античний безлад і сподівання на випадок. У світі, який живе тільки сьогоднішнім, поіншому не могло бути.

Годі сьогодні шукати в античних містах якихось рис постійності, їх там не було, а також давно вже треба перестати розглядати грецьку і римську історію як два різні й відокремлені світи, дотримуючись шкідливої звички вважати початком історії перші “достовірні” джерела про неї.

Перша тиранія, яка користувалась популярністю серед народу, була витіснена необмеженим пануванням сенату (це величезний успіх земельної знаті або аристократії) і він був зведений нанівець низкою подій, пов’язаних із насильством приблизно перед 417 р. і заміною

родових триб чотирма великими міськими округами, представлені трибунами, які користувались правом недоторканності, тобто володіли царським правом, якого не мала жодна із аристократичних адміністративних посад. Додаймо сюди і звільнення селянства від стану клієнтури знаті, й ми одержимо пряий шлях до другої тиранії — тиранії трибунів.

Трибунат — особливо вдалий витвір цього часу, а, отже, і античного полісу взагалі. Він підніс тиранію до рівня *частини державного устрою*, причому зберігаючи поряд і надалі олігархічні посади. Відтак соціальна революція випадково знайшла собі легітимне рiчище. Це була боротьба, перебіг якої утримувався у рамках ораторської полеміки й голосування на форумі. Не було потреби кликати тирана, оскільки він уже був тут. Трибун не мав адміністративних посад, зате він був наділений суверенним правом через свою недоторканність міг запроваджувати в життя настільки революційні акти, які в іншому полісі без вуличних сутичок були немислими. Трибуни з'явилися на світ випадково, проте жодний інший витвір Риму не сприяв його піднесенню так, як цей.

Отже, перехід від першої до другої тиранії і весь подальший розвиток, за часом перевершили битву при Замі (202) і відбувалось усе тоді без катастроф, хоч і не без потрясінь. Трибун був перехідною формою від Тарквініїв до Цезарів. А згідно з *Lex Hortensia* 287 р. трибун став усесильним: це і є друга тиранія у конституційній формі. У II ст. трибуни арештовували консулів і цезарів. Хірократія — “панування сили”, що провадиться за допомогою кулакiв і палиць.

Проте Рим зі своєю рівновагою сенату і трибунату перебував у повній самотності серед античності. В інших містах питання постало так: або *олігархія*, або *охлократія*. Перемога одної партії тягнула за собою і знищення всіх інституцій іншої. Виробилась звичка жити за правилом: “Ваша смерть — це наше життя”.

Майбутнє Риму було гарантоване. Це була єдина держава, у якій політичні пристрасті скеровувалися проти осіб, а не проти установ. Держава була “у формі” — *senatus populusque Romanus*¹⁹.

Отже, сенат і трибунат були тією непорушною формою, проти якої не виступала жодна з партій. Рим знову й знову доводить усьому світові, що внутрішня політика існує тільки для того, щоб забезпечити зовнішню.

Коли культура готова була вже стати цивілізацією, на авансцену вперше вийшло позастанове населення (тобто “народ”) як самостійна сила. Під час панування тиранії, або фронди, держава лише закликала його на допомогу в боротьбі проти праставів (аристократії і дучівництва). Відтоді воно вперше відчуло свою силу і використовувало

¹⁹ *Senatus populusque Romanus* — лат.: сенат і народ римський, звична офіційна форма постанови, що вказувала, від чийого імені її ухвалено, тобто сенату і трибунату.

її в своїх інтересах, виступаючи вже як стан свободи — проти всіх решта, вбачаючи в абсолютній державі, у королівській владі, у сильних державних інститутах природних союзників прастанів, а також справжніх і останніх представників символічної традиції. Ось у чому треба вбачати різницю між

<i>першою</i>	і	<i>другою тиранією,</i>
<i>фрондою</i>	і	<i>буржуазною революцією,</i>
<i>Кромвелем</i>	і	<i>Робесп'єром.</i>

Отже, настає епоха буржуазних революцій:

- державу, що висуває кожному свої високі вимоги, міський розум вже сприймає як тягар;
- великі форми мистецтва бароко також перетворюються на тягар, відтак усі стають класиками або романтиками;
- ідея “бути у формі для чогось” стає вже нестерпною, відразу для всієї нації, саме тому, що “форми” бракує кожному індивідові;
- цінністю є лише те, що має спроможність виправдатися перед розумом;
- абстрактні істини вперше втручаються в факти.

Суттєвою ознакою будь-якої буржуазної революції, яка завжди відбувається тільки у містах, є нерозуміння стародавніх символів, місце яких заступають цілком очевидні й близькі інтереси, навіть якщо це є лише мрії натхненних мислителів і різного ґатунку світоудосконалювачів (від Платона до Маркса) побачити свої уявлення зреалізованими. З огляду на м'якотілість держави, для всіх станів несподівано найважливішим виявилось питанням про владу²⁰.

Якщо дворянство як стан дуже рідко мислило категоріями зовнішньої політики і світової історії, то буржуазія — ніколи. Ніхто не ставив перед собою запитання: чи зможе держава у новій формі протистояти іншим державам, тоді головним для всіх і кожного було — забезпечити свої “права”.

Буржуазія — це стан міської “свободи” і за будь-якої критичної ситуації завжди виявлялось, що її єдність має *негативний характер* і виявляється тільки у момент спротиву якійсь іншій силі, тому поняття третій стан і опозиція майже тотожні, але у тих випадках, коли треба будувати щось своє, інтереси окремих груп дуже різні.

Усі мріяли бути вільними від чогось, але дух волів, щоб держава стала гарантом “справедливості” перед силою історичних фактів, або свободи критики панівної релігії, а гроші забажали собі свободи в ім'я економічних успіхів.

Тут діє ще один чинник, якого не було під час боротьби фронди

---

²⁰ Говорити про економічні причини цієї революції — матеріалістична нісенітниця. Навіть становище селян (від яких обурення якраз і не йшло) було набагато кращим, ніж у більшості країн. Катастрофа швидше починається у колі освічених людей, які до того ж належали до різних соціальних верств, причому серед аристократії й духівництва це сталося навіть раніше, ніж серед буржуазії, оскільки з'явилась спокуса змінити форму правління відповідно до побажань станів.

й англійської революції, — це те, що у всіх цивілізаціях називають “покидьками”, “збродом”, або “черню”. Саме у великих містах, що тепер відіграють вирішальне значення, збиваються до купи маси населення, які позбавлені коріння і перебувають поза будь-якими суспільними зв'язками. Вони не відчують своєї належності до жодного стану, до жодного професійного класу, у глибині своєї душі навіть до робітничого класу вони теж не належать, хоч, виявляється, змушені працювати. Інстинкт зводить у цю групу представників усіх станів і класів: відірваних від землі селян, літераторів, збанкрутілих “ділків” і передусім аристократів, які випали зі свого середовища. *Їхня сила перевершує їхню чисельність*, тому що вони завжди тут як тут, завжди поблизу великих подій, готові на все і найголовніше — позбавлені поваги до будь-якого порядку, навіть до того, що є всередині революційної партії. Лише вони і надають подіям тієї *руйнівної сили*, яка відрізняє Французьку революцію від Англійської і другу тиранію від першої.

Буржуазія переживає справжній страх перед цією руйнівною силою і понад усе бажає, щоб її не плутали з нею, хоч важко у вирі подій провести чітку межу між буржуазією і натовпом. Ця маса пробивається в лави буржуазії й її керівну верхівку, переважно тільки вона (маса) вирішує успіх справи і дуже часто виявляється здатною відстоювати завойовані позиції.

Отже, важливим для цієї епохи було те, що тут абстрактні істини вперше зробили спробу втрутитися у факти, адже столиці стали такими великими, а міські люди мають таку перевагу як *громадська думка*. І ще одне. Тут варто пам'ятати, що саме держава епохи бароко і абсолютистський поліс у своїй завершеній формі репрезентують собою живий вираз раси, і саме тому ідея держави врешті-решт приборкала голос крові перших станів і поставила їх собі на службу²¹.

На противагу цьому вагомому чинникові розвивався *раціоналізм* як спільнота неспанння освічених людей, релігія яких полягала у *критиці*, а їхніми “богами” є *поняття*. Книги і загальні теорії набували нечуваного впливу на політику так само, як це було за:

<i>Лао-цзи</i>	у	<i>Китаї</i> ,
<i>софістів</i>	в	<i>Атенах</i> ,
<i>Монтеск'є</i>	у	<i>Франції</i> .

Громадська думка, постає як політична величина, що веде суперництво з дипломатією. Важко собі уявити щоб Ришельє або Кромвель могли ухвалювати свої рішення під впливом якихось абстрактних систем, проте вже після перемоги просвітництва це стало доконаним фактом.

Історична роль великих понять цивілізації завжди відмін-

²¹ Це повторилось після 1917 р. у більшовицькій Росії, коли царське офіцерство (частково), розвідка, спецслужби, кримінал (повністю), духовництво та інтелігенція (частково) пішли на службу до радянської влади, яка за нових історичних умов під проводом Леніна продовжувала справу Івана Калити...

на від тієї специфіки, яку вони мають в ідеологічних схемах. Вплив, який має істина, не має нічого спільного з її тенденцією.

У світі фактів істини є лише *засобом*, за допомогою якого можна оволодівати умами, екзальтувати свідомість і спричиняти певні дії. Історична вага істин залежить не від їх глибини, правильності й логічності, а тільки від ефективності, тобто наскільки вони дієві. Немає жодного значення чи правильно їх зрозуміли і чи зрозуміли їх узагалі. Головним поняттям стає гасло. Тепер усе це виражено у слові “гасло”. Адже гасла, які дійшли до умів і сердець людей, стають *фактами*, а всі решта — філософські або соціально-етичні системи — для історії неважливі. Приблизно на два століття вони стають найпотужнішою силою і заглушують навіть голос крові.

Поряд з абстрактними поняттями на авансцені з’являються абстрактні гроші, які відірвані від споконвічної цінності землі. Поряд із *кабінетом мислителя* політичною силою стає і *банківська контора*. У цьому О. Шпенглер зумів розгледіти ту саму давню суперечність між

<i>собором</i>	і	<i>замком,</i>
<i>духівництвом</i>	і	<i>дворянством,</i>

суперечність, яка за нових обставин точилася вже всередині буржуазії і на тлі міського життя. Причому гроші тут виступали як чистий факт і мали безумовну перевагу над абстрактними істинами, які існували у вигляді гасел, тобто були лише засобом у світі фактів. Якщо під демократією розуміти форму, яку третій стан бажає надати усьому суспільному життю, то тут доречно буде зауважити, що

<i>демократія</i>	і	<i>плутократія</i> ²²
-------------------	---	----------------------------------

мають однакове значення. Між ними таке ж співвідношення, як між *бажанням* і *дійсністю*, *теорією* і *практикою*, *пізнанням* і *успіхом*.

У реальності, наприклад, такі ідеали свободи, як свобода суспільної думки передбачає і “обробку” цієї думки, що коштує грошей, свобода друку — володіння друкарським верстатом, що також є питанням грошей, а виборче право — передвиборчу агітацію, яка залежить від побажання того, хто дає гроші. Прибічники ідей бачать лише один бік справи, а прихильники грошей працюють з іншим. Отже, усі поняття лібералізму і соціалізму, фашизму й комунізму можуть бути реалізовані тільки за допомогою грошей і в інтересах грошей. В Англії вже перед 1700 р. ціна одного голосу була відомою так само, як і ціна акра землі. Немає на світі ні пролетарського, ні навіть комуністичного рухів, які б не діяли в інтересах грошей, і у тому напрямі, який визначають гроші. Отже,

<i>дух мислить,</i>	<i>а</i>	<i>гроші вказують йому напрям:</i>
---------------------	----------	------------------------------------

така тенденція панує в усіх *пізніх культурах*, що котяться до свого

²² Плутократія (від грецьк. *plutos* — багатство і *kratos* — влада) — панування багатів або “крутеліків”. Це суспільний лад, за якого влада належить найбагатшим представникам панівного класу.

занепаду. Тут є своя логіка і навіть справедливість: адже дух отримує перемогу в царстві істин, у царстві книг та ідеалів, останні, як відомо, не від світу цього. І саме завдяки істинам цивілізації, гроші перемагають у своєму царстві, яке належить тільки цьому світу. Найбільшого розвитку

ідеальна й реальна політики

набула в Англії. Лише тут третьому стану не треба виступати проти абсолютистської держави щоб її повалити. Це була батьківщина справжнього парламентаризму, передумовами якого були острівне розташування, а не держава, звичай першого, а не третього стану.

Отже, парламентський стиль у цій країні цілком тотожний з кабінетною дипломатією епохи бароко і в цьому антидемократичному походженні прихована таємниця його успіху. Сюди треба також додати гасла Манчестерської школи, які ґрунтувалися на забороні будь-якого державного регулювання господарського життя країни і розуміння *Liberty*, що означає духовну й економічну свободу. Там же і народилось уміння застосовування грошей у політиці: воно полягає в обробці самих демократичних сил, а не просто в підкупі окремих впливових осіб і парламентаріїв. Саме тут з ідеалом свободи друку одночасно був відкритий факт, що преса служить тому, хто нею володіє. *Вона не поширює “вільної думки”, а створює її.* І одне, і інше, разом творять лібералізм, а саме — вільний від прив'язання до землі:

*лібералізм права,
форм і почуттів,
свобода духу для будь-якої критики,
свобода грошей для будь-якого гешефту.*

Проте обидвоє вони (дух і гроші) безсоромно були орієнтовані на панування *одного стану*, який вже не визнає над собою суверенітету держави. Дух і гроші — неорганічні, і тому воліють держави не як форму, наділеної великою символікою, що природно проростає й вимагає поваги до себе, а як *установи*, що слугує конкретній меті:

*чи то рівним можливостям,
чи то світлому майбутньому.*

Розбудова французької державницької машини, започаткована Робесп'єром і закінчена Наполеоном, покликана рятувати свободу від будь-якої форми за допомогою диктатури в інтересах буржуазних і просвітницьких ідеалів. “Револьюційний уряд, — казав Робесп'єр, — це деспотизм свободи, скерований проти тиранії”²³. Ніщо не може краще схарактеризувати занепаду політичних форм, ніж *поява сил, позбавлених форм*, які можна назвати *бонапартизмом* (сталінізмом, кучмізмом), тобто іменем, найвідомішого представника. Тоді як Ришельє гармонійно вписувався у свою епоху.

²³ Цит. за: Шпенглер О. Закат Європи: Очерки морфології мирової історії. Т. 2. Всемирно-исторические перспективы. — Мн.: ООО “Полурри”, 1999. — С. 532.

Немає нічого нового в тому, що руйнується старий порядок. Так було завжди. Характерним для цього періоду було те, що за руїнами старого не видно ніяких нових природних форм, що Робесп'єр, Бонапарт, Сталін та інші не виявляють навколо себе й усередині себе нічого, що могло послужити *природною підвалиною* нової структури. На місце уряду з великою традицією і досвідом керівництва неминуче приходять випадковий люд, майбутнє якого вже не забезпечене якостями неспішно вимуштруваної меншості, а цілковито залежить від того, чи знайдеться гідний спадкоємець нинішньому правителєві. Ось що треба вважати характерною особливістю цих епохальних переломів. І не дивно, що ми й дотепер живемо у тій державі, яку нам побудував товариш Сталін. Сталінізм²⁴ як ідея давно закінчив своє існування, проте існує як структура, як звичка, як інструмент тієї чи тієї влади. За таких обставин мислить і живе звичайна людина, хоч ця політична форма і “бородаті класики” давно вже перестали для неї бути священними символами.

Якщо бонапартизм спирався на армію, то сталінізм — на НКВД, які відчували себе самостійними політичними величинами перед лицем націй, котрі втратили форму. Це коротенька доріжка від

від *Робесп'єра* до *Бонапарта*,
від *Леніна* до *Сталіна*:

із падінням якобінців центр ваги пересунувся з цивільної адміністрації до честолобивих генералів, а зі смертю Леніна — від так званої “ленінської гвардії” — до “висуванців партії”²⁵. Якщо Французька революція починається зі штурму Бастилії і завершується біля Ватерлоо²⁶, то Російська революція почалася поваленням династії Романових у лютому 1917 року і закінчилася реставрацією більшовицької монархії 1934 р. на так званому “з'їзді переможців”. Спочатку більшовики під виглядом революційних війн відновили імперію під іншою назвою — СРСР, а згодом і саму монархію як абсолютну владу керманіча, але вже без династичного принципу²⁷. Це стосується сутності бонапартизму, як і тенденції *персональної влади* на величезних територіях, які об'єднуються не за національним чи правовим, а тільки за військовими й адміністративними ознаками.

І на прикладі Александра Македонського (цього романтика другої тиранії) можна простежити, як державний діяч, а разом з ним і дер-

²⁴ Жодної різниці між сталінізмом і марксизмом-ленінізмом не бачу. — Ю. В.

²⁵ У стародавньому Римі таких людей називали *homo novus* — нові люди, вискокчи тощо.

²⁶ Біля Ватерлоо об'єднана Європа покляла край не імператорові Франції, а революції і революційним війнам Наполеона.

²⁷ Сталінові навіть на думку не могла спасти ідея передачі верховної влади своєму синові Василєві (коли його старший син Яків, від першого шлюбу, під час війни потрапив у полон, майбутній “генералісімус” навіть не став обговорювати можливість його обміну на одного з високих чинів вермахту і він був замордований у калеті) настільки *неорганічною* й *аісторичною* була ця влада і радянська державність. Єдине, що було характерне для неї і її правителів: соціалістичне жадання катастроф і світових потрясінь. І не дивно, що проіснувала вона понад 70 років.

жава як така, потрапляла у в щораз більшу залежність від волі своїх вояків і генералів, які не тільки змусили його відступити з Індії, але й, не моргнувши оком, розпорядились, на свій розсуд, його спадщиною. Як тільки армія стала самостійною політичною силою, виникло серйозне запитання: держава — *повелитель* чи *інструмент* своїх вояків.

Антична держава — єдине, що не здатне до будь-якого органічного розширення, і тому завоювання елліністичної доби призводить до паралельного існування двох політичних одиниць:

полісу і *підлеглих територій*, зв'язок, між якими випадковий і нестійкий. На таких засадах формується антична картина світу: безліч периферійних територій, у центрі яких — крихітні міста-поліси, і з ними, власне, і пов'язане поняття держави, де розгортається справжня політика. Отже,

res publica існує як протилежність *provincia*²⁸, де *res* — справа, і *publica* — суспільна, всенародна, тобто спільна справа, до якої *provincia* — завойована територія — не мала жодного стосунку. Це відповідає загальноантичному фундаментальному відчуттю, яке знає лише тіло міста як держави.

Саме тоді, всередині безформного й позбавленого расових імпульсів плебсу, формувався верхній прошарок, який виокремлювався значними практичними здібностями, рангом і багатством, який згодом злився з верхівкою патриціїв. У цьому надзвичайно вузькому колі виникла міцна раса зі шляхетними життєвими звичками і широким політичним горизонтом, в її середовищі нагромадився й успадкувався найбільший управлінський, військовий і дипломатичний досвід, а керівництво державою вона розглядала як єдине відповідне своєму станові покликання або привілей, і тому своїх дітей муштрувала тільки в дусі мистецтва наказувати. Якщо Рим був єдиним і унікальним явищем світової історії, то він зобов'язаний цим не “римському народові”, котрий, як і будь-який інший, сам собою нагадував лише сирий матеріал, позбавлений форми, а тому класові, який надав йому *форми і утримував її*, поступово втягуючи весь світ в орбіту античної історії, роблячи останню її велику епоху *римською*.

Існування у Римі двох взаємозаперечних сил можна тлумачити саме так, що перевага завжди виявляється на боці великого досвіду, а народ постійно переконалий, що рішення він ухвалював сам, причому в тому самому сенсі, який він у нього вклав. Секрет цієї політики полягав у тому, що здійснювалась вона від імені народу і мала колосальний історичний успіх. Це була єдина можлива політика взагалі, політика, яка дорівнювала мистецтву, в якому Рим неперевершений дотепер.

Проте, з іншого боку, результатом революції стала *емансипація грошей*, які відіграють тепер вирішальну роль. Народ, *populus*, дедалі

²⁸ Provincia (лат.) — управління країною поза Італією.

більше ставав інструментом у руках людей, які мали величезні багатства, потрібні були уміння і такт панівних кіл, щоб урівноважити
владу грошей і *силу плебсу*.

Від перемоги над Ганнібалом і надалі гроші стали для уряду вирішальним засобом продовження власної політики, останньої реальної державної політики, яка тільки існувала в античності. Отже, коли місце *крові* посіли *гроші*,

Рим пережив свою соціальну революцію, залишаючись, однак, у стабільній конституційній формі, тоді як у Парижі — революція вилася у криваве насильство. Французька революція була виявом не сили *tiersu*, а слабкості французького абсолютизму:

англійські ідеї у поєднанні з *динамікою грошей*
привели тут до соціального вибуху, надавши гаслам Просвітництва живого образу, пов'язавши

доблесть із *страхом*,
а *свободу* з *деспотією*.

Отож, політичним підсумком епохи і основною формою держав, що розташовані на європейському континенті, на початку цивілізації була “конституційна монархія”, а її крайньою альтернативою — республіка у нашому розумінні цього слова. Треба раз і назавжди позбутися балаканини доктринерів, які мислять позачасовими й далекими від дійсності категоріями, для яких “республіка” — це форма сама собою. Як Англія не є конституційною у “континентальному” смислі (Англія дотепер немає конституції у нашому розумінні), так і республіканський ідеал XIX ст. немає нічого спільного з античною *res publica*.

Генеалогічне почуття настільки потужне в західноєвропейській людині, що уся її політична поведінка визначається династією, навіть тоді, коли її вже не існує. У цьому почутті втілено все історичне, а жити поза історією така людина не може. Колосальна різниця існує між людиною античності, якій династичний принцип взагалі був невідомий, і освіченим західноєвропейцем, котрий з часів Просвітництва (приблизно два століття) намагається це почуття у собі перебороти. Генеалогічне почуття — ворог усіх *спроєктованих (вигаданих) конституцій*, а не таких, що проростають органічно конституцій, які в результаті не представляють собою нічого, окрім оборонних заходів, народжених страхом і недовірою²⁹.

Міське поняття свободи — бути вільним від чогось — звужується

²⁹ Радянська держава за свою невелику історію мала: ленінську (1918), сталінську (1936), брежнєвську (1977) конституції і горбачовські зміни до останньої, за якими був обраний перший і останній Президент СРСР. Усіх їх об'єднує форма правління, основою якого було — заперечення і захист, заперечення усього органічного, наприклад, приватної власності і захист від усього живого. Хіба можна вважати таке життя природним? Це швидше існування декількох комуністичних поколінь, де панує страх, ненависть і недовіра до всього органічного і живого, і насамперед до родинного життя: нікто так не любив дітей, як Дзержинський (голова Комісії з поліпшення життя дітей при ВЦВК), і нікто так ненавидів батьків цих дітей, як “залізний Фелікс” — голова ВЧК—ГПУ—ОГПУ.

аж до суто антидинастичного значення. Династія і внутрішньо близька їй дипломатія зберігають стародавню *традицію й такт*, тоді як у конституціях перевага надається *системам, книгам і поняттям*. Не випадково, фаустівська культура — це культура письма і читання.

Друкована книга — *символ часової нескінченності*,
преса — *символ просторової нескінченності*.

Перед лицем колосальної влади й тиранії цих символів навіть китайська цивілізація видається нам майже позбавленою писемності. У конституціях

література протиставляється *знанню людей і речей*,
мова — *расі*,
абстрактне право — *традиції*,

і як результат:

політику плутають *із романом*.

Не тільки три доктринальні конституції епохи — французька 1791 р. і німецькі 1848 і 1919 рр., а й практично всі конституції взагалі не бажали бачити *великої долі світу фактів*, і сподівалися спростувати її. Велика доля світу фактів переконує нас у тому, що тільки гроші мають змогу урухомити великі принципи. Згідно з конституціями, правити повинна каузальність — позачасова, справедлива, незмінно одна і та ж, тобто розсудковий взаємозв'язок

причин і *наслідків*.

Характерно, що жодна з конституцій не визнає гроші за політичну величину. Усі вони надуті однією чистою теорією. Лише в Англії раса ствердила свою перевагу над принципом. Англійці зрозуміли, що справжня політика, яка завжди має на меті історичний успіх, ґрунтується тільки на вихованні, що дорівнює муштрі, а не на освіті. І це — факт. *Освіта може довести муштру до блиску, шик, проте ніколи не здатна її замінити*. Тому абсолютистська держава епохи бароко завжди мала чітку форму, тоді як конституційна монархія лише хиткі компроміси. Консервативна й ліберальна партії різняться не своїми випробовуваними методами управління, а тим, як вони бачать історичну перспективу, основним питанням якої є: *чи повинна династія служити парламентаві, чи навпаки?*

Сьогодні парламентаризм перебуває у повному занепаді. Він був продовженням буржуазної революції іншими засобами, революцією третього стану 1789 р. І будь-яка сучасна виборча кампанія — це громадянська війна, яку ведуть за допомогою виборчих бюлетенів і різноманітних стимулювальних засобів (від підкупу до залякування виборців), PR-компаній, промов і писаних програм. Україна — найкращий тому доказ. За таких умов будь-який великий партійний вождь стає своєрідним цивільним Наполеоном. Така тривала форма боротьби властива тільки західній культурі й немислима в будь-якій іншій. Парламентаризм, наприклад, у Росії завжди був формою політичної симуляції і тому закінчувався розгоном Установчих зборів, червоним терором і диктатурою пролетаріату, або розстрілом парла-

менту, як за Єльцина, і згодом передачею влади спадкоємцеві в новорічну ніч. Визначення спадкоємця й передача йому верховної влади радше практика Золотої Орди, ніж народне представництво.

Якщо парламентаризм настав, це означає, що він уже пережив себе. За таких обставин з'являються різного ґатунку позапарламентські засоби, мета яких — досягнути бажаного результату без голосування або всупереч йому: перше пройшло в Росії (так звані “вибори” Путіна більше нагадували спецоперацію ФСБ), друге — дало збій в Україні і вилилося у Помаранчеву революцію. Сьогодні парламентаризм наблизився до тієї ролі, яку свого часу він підготував королівській владі. Він перетворився на театральну постановку для простаків і став своєрідним “лохотроном” для електорату. З огляду на партійні списки, годі вже сподіватись на дебати у парламенті, їх замінить реаліті-шоу відомих в Україні бандитів, співаків, спортсменів, політологів та іншого недоторканного люду. А це означає, що центр ваги великої політики від народного представництва фактично пересунеться у кола приватних осіб.

Так настає епоха колосальних конфліктів, змістом якої за О. Шпенґлером є перехід від

бонапартизму до *цезаризму*,

епоха, яка охоплює щонайменше два століття і простежується у кожній культурі. У Китаї — це епоха боротьби царств, в античності — суперечність між Римом і еллінізмом: З одного боку, непереборне і виразне прагнення до влади, а з іншого — схильність до мрійливості і світовдосконалення. Жодна епоха так яскраво не демонструє всесвітньо-історичної альтернативи ніж епоха боротьби царств: або

велика форма, або *велика одноособна влада*.

Відповідно до того, як нації втрачають свою політичну форму, щораз більше зростають можливості енергійних особистостей, вони воліють бути творцями в політиці та рвуться до влади за будь-яку ціну, поява таких фігур на історичному горизонті може стати долею цілих народів і культур. Місце

*надійної традиції*³⁰ тепер посідає *випадок*

появи великих людей факту, випадок веде їх до влади і може миттєво піднести слабкий народ, як македонський, на вершину історичних подій, а їхня випадкова смерть може зіптовхнути світ із персонально укріпленого порядку в хаос руїни, як це доводити убивство Цезаря.

Перехід від культури до цивілізації — це епоха історичної безформності, або початок справжнього розквіту великих одинаків, кульмінацією чого стала Перша світова війна. В античності його започаткував Ганнібал боротьбою з Римом — боротьбою в ім'я еллінізму, а закінчили такі одинаки, як Помпей, Цезар і Август.

Отже, *смерть культури* настає тоді, коли жодна з проблем не

³⁰ Надійна традиція цілком здатна обійтися і без генія, тому що вона є космічною силою у найвищій її потенції.

переживається символічно, а лише означає перехід від правління у стилі й ритмі великої традиції до безмежного особистого деспотизму.

Великі міжнародні битви скрізь перемішуються із внутрішньодержавними війнами, *жорстокими революціями* (як казав поет “безсмысленными и беспощадными”), усі вони служать (незалежно від того, чи усвідомлюють це їхні учасники і чи хочуть вони цього чи ні), позадержавним і врешті суто особистим питанням влади. Для історії неважливо, яку мету мають революції у плані теорії і які гасла, написані на їхніх знаменах. Жодна з численних революцій цієї епохи, які щораз більше обертаються засліпленим вибухом насильства міських мас, які втратили своє коріння і ґрунт під ногами, не досягнула і навіть не могла досягнути поставленої мети. Історичним фактом є лише демонтаж традиційних форм, що розчищає дорогу цезаріанським силам і необмеженій особистій владі.

Це ж саме стосується і війн, у яких сама армія і її тактика стають витвором не епохи як такої, а військового генія вождів, наділених необмеженою владою, які відчули в собі цю здатність випадково і в пізньому віці: лише на початку війни з’явилися на столі Сталіна військові статuti, йому вже тоді було 62 роки. Якщо перед 300 р. до Р. Х. існувала римська армія, але від 100 р. до Р. Х. це була армія Сули, Цезаря й Октавіана. Методи ведення війни, її засоби і цілі набувають цілком натуралістичних і жахливих форм. Це вже не дуелі XVIII ст. у лицарських формах, де існують твердо встановлені правила щодо найвищої межі застосування сили. Тепер це боротьба розлючених людей, які використовують будь-які засоби, і кулаки й зуби, і справа тут доходить до повного знищення тілесних сил переможеного ворога, тоді як переможець абсолютно нічим не обмежений у використанні свого успіху. Першим значним прикладом такого повернення до природи були революційні армії і війська Наполеона³¹, які на місце досконалого маневрування малими з’єднаннями, висувають, незважаючи на втрати, масову атаку³² і розбивають вщент усю вишукану стратегію “воювати не числом, а умінням”. Наприклад, ідея використання мускульної сили цілого народу на полях битв шляхом запровадження загальної військового обов’язку не могла б нікому спасти на думку в епоху Фридриха Великого.

У всіх культурах *техніка ведення війн* неспішно слідує за розвитком ремесел, проте вже на початковому етапі будь-якої цивілізації вона зненацька стає лідером і безцеремонно ставить собі на службу всі, без винятку, механічні можливості (порох, двигун внутрішнього згорання), хімічні (гази), і, навіть, відкриває нові сфери науки тільки для

---

³¹ Звідти бере початок шовінізм, що походить від прізвища одного із вояків наполеонівської армії — Шовена, який став відомим людиноненависницьким ставленням до арабського населення під час єгипетського походу 1789–1801 рр.

³² Чого варта була тільки Берлінська операція під командуванням маршала Г. К. Жукова.

військових потреб. На цьому *етані* військова техніка в багатьох випадках стає несумісною з особистим героїзмом людини раси³³, із шляхетним етосом і вишуканим духом пізнього часу. Уже тоді Наполеон розмістив артилерію на кінній тязі, зробивши її високо мобільною³⁴, а масову революційну армію розформував, перетворивши її на систему високо маневрених незалежних з'єднань.

Другу фазу у розвитку військової техніки знаменує собою американська Громадянська війна 1861–1865 рр. Тут вперше були випробувані залізничні для переміщення значних військових контингентів, які вже на декілька порядків перевершували чисельність задіяний військ порівняно з наполеонівською епохою, а також електричний телеграф — для служби зв'язку, паровий флот, броненосці, торпеди, нарізна вогнепальна зброя і дальнобійна гармата великого калібру.

Третій етап пов'язаний з Першою світовою війною, яка задіяла повітряні й підводні озброєння.

Четвертий етап пов'язаний з Другою світовою війною і з її завершальним акордом — застосуванням зброї масового знищення³⁵. Отже, кожна наступна війна, характеризується значним зростанням обсягів військових засобів, інтенсивністю їх застосування, а також і жорстокістю запроваджувальних рішень. Думку про те, щоб стерти з лиця землі одну із провідних держав, висловив цілком на тверезу голову римський консул Катон: “*Carthaginem esse delendam*”³⁶ ніколи не могла спасти на думку переможцеві битви при Замі³⁷.

Отже, імперіалістичні війни та імперіалізм як такий є неминучими наслідками будь-якої цивілізації і цивілізаційних процесів. Вирішальні битви за долі імперій відбуваються не між державами, а між партіями у середині цих держав, а перехід

від *бонапартизму* до *цезаризму*,
від *халіфату* до *султанату* —

ось шлях будь-якої цивілізації, коли на місце стародавньої традиції найвищого чиновництва і придворної знаті приходить безумовна і суто особиста влада обдарованих людей: султанат. Це суто арабська (магічна) форма і належить вона лише цій культурі і її неможливо зрозуміти, не проникаючи в глибини магічного *consensusu*.

Соціальна революція за своїм характером завжди спрямована

³³ Тепер можна вести “чергову” війну, яка усе більше нагадує стендове бомбометання або комп'ютерні ігри генштабу, і не мати при цьому жодних втрат зі свого боку по закінченню всієї військової компанії.

³⁴ Те саме зробив Нестор Махно тільки вже на початку ХХ ст.: він поставив кулемет на швидку степову тачанку.

³⁵ Якщо дивитися правді в очі й залучити статистику (а де така статистика?), то видно, що справжньою зброєю масового знищення у ХХ ст. стали не “Малюк” і “Товстун” (бомби, скинуті на японські міста Хіросіму і Нагасакі), а звичайний “калашніков”.

³⁶ “*Carthaginem esse delendam*” — “Картагени треба зруйнувати”, що й сталося 146 р. до Р. Х.

³⁷ У битві при Замі (19.10.202 р. до Р. Х.), римська армія Сципіона розбила картагенські війська під проводом Ганнібала і переможно закінчила Другу Пунічну війну.

проти первісних станів і їх аристократичних традицій. Заперечення традицій халіфату виявляється у різних формах і може обійтися без європейського вільнодумства й конституцій у нашому розумінні, “свобода” магічного духу і магічних грошей тут виглядає дещо поіншому.

На стародавніх єгипетських папірусах є такі записи щодо соціальних революцій того часу, які нічим не відрізняються від революцій ХХ ст.: “Найвищі державні посади скасовані, жменька безумців повалила царське правління в країні, радники й міністри тепер прислужують вискочкам. Країна некерована, акти знищені, скасовані всі соціальні відмінності, суди потрапили до рук черні. Шляхетні верстви голодують і ходять у дранті, голови їх дітей розбивають об стіни, із гробниць викидають мумії. Багатіє й хизується нищість у палацах своїми стадами й кораблями, які вони відібрали в законних власників. Колишні рабини виголошують гучні промови та віддають накази, чужоземці й різна наволоч почувають себе привільно. Скрізь панує розбій і смерть, міста спустошують, будинки — спалюють. Урожаї падають, ніхто більше не турбується про чистоту і охайність, рідко народжуються діти...”³⁸. Ось вражаюча картина усіх пізніх революцій великого міста — не важливо, елліністичної (VII ст. до Р. Х.), французької (1789 і 1871) або ж тієї, що відбувалася в Росії 1917 р.

Революція настає тоді, коли маси міського населення, які позбавлені власної волі, стають досконалим інструментом честолюбних вождів, знищують залишки порядку і сіють такий же хаос у світі, який мають у власних душах. Немає жодного значення, чи йдеться тут про процинічний вплив чужоземців, наприклад, євреїв, латишських стрілків, чи висуваються вимоги експропріації експропріаторів (все забрати й поділити) — усе це лише полова. Коли вибивають двері й розбивають черепи — байдуже, які гасла на їхніх знаменах. Єдиним і справжнім спонукальним мотивом будь-якої революції завжди є знищення, а єдиним результатом — цезаризм.

Світова столиця — це демон, що пожирає землю і урухомлював людські маси населення, які позбавлені свого коріння і майбутнього: вони гинуть, руйнуючи усе навколо себе. Такий фінал усіх цивілізацій.

Якщо ХІХ ст. небагате на великі війни, революції і найтяжчі кризи, що долалися дипломатичними засобами на конгресах, то причина цього, на думку О. Шпенглера, полягає якраз у постійній супернапруженій готовності до війни. Страх перед можливими наслідками не раз призводив до відкладення остаточного рішення останньої хвилини і заміни війни дипломатичними ходами на політичній шахівниці. Старе правило: “Хочеш миру — готуйся до війни” виявилось тут у всій своїй красі, адже це був вік гігантських

³⁸ Цит. за: Шпенглер О. Закат Європы: Очерки морфологии мировой истории. Т. 2. Всемирно-исторические перспективы. — Мн.: ООО “Попурри”, 1999. — С 565.

постійних армій і загальної військової повинності. Від наполеонівських часів сотні тисяч, а згодом — мільйони вояків постійно готові до виступу, на рейдах стоять армади кораблів, які треба оновлювати щодесять років. Це війна без війни, суперництво за першість у військовій техніці та бойовій готовності, війна чисел, швидкостей і техніки. Дипломати ведуть переговори не між дворами, а між ставками верховних головнокомандувачів. Нарешті ця фаустівська динамічна форма і колосальна енергія знаходить свою розрядку й вихід у світових війнах.

Місце численних нерухомих мільйонних армій, тепер постійно займають *професійні війська* волонтерів, які марять війною. Просте існування таких армій не замінить війни. Вони створені для війни і прагнуть війни. Їх буде вже не мільйони, а знову сотні тисяч.

За два покоління їх сумарна воля буде сильніша за всі зусилля миротворців. У майбутньому війни будуть втягнуті цілі континенти, мобілізована Індія, Китай, Південна Африка, Росія, іслам як окрема сила. Найбільші світові центри на свій роздум розпоряджаються меншими державами, їх регіонами, їх економіками, і людськими ресурсами: тепер — усе це лише провінція світових столиць, або як кажуть росіяни “окраїна великої імперії” — об’єкт, засіб до мети, чия доля вже не має значення для великого перебігу подій.

Заклики до примирення народів і вічного миру на Землі є лише неминучий відгук і фон колосальних подій. Можна як завгодно тумачити це бажання, проте треба мати мужність бачити речі такими, якими вони є. Ця здатність — виняткова ознака людини раси, існуванням якої є історія. Життя жорстоке, якщо воно воліє бути великим. Воно допускає вибір тільки між

	<i>перемогою</i>	<i>і</i>	<i>поразкою,</i>
а не між	<i>війною</i>	<i>й</i>	<i>миром.</i>

Тому будь-яка “філософія” сьогодні — ніщо інше, як внутрішня відмова від боротьби і бажання плисти за течією з полохливим сподіванням, що за допомогою містики пощастить сховатися від фактів. Отже, шлях від Александра до Цезаря однозначний і неминучий, і ним повинна пройти кожна найсильніша нація будь-якої культури, бажає вона того, чи ні. Стародавній шляхетні традиції з їх історично оформленим буттям, досвід, що дістався у спадщину націям ХХ ст., ввійшли в їхню кров і стали непереборною силою.

Отже, традиції стародавньої монархії, вельможної знаті, шляхетного товариства, якщо вони достатньо міцні, щоб подали триматись від політики як гешефту, або політики, яку провадять заради абстракції, і все ще здатні об’єднувати навколо себе потоки існування цілого народу — саме вони, як расові властивості, дають змогу адекватно реагувати на виклики часу і досягати берегів майбутнього. “Бути у формі” (*in Verfassung*) — від цього залежить тепер *усе*.

За цезаризму на зміну історичним епохам знову приходять біологічні періоди:

терпіння щодо страждань, якого людство не знало протягом свого тисячолітнього розвитку. Люди стають байдужими до всього...

Поміркуйте над такими питаннями:

1. Що таке історичні псевдоморфози?
2. Як пов'язані між собою легенда про створення світу і реальне літочислення?
3. Чому за новітніх часів занепадає готичний поділ історії?
4. Чому в епоху цивілізації місто святкує перемогу над селом?
5. Яку роль відіграла династична ідея у формуванні європейських націй?
6. Що таке народ "у формі"?
7. Як виникає історичне почуття?
8. Чи можливий кінець історії?

КІНЕЦЬ ІСТОРІЇ

Тема 19. Філософія політики

Ідеологічна система і фізіогноміка політики. Традиція довіри і політична обдарованість людської спільноти. Як роблять політику? Традиція муштри і високий середній прошарок людей. Раса й партія. Вибори — це бізнес. Порох і книгодрукування. Преса й цензура замовчування.

Люди частіше замислюються над “поняттям політики”, ніж уміють за пологою розгледіти зерна реальної політики. Великі державні діячі мають звичку діяти безпосередньо, причому на підставі глибокого чуття фактів. Для них настільки це природно, що їм і на думку не спадає замислюватися над загальними принципами цієї діяльності — якщо припустити, що такі взагалі існують. Що робити? — їм було відомо споконвіку.

Професійні ж мислителі скеровують свій погляд на факти, створені людьми, внутрішньо перебуваючи на віддалі від цієї діяльності і тому здатні лише так-сяк мудрувати зі своїми абстракціями, а найкраще ховатися за мітичні поняття “справедливості”, “чесноти” або “свободи” і намагаються трактувати історичні події минулого і, головню, давати рекомендації щодо майбутнього. Вони глибоко переконані, що діяльність найбільший ворог для думки, а політика існує для того, щоб скерувати хід світових процесів згідно з ідеологічними приписами. Саме тому політична діяльність видається їм порівняно з абстрактним мисленням чимось нікчемним і брудним. Це з їхньої лег-

кої руки з книги в книгу гуляє думка, що політика — брудна справа. Як *Ісус Христос* протистоїть *Понтієві Пілату*, а *світ істин* протистоїть *світові фактів*, так само *ідеологічна система* протистоїть *фізіогномиці політики*, яку реально здійснювали протягом усієї історії, а не якою вона могла б бути.

Потоки людського існування які ми, сприймаємо як рух, називаємо історією. Політика — це спосіб і манера, в яких стверджується рухоме існування, у ньому воно зростає й бере гору над іншими живими потоками. *Усе життя — це політика*. Тому аристократія як вияв сильної раси, є політичним станом у власному значенні цього слова. Саме

добір і *муштра*,
а не освіта, є справжнім політичним способом виховання.

Будь-який великий політик завжди є центром сили у потоці подій. І, навпаки, все мікрокосмічне, т. зв. “духовне” — аполітичне за своєю природою. Усі програми та ідеології мають у собі щось священницьке (10 заповідей Ісуса Христа і 10 принципів будівничих комунізму). Найкращі дипломати — це діти, коли вони бавляться або щось хочуть отримати. Цієї геніальної кмітливості перших років життя ніхто ніколи не навчається, а з настанням у юності пробудження — вона втрачається. Саме тому державний муж — таке поодиноке явище серед дорослих чоловіків.

Народ, дійсний тільки у співвідношенні з іншими народами. Саме тому природні, расові стосунки між ними — це війна. Цей факт не може бути скасований або змінений жодними істинами. Війна — першополітика всього живого. Якщо будь-яка висока політика воліє бути заміщенням меча духовною зброєю, проте і тут зберігається споконвічна близькість між дипломатією і військовим мистецтвом: той же характер боротьби, та ж сама тактика, та ж військова хитрість, потреба матеріальних резервів у тилу для надання вагомості операціям. Навіть мета її незмінна: ріст власної життєвої одиниці, стану або нації, за рахунок інших.

У будь-якій війні між життєвими силами головне питання у тому, кому належить керівництво усім цілим. Політика — це боротьба

не принципів, а *людей,*
не ідеалів, а *расових рис* —

за оволодіння й використання виконавчої влади — ось, що є тут альфою та омегою. Жодним винятком не може бути і революція, адже “суверенітет народу” — це слова, які лише означають заміну панівної влади короля на титул “народного вождя”. При цьому методи управління майже не міняються, становище керіваних — не змінюється зовсім. Чи отримали від більшовиків землю селяни, а мир — народи? Недаремно ВКП(б) розшифрували як “второе крепосное право большевиков”, а війну назвали “бо-

середньо стосуються цього періоду: "Я приїхав до Києва саме тоді, коли його було взято. Страшне, кошмарне видовище. ...Ми увійшли у місто: трупи, трупи й кров...Тоді розстрілювали всіх ... просто на вулицях. Я сам мало не загинув: серед білого дня мене один із наших патрулів зупинив. Я йому показав посвідку члена Українського Уряду, написану мовою українською, з печаткою Всеукраїнської Центральної Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів... Та й тут же таки, мабуть, були б і розстріляли, — тоді ж це просто на вулиці робилося, — коли б, на щастя, у другій кишені не було другого мандата — члена Раднаркому РРФСР за підписом Ілліча. ...Я пригадую, влетіло й М. О. Скрипникові. Знов-таки якийсь випадок урятував нам Миколу Олексійовича"².

Отже, Червону армію створили вожді радянської соціалістичної Росії Ленін і Троцький для вторгнення в Українську Народну Республіку і повалення законної влади. А далі будуть — інші народи та інші держави...

Не існує у природі політично обдарованих народів. Є тільки такі народи, якими керує тверда рука панівної меншості, і тому вони завжди почуваються у "добрій формі". Для нього перебувати в добрій формі — означає мати традицію довіри. Натомість адепти імперської історіографії століттями прищеплювали нам «феномен зради» в українській історії та політиці. Традицію довіри можна порівняти з мужністю війська, яка залежить від довіри до командира. Довіра означає добровільну відмову від критики. Офіцер робить із боягузів героїв, а з героїв — боягузів і дезертирів. Це стосується і армій, народів, станів, і партій. Політична обдарованість людської спільноти (мудрий народ) — не що інше, як *довіра* до керівництва. Проте її (довіру) треба набувати: вона поволи дозріває, підкріпляється успіхами і стає традицією. Брак лідерських властивостей у панівної верхівки породжує серед народу відчуття небезпеки, яке виражається у вигляді набридливої критики, яка призводить лише до того, що народ поступово втрачає свою форму. Після падіння Порт-Артура (1905) "просунута молодь" Росії на своїх вечірках співала:

"Боже, царя возьми,

Он нам не нужен,

Он в голову контужен я-пон-ца-ми..."

Як роблять політику? Державний діяч насамперед знаєць людей, ситуацій і речей. Він із першого погляду, без зволікань окреслює межі можливого. Звідси "політика — мистецтво досягати можливого". Реальний політик — людина фактів, він ніколи не буде провадити програми або побудовану на емоціях політику. Такий політик не вірить гучним словам і ніколи не сплутає

логіки подій

з

логікою теоретичної системи.

---

² Затонський В. "З спогадів про українську революцію" // Літопис революції. — 1929. — № 5-6. — С. 116-117.

У цьому треба вбачати протилежність дару теоретика, який завжди знає належне, тобто яким повинен бути світ. Безсумнівно, політик має певні переконання, які йому дуже близькі як особистості, проте, жодний політик із становищем ніколи не відчуває залежності від них у своїх діях: “людина дії немає сумніння, сумніння має лише споглядач” (Гете). Отже, поняття сумніння властиве окремішій особистості, але зовсім не властиве життю.

Тому так важливо зрозуміти епоху, для якої народжена людина. Це означає не озиратися і не прикладати до теперішнього мірку (критерії) минулого. Ще гірше — шукати їх у будь-якій ідеальній системі. І колись, і тепер життя завжди вказує на два можливих різновиди згубного іdealізму —

іdealізму реакційного   й   *демократичного.*

Один із них вірить у

незворотність історії,   інший — у те,   *що вона має мету.*

Доктринери обов'язково принесуть тіло нації у жертву

споминам   або   *поняттям.*

Справжній державний діяч — це втілення історії, спрямоване буття як єдина воля, її органічна логіка як характер. Він не стільки репрезентує якусь мораль чи доктрину, скільки є *взірцем поведінки*. Від простого політика, гравця ради задоволення, мисливця за щастям на вершині історії його відрізняє тільки одне: він має право зажадати від оточення жертв і отримувати їх, оскільки його особисте усвідомлення того, що він потрібний часові та нації, поділяють тисячі людей, яких він змінює й спонукає до дії, на які самі вони ніколи не наважилися б.

Проте найважливіше для нього — не метушитися, а вміти наказувати й вимагати виконання наказу. Лише в цьому випадку індивідуум виходить за свої межі і стає центром *діяльного світу*. Він здійснює управління через людей, а не за допомогою вказівок. Таке дивовижне почуття влади недосягне людині істини. Це кульмінація космічних потоків, коли індивідуум ототожнює себе з долею й центром світу.

Перше завдання реального політика: зробити щось самому; друге, менш помітне і має далекосяжні наслідки: *створити традицію*, і спонукати решту продовжувати її як свою справу згідно з тактом і духом традиції.

Отже, державний діяч стає творцем нового життя, духовним предком молоді раси. Сам він як істота за якийсь час зникне з цього потоку. Проте меншість, яку він покличе до існування, — інша істота своєрідного виду — посяде його місце, причому на тривалий час. Особистість, здатна створити цей космічний феномен, цю душу панівної верстви, і залишити її як спадщину нащадкам. Саме такі події мають найбільший вплив на історію. Великий державний діяч — рідкісний випадок. Чи з'явиться він, чи зможе себе виявити, чи не буде

це занадто рано, або занадто пізно — усе це *випадковості*. Великі особистості, зазвичай, більше руйнують ніж створюють, залишаючи по собі “чорні діри” в історії. Проте створити традицію — це означає поменшити чинник випадковості. Традиція муштрує (виховує, а не навчає) високий середній прошарок людей, на яких цілком може спиратися майбутнє:

не Цезар,   а   *сенат,*
не Наполеон,   а   *неперевершений офіцерський корпус,*
не Сталін,   а   *номенклатура*³.

Сильна традиція притягує до себе таланти зі всіх боків і за допомогою навіть незначних дарувань добивається великих успіхів.

Якщо традиція не створена, замість монолітної провідної верстви залишається збірниця умів, яке виявляється безпорадним перед викликами історії. Якщо ж пощастить, виникає “суверенітет народу”, у тому єдиному значенні, на який заслуговує народ, і який можливий лише у світі фактів. “Суверенітет народу” — це завжди вимуштрувана меншість, яка самопоповнюється, із стабільною, визрілою у ході тривалого досвіду, традицією. Така меншість поволі стає справжньою расою, навіть якщо вона колись була партією. Раса завжди репрезентує ціле, тоді як партія завжди є лише частиною чогось. І впевненості в управлінні їй надає

голос крові,   а не   *сила розуму.*

Тоді все відбувається “само собою”: у геніях більше потреби немає. Місце великого політика посідає велика політика.

Що ж так політика? — запитуємо постійно ми. І відповідаємо: мистецтво досягати можливого. Діяльність політика можна порівняти з мистецтвом садівника, проте кожна рослина має свою фундаментальна форму й спрямування свого існування, етапи, швидкість і тривалість свого становлення, тобто “закон, що їх визначає” не підвладний волі садівника-селекціонера. Це ж саме стосується і такої колосальної “рослини”, як культура. Саме тому великий державний діяч — це ніщо інше як садівник свого народу.

Кожний діяч народжується у конкретний час і для конкретного часу. Цим і окреслюється коло того, що він може досягнути. Політик високого рангу ніколи не плутає того, що повинно бути, з тим, що *вийде*. Основні форми держави і політичного життя, спрямування й стан їхнього розвитку є *час* і змінам не піддаються. Усі політичні успіхи, можливі в цих межах, а не поза ними. Політики ж політичних ідеалів пнуться створити щось із нічого, тобто хотіли якнайкраще, а вийшло — як завжди. Вони абсолютно вільні у своїх роздумах, проте всі їхні мислительні споруди (ідеологічні системи) утворені з повітряних понять мудрості, справедливості, свободи, рівності, врешті-решт виявляються вічно одними і тими ж, і щоразу їм доводиться починати все спочатку.

---

³ Цезаря — вбили, Наполеона — ув’язнили, Сталін — помер, а сенат, офіцерський корпус і номенклатура залишилися.

Таємниця всіх перемог приховується в *організації невидимого*. Усе потрібне треба робити завчасно, а саме доти, доки воно буде сприйматись як подарунок влади, яким вона забезпечує собі довіру, а не як принесена жертва, що демонструє її слабкість і викликає огиду до неї.

Тільки теоретик і мрійник захоплюється творенням ідеальних форм, завдання державного діяча полягає у тому, щоб працювати з історичними формами всередині них. Проте для політичного “буття у формі” треба постійно оволодівати найсучаснішими засобами.

І тут немає жодного вибору. Засоби й методи завдані часом і належать до внутрішньої форми часу. Той, хто в них помиляється, хто дозволяє своєму смакові та почуттям узяти гору над своїм тактом, втрачає контроль над фактами. Сучасні засоби ще тривалий час будуть парламентськими: вибори і преса. Про них можна думати все, що завгодно, шанувати чи зневажати, проте ними треба *оволодівати*.

Державний діяч знає, що розширення виборчого права — щось цілком незначне порівняно з атенською або ж римською, якобінською, американською, німецькою, а тепер ще й пострадянською технологією⁴ “робити” вибори. Щодо свободи преси, то нехай мрійники й романтики від політики задовольняються тим, що вона “вільна” згідно з конституцією, знавець запитує лише про те: кому вона *служить*.

Політика — це та форма, в якій здійснюється історія однієї нації в оточенні багатьох інших. Мистецтво в тому, щоб завжди внутрішньо тримати тіло нації “у формі” для зовнішніх подій.

Не тільки для народів, держав і станів, а й для всіх живих єдностей, аж до простих зграй тварин і до поодиноких тіл, природним співвідношенням внутрішньої й зовнішньої політики, є таке, за якого *перша (внутрішня) існує лише і тільки для другої (зовнішньої), а не навпаки*.

Справжній демократ, зазвичай, займається першою як самоціллю, тобто “розбудовує” демократію, пересічний дипломат думає тільки про другу. Саме тому окремі успіхи і першого, і другого зависають у повітрі. Оскільки звичайна людина не здатна бачити так далеко, це завдання покладається на керівну меншість, через яку політик віднаходить інструмент, за допомогою якого він може зреалізувати свої плани. Це принципи абсолютно не аристократичного правління, а правління взагалі. Той, хто насправді відчувається лише слугою народу, а не його провідником, той, хто не знає чого він хоче, не зможе й дня утримати влади. Питання лише в тому, чи використовують провідники таке становище у своїх корисливих інтересах чи в інтересах інших.

⁴ Ця теж увійде в історію як певний “розвиток” демократії, коли противники висувають вже не аргументи чи принципи, а вносять до бюлетенів однофамільців з тими ж самими іменами і по батькові або під’єднують транзитний сервер.

Рання політика всіх культур означає провідні сили в чіткі патріархальні й символічні форми: прив'язаність до матері-землі, феодалний союз і станова держава. На цьому етапі існує тільки станова політика. “Проблеми” держави ще не прокинулись. Влади і первісні стани, весь ранній світ форм дані від Бога. Боротьба в середині цих органічних форм має фракційний характер.

Фракції⁵ — це групи, де вирішальну роль відіграють родинні зв'язки, честь, вірність, містичне переживання кольору (свій-чужий) і абсолютно нема будь-яких абстрактних ідей — справедливості, рівності тощо. Їм абсолютно недоступна думка, що порядок речей може бути планомірно змінений. Чого вони бажають? Відвоювати собі півне становище в рамках чинного порядку, тобто завоювати *честь, владу й майно*. Книга Н. Мак'явеллі “Державець” повністю просякнута цим духом.

Поворот починається у той момент, коли з появою великих міст політичний провід переходить до рук буржуазії. Відтак боротьбу вже ведуть за політичну форму, яка сама стає проблемою. Досі вона органічно визрівала, тепер її треба створювати. Політика пробуджується, вона стає не тільки зрозумілою, але й перекладається на мову понять. Проти

	<i>крові й традиції</i>	повстають	<i>сили духу й грошей.</i>
На місце	<i>органічних груп</i>	приходять	<i>організовані,</i>
місце	<i>стану</i>	посідає —	<i>партія.</i>

Партія — це не расове утворення, а збори розумників, тусовка мудрагелів, і тому вона настільки ж перевершує стародавні стани за своїм духом, настільки й поступається їм своїми інстинктами. Партія — заклятий ворог будь-якого станового поділу, що органічно виникає. Саме тому поняття партії незмінне і пов'язане із заперечувальним і руйнівним для суспільства поняттям рівності. Тут визнаються не станові ідеали, а тільки одні професійні інтереси. Тому на ґрунті буржуазної рівності гроші відразу посідають місце генеалогічного рангу.

Отже, партія — це суто міське явище. З новим вивільненням міста від землі, станова політика поступається місцем партійній. У столицях Європи створюються партії парламентського типу, а в містах-полицях античності — партії форуму.

Ті, хто виступає як партія, репрезентує нестан як такий, а єдність протесту проти самої суті стану. Її провідною меншістю є “ученість і власність”. Вони висувають одну програму, якої не провідчували, а лише сформували і понятійно виразили, вони мають одну мету, яка відкидає усе те, чого не можна досягнути розумом.

Тому, власне кажучи, існує лише одна партія, партія ліберального населення або буржуазії, яка ототожнює себе з “народом”. Її думка — це “глас народу”, її противники первісні стани — “знать

⁵ Первісно це було об'єднання дев'ятнадцяти князів і вільних міст 1529 року.

і попи” — вони вороги й зрадники народу. Усе це втовкмачується останньому всіма засобами політичної обробки — промовама на античному форумі та “вільною пресою” на Заході, для того, щоб потім виступати від його імені.

Якщо аристократія і духівництво репрезентують первісні стани, то первісною партією є партія духу й грошей, або ліберальна партія, яка завжди є партією великого міста. Тут виявляється глибока відмінність

<i>аристократії</i>	й	<i>демократії</i>
---------------------	---	-------------------

і це стосується будь-якої культури. Аристократія — це зневага до духу міста, демократія — презирство до селян і ненависть до землі⁶, або різниця

<i>станової політики</i>	і	<i>політики партійної,</i>
<i>станової свідомості</i>	і	<i>партійної переконливості,</i>
<i>раси</i>	й	<i>духу,</i>
<i>органічного росту</i>	і	<i>механічної конструкції.</i>

Завершена культура належить до аристократії, а цивілізація, яка щойно зароджується — до демократії. Ця суперечність розв’язується у формі цезаризму, у нашому випадку — сталінізму. Подібно як аристократія завжди є станом, а “третьому станові” ніколи не вдається бути “у формі” стану, так і в аристократії не тільки не виходить організуватись у партію, але навіть відчутти себе такою. Якщо ж усередині первісних станів виникає суперечність, тоді створюється клерикальна партія, яка репрезентує не релігію, а церкву, не віруючих, а духівництво як партію. Таку роль фактично сьогодні в Україні відіграє провід УПЦ Московського патріархату.

Прагнення кожної партії виглядати по-буржуазному сягає ступеня карикатури як тільки верстви, які за своїм освітнім і майновим становищем посідають нижче місце за середні міські маси, роблять спробу об’єднатися у політичну партію. Карикатурою на парламент виглядає не тільки марксистська (комуністична) партія, а й дворянська.

Отже, дворянській партії нічого робити в парламенті, так само як і пролетарській, наявність тієї і тієї — це вихід за межі конституції, а вихід за межі конституції завжди означає одне — громадянську війну. Тільки буржуазія почувається як риба у воді.

Римський плебс відповідає — tiers (буржуа) XVIII ст.

Populus = “масі” великого міста XIX ст.

Від 1830 р. слова “ліберальна” і “консервативна” ґрунтуються на “більше-менше”, а марксистські (комуністичні) — на “або-або”. Наприклад, в Америці, за президента Джексона, на противагу рес-

⁶ Демократію в Англії і Америці об’єднує те, що в одній країні селянство відмерло, а в іншій його ніколи не було. Фермер за своєю душею — приміський мешканець, і він займається землеробством практично на індустріальних засадах і господарство своє розглядає як галузь промисловості. Замість сіл тут трапляються лише фрагменти великих міст.

публіканській партії організується демократична, тоді й відбулося формальне визнання того фундаментального твердження, що *вибори — це бізнес*, а всі державні посади — *здобич переможців*, тому цілковито у душі “лібералізму” вирішальним стає

<i>не походження,</i>	<i>а</i>	<i>світогляд</i>
<i>не смак,</i>	<i>а</i>	<i>працездатність</i>

і такі засоби демократії, як преса, вибори, гроші, застосовують партійні бонзи дуже спритно й майстерно. Проте форма панівної меншості безперервно розвивається далі від

стану → через партію → до свити лідера-одинака

(цезаризм). Кінець демократії й перехід до цезаризму виявляється у тому, що зникає не тільки партія третього стану, не тільки лібералізм як його ідеологія, але і партія як форма взагалі. Епоха панування партій налічує понад два століття і занепадає після Першої світової війни. Якщо РСДРП(б) чимось і нагадувала ще партію, то ВКП(б) — уже перестала нею бути.

<i>Стан</i>	<i>має</i>	<i>інстинкти,</i>
<i>партія</i>	<i>—</i>	<i>програми,</i>
<i>а свита</i>	<i>—</i>	<i>хазяїна.</i>

Воля до влади понад теорії. Ленін, наприклад, ніколи не розглядав марксизму як догму, а лише як керівництво до дії, тому в Росії зіткнулись:

<i>інтелектуальна теорія і</i>	<i>революційна воля,</i>	
<i>у політиці — це</i>		
<i>меншовики</i>	<i>та</i>	<i>більшовики.</i>

Напочатку керівництво і апарат будь-якої партії (і більшовики тут не виняток) виникають заради програми, потім ті, хто до них пробився, захищають свої місця через владу і здобичі, а сьогодні це відбувається усюди, коли у всіх країнах тисячі й тисячі функціонерів “годується” від партій і посад, які роздають партії.

Уже в античності з’явилася “свита друзів” як перший приклад відданої вождеві організованої свити, або нашою мовою — це “любі друзі”. Уже тоді патріархальні й аристократичні стосунки відданості патрона своїм клієнтам розвивалися у спільність інтересів на цілком матеріальній основі, і ще до Цезаря з’явилися угоди між кандидатами й виборцями з точно обумовленими платежами і наданими взаїми послугами. З’являлися клуби чи бригади, які повністю підкорювали собі виборців в округах, залякували їх, або фізично усували конкурентів.

Отже, це не крах демократії, а її *сенса*, залізна доконечність і остаточний результат. А скуління чужих світові ідеалістів на руйнування їхніх мрій тільки демонстрували їхню сліпоту щодо подвійності

<i>істин</i>	<i>і</i>	<i>фактів,</i>
<i>і внутрішнього взаємозв’язку</i>		
<i>духу</i>	<i>та</i>	<i>грошей.</i>

Соціально-політична теорія — лише одна, проте неодмінна підвалина партійної політики. Плеяда відомих персонажів від Руссо до Маркса⁷ має свої аналоги в античності від софістів до Платона, а в Китаї — це конфуціанство і даосизм.

Питання про “істинність” чи “хибність” цих учень немає жодного сенсу для світу політичної історії. “Спростування”, наприклад, марксизму — це справа академічних чи публічних дебатів, де кожний переконаний у своїй правді, а інші постійно помиляються. Важливо інше — ефективні вони чи ні, і відколи і як довго віра в те, що дійсність можна поліпшити відповідно до системи думок, буде надалі силою, на яку треба постійно зважати в політиці. Ми живемо в час безмежної віри у всемогутність розуму. Великі загальні поняття — “свобода”, “право”, “людство”, “прогрес” проголошують священними. Великі теорії — стають Євангеліями. Сила їх переконання ґрунтується не на доведеннях, адже партійна маса не володіє ні критичною енергією, ні дистанцією, щоб по-справжньому їх дослідити, а на священних гаслах.

Населення великих міст знає одну релігію — “релігію освічених людей”, ім’я її — *раціоналізм*. Проте він не має жодного впливу на селян.

Абстрактні ідеали мають силу лише два останні століття (століття партійної політики). Врешті-решт настає такий момент, що цих учень навіть ніхто вже не спростовує, вони всім набридають. З Руссо це відбулося давно, з Марксом — нещодавно. Але найголовніше, що врешті відмовляється не від тої чи тої теорії, а від віри в теорії взагалі, відтак ми відмовляємося від романтичного оптимізму XVIII ст. з його спробами змінити непридатну дійсність (світ фактів) за допомогою понять.

Отже, добігає кінця епоха соціального оптимізму, біля джерела якої стояли — Платон⁸ і Аристотель. Якщо перший, зробив спробу втілити “ідеали” в життя, то інший — став вихователем великого політика, і в такий спосіб, лише опосередковано через Александра Македонського, намагався зреалізувати, а точніше прищепити майбутньому політикові свої уподобання і мрії. Наприклад, мрію про *ойкумену* — населену територію Землі з Елладою в центрі. Сьогодні ж соціальні теорії стають заявленою шкільною темою, тоді як у реальному житті йдеться тільки про *владу*.

⁷ О. Шпенглер ставить в один ряд такі твори, як “Суспільна угода” і “Маніфест комуністичної партії”, адже вони є потужними засобами влади в руках сильних людей.

⁸ Саме Платон, запровадивши найкращі (ідеальні на його думку) перетворення, зробив спробу удосконалити Сиракузи згідно зі своїми ідеологічними рецептами. І що в результаті? Знищив це місто. Антична історія цього трагічного експерименту є повчальним прикладом втручання вищуваної “мудрості” в політику.

Великі системи лібералізму й соціалізму були створені між 1750 і 1850 роками. Теорії Маркса майже 150 років, і в цьому ряду вона остання. За своєю внутрішньою суттю і матеріалістичним розумінням історії ця теорія є крайнім наслідком раціоналізму і тому його завершальним етапом. Подібно до того, як віра у права людини Руссо вмерла 1848 р., так і теорія Маркса потьмяніла з Першою світовою війною і, особливо, тріумфальною перемогою російського більшовизму. Той, хто порівняє фанатизм діячів Французької революції з позицією комуністів 1918 р., які були змушені підтримувати ілюзорну переконливість, якої не було, у себе, і у своїх прихильників, не задля ідеї, а заради влади, від якої залежали їхнє життя і добробут, той зможе передбачити крах будь-якої програми, якщо вона стане на заваді в боротьбі за владу⁹. Віра в теорію була характерна для дідів, а для їхніх онуків — це лише доказ провінційності.

Такий один, мовний бік великого факту демократії. Демократія так би й залишилася в умах і на папері, якби серед її поборників не виявилися справжні владні натури, для яких народ не більше ніж об'єкт, а ідеали — не більше, ніж засоби, навіть якщо самі вони цього не усвідомлюють. Демагогія, яку створили практичні люди подібна до стародавньої дипломатії, але скерована вона не на князів і послів, а на народні маси, не на вибрані уми, а на хаотичні погляди і голоси, тобто представляє собою не старий

камерний ансамбль, а духовий оркестр.

Для демократичного шляху характерне те, що автори популістських конституцій ніколи навіть і не підозрювали, який фактичний вплив матимуть їхні прожекти. Оскільки всі ці форми не виростили природно, як наприклад, феодальні відносини, а були штучно придумані, причому не на підставі глибокого знання людей і речей, а на абстрактних уявленнях про право й справедливість, що й спричинило глибоке провалля між

духом законів і їхнім практичним використанням.

Тільки досвід навчив нас, причому тоді, коли майже весь шлях розвитку був вже пройдений, що

права народу й вплив народу —

це різні речі. Сталінська конституція 1936 р. фіксувала якнайширші права радянського народу, проте впливати на хід подій реально міг тільки один генсек. Що загальнішим стає виборче право, то мізерніша влада електорату.

На початку демократії весь оперативний простір належить тільки одному духові. Тому тут так багато письменників, загалом різного ґатунку популярних діячів (акторів, співаків, спортсменів тощо). Не може бути нічого шляхетнішого й чистішого, ніж нічне засідання 4 липня 1789 р., де люди, маючи владу у своїх руках, радилися щодо

---

⁹ Як мило звучать сьогодні слова В. І. Леніна: "Учення Маркса всесильне, тому що воно вірне".

загальних істин, а в той же час реальна влада збиралася силами, щоб виштовхнути мрійників на узбіччя історичної дороги. Проте вже дуже швидко заявила про себе інша частина демократії, яка нагадала про те, що конституційними правами можна скористатися лише маючи гроші. Рання демократія, демократія сповнених надій конституційних проектів набувала цей досвід, пізній ж демократія зрілого парламентаризму вже виходила з нього. На цьому етапі остаточно відокремлюються

істини й *факти*
в образі *партійного ідеалу* і *партійної каси* (золота партії).

Справжній парламентарій (в українській традиції це депутат із “стажем”) тільки завдяки грошам почувається незалежним від найвищої віри виборців у нього.

Тому основне ідеальне право, закладене в західноєвропейських конституціях, що відкриває широким масам можливість вільно обирати своїх представників, пуста теорія, оскільки будь-яка розвинута організація насправді, поповнює себе сама, тобто формується не з виборів, а з добору. Нарешті, пробуджується відчуття, що в загальному виборчому праві, навіть у праві вибирати собі партію, в дійсності ніякого права не існує, тому що владні структури, які постають на цьому ґрунті, за допомогою грошей контролюють усі усні, друковані, частково, електронні засоби впливу і на свій розсуд формують думку електорату.

Тільки на перший погляд існує колосальна відмінність між західноєвропейською демократією й демократією єгипетської, китайської, арабської цивілізацій, яким була чужа сама думка про загальні народні вибори. Маса як електорат “у формі” колись, і в наш час, і надалі є *об’єктом* для енергійних особистостей (*суб’єкта*) у вигляді панівної армії, партії влади, таємного союзу або держави в державі.

Свобода завжди негативна і полягає у *запереченні*¹⁰ — традиції, династії, олігархії, халіфату тощо. Проте виконавча влада негайно віднаходить нові й не менш дієві засоби пригнічення у вигляді вождів партії, диктаторів, президентів, пророків та їхнього оточення, стосовно яких маси і надалі є *безумовним об’єктом*.

“Право народу на самовизначення” — це лише звичайний мовний зворот і лєнінська національна політика — найкращий тому доказ; насправді ж із появою необмеженого загального виборчого

¹⁰ Як тільки виникає явище міського життя, у його мешканців прокидається спільний дух, який сприймає власне життя як щось відмінне від життя за межами міста, тут починається магія особистої свободи, яка притягує у міста нові й нові потоки існування. Відтак виникає пристрасть до поширення міського способу життя, творчий ентузіазм якого вперше в історії людства репрезентує ідею свободи, яка виражає лише той факт, що всередині міських стін закінчується рослинний зв’язок із землею. Тому в самій суттї цієї ідеї завжди є щось *заперечливе*: вона кладе край, скасовує, позбавляє, захищає, так як вільним можна бути тільки від чогось. Місто є виявом цієї свободи. Міський дух — це вивільнене розуміння, а всі значно пізніші духовні, соціальні та національні рухи, які виборюють свободу, ведуть свій відлік від цього первинного факту — *свободи від землі*.

роль. “Що більше зростало багатство, сконцентроване в руках окремих людей, то більше боротьба за політичну владу перетворювалась на питання грошей”¹².

Великі реформатори, від еллінів-законодавців до конституційних ідеологів Нового часу, провадячи свої реформи, думають, звичайно, тільки про виборче право, а не про мистецтво “робити” вибори. Наприклад, античні народні збори могли тільки голосувати, але не мали права обговорювати питання. Проте будь-яке виборче право лише прокладає шлях для такого мистецтва. Лише в ньому виявляються й пробивають собі дорогу національні риси¹³.

Кар’єра римських чиновників, оскільки вона реалізовувалась у формі народних виборів, вимагала витратного капіталу, який робив початківця від політики боржником свого оточення. Завоювання й пограбування Галлії зробило Цезаря найбагатшою людиною у світі і заволодів він цими мільярдами тільки заради *влади*, а не для простого збагачення. Він, нарешті зрозумів, що на ґрунті демократії будь-які конституційні права без грошей — ніщо, а з грішми — усе. Згідно з античними звичаями вважали нормою, що *посада судді* повинна слугувати його особистим і партійним інтересам, а колосальна *влада сенату* базувалася на тому, що, комплектуючи всі суди, він тримав у своїх руках долі усіх громадян. Принцип добору суддів завжди був і дотепер є політичною зброєю у вирішальних сутичках за владу. Колись, мабуть, буде написана ціла книга про те, як князь темряви і “темників”¹⁴ добирав і розставляв суддів в Україні за часів правління Кучми.

Якщо античність на чолі з римським форумом стягувала і гуртувала народні маси у видиме і масивне тіло, щоб змусити їх скористатися своїми правами саме у бажаному напрямі, так і “одночасна” їй європейсько-американська політика *завдяки пресі* створила силове

---

¹² Цит. за: Шпенглер О. Закат Європи: Очерки морфологии мировой истории. Т. 2. Всемирно-исторические перспективы. — Мн.: ООО “Попурри”, 1999. — С. 605.

¹³ “Не важливо, хто і як буде голосувати, важливо інше — хто і як буде підраховувати голоси”, — казав вождь і учитель Сталін.

¹⁴ Під словом “темник” тут розуміємо пряму вказівку засобів масової інформації, що має на меті змінити собою редакційну політику цього ЗМІ і так вплинути на погляди своєї читачкої, слухачкої чи глядацької аудиторії щодо тих чи тих суспільних подій. “Темники” не є рекомендаціями, у них більше спільного з наказами. Сенс “темника” не в подачі ідеї, а в поєднанні страху, примусу й економічної привабливості, що уможливає донесення “темників” до аудиторії. Страх у редакційних колективах забезпечувався спогадами про долю Георгія Іонгадзе. Примус — просто тиск редакторів і менеджерів на журналістів. Економічна привабливість — це великі гроші, втрачати які журналісти провідних ЗМІ ніяк не бажали, навіть якщо їхні політичні погляди не збігалися з тим, що вони повідомляли своїм читачам, слухачам і глядачам. Іще один елемент, без якого жоден “темник” не буде діяти: усі головні ЗМІ повинні бути поставлені в єдині умови, коли присутність на ринку мас-медій визначається покірністю владі. Отже, влада намагалася забезпечити тотальність своєї вимоги виконувати “темники”. Авторство “темників” ніколи не афішувало своїх імен, адже “темники” — це не мемуари, а робочі вказівки, проте більшість виконавців ретельно виконувала їх настанови. (Див: Кіпіані В. “Влада Тьми і Темників” — К.: Видавнича спілка “Просвіта”, 2005.

поле духовної і грошової напруги, яке шириться по всій землі й у сферу впливу якого потрапляє кожна людина, навіть не усвідомлюючи цього. Вона змушена думати, бажати і чинити так, як вважає доцільним правитель, що сидить десь дуже далеко, як наприклад, сьогодні — добродій Сорос. У цьому відмінність:

<i>динаміки</i>	і	<i>статики,</i>
<i>фаустівського</i>	й	<i>аполлонівського світовідчуття,</i>
<i>патосу третього виміру</i>	і	<i>голої чуттєвої теперішності.</i>

Тут нема індивідуального спілкування, діалогу-аргументації — те, що стародавні греки називали *дискурсом*. Інформація передається не від людини до людини, а преса і пов'язані з нею електронні засоби тримають у напрузі цілі народи і континенти, обробляючи шаленим вогнем фраз, гасел, поглядів, сцен, почуттів день за днем, рік у рік, так, що будь-яке “Я” стає суто функцією колосального духовного “дещо”. Гроші здійснюють свій шлях у політиці не як шляхетний метал, який передається з рук у руки. Тепер вони не вкладаються у розваги й вино, а перетворюються на силу і визначають інтенсивність обробки людей.

Порох і книгодрукування — це явища одного порядку, однієї крові, обидвоє були винайдені в Китаї, проте стали справжнім виявом і репрезентантом західного технічного мислення, як двох великих засобів фаустівської техніки *далекої дії*. Реформація на початку пізнього часу побачила перші листівки і перші польові гармати. Французька революція на початку цивілізації пережила першу лавину брошур (1788) і перший масований вогонь артилерії при Вальмі (1792). Одночасно масове виробництво й поширення нескінченним простором друкованого слова перетворюється на жахливу зброю в руках тих, хто вмів вправно ним користуватися. Якщо у Франції йшлося лише про друковане висловлювання приватних переконань, то в Англії вже планомірно і цілеспрямовано створювали певні враження у читачів. Поодинокі листівки Просвітництва дуже швидко перетворюються на “пресу”¹⁵.

“Пресу” та “артилерію” споріднює анонімність. Наступ або компанія у пресі стає продовженням або підготовкою війни вже іншими засобами. Відтак реальною стає можливість програти війну ще до того, як пролунає перший гарматний постріл, адже його вже виграла преса.

Сьогодні ми настільки беззахисні під обстрілами цієї духовної артилерії (преси, радіо й телебачення), що майже ніхто не здатний збагнути грандіозності цього спектаклю. Воля до влади в суто демократичному вигляді закінчила створення свого шедедру: ліберальне

---

¹⁵ Етимологія слова говорить нам про те, що воно походить від “прес”, тобто “тиснення”, до речі, українське “друкування” і всі від нього похідні мають німецький корінь “druck” — тиск, тиснення. Німецьке слово “Ausdruck” означає — “вираз”, а “Eindruck” — “враження”.

буржуазне почуття пишасться скасуванням цензури, цього останнього обмежувача, у той час як диктатори преси шмагають рабів-читачів гарапником своїх передовиць, репортажів та ілюстрацій. Отже, *демократія за допомогою газет потіснила книгу з духовного життя народних мас*. Світ книги з його розмаїттям думок, що спонукав мислення до вибору й критики, став справою лише вузьких кіл. Народ читає одну, “свою” газету, яка щоденно проникає в його оселі, одурманюючи розум своїми чарами і самим зовнішнім виглядом прирікає книгу до небуття.

Що є істина? Для натовпу істина — це те, що постійно доводиться читати, чути й бачити. Він “розуміє” лише публічну істину моменту, яка тільки і має значення у фактичному світі дій та успіху і повністю сьогодні є продуктом преси. Чого вона хоче, те і є істина. Її повелителі продукують, видозмінюють, підтасовують істини. Три тижні активної роботи преси достатньо для того, щоб весь світ пізнав нову істину. Її аргументи неспростовні доти, доки вистачає грошей на те, щоб безперервно її повторювати.

Антична риторика теж була розрахована на враження, а не на зміст, проте вона обмежувалася лише присутніми в конкретний момент. Динаміка преси воліє *тривалих* впливів. Вона *постійно* прагне утримувати наш розум під пресом “вільної преси”. Її аргументи спростовуються як тільки з’являється ще більша грошова сила, яка зацікавлена у протилежних доказах і береться зі ще більшою “тактовою частотою” донести їх до всіх вух і очей. Тієї ж миті магнітна стрілка громадської думки повертається у бік сильнішого полюсу, і кожний переконується у справедливості нової істини: тепер він вже “чесний” бізнесмен і “файний хлоп”. Так несподівано всі прозрівають і позбавляються омани.

З політичною пресою пов’язана загальна шкільна освіта, якої не було в античності. Їй властиве цілком несвідоме прагнення підвести маси як об’єкт партійної політики до таких засобів влади, як газети. Невипадково, що й радянська влада була зацікавлена і в загальній шкільній освіті, і, особливо напочатку, щоб у кожній хаті був “брехунець”, а в кожному селі “крутили” кіно: одне має колосальний вплив на “слух”, інше — на “зір”, і — усе це подвоюється, якщо у своїй масі країна неписьменна, так би мовити — “тяжкий спадок царського режиму”. Ідеалісти початкових ступенів демократії у цьому завжди вбачають просвітництво (у нашому випадку — лікнеп).

Деінде й дотепер трапляються мудрагелі, які переймаються ідеєю свободи преси, проте саме вона торує шлях майбутнім Цезарям світової преси. І той, хто навчився читати, неминуче потрапляє під її владу, і пізня демократія майстерно підміняє самовизначення народів на радикальне *визначення* їхньої долі тими, кому належить друковане слово чи ТРК.

Бої, що точаться сьогодні, зводяться до того, щоб вирвати цю зброю з рук суперника. Коли влада газет робила свої перші невинні кроки, її обмежували цензурні заборони, якими захищалися поборники давньої традиції, тоді буржуазія волала, що духовна свобода під загрозою. Сьогодні ж натовп спокійно йде визначеним йому шляхом: він остаточно завоював цю свободу; проте на задньому плані, — невидимі нові сили, які перекупувають пресу, взаємно поборюють одна одну. Читач нічого не помічає, як його газета, а разом з нею й він сам, міняють своїх власників.

Старі демократи тепер швидше вимагали б свободи не для преси, а від преси. Гроші панують і тут, змушуючи вільнодумний розум працювати на себе. Жоден приборкувач тварин так майстерно не володіє своєю зграєю. Натовп, який начитався газет, виходить на вулиці, бере штурмом означену ціль, погрожує і б'є вікна. Преса сьогодні — це армія, бездоганно організована за родами військ, з журналістами-офіцерами й читачами-воєнками.

Тут те саме що і в армії: воєнки сліпо підкорюються, а зміна мети й план операції відбувається без їхнього відома. Читач не знає, і не повинен знати про те, яку роль він грає. Більш потворної сатири на свободу думки неможливо собі уявити. Колись заборонялось мати сміливість мислити самостійно¹⁶; тепер це дозволено, проте здатність до цього втрачена.

І ще один бік цієї свободи: усякому дозволено говорити все, що забажає, проте преса також вільна вибирати, чи звертати їй на це увагу чи ні. Вона здатна засудити на смерть будь-яку "істину", не пускаючи її у світ. Сила цензури замовчування полягає у тому, що рабський натовп читачів газет навіть не підозрює про її існування. Час "книги" змінюється проповідями й газетами. Книга є особистісним висловом, тоді як проповіді й газети підпорядковуються позаособовій меті.

Роки схоластики виявляються у світовій історії єдиним прикладом духовної муштри, яка не дозволяла з'явитися жодному творові, жодній промові, жодній думці, які б суперечили бажаній єдності¹⁷. Така духовна динаміка західноєвропейської культури. Люди античності, індуси, або китайці з жахом спостерігали б за цим спектаклем. Проте саме ця динаміка сьогодні знову повертається як неминучий наслідок західноєвропейського лібералізму. Робесп'єр назвав це "деспотизмом свободи, скерованої проти тиранії". Місце вогнищ інквізиції посіло велике замовчування лібералів. За допомогою грошей робляться спроби вирвати натовпи читачів і цілі народи з-під чужого впливу і підпорядкувати їх власній духовній муштрі. Вони дізнаються лише те, що їм слід знати, і картина їхнього світу формується вищою волею.

---

¹⁶ Пригадаймо заклик Канта: "Май мужність користуватися власним розумом". Тепер кожен бажає думати лише те, що він змушений думати, і сприймає це як свою свободу.

¹⁷ Епоха "радянської схоластики" повторилась вже у вигляді фарсу.

Це вже кінець демократії. Якщо у світі істин усе вирішує *доведення*, то у світі фактів вирішальну роль відіграє — *успіх*. Успіх означає лише триумф одного потоку існування над іншим. Життя взяло гору. Мрії світоудосконалювачів стали знаряддями в руках владних натур. У пізній демократії раса яскраво виявляється назовні: підкорюючи ідеали або, висміявши їх, кидає у провалля.

У жодній іншій цивілізації воля до влади не набуває такої невблаганної форми, як у нашій. Думки, а, відтак, і самі дії мас, утримуються в залізних лещатах. Тому і тільки тому люди тут перебувають у подвійному рабстві — як читачі й виборці, у той час, коли партії стають слухняними свитами окремих особистостей. Подібно як колись у Римі, влада сьогодні переходить від парламентів до приватних кіл, а вибори нагадують, швидше, комедію. Все вирішують гроші в інтересах тих, у кого вони є¹⁸.

Отже, маємо парадокс: громадянин голосує за партію, як за суб'єкта, який пропонує йому свою ідеологію, кадри, програму дій. В обмін на голос виборця партія забуває про свої обіцянки та відходить від ідеології. Це схоже на договір купівлі-продажу, коли покупець чесно віддає певну суму за прорекламований продавцем товар, а отримує не те, на що сподівався.

Якщо первісно вибори були *революцією у легітимних формах*, то тепер ці форми вже вичерпали себе, і люди знову “вибирають” свою долю звичними засобами кривавого насильства, коли політика грошей стає для них нестерпною.

За допомогою грошей демократія знищує саму себе — після, того як гроші знищили дух. Проте саме внаслідок того, що розвіялись усі мрії щодо будь-якої можливості удосконалення дійсності за допомогою ідей якого-небудь Зенона чи Маркса, і люди почали розуміти, що в царині дійсності волю до влади одної особи може знищити лише інша, але вже сильніша воля до влади. Ось великий досвід, набутий історією.

Сьогодні врешті-решт пробуджується глибока пристрасть до всього, що пов'язане із старовинними й шляхетними традиціями. Народ утомлюється від грошового мислення і грошової економіки аж до відрази. Виникає надія на спасіння, яке прийде звідкись збоку, на сподівання, які пов'язані з честю і лицарством, внутрішнім аристократизмом, самопожертвою й відвагою, усім тим, що стоїть вище за гроші.

Віriamo, настане час, у глибині якого знову прокинуться *ніяк не оформлені сили крові*, витіснені колись раціоналізмом великих міст.

---

¹⁸ Тут приховується загадка того, чому всі радикальні, тобто бідні партії, неминуче стають інструментом фінансових кіл. Теоретично вони нападають на капітал, а на практиці руйнують не біржу, а традицію в інтересах біржі. Подібно до того, як було це в Римі, так і тепер: половину народних вождів можна купити за гроші, за посаду, за участь у бізнесі, а разом з ними купується і вся “прогресивна” партія.

Усе, що вціліло від династичної традиції, від стародавньої знаті, усе, що збереглося від шляхетної моралі, яка стоїть вище за гроші, усе — що достатньо сильне саме собою, — буде слугувати майбутній національній державі.

Цезаризм *проростає* на ґрунті демократії, проте його коріння сягає глибин крові й традиції. Тут знову пробуджується душа ранньої готики: дух лицарських орденів перемагає жадобу здобування вікінгів. Уже не за горами той час, коли розпочнеться вирішальна битва між

демократією і *цезаризмом*,
між провідними силами диктаторської грошової економіки, із її сферами життєвих інтересів, і суто політичною волею — волею Цезарів до порядку. Це буде вирішальна битва між
економікою та *політикою*,
у якій політика знову відвоює своє панівне становище.

Тема 20. Філософія економіки

Морфологія економічної історії. Економіка та політика. Економіка й наука. Виробничий і завойовницький різновиди економіки. Політика й торгівля. Економічна історія високих культур. Перемога духу та грошей — свято демократії і “сталого розвитку”. Енергія грошового мислення: гроші як величина і як функція. Ідея подвійного запису. Таємниця світової економіки.

Вихідний пункт для розуміння історії економіки високих культур неможливо знайти в самій економіці. Економічне мислення й економічна дійсність — це лише один бік життя, а не самостійний різновид життя. Так звана світова економіка — це лише західноєвропейська і зовсім не загальнолюдська економіка, яка сьогодні вже пережила свій найвідчайдушніший і найдинамічніший злет.

Те, що ми сьогодні називаємо політичною економією, вибудовано повністю на специфічних, суто англійських передумовах, у центрі яких машинна індустрія, що зовсім була невідома в інших світових культурах. Погляд на політику і її співвідношення з економікою, у всіх економічних теоріях Англії, визначається острівним характером цієї країни. Творцями економічної картини там були Давид Г'юм і Адам Сміт. Щодо Маркса — найбільшого противника Сміта, то це лише спроба галасливого протесту проти англійського капіталізму, перебуваючи в полоні його уявлень, а також бажання за допомогою іншої бухгалтерії переправити матеріальні блага від суб'єктів до об'єктів.

Від Сміта до Маркса йдеться про самоаналіз економічного мислення однієї-єдиної культури, причому на певному етапі її розвитку. Аналіз цей цілком раціоналістичний і системний. Оскільки такий спосіб не історичний, то він породжує віру в позачасову значущість понять і правил, де його намагаються використати для формування єдино правильного методу ведення господарства взагалі. Скрізь, де істини цих учень наштовхувались на факти, вони зазнавали повного фіаско, особливо це виявилось у розбудові радянської економіки за рецептами пролетарських теоретиків.

О. Шпенглер виходить з того, що досі ще не існує політичної економії, якщо розуміти під нею *морфологію економічного боку життя*, тобто життя високих культур із їхнім ідентичним *стилем* економічного розвитку. Економіка немає ніякої системи, проте вона має фізіогноміку і щоб збагнути таємницю її внутрішньої форми, її душу, потрібний фізіогномічний такт.

Щоб добитися у ній успіху, треба бути знавцем, подібним до знавця людей або коней, і не потрібно тут ніякого “знання” і “ступеня”, як від жокея абсолютно не вимагається щось розуміти в зоології. Отже, ми виходимо з того, що будь-яке економічне життя є *виявом душевного життя*.

Економічне мислення, так само й правове, починається тільки тоді, коли мистецтво й філософія без вороття відійдуть у минуле, як це вже було і в Стародавній Греції, і в Римі.

Економіка й політика — це два боки єдиного живого потоку існування, відмінного від неспання духу. У них нема історії, вони самі репрезентують історію. Тут панує незворотний час, “коли?”. Обидві вони стосуються раси, а не мови з її просторово-каузальною напругою, як релігія й наука. І саме тому економіка і політика орієнтовані на

факти, а не на *істини.*

Існують політичні та економічні долі, подібно до того, як у всіх релігійних і наукових ученнях є позачасовий взаємозв'язок причини й наслідку.

Отже, життя має і політичний, і економічний спосіб бути “у формі” для історії. Вони накладаються одне на одного, одне одного підтримують і взаємопоборюють, проте політичний момент — безумовно, перший. Життя хоче зберегти й ствердити себе, навіть більше, воно прагне підсилити себе, щоб ствердитися. В економічній формі потоки існування є самі собою, у політичній же — тільки у їх співвідношенні з іншими. Існує два найважливіших завдання для них:

харчуватися і *боротися,*

відмінність у ранзі того чи того боку життя можливо визначити за їхнім, ставленням до смерті. Не існує глибшої протилежності, ніж протилежність

смерті голодної і *смерті героїчної.*

Герої Крут і жертви Голодомору — це співвідносні поняття, од-

них — близько трьохсот зовсім юних українських патріотів, які 29 січня 1918 року загинули в нерівному бою з російсько-більшовицькими військами, інших — мільйони¹, “полеглих не від голоду, а від терору голодом!”². Голод у найширшому сенсі загрожує життю людини й економіки, він принижує людину й позбавляє її гідності.

Але голод — це одне, а *Голодомор* — зовсім інше. Метою останнього було знищення української нації як політичного чинника суспільного організму. Голод, який розпочався невдовзі після колективізації й особливо посилювався узимку 1931–32 років, був “звичайним злочином” (і аж ніяк не останнім) радянської держави: влада просто вигрібала в селян практично все збіжжя, проте майже не забирала ані інших харчових продуктів, ані реманенту, ані хатнього начиння. Такий голод лютував у різних регіонах Радянського Союзу (такий голод визнає тепер й офіційна Росія, мовляв, усі страждали).

А від кінця 1932 року ситуація різко змінилася. Влада руками своїх активістів не лише “вичищувала” збіжжя, а й конфіскувала рештки домашньої худоби, забирала коси, вила й лопати, розвалювала печі тощо. Однак ніхто ще не сказав нам і всьому світові: голодомор 1932–33 років був не тільки найбільшим в історії геноцидом — тим вселенським армагедоном, а й наймасштабнішим і найефективнішим грабунком людей державними засобами. Такою собі золотозаготівлею, золотом лихоманкою по-комуністичному, де жертви самі дістають зі схованок і несуть завойовникам свої родові скарби. Лиш би відтермінувати голодну смерть. А, може, й вижити...

Так ось, влітку 1930 р. при Наркоматі зовнішньої торгівлі СРСР була створена всесоюзна контора “Торгсин” (ще один “новояз” від словосполучення “торговля с иностранцами”). Під час голодомору ця “контора” стала єдиною мережею державної торгівлі, де населення могло купити деякі життєво найпотрібніші продукти харчування, але тільки за коштовні метали або валюту. Не дивно, що в Україні крамниці торгсину активно почали працювати від січня 1932 р. На практиці вони торгували не з іноземцями, а з голодними селянами. Цій установі було поставлено чітке завдання: все “побутове золото... треба зібрати за допомогою системи “торгсину” і направити на службу інтересам пролетарської держави”.

---

¹ Історики не дають точних цифр кількості жертв, ось чому цю кількість оцінюють так по-різному, наприклад, проф. Р. Періг — від 3,8 до 12 мільйонів (Див.: Без правди нам не жити // День. — 2006. — 20 жовт.), а якщо взяти втрати від Голодомору за максимальними науковими версіями, то вони становлять — 14 млн жертв (Див.: Крамаренко О. Чому світ не визнає Голодомор геноцидом? // День. — 2006. — 18 жовт.). “Між Першою і Другою світовими війнами в Україні загинув щодругий чоловік і щочетверта жінка. Покажіть мені іншу країну, де були такі великі втрати?! — запитує Ярослав Грицак (Див.: Грицак Я. “Україна, як равлик: повільна, але впевнена” // Дзеркало тижня. — 2007. — 27 січ.

² Кульчицький С. Чому Сталін нас нищив? // День. — 2005. — 20 жовт.

Партія чітко координувала і синхронізувала за часом і змістом усі постанови і закони щодо організації розширення мережі торгсину в Україні з іншими відомими постановами про організацію геноциду голодом (про посилення хлібозаготівель, про “три колоски”³, про недопущення будь-якої торгівлі продуктами в селах, про боротьбу з “саботажниками” і т. д.). Стає очевидним, що всі постанови й документи з’являлись за принципом: 1) партія забирає в українського селянина весь хліб; 2) торгсин забирає в нього все золото і гроші! Далі, аналіз власне організації роботи партії і торгсину додав ще пункт 3) але зробіть все так, щоб хохли всеодно не вижили...

На жовтень 1933 р. в Україні діяло 263 крамниці торгсину, кожна з яких мала мережу приймальних пунктів, відділень з осередками тощо. Найбільше таких крамниць було в Київській обл. — 58, найменше — в Донецькій обл. (11) та Молдавській АРСР (5)⁴.

Якщо співвіднести кількість жертв українського голодомору із сріблом-золотом, що його викачав тоді імперський комунізм з України, вийде десь 5 інвалютних карбованців, або 12 кг борошна. Така була ціна життя, точніше, страшною смерті одного українця. Враження таке, що реалізовувалася тактика “випаленої землі”.

На кордоні Радянської України стають “продовольчі кордони”, які не випускають нікого, хто самочинно намагається покинути республіку. І — дуже промовиста деталь! — величезну кількість голодних, напівмертвих дітей просто звозили у спеціально відведені приміщення і кидали помирати. От це вже і є Голодомор⁵. Пік останнього, як відомо, припадає на першу половину 1933 року, після “чого навіть і горді козаки перетворилися на жалюгідних істот без роду та племені”⁶.

Отже, тут люди вмирають

від чогось,

а не

заради чогось.

Герої Крут полягли, захищаючи Вітчизну від більшовицької

³ Закон про недоторканність соціалістичної властості, ухвалений на союзному рівні 7 серпня 1932 року, Сталін називав його “основою соціалістичної законності”.

⁴ Масштаби “золотої лихоманки” по-більшовицьки відповідали “графікам” геноциду: якщо 1931 р. через систему “торгсину” до державної скарбниці надійшло 6 млн, 1932 р. — близько 50 млн, то 1933 р. — 107 млн валютних карбованців. З них 75,2% становили коштовні метали — золото, срібло, платина. Так званий “золотобрухт” становив 38%, монети царського карбування — 18% від загальної суми валютних надходжень. Якщо 1932 р. торгсин УРСР “заготував” 21 тунну золота (26,8 млн крб.) та 18,5 тонн срібла (0,3 млн крб.) від населення, то 1933 р. — 44,9 тонн золота (58 млн крб.) і 1420,5 тонн срібла (22,9 млн крб.). За 1 г срібла селянам давали 1 крб. 25 коп., тоді як на Нью-Йоркській біржі — 1 крб. 80 коп. Від такої “дельти” прибутки партії були колосальні. Тільки за чотири місяці діамантових операцій торгсин зібрав діамантів на 600 тис. крб. (Див.: *Надоша О., Гонський В.* Голодомор — це не тільки 7 мільйонів життів, а й 66 тонн золота, 1439 тонн срібла, діаманти, антикваріат тощо // <http://www.pravda.com.ua/> 05.01.2007).

⁵ Див.: *Грбовський С.* Голодомор: російський марксизм на практиці // <http://www.pravda.com.ua/> 24.11.2006.

⁶ *Крамаренко О.* Чому світ не визнає Голодомор геноцидом? // *День*. — 2006. — 18 жовт.

армії, річницю якої (23 лютого⁷) “правнуки погані” щорічно відзначають навіть у незалежній Україні! Пройшли десятиліття, а ми ще й досі і не усвідомили, що подвиг цих мужніх хлопців і є найяскравішим взірцем безкомпромісної відданості рідній Вітчизні. Вони, не вагаючись, пішли на смерть. “Душу й тіло ми положим за нашу свободу” — рядки національного гімну стали для юних захисників Вітчизни присягою, яку вони виконали з честю. Ці герої мали

вибір,   жертва його ніколи   немає.

Вороги гарантували їм життя в обмін на зраду Батьківщини. Але вони обрали вічність. Тому 29 січня варте того, щоб саме цю дату відзначати в Україні як *День захисника Вітчизни*.

Де були тоді батьки⁸ (це їхній, *grix*), коли діти (студенти й гімназисти) рятували свою Вітчизну? “Треба визнати, жалюгідний інтелектуальний рівень тодішньої “еліти”, її державницьких інстинктів та організаційних здібностей. Знайомий розклад, чи не так? — Запитусь сьогодні історик Олександр Палій і веде далі. — Через цю “еліту”, власне, і було програно війну, з усіма наступними наслідками, включно з Голодомором”⁹. І як результат (за 15 років), — невідворотне покарання.

За оцінкою академіка Ігоря Юхновського, голови Українського Інституту національної пам’яті, Голодомор — це *логічне* (курсив наш. — Ю. В.) завершення певного ланцюжка подій, які тягнулись з 1918 року, а не раптова, миттєва катастрофа¹⁰.

Тепер звернімося, до історичної аналогії. Якщо вихід із єгипетського рабства є центральною подією старозавітних євреїв, то центральною подією усєї української історії, безумовно, є Голодомор ХХ ст. як більшовицький геноцид¹¹ українського народу. Якщо там приблизно 25000 (?) євреїв на чолі з Мойсеєм вирушили до землі обітованої, то тут, “на рідній, не своїй землі” від терору голодом

⁷ Варто нагадати, що так званий “день заштитників Отечества” виник 1918 р. як день народження Червоної армії (начебто, на честь її “перемоги” над німцькими військами під Нарвою та Псковом). Але це інша історія, точніше, історія вже іншої держави.

⁸ “Іхне власне безголов’я робило з них легку здобич” (Див.: *Солдатенко В.* “І справжні, не фальшиві фарби”? Крути: спроба історичної інтерпретації // *Дзеркало тижня.* — 2006. — 28 січ.

⁹ *Палій О.* Голодомор як масове вбивство за етнічною ознакою // <http://www.pravda.com.ua/>. — 15.11.2006. — Загол. з екрану.

¹⁰ Див.: Без правди нам не жити // *День.* — 2006. — 20 жовт.

¹¹ Нагадаймо, ключове положення знаменитої Конвенції ООН про запобігання злочинам геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 року, згідно з яким *геноцид* — “це дії, скоєні з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, расову, етнічну або релігійну групу як таку”. Зверніть увагу, що йдеться у Конвенції про конкретні дії, не про наміри, але й наміри, поза сумнівом, теж були — досить згадати про оскаженілу сталінську «класову боротьбу» проти «куркуля» (по суті — українського селянина), «чорні дошки» для «неблагодійних» сіл (що реально означало ізоляцію та винищення переважної частини населення), загороджувальні загони тощо. Отже, всі ознаки геноциду є, питання було лише в політичній волі Верховної Ради. Парламенти 10 країн (Австралія, Естонія, Італія, Канада, Литва, Грузія, Польща, США, Угорщина, Аргентина) + ЮНЕСКО офіційно визнали український Голодомор геноцидом нашого народу. Нарешті, наприкінці 2006 р. у беспрецедентно гострому протистоянні Верховна Рада визнала *Голодомор геноцидом*.

щоденно вмирало по 25000 осіб. За два роки українці зазнали катастрофи планетарного масштабу — Україна втратила майже чверть (!) свого етносу. За переписом населення 1926 року, в СРСР жило 81,195 млн (!) українців. Це приблизно стільки ж, скільки на той час там було й росіян. 1939 року населення СРСР у цілому побільшилося. Стало набагато більше і росіян, а от українців стало менше майже втричі (!) — 28,1 мільйона...

Якщо навіть взяти втрати від Голодомору за максимальними науковими версіями (14 млн жертв), то все ж виникає промовисте запитання: а куди ж у такому разі поділися ще 39,095 млн українців? Адже ніяких світових і так званих громадянських воєн¹² на території радянської імперії між 1926 та 1939 роками не було, і за кордон виїхати в той час з СРСР вже не було практично ніякої можливості¹³. І коли під час перепису населення 1939 року українцям, що проживали поза межами УРСР, влада запропонувала записатися росіянами, то проблем уже не було. До того ж, усвідомивши, за що саме їх нищили, вони переінакшили свої прізвища на російській лад. Процес русифікації українців в Україні не зупинено навіть і сьогодні, тому й маємо

був <i>Ворошило</i>	—	Ворошилов,
був <i>Зозуля</i>	—	Зозулін,
був <i>Коваль</i>	—	Ковальов,
був <i>Козак</i>	—	Козаков,
був <i>Приймак</i>	—	Примаков,
був <i>Чепурний</i>	—	Чепурнов,
був <i>Хруці</i>	—	Хруцов, т. д., і т. п.

Ось вона — розгорнута, але непрочитана — Чорна Книга буття українського народу. Доки геноцид ХХ ст. не став головною подією в особистій долі кожного українця (*спокуютою гріха*) — через усі покоління і на всі віки — ми ніколи не відбудуємо свого *Храму Воскресіння* і “навіщо тоді дорога, — запитуємо ми, — якщо вона не веде до Храму...”

Політика жертвує людьми заради мети, вони гинуть за ідею, економіка дає їм можливість лише опускатися й пропадати. “*Війна — тво-*

¹² NB — термін “громадянська війна” стосовно Радянської Росії неточний — ніякої громадянської війни у 1918–1920 рр. на просторах колишньої царської імперії не було “з більшовиками воювали лише так звані окраїни, але не Московщина” (*Маланюк Є. До проблеми більшевизму — Нью-Йорк, 1956. — С. 11*).

¹³ А за що тоді, 1935 р., отримали перші маршальські звання п'ять найвищих військових чинів СРСР? Без участі армії такі масштабні акції — знищення мільйонів українців силами одного НКВД були б просто неможливі. Правда полягає в тому, що з усього СРСР в 1932–33 р. лише в Україні, а також лише в населених українцями районах Кубані застосовували військові операції з огороження, з тим, щоб не дати населенню врятуватися від голодної смерті. Цілі області України, населені пункти, а також сам кордон УРСР в 1932–33 р. були оточені військовими загонами, які не випускали людей до інших регіонів СРСР, а також із сіл і містечок у великі міста України. Отже, території, на яких був організований голодомор, оточували військовими кордонами і населення не випускали за їхні межі. Тому Голодомор маємо вважати *геноцидом*, тобто масовим убивством за етнічною ознакою. І це не в змозі заперечити навіть МЗС Росії, попри всі свої зусилля (Див.: *Палій О. Голодомор як масове вбивство за етнічною ознакою // <http://www.pravda.com.ua/>. — 15.11.2006. — Загол. з екрану*).

рець, голод — нищитель всього великого” (Геракліт). У першому випадку життя підноситься через смерть (300 юних героїв стали легендою¹⁴), про яких складають пісні; в іншому — голод породжує страх, за яким настає руйнування особистості і неприхована боротьба за існування людино-тварин. Канібалізм¹⁵ в українських селах — це доконаний факт (рапорти енкавидистів, спомини очевидців тощо), тоді як випадків канібалізму в російських селах не пам’ятає ніхто¹⁶.

Тоталітарний режим доклав багато зусиль для того, щоб про Голодомор ХХ ст. мовчали всі, і навіть ті люди, що його пережили, а також їхні діти та внуки. Міжнародна спільнота теж робила вигляд, що тоді нічого не відбувалось. Але основна проблема не в них, а в нас самих — світ ніколи не визнає геноциду, якого не усвідомила абсолютна більшість народу, що його пережив.

Постгеноцидне суспільство (визначення Джеймса Мейса¹⁷) — це хворе суспільство, хвороба наша — це страх (похилене і сумне обличчя)¹⁸, який на генетичному рівні передається з покоління у покоління. Позбутися ж страху — означатиме спокутуваний гріх (підняте обличчя). І запорукою цьому стане відновлення нашої історичної пам’яті — “і хто не був записаний у книзі буття, той був кинутий до озера вогненного” (Гал. 6:7).

Отже, осмислення трагедії Голодомору може допомогти по-новому прочитати всю українську історію, що передбачає не тільки наше право відстоювати самих себе, й право на пізнання себе. Право не тільки на своє майбутнє, а й на своє минуле, а права ці взаємопов’язані й взаємозалежні.

Нарешті, не забуваймо про дві речі, що злочини проти людства (а геноцид — насамперед) не мають і ніколи не матимуть строку давності, а також про слова великого німця Фридриха Шиллера: “Всесвітня історія — це всесвітній суд”¹⁹.

Тепер повернімося до питання подвійного сенсу всієї історії, і як він виявляється у суперечності між

жінкою та чоловіком.

Існує приватна історія, як уособлення “життя у просторі” через

¹⁴ Їхня звитяга гідна подвигу біблійних Маккавеїв, які повстали проти насильницької еллінізації Юдеї (167 р. до Р. Х.).

¹⁵ Канібалізм (від фр. *cannibalisme*) — 1) Людожерство. 2) Поїдання тваринами особин того самого виду, один з різновидів внутрішньородової боротьби за існування.

¹⁶ Див.: Крамаренко О. Чому світ не визнає Голодомор геноцидом? // День. — 2006. — 18 жовт.

¹⁷ Чверть століття тому 30-річний американський історик Джеймс Мейс із трибуни міжнародної конференції з голокосту та геноциду в Тель-Авіві перший серед західних дослідників публічно назвав Голодомор-33 актом *геноциду* проти української нації. То був важливий крок до розкриття страхітливої правди, рівнозначний науковому і громадянському подвигу. Він працював в Україні й помер тут. Потім був Роберт Конквест із книгою “Жнива скорботи” (Нью-Йорк, 1986).

¹⁸ “Похиати обличчя — не бути прощеним, посумніти; підняти обличчя — бути прощеним” (1 М. 4:7).

¹⁹ Цит. за: Без правди нам не жити // День. — 2006. — 20 жовт.

політика як самоціль. Це епоха “сексу у великому місті”, який відрізняється від сексу у малому місті, лише розмірами самого міста.

Оскільки економіка належить до расового боку життя, вона як і політика, володіє лише звичаями й традиціями, але не має жодної моралі, адже в цьому полягає відмінність

<i>знати</i>	від	<i>духівництва,</i>
<i>фактів</i>	від	<i>істин.</i>

Кожна професійна група, як і будь-який стан, наділені само собою зрозумілими почуттями не добра й зла, а

<i>найкращого</i>	та	<i>поганого.</i>
-------------------	----	------------------

Хто цим почуттям не володіє, той позбавлений честі і підлий. Отже, честь і почуття такту економічно діяльної людини відрізняє її від релігійного світоспоглядання і його фундаментального поняття гріха.

Ніхто цих звичаїв не встановлював і пером не записував, однак вони існують як і будь-які станові звичаї взагалі, вони змінюються від епохи до епохи і незмінно обов’язкові лише в колі тих, хто сюди належить.

До аристократичних чеснот — вірності, хоробрості, лицарства і товариствськості, властивих всім професійним групам, тут додаються наполегливість, прагнення успіху й почуття дистанції. Всім цим володіють, самі того не усвідомлюючи доти, доки хтось їх не порушить; на противагу релігійним заповідям — вічним і універсальним, — які назавжди залишаться незреалізованими ідеалами, які треба завчити, щоб знати їх і йти за ними.

Фундаментальні релігійно-аскетичні поняття, такі як “самозабуття” і “безгрішність”²⁶, не мають жодного сенсу в економічному житті. Для кожного справді святого економіка сама собою — це вже гріх²⁷, не кажучи вже про лихварство і вдоволення розкішшю або ж заздрість, яку бідний відчуває щодо багатства. Притча про “польові лілії” для глибоко релігійних і філософських натур — безумовна істина. Центром ваги свого ества вони перебувають поза економікою й політикою, як і поза іншими факторами “світу цього”. Про це свідчить епоха Ісуса Христа і життя Діогена, святого Бернара, а також Канта чи Сковороди. Такі люди вибирають добровільну бідність, усамітнення або мандри, ховаючись у чернечих келіях або учених кабінетах від світу цього.

Ні релігія²⁸, ні філософія ніколи не брали участі в економічній діяльності. Займалися нею завжди тільки політичний організм певної церкви, або соціальний організм товариства, яке теоретизує²⁹. Така діяльність

---

²⁶ Знаменитий Генрі Форд, напевно, мав всі підстави, щоб заявити: “Свій другий мільйон, я заробив уже чесно”.

²⁷ Порівняйте: Вебер М. Избр. произведения. — М., 1990. — С. 91–92.

²⁸ Не плутайте релігію і церкву як інститут, як земаєвасника.

²⁹ Щось на кшталт літфонду при Спілці письменників радянської доби, який розподіляв дачні ділянки, автомобілі, норкові шапки та інші матеріальні блага.

завжди є компромісом із “цим світом” і знаком “волі до влади”. Відоме запитання Пилата: “що є істина?” встановлює також і співвідношення між економікою та наукою.

Релігійна людина з катехизисом у руках (або ж філософ із “ідеальною державою”, “суспільною угодою”, чи “маніфестом”) марно намагається удосконалити навколишній світ політики, який завжди йде своєю дорогою, залишаючи “удосконалювача” наодинці зі своїми думками. Перед святим, як і перед ученим постає вибір:

1) *притосуватися* і тоді він стає церковним політиком, або філософом-правителем, або ж поетом-політиком, який подався у депутати і втратив совість;

2) *“етікати”* від світу, стати самотником, мандрівним філософом³⁰, або ж розпрощатися із життям взагалі, як це робили античні мислителі, наслідуючи Сенеку.

Не дивно, що теж саме повторюється, і не без комізму, всередині міської духовності. Філософ, який створює етико-соціальну систему, сповнену абстрактних чеснот, звісно, єдино правильну, намагається повчати економіку, як вона повинна жити і до чого прагнути, на підставі яких принципів розподіляти матеріальні блага тощо. Утім жодного значення немає, чи це система ліберальна, анархістська або ж соціалістична, і хто її створив — Платон, Прудон чи Маркс. Проте економіка, як завжди, йде далі, залишаючи мислителів вибір: усунутись від економічного життя і “вилити на папері”³¹ своє обурення з приводу цього світу, або вступити у світ економічної політики, де він обов’язково стане посміховиськом³², або ж він пошле свою теорію під три чорти, щоб відвоювати собі місце під сонцем³³.

Якщо можна говорити про так зване “економічне життя” рослини, то воно відбувається на ній і всередині неї. Рослина — лише арена і безвільний об’єкт природних процесів. Той же рослинний, окутаний сном елемент, лежить в основі “економіки” людського тіла, що перебуває в утробі матері й веде безвільне існування. Проте до організму, який вільно пересувається у просторі, додається ще й елемент неспання, тобто відчуття, що змушує його самостійно турбуватися про підтримку життя. Це породжує страх перед життям, відтак жива істота відчуває все навколо себе, донючується, дослухається, вдивляється у світ, щораз розвинутішими органами відчуттів, а потім і рухається в просторі, щоб

*знайти,
зібрати,
догнати,
перехитрити,
відібрати здобич.*

³⁰ Як це робив наш Сковорода, додаючи: “Світ ловив мене, та не впіймав”...

³¹ Як це робили Прудон у “Філософії злиднів” і Маркс у “Капіталі”.

³² Як це сталося з усіма академіками від політекономії під час горбачовської “переводови” і програми “100 днів”.

³³ А це вже шлях Чубайса і Пинзеника.

У деяких видів тварин, наприклад, бобрів, білок, мурах, бджіл і хижих звірів, ці дії виростають до зачатків економічної діяльності, що передбачає міркування, тобто відокремлення

розуміння від *відчуття*.

Істота стає людиною, коли її розуміння звільнюється від відчуттів і перетворюється на мислення, творчо впливаючи на взаємовідношення мікро-і макрокосмосу.

Економічне мислення піднімається вище від цього рівня і дозволяє орати ниву, одомашнювати тварин, видозмінювати й обробляти матеріали, щоб підвищувати рівень життя і перетворити залежність від навколишнього світу на панування над ним. Таке мислення є основою будь-якої культури. Раса використовує економічне мислення, яке інколи стає настільки потужним, що відокремлюється від своїх цілей, будуючи абстрактні теорії і, губиться в утопійних далях.

Усе вище економічне життя розвивається на базі селянства і над ним. Лише селянство не має собі попередників. У певному сенсі воно є расою, яка веде рослинний (буквально — закорінений у ґрунт) спосіб життя і немає історії. Селянство виробляє тільки для себе і само ж споживає. Воно завжди самодостатнє, зі звернутим до світу поглядом, в якому всі інші економічні істоти видаються чимось випадковим і заслуговують зневаги. Виробничому різновиду економіки протистоїть суто завойовницька (хижацька за своєю природою), яка завжди використовує першу як об'єкт, живиться нею, обкладаючи даниною, або просто грабуючи її.

Політика і торгівля первісно нероздільні, обидві мають войовничий характер, воліють накинати свою волю, прагнуть влади і здобичі; вони привносять із собою цілковито інший погляд на світ — згори вниз. Це достатньо яскраво демонструє вибір тварин для геральдичних знаків — тут леви й ведмеді, грифи і яструби, взагалі —

хижаки, тому що, все решта — *здобич*.

Війни первісно були тільки загарбницькі, а торгівля — нерозривно пов'язана з грабунком і піратством. Політика й торгівля у розвинутій формі — це вже мистецтво досягнення переваги над супротивником завдяки духовній перевазі. Обидва види цієї діяльності — це ніщо інше як заміна війни іншими засобами. “Газові” чи “м'ясо-молочні” війни — це теж війни, тільки іншими засобами. Основою будь-якої дипломатії є *торг*, і, навпаки, основою будь-якого торгу є *дипломатія*, і обидві вони ґрунтуються на принциповому знанні людей і фізіогномічному такті. Чого найбільше бракує українській дипломатії — це уміння торгуватися, а бізнесовим колам — бути тонкими дипломатами в хижацькому оточенні численних “газпромів”. Дух підприємництва, щоб мати успіх, вимагає стратегічного дару полководця. Справжній володар і державний діяч воліє володарювати і правити, проте справжній підприємець бажає лише одного — бути багатим і багатіти, як сьогодні це робить Білл Гейтс. Але тут виникає і відмінність між

економікою як засобом і *економікою як метою*.

Можна воліти здобичі заради влади і влади заради здобичі, адже фінансова економіка вважається засобом управління, коли вся нація виступає об'єктом стягнення данини у вигляді податків і мита, які використовуються не для поліпшення умов життя, а для забезпечення історичної стабільності та посилення влади.

Той, хто прагне лише економічної вигоди, завжди буде нездалим у політичному мисленні. Економічне і політичне мислення, збігаючись за формою, докорінно відрізняється за своїм спрямуванням і у всіх дрібницях за тактикою. Великі ділові успіхи пробуджують відчуття необмеженої суспільної влади. Лише тоді, коли людина перестає відчувати свою підприємницьку діяльність як приватну справу задля примноження майна, виникає можливість перетворення її з “ділака” на *політика*. Проте для людей зі світу політики існує зворотна небезпека, яка полягає у тому, що їхнє мислення й воля до виконання історичних завдань зводиться до простої турботи про власний добробут, про “хатину” серед вікових смerek. Тоді зі знаті виходить розбійницьке лицарство. Так з'являються відомі князі, міністри, народні лідери і революційні герої, усе бажання яких зводиться тільки до насолоди життя і до нагромадження незчисленних багатств. Тоді нема майже ніякої різниці між

<i>Версалем</i>	і	<i>клубом яacobінців,</i>
<i>підприємцями</i>	і	<i>робітничими лідерами,</i>
<i>генерал-губернаторами</i>	і	<i>секретарями обкому</i> ³⁴ .

Політика тих, хто вже “дорвався” в епоху зрілої демократії часто ідентична не тільки з торгівлею, а й з найбруднішими спекуляціями великих міст. Саме тут, на думку О. Шпенглера, розкривається потаємний хід будь-якої високої культури. Напочатку з'являються прагани —

<i>знать</i>	і	<i>духівництво,</i>
--------------	---	---------------------

із своєю символікою

<i>часу</i>	і	<i>простору.</i>
-------------	---	------------------

Це відбувається саме тоді, коли

<i>політичне життя</i>	і	<i>релігійне переживання</i>
------------------------	---	------------------------------

набувають стабільної рівноваги, у надрах якої ще несвідомо протікає економічне життя у визначеному нею (культурою) річищі. Коли ж потік існування, виявляється у кам'яних нагромадженнях міст, роль лідера на етапі дозрівання цивілізації завжди виконують

<i>гроші</i>	й	<i>дух.</i>
Тоді як <i>героїзм</i>	і	<i>святість,</i>

символічний розмах яких, характерний для ранньої доби, стають рідкістю і виявляються лише у вузьких колах. Їхнє місце посідають твереза буржуазна ясність мислення. Тоді закінчення теоретичної системи або укладання економічного контракту, по суті, є лише

³⁴ Нічого дивного немає у тому, що В. Путін відновив старі імперські губернії на чолі з бойовими генералами. У цьому виявляється інваріант Російської імперії, а двооголовий орел і триколар — лише її символи.

різновидом високопрофесійної діяльності інтелектуалів³⁵. За своїм символічним рангом політичне і економічне життя майже ніяк не відокремлене одне від одного, релігійне й економічне пізнання проникають одне в одне, дотикаються й перемішуються. У суєті великого міста потік існування втрачає свою чітку й багату форму.

Звідси бере початок *морфологія економічної історії*. Первісна людська економіка, завжди подібна до “економіки” рослин і тварин. Вона повністю охоплює всю примітивну епоху і завжди є у високій культурі. Люди розводять тварин і вирощують злаки, шляхом приручення, культивування, добирання найкращих видів, тут використовують вогонь і метал. Все це наскрізь наповнене політико-релігійними звичаями і смислами, причому без того, щоб можливо було чітко розмежувати табу і тотему, тут панує голод, душевний страх, статевий потяг, мистецтво, війни, ритуальне жертвопринесення, вірування й досвід.

Чимось цілковито іншим за своєю ідеєю й розвитком виявляється строго оформлена і чітко окреслена за темпом і тривалістю економічна історія високих культур, кожна з яких має власний економічний стиль. Феодальним відносинам відповідає економіка країн, де нема міста.

Коли провідне становище в державі посідають міста, виникає і міська економіка, базована на грошах, яка з дозріванням цивілізації перетворюється на диктатуру грошей. Одночасно й паралельно у світових столицях перемогу святкує демократія.

Кожній культурі властивий свій незалежний світ форм. Тілесні гроші аполлонівського стилю (викарбувані монети) так само далекі від фаустівських динамічних грошей (кредитні операції за чековими книжками), як античний поліс від західноєвропейської держави. Економічне і суспільне життя вибудовується за принципом піраміди:

1) внизу зберігається абсолютно примітивна, до якої майже не доторкнулася культура, економіка села;

2) пізня міська економіка, як справа рук лише вирішальної меншості, завжди дивиться на патріархальне сільське господарство з висока, селяни ж із ненавистю дивляться “знизу-вгору”, на життя, що вирує за стінами міст;

3) на завершальному етапі — великі міста породжують цивілізовану (глобальну) світову економіку, контрольовану дуже вузькими колами, яка абсолютно підпорядковує собі все провінційне господарство. Врешті-решт розвиток переходить у тривалий і незмінний стан (сьогодні це називають — сталим розвитком), якому характерне дивне змішувння вишуканої ду-

³⁵ Від середини XIX ст. стає помітною різниця між російською інтелігенцією і західними інтелектуалами — це так звані „зайві люди“ і активні гравці, „обломови“ і „штольци“.

³⁶ Геґемонія (від грец. *hegemonia* — провід, керівництво) — керівництво, керівна роль якого-небудь класу, держави щодо інших класів або держав.

ховності й абсолютно примітивних рис, із якими греки ознайомилися в Єгипті і які відомі нам по теперішній Індії та Китаю.

На противагу цьому економічному рухові люди “тримають форму” як економічні класи, подібно до того, як вони “тримають форму” у світовій історії як політичний стан. Будь-яка окрема людина завжди посідає певне становище в рамках економічної структури, подібно до того, як вона займає який-небудь ранг усередині суспільства. Одночасно обидва ці види належності визначають її почуття, думки і поведінку. Життя хоче бути тут, воно хоче щось важити. Проте велика плутанина в наших поняттях починається тоді, коли політичні партії сьогоднішні, і в елліністичний час, воляють зробити спосіб життя окремих економічних груп щасливішим, так би мовити облагородити їх, піднісши їх до політичного стану, як це зробив Марк із класом найманих фабричних робітників, надавши йому статус класу-геґемона³⁶.

До духівництва належать учені, які ведуть характерний для цього кола людей — усамітнений спосіб життя у великих містах. Сюди також слід віднести і лікарів, яких у прадавні часи неможливо було відокремити від жерців, священників, і різного ґатунку знахарів та чаклунів. Проте

замком

і

собором

закінчується велика символика. *Tiers*³⁷ — це вже не стан, а залишок, строкате й різнопланове скупчення, що набуває значення у великих містах і тільки на момент політичного протесту. Тому він додає собі ваги, виступаючи на боці тієї чи тієї партії. Самовідчуття виникає не від того, що ти буржуа, а, тому що “ліберал”, а отже, ти не втілюєш у своїй особі якоїсь великої речі, а належиш до неї лише через свої переконання. Унаслідок слабкості цієї суспільної оформленості на перший план виступає економічний момент у вигляді “буржуазних” профспілок, гільдій і об’єднань.

Селянство в економічному плані є першим і чи не єдиним споконвіку продукуючим видом життя, який тільки і робить можливим будь-яке інше. Сюди належать і пастухи, і рибалки, і мисливці. Крім того, існує глибокий зв’язок між селянством і гірниками: метал видобувають у шахті як хліб на полях і здобич у лісах. Прастани в ранні часи теж повністю базують своє життєзабезпечення полюванням, розведенням тварин і володінням землею.

Протистоїть усім їм *посередницький*, торговий і хижацький за своєю суттю спосіб життя³⁸. Торгівля, при порівняно малій кількості тих, хто нею займається, має колосальну владу і дуже рано стає вже доконечною. Це вишуканий паразитизм, абсолютно непродукуючий і тому чужий до землі, блаукаючий, “вільний” і до того ж не обтяжений

³⁷ Те, що Платон називав “третім станом”.

³⁸ Від первісного мореплавання (піратства) до біржових та фондових оборудок світових столиць. Усе обертання, що здійснюється річками, морями, океанами, шосейними, залізничними і повітряними шляхами, також належить сюди.

товари, і споконвічний процес їх розподілу називається товарообміном, у процесі якого товари з одного життєвого кругообігу переходять у інший. За своєю сутністю, за своєю душею цей товар нерозривно пов'язаний з тим життям, яке його породило або має потребу в ньому. Селянин гонить на базар “свою” корову⁴¹, жінка ховає у скрині “свої” прикраси. І слово “масток” починається від рослинної за своєю природою власності — він “має”, вона “має”; подібно до того, як “садиба” — походить від “свого” саду, тобто існування якого пов'язане з глибоким закоріненням у ґрунт. Ще не існує ні поняття вартості, ні загального еквівалентного товару⁴². Торговець входить у такт і хід цього товарообміну тільки як посередник⁴³.

Абсолютно інший спосіб життя пробуджується разом із душею міста. Як тільки ринок (буквально — площа-ринок) перетворюється на місто, він перестає бути простим перехрестям торговельних шляхів, що існують у сільській місцевості, а з'являється абсолютно інший світ усередині стін. Найважливіша відмінність у тому, що справжній мешканець міста не є виробником у первісному “земному” сенсі цього слова. Він не має внутрішнього зв'язку і з ґрунтом, і майном, яке проходить через його руки. Майно не є частиною його життя (це не те, що корова для селянина), він розглядає його збоку і тільки крізь призму підтримання власного життя. Отже,

<i>добро</i>	стає	<i>товаром,</i>
<i>обмін</i>	—	<i>товарообігом,</i>
<i>місце</i>	мислення продуктами	<i>посідає мислення грішми,</i>

або грошове мислення. Абстрактне поняття “грошей” повністю відповідає абстрактному поняттю “числа”. І те, і те абсолютно необмежені.

Усі сучасні грошові теорії припускаються помилки, виходячи не з форми економічного мислення, а з вартості грошей або навіть матеріалу, із якого виготовлені платіжні засоби⁴⁴. Гроші, як і число або право, це категорії мислення. Існує грошове мислення, так само як і юридичне, математичне або технічне мислення навколишнього світу. Візуальний образ будинку викликає абсолютно різні асоціації, залеж-

⁴¹ Для селянина на ранніх ступенях розвитку культури “його” корова — передусім жива істота, а потім уже предмет обміну.

⁴² Монети ранньоготичного часу як насліддя античності карбували лише як знаки суверенітету, адже вони беруть участь в економічному житті лише як товари: шматочок золота коштує стільки ж, як і корова, а не навпаки.

⁴³ Тому він так часто виникає не з сільського життя, яке непроникає замкнене саме в собі, а виступає у ролі байдужого до нього чужинця. Такими були фінікійці на зорі античності, римляни на Сході в епоху Митридата, євреї в усі часи, а також візантійці, перси та вірмени на Заході готичного періоду, араби в Судані, індійці у Східній Африці, західноєвропейці у Росії.

⁴⁴ Долар або євро так само не є “грошима”, як і метр або грам не є силою. Монети або банкноти — це реальні вартості. Саме тому, що ми не знаємо античної фізики, ми не плутаємо поняття гравітації і гирю, як це ми робимо на підставі античної математики з числом і величиною, і уподібнюєтесь до античних монет, з грішми та їх речовим виразом.

но від того, хто його бачить: торговець, суддя або інженер. Один у ньому вбачає грошовий баланс, інший — об'єкт правової суперечки, третій оцінює можливість його руйнації. Найближче до грошового мислення стоїть математика.

Навколишній світ можна мислити грошово, так само, як його можна мислити юридично, математично або технічно. Мислити економічно — означає рахувати⁴⁵. Звідси починаються різні теорії вартості. Згідно з ідеєю, усі вони повинні були б бути об'єктивними, проте будуються на суб'єктивних засадах, інакше і бути не може. Теорія Маркса, наприклад, визначає “вартість як таку” так, як цього вимагають інтереси робітничого класу, тоді як внесок винахідника й організатора, виявляється, вартості не має. Проте оголошувати її хибною було б неправильно. Усі ці учення *істинні* для їхніх прибічників і *хибні* для супротивників, але питання в іншому: чи буде людина прибічником або супротивником, визначається не логікою аргументації, не резонами, а самим життям.

Маєток, як те, що органічно пов'язане з життям і ґрунтом, завдяки грошовому способу мислення перетворюється на майно, яке за своєю суттю завжди “рухоме” і якісно невизначене: адже воно складається не з товарів, а “вкладається” у них. Само собою воно має лише суто числовий вираз кількості грошової вартості. “Розмір” майна — це те, що можна порівняти з “обсягом” маєтку.

Грошове мислення, своїм осідком вибирає місто і перетворює його на грошовий ринок або грошовий майданчик (сучасні біржі⁴⁶) і центр вартості. Саме тут потік грошових вартостей пронизує, одухотворює і підпорядковує собі потік товарів. Відтак торговець перетворюється з органу економічного життя на його *господаря й диктатора*.

Грошове мислення — це завжди торгове, “ділове”, “підприємницьке” і “бізнесове” мислення. Мислення грішми (на відміну від мислення образами, поняттями тощо), споконвіку було загарбницьким і хижацьким за своїм духом, воно передбачає економіку, що продукує і розвивається, а також боротьбу за нові джерела економіки, нові території і нові ринки збуту.

Слова “виторг”, “прибуток”, “спекуляція”⁴⁷ прямо вказує на вигоду, яку попутно приносять речі, спрямовані до споживача. Щоб зрозуміти це, треба повністю зануритися у дух і економічне бачення справжнього торговця. Він працює не для задоволення власних потреб, а на продаж, “за гроші”. Підприємницьке сприйняття поступово охоплює всі види діяльності.

⁴⁵ За радянських часів нас учили не “рахувати”, а швидше — заклинати: “економіка повинна бути економічною”.

⁴⁶ Сучасні біржі за своєю суттю — це органи думки зрілої грошової економіки.

⁴⁷ Спекуляція, -і, ж. 1. Скуповування та перепродаж цінностей (цінних паперів, товарів, майна і т. ін.) з нестійким курсом для одержання зиску на різниці в курсі, в цінах. 2. Незаконне скуповування та перепродаж товарів за підвищеними цінами для наживи. (Див.: Великий тлумачний словник суч. укр. мови. — Київ; Ірпінь, 2001. — С. 1167).

Селянин, будучи внутрішньо пов'язаним з товарообігом був одночасно і давачем, і отримувачем. З появою грошового обігу між виробником і споживачем, між двома розділеними світами з'являється “хтось третій”, чие мислення тієї ж миті стає панівним у діловому житті. Він примушує першого до пропозиції, а другому нав'язує попит: і той, і той звертаються саме до нього; тут посередництво піднесено до рівня монополії і головної діяльності в економічному житті. Врешті-решт посередник підкорює своїм інтересам і виробників, і споживачів, змушує обох тримати “форму”: перших виробляти ті товари, які вважає потрібними, а інших — купувати те, що він їм нав'язує.

У всіх культурах розвиток йде цим шляхом. Той, хто оволодів цим стилем мислення, стає майстром робити гроші⁴⁸. А той, хто не засвоїв такого стилю мислення, завжди буде об'єктом грошових впливів великого міста. Відмінність між

	<i>селянином</i>	<i>і</i>	<i>міським мешканцем</i> —
це не тільки різниця між	<i>селом</i>	<i>і</i>	<i>містом,</i>
але й між	<i>майном</i>	<i>і</i>	<i>грішми,</i>
	<i>обійстям</i>	<i>і</i>	<i>капіталом,</i>
	<i>добром</i>	<i>і</i>	<i>багатством</i> ⁴⁹ .

Розкішна культура аристократичних дворів проростає разом із людиною і з нею зливається, як це є в житті стародавніх родів, які ще й сьогодні живуть у сільських маєтках. Культура ж буржуазії = “комфарту”. Вона є чимось привнесеним ззовні — тим, що взагалі можна “оплатити”⁵⁰.

Будь-яка високорозвинута економіка може бути тільки міською. Світову економіку, тобто економіку усіх цивілізацій, можна було б назвати економікою світових столиць. Світові й економічні долі вирішуються у центрах концентрації грошей (грошових майданчиків): у Вавилоні, Фівах, Римі, Візантії і Багдаді, у Лондоні й Парижі, Берліні, Нью-Йорку або Токію. Усе решта — це провінційна економіка, яка обмежено й повільно здійснює свої оберти, не усвідомлюючи навіть своєї залежності.

Гроші стають *формою духовної енергії*, в якій виявляється концентровано воля до панування, політична, соціальна, технічна, розумова здатність, пристрасне устремління до життя високого польоту. Б. Шоу абсолютно мав рацію, коли писав: “Загальна повага до грошей — єдиний обнадійливий факт нашої цивілізації... Гроші й

⁴⁸ Аж до сучасних акул грошового ринку, які займаються посередництвом посередництва і ведуть з товаром “гроші” азартну гру, як це описав Е. Золя у романі “Гроші” (1891).

⁴⁹ Добро, наприклад, неможливо успадкувати — його можна тільки нажити, тоді як багатство можна й успадкувати.

⁵⁰ Так само і з буржуазним ідеалом свободи. Згідно з теорією і за конституцією, усі засадничо є вільними. У реальному житті міста незалежним можна бути тільки за допомогою грошей.

життя нероздільні... Гроші — це саме життя”. Отже, цивілізація означає такий ступінь культури, де *традиції* й *особистість* втратили своє безпосереднє значення, і будь-яка ідея, щоб бути зреалізованою, повинна бути спочатку помислена у грошах. Якщо колись людина була багатою, тому що мала владу, то тепер вона має владу, тому що має гроші⁵¹. Лише гроші можуть піднести дух і посадити його на трон. Демократія — це досконала й довершена тотожність

<i>грошей</i>	і	<i>політичної влади:</i>
<i>малі гроші</i>	=	<i>малій владі,</i>
<i>Великі гроші</i>	=	<i>Великій владі.</i>

В історії економіки будь-якої культури відбувається відчайдушна боротьба, яку ведуть

традиція раси проти *духу грошей.*

Знамениті селянські війни, що відбуваються на пізньому етапі розвитку культури, слід розглядати як перше повстання

<i>крові</i>	проти	<i>духу,</i>
<i>села</i>	проти	<i>міста.</i>

Якщо гроші не можуть захопити маєтку, тоді вони проникають у саме мислення селянина й аристократа. У результаті — успадковані родові гнізда (маєтності), перетворюються на майно, яке тільки вкладене в земельне володіння і як таке вже рухоме⁵².

Гроші прагнуть до мобілізації всіх речей. Останній бастион, який протистоїть духові грошей — це земля. І той, “хто мобілізує ґрунт, оберне його у порох”, — застерігав барон фон Штайн⁵³. Світова економіка — це економіка абстрактних, повністю відірваних від землі, плінних цінностей⁵⁴.

Фаустівське грошове мислення “відкриває” цілі континенти, використовуючи енергію великих рік, мускульну силу населення величезних ландшафтів, поклади вугілля, дикі ліси, закони природи і перетворює їх на фінансову енергію, яка згодом знаходить собі вихід у формі преси, виборів, бюджетів і армій, що слугують втіленню у життя задумів правителів.

Будь-якій культурі властиве своє грошове мислення власний символ грошей, за допомогою яких вона робить видимим свій принцип оцінки в економіці. Дотепер неможливо описати ідею грошей, яка,

⁵¹ Якщо народними депутатами першого демократичного скликання ставали дисиденти, відомі письменники, які потім поліпшували своє матеріальне становище, то сьогоднішні “крутеаики” витрачають колосальні кошти, щоб через “входження у владу”, захистити і примножити своє матеріальне становище.

⁵² “Ф е р м е р” — це людина, яка пов’язана з ділянкою землі лише через практичні стосунки.

⁵³ Див.: Шпенглер О. Закат Європи: Очерки морфології мирової історії. Т. 2. Всемирно-історическе перспективи. — Минск, 1999. — С. 642.

⁵⁴ Щораз вища інтенсивність цього мислення створює образ економіки як нарощування готівкової грошової маси, як щось абсолютно абстрактне і уявне, вона немає нічого спільного з видимим запасом золота як товару. Саме тому дедалі більша енергія грошового мислення породжує в усіх культурах відчуття, що “ціна грошей падає”.

наприклад, була основою єгипетського натурального й безготівкового грошового обміну. Єдине, що ми можемо, це лише зіставити гроші

аполлонівські та *фаустівські,*
гроші як величину і *гроші як функцію.*

Для античної людини навколишній світ, навіть з економічного погляду, видається як сума тіл, які рухаються, мандрують, зіштовхуються, взаємно поборюючи й знищуючи одне одного, як це описував атоміст Демокріт. Людина — це тіло серед інших тіл. Поліс, як сума тіл, представляє собою теж тіло, тільки вищого порядку. Подібно до того, як статуя Аполлона репрезентує античне божество, античні гроші також виступають у тілесній формі. Біля 650 р. одночасно з дорійськими храмами й античними статуями виникла монета — металева міра ваги у вишукано відкарбованій формі. Вартість як величина існувала споконвіку, вона давня як і вся культура. І досі цей античний витвір ми зараховуємо до одного з чудових “досягнень людства”, після чого повсюди почали карбувати власні монети так само, як і споруджувати статуї на майданах і вулицях своїх міст.

Монета як гроші — це суто античне явище, яке можливе лише в евклідовому оточенні, там вона панувала у всьому економічному житті, оформлюючи й утворюючи його. Такі поняття, як “прибуток”, “майно”, “борг”, “капітал”, означають в античних містах щось принципово інше, ніж у нас, оскільки під ним розуміється не економічна енергія, що випромінюється з однієї точки, а сума речей, що має цінність і перебуває в одних руках.

Майно — це завжди *рухомий готівковий запас*, який змінюється унаслідок додавання або віднімання цінних предметів і не має нічого спільного із земельною власністю. Ці два поняття в античному мисленні абсолютно відокремлені. Кредит (в античному розумінні) полягає у позичці готівкових грошей і очікуванні того, що вони можуть бути повернені назад у точно такому ж вигляді⁵⁵.

Наскільки важко було античній людині уявити собі переведення у тілесні гроші такої невиокремленої зі всіх боків речі, як земельні наділи, показують кам’яні сваї (стели) на грецьких земельних ділянках, які повинні були нагадувати собою іпотеку⁵⁶. Зазвичай, купівля відбувалася у присутності свідків, коли в обмін на монету з рук у руки передавали і жменьку землі. Як наслідок, тут ніколи не було справжньої торгівлі товарами, як її нема сьогодні і в Україні, доки земля не стане економічним товаром за всіма державно-правовими нормами, а не у вигляді “хабарів”, “послуг” тощо.

Упорядковане співвідношення між вартістю землі та грошовою вартістю так само немислиме для античного розуміння, як і співвідношення між художньою і грошовою цінностями. Духовні,

⁵⁵ Подібно до того, як нещодавно ми позичали у сусідів до “зарплати”.

⁵⁶ Від (грец. *hypothēkē* — застава), застава нерухомого майна, переважно землі, будівель тощо для одержання позички, закладна на заставлене майно, борг за іпотечним кредитом.

а отже, безтілесні витвори, такі, як драма або фрески, з погляду античної економіки, абсолютно не мають жодної вартості.

Лише мислення тілесними грошима робить зрозумілим, наприклад, масові страти багачів за другої тиранії, щоб прибрати до своїх рук більшу частину готівкових грошей, що перебували на той час в обігу. А римські ветерани взагалі все своє майно носили на собі у вигляді коштовних металів. Звідси і вислів: “Все своє — ношу з собою”.

Античне багатство — це не маєтності, а радше купа грошей. Тоді як сьогодні найбагатша людина світу — Білл Гейтс готівкою має не більше ніж середньостатистичний американець. Античний грошовий майданчик — це не кредитний центр, як сучасні біржі, а місто, у якому була зібрана значна частина готівкових грошей усього світу. Можна припустити, що в епоху Цезаря більша половина античного золота постійно була в Римі. Тоді як сьогодні, дві третини готівки доларів США постійно обертається поза її межами.

Приблизно від Ганнібала цей світ вступив в епоху панування грошей, у тих межах, на які поширювалася його влада. Щоб покрити щораз більшу потребу в готівкових грошах, люди звернули свою увагу на рабів, які були ще одним *різновидом тіл* і могли служити грошима. Раб ніколи не був особистістю, а річчю (в економічно-правовому плані) і тому міг мислитися як гроші.

Від цього моменту і надалі, античний раб виявляється чимось небувалим у всій економічній історії. Властивості монети були перенесені на живий об’єкт, відтак, поряд із металевою готівкою на сцену виступає і “людська готівка”. Виник предивний вид подвійної валюти і своєрідний спосіб оцінки. Раб як “людська готівка” має свій курс, тоді як земельний наділ його немає. Раб є засобом для накопичування великої готівкової маси, і лише цим пояснюється неймовірна концентрація рабів у Римі.

Доки кількість рабів обмежувалася потребами господарства, вона була невеликою і завжди легко покривалася за рахунок військової здобичі й оборнення у рабство за борги. Навіть в Атенах раби ніколи не становили третини населення. Рабство мало державно-правовий, а не економічний характер.

Оскільки антична економіка має статичну природу, а не динамічну, і їй не відоме планомірне освоєння енергетичних джерел, то раби в Римі існували не для того, щоб їх експлуатувати. Радше їх намагалися чим-небудь і де-небудь задіяти, щоб виправдовувати їх велику кількість. Перевагу надавали тим рабам, які мали неординарні здібності, певну кваліфікацію, оскільки за рівних видатків на їх утримання вони мали вищу вартість. Їх віддавали в оренду, як сьогодні передають футболістів, або як дають гроші в борг. Їм надавали право самостійно вести своє господарство. Ними збивали ціни на вільну працю — усе робилося лише для того, щоб покрити видатки на

підтримання “форми” цього “живого капіталу”⁵⁷. Більшу частину рабів так і ніколи не вдавалось “доцільно” використовувати. Вони виконували своє найважливіше завдання тільки тим, що були завжди як грошові знаки, завжди “під рукою”, і їх кількість не мала природних обмежень.

Отже, потреба в рабах зростає до колосальних масштабів і спричиняє наступні війни, єдиним сенсом яких було якнайбільше рабів взяти в полон. Коли, наприклад, при зруйнуванні чужих міст золоті статуї перековували на монети, а мешканців виводили на невільницький ринок, для античного мислення це була одна і та ж операція: у тому й іншому випадку тілесні предмети перетворювалися на гроші.

Найяскравіша протилежність цьому є фаустівський символ *грошей як функції*, як сили, чия цінність у дії, а не у простому існуванні. Новий стиль цього економічного мислення виявляється вже в тому, як нормани 1000 р. зуміли організувати захоплені землі та народи в економічну силу. Звідси такі слова, як “чек”, “конто” і “контроль”, а поняття сучасного кредиту, що ґрунтується на довірі до сили і довготривалості економічного образу дії, майже тотожні ідеї західноєвропейських грошей.

Чому західноєвропейських? Тому що наші “гроші” такими поки що не стали. Без власності на землю, незалежної банківської системи, закону про банкрутство та інших реалій ринкових відносин. Саме тому і пливє капітал на Захід, адже тут він не має, ні динаміки, ні перспективи, а за своїми обсягами він значно перевершує усі ті “транші” від МВФ. А депутатська метушня навколо “незаконного” вивезення, і законного повернення їх народів України — ніщо інше як чергові “розборки” тільки на найвищих щаблях влади.

Цей новий фінансовий метод є сплавом *сили математичного мислення і королівської влади*, який проник із Нормандії до Франції і 1066 р. був потужно застосований у захопленій Англії. Пізніше Леонардо Пізано, *Fibonacci* (1180–1240) під покровительством Великого Гогенштауфена окрім арабської цифрової системи, запроваджує і від’ємні числа для дебету. Італійський купець Леонардо, більш відомий під іменем *Фібоначчі*, був визначним математиком середньовіччя. У праці „Книга Абака“ (1202) він вивів ряд чисел: 1;1;2;3;5;8;13;21;34;55;89;144;233;377... де перші два члена цієї послідовності дорівнюють 1, а наступні члени чисел дорівнюють сумі двох попередніх. Для визначення послідовності Фібоначчі треба знати два перші його елементи. Особливі назви цьому від-

⁵⁷ У цьому полягає повна протилежність щодо негритянської работоргівлі в період нашого бароко, яка була лише підготовчим етапом на шляху до машинного виробництва. Це була економічна організація “живої енергії”, від якої згодом перейшли до енергії вугілля і парової машини. Перше стали сприймати як аморальне лише тоді, коли прижилася друге. З цього погляду перемога Півночі в американській Громадянській війні 1865 р. означала економічну перемогу концентрованої енергії вугілля над простою енергією мускулів.

ношенню почали давати ще до того, як фра Лука Пачолі назвав його Божественною пропорцією. Серед сучасних назв нам відомий *Золотий переріз* та *відношення кручених квадратів*. Кеплер назвав це відношення скарбом геометрії. В алгебрі ми позначаємо його грецькою буквою φ . $\varphi = 1,618$.

Властивості чисел Фібоначчі відображають основну закономірність росту організмів, тому вони виявляються в Золотій пропорції крові людини, будові людського тіла, ряд Фібоначчі є в архітектурі та в часописах давньої історії тощо. Отже, можемо очікувати появи нових закономірностей, пов'язаних з цими числами, які вплинуть на хід розвитку науки про вивчення живої природи і людських цивілізацій.

Вирішальним витвором цієї доби стало те, що “одночасно” із запровадженням античної монети (650) фра Лука Пачолі⁵⁸ реалізував ідею подвійного запису (подвійної бухгалтерії) 1494 р. Імена Фібоначчі та фра Лука Пачолі сміливо можна поставити поряд з їхніми великими сучасниками — Колумбом і Коперніком.

Норманам ми зобов'язані рахівництвом, ломбардами — за цю бухгалтерію. Подвійний запис народжується з того ж духу, що і система Галілея й Ньютона. Він тими ж засобами упорядковує різні явища у штучну систему. Його можна назвати першим космосом, побудованим на принципах механічного мислення. Подвійний запис відкриває перед нами космос світу економіки, за допомогою того ж методу, яким пізніше відкриють космос світу зірок великі дослідники всесвіту. Подвійний запис базується на фундаментальному принципі, який послідовно провадиться у життя: осягати усі явища тільки у кількісному аспекті. Невипадково Гете назвав це одним із найкращих витворів людського духу.

Подвійний запис — це чистий аналіз Всесвіту економічних вартостей, побудований на системі координат, вихідним пунктом якого є “фірма”. Антична монета допускала лише арифметичні дії з величинами вартості. Тут знову протистоїть один одному

Пітагор і *Декарт*.

Античний економічний світ, як космос Демокріта, членується згідно з *матерією* і *формою*.

---

⁵⁸ Фра Лука Пачолі (прозваний Лука ді Борго, *Pacioli*, 1445(?)–1517), італійський чернець і математик. Його головний твір “*Summa de arithmetica, geometria, proportioni et proportionatita*” (1494) — енциклопедичне зібрання усього того, що було відоме в математиці на той час. Один з розділів цієї монументальної праці називався “Трактат про рахунки і записи”. У ньому подано достеменний опис подвійного обліку, за яким, кожний факт господарського життя обов'язково і треба реєструвати двічі: “на” означає завжди боржника (дебтора) — одного з багатьох; “від” — завжди довірителя (кредитора) — одного з небагатьох. Тоді як у Головній книзі нічого не може бути занесено до статті “Дати”, чого не було б у статті “Мати”, відтак виникає баланс між “дати” і “мати”, який складається, коли закривається Головна книга. Це дає змогу перевіряти арифметичну правильність записів усіх фактів господарського життя в облікових реєстрах і вираховувати фінансовий результат: чи мав ти прибуток або ж збиток, чого і скільки. Рахунок прибутків і збитків урівноважується рахунком капіталу, тобто сукупністю дійсних твоїх статків.

використовувати як платіжний засіб, так само як і поштову марку. У Єгипті, де грошове мислення, вражаючи, нагадує західне, і навіть в епоху Нового царства (Китай) нічого подібного не існувало, що хоч якось би нагадувало монету. Письмового переказу було цілком достатньо, аж до *початку еллінізації*, що відраховується від заснування Александрії (650), тоді як античні гроші, що потрапляли до цієї країни, зазвичай, рубали на куски і продавали на вагу, як товар.

На жаль, сучасна політична економія виникла в епоху класицизму, коли не тільки статуї, вази і манерні драми вважали єдиним справжнім мистецтвом, а й вишукано викарбувана монета — єдиними справжніми грішми. До цього прагнув і Адам Сміт зі своєю теорією вартості: чиста присутність відчутних величин. Зіставляти *вартість речі* з *обсягом праці*, що була затрачена на її виготовлення, все одно, що плутати *гроші* з *монетами*.

Тут “праця”, як цілком матеріально представлений результат того, що вироблено, дещо відчутне, у чому неможливо віднайти щось варте на увагу, окрім його обсягу.

Повною протилежністю до цього є економіка західноєвропейської + американської цивілізації, яка ґрунтується на такій праці, що характеризується тільки своїм внутрішнім статусом. Недаремно його називають світом економічної динаміки. Праця кожного індивіда тут не просто сумується, як в евклідовій математиці, а перебуває у функціональній залежності. Суто виконавча праця, яку тільки й враховував Маркс, — це ніщо інше, як похідна функція від винахідницької, розпорядницької, організаторської діяльності, яка надає їй сенсу і відносної вартості, взагалі створює можливість того, що щось буде виконано. Світова економіка після винаходу парової машини — це результат діяльності людей, наділених великим розумом. Їхня праця — це творче мислення, а не просто певна “кількість роботи”, і його цінність вимірюється не грошовими знаками. Воно само собою і є гроші, але не карбовані (аполлонівські), а фаустівські, що мисляться як центри дії (пульсації) самого життя, чие внутрішнє значення підносить думку до рангу факту. Грошове мислення породжує гроші — ось у чому таємниця світової економіки.

Закон хвиль Елліота (*Ralph Nelson Elliott*) говорить про те, що *прогрес людства* (оцінкою якого в доступній формі є *фондовий ринок*, як дивовижно точний запис строгої структури розвитку людства) не йде по прямій лінії, і не відбувається випадково, і зовсім не циклічно. Точніше, розвиток набуває форми: “три кроки вперед, і два кроки назад”. Отже, хвилі — це моделі направленого руху (три кроки вперед), а “відкати” (два кроки назад) — невід’ємна частина загального направленого руху. Тоді “п’ятихвильова” (3+2) модель є базовою, про що й стверджує Елліот у своїй знаменитій праці „Закон хвиль“ (1938).

го світу повинна була відповідати атомізація економічна. Кожна з цих атомізованих одиниць воліла мати власний і повністю замкнений у самому собі економічний цикл, який протікав би незалежно від усіх інших, причому безпосередньо у полі зору. Античні походи по золото до чужих народів точно відповідають походам XIX ст. у пошуку вугілля, і походам XX ст. по нафту. Вугілля і нафта за своєю глибинною суттю не є “речами”, а радше запасами енергії.

Протилежним до цього є західноєвропейське поняття *фірми* — мислиме як не тілесний центр сили, дія якої поширюється на всі боки до нескінченності. Античному світовідчуттю недоступною була категорія економічної імперії. Тому

західноєвропейська і *антична культури*
означають відповідно

максимум і *мінімум організації*,
більше того, навіть такого поняття для античної людини не існувало. Тут не існувало ні бюджету, ні чогось такого, що могло нагадувати економічну політику. “Господарська діяльність” у римських провінціях швидше нагадувала неприховане публічне й приватне піратство з боку сенаторів і грошових мішків. Антична людина ніколи не замислювалася про планомірне ведення економічного життя, а орієнтувалася лише на миттєвий результат, під яким розуміла доступну кількість готівкових грошей (раб теж антична готівка). Імператорський Рим загинув би без Стародавнього Єгипту, але, на його щастя там існувала цивілізація, яка протягом тисячоліть ні про що інше не думала, окрім організації своєї економіки. Римляни не розуміли цього стилю життя і не могли запозичити його.

Якщо через певні обставини зникає грошове мислення, тоді людина повертається до споконвічного селянського стилю життя. Споконвіку в уяві росіян “Європа” або сприймається як гріхопадіння, адже їх абсолютно містичне життя у грошовому мисленні вбачало тільки гріх. Про що свідчить, наприклад, образ Луки в п’єсі М. Горького “На дні” і усе світовідчуття Л. Толстого. Тут протистоять один одному два світи економіки, один із яких поверховий, чужий, цивілізований, що просочується із Заходу, а інший селянський, глибинний, який не рахує, а шляхом обміну хоче забезпечити собі прості життєві потреби. У середині XIX ст. у російській суспільній думці ці два світи зіткнулись як “*западники*” — Анненков, Тургенев, Чаадаєв і “*славянофіль*” — брати Аксакови, Хом’яков та ін. Останні ратували за принципово відмінний від західноєвропейського шлях розвитку Росії.

Під час горбачовської “перестройки” історія знову повторилась тільки вже у вигляді фарсу: коли зіткнулись письменники ліберально-демократичного (фактично “західного”) спрямування і письменники-“деревеньчеки”. А вибори 2003–2004 і 2008 років у Росії ще раз показали: “как узок круг либералов и как страшно далеки они

от народа”. Марксизм у Росії ґрунтується на неймовірному непорозумінні. Вище економічне життя петровської Росії народ тільки терпів, але не створював його і не визнавав. Загадкова “русская душа” не бореться із капіталом, вона просто його не розуміє. Той, хто уважно читав Достоевського⁶¹, помітить у росіянах молодий народ, для якого не існує грошей, але є тільки потрібні для життя речі, центр ваги яких далеко за економічною площиною. “Страх перед додатковою вартістю” міг спричинити навіть самогубство, а уміння робити гроші за допомогою грошей для селянського мислення є святотатством, а для російського православ’я — гріхом.

Апокаліптична ненависть російської душі спрямована не тільки проти Петербурга як міста, як центра політичної влади західного зразка, але і як центра західного грошового мислення, що отруює життя і скеровує його хибним (у релігійному розумінні — грішним) шляхом. Третій різновид російського християнства побудований на Євангелії від Йоанна, набагато ближче до магічної релігії ніж до фаустовської; подібно до того, як Третій інтернаціонал сталінського пошибу, набагато ближче до російської ідеї ніж західної теорії комунізму Маркса. Лише імперська стурбованість і передчуття майбутніх хрестових походів за “збирання земель” змушує цю “загадкову” душу терпіти західну економіку, так само як першохристияни терпіли римську, але внутрішньо вона ніколи не буде брати в ній участі.

Економічне життя у формі потоку золота згасає під натиском молододі (фаустівської) культури, відтак раби перестають бути грішми. Античний раб як тип більше не існує.

---

⁶¹ Раскольников убивает стару лихварку не столько за гроши, а швидше, щоб довести собі : “Тварь я дрожащая или право имею...”

Тема 21. Філософія техніки

Антична техніка і фаустівська техніка. Ідея машини як малого космосу. Інженер — священнослужитель машини.

*Техніка*¹ має той самий вік, що й саме життя, яке вільно рухається у просторі. Лише *рослини* є сценою, на якій розгортаються технічні процеси. *Тварина*, яка здатна пересуватися, володіє і технікою руху, щоб підтримувати й захищати своє життя. Багато тварин наділені колосальною повнотою досвіду, перевершити яку не здатне жодне достеменно вивчення природи з боку людини.

Вирішальний поворот в історії найвищих форм життя відбувся тоді, коли становлення явищ природи, щоб підлаштуватися до неї, переходить в *утвердження життя*, через свідомі зміни в самій природі. Техніка, отже, стає ніби самостійною, і інстинктивний першодосвід переходить у першознання. Мислення емансипується від відчуттів. Ця епоха починається з появою словесної (артикульованої) мови. Тільки завдяки відокремленню мови від мовлення (*Sprechen*) виникають імена й числа, за допомогою яких людина намагається проникнути в таємницю божества і природної стихії. Отже, життя користується мисленням як чарівним ключиком, а людина має сміливість грати роль божества.

Не потребує особливих доведень той факт, що антична людина, із її евклідовим відчуттям навколишнього світу, була вороже налаштована щодо техніки. Можна сказати, що ніякої *античної*

---

¹ *Techné* — дещо штучне.

техніки не існує. Те, що зібрав Дільс у праці “Антична техніка”, представляє численне ніщо. Якщо відкинути все те, що належало вавилонській цивілізації, наприклад, сонячні й водяні годинники, або арабському ранньому часові — хімія, то не залишиться майже нічого, окрім — дверних замків. Трієри² — лише збільшені веслові човни, катапульти і онагри замінюють руки і кулаки і не йдуть у жодне порівняння з асирійськими й китайськими військовими машинами. Узагалі щодо античних умів у цій сфері, то в них були лише ідеї, а не винаходи.

Абсолютну протилежність становить *фаустівська техніка*, з допомогою якої людина ще від часів ранньої готики з патосом третього виміру накидає природі свою волю і підкорює її. Тільки тут відчувається зв'язок між *проникненням* у глибину знань і *використанням* його результатів³. Теорія від початку виявляється робочою гіпотезою. Наприклад,

Античний мудрець
“споглядає” світ, по-
дібно до аристотелів-
ського божества.

Арабський алхімік
відшукує чарівний
засіб, “філософський
камінь”, з допомогою
якого можна буде
без зусиль заволодіти
скарбами природи.

Західний учений
воліє управляти сві-
том, за своєю волею:
тут і потужна воля, і
світлоносна сила ося-
яння, і нездоланна
енергія практичних
роздумів — усе це в
його крові.

Фаустівський винахідник і першовідкривач — це щось унікальне. Уся західноєвропейська культура — це культура з душею першовідкривача. “Від-крити” — означає зняти покрив з чогось не-видимого, зробити його видимим і пізнаним, щоб поставити собі на службу.

Якщо релігійне походження будь-якого технічного мислення де-небудь і заявляє про себе з повною виразністю, то це саме тут у західній культурі. Наприклад, Роджер Бекон і Леонардо да Вінчі розмірковували про парову машину, пароплав і навіть про літальний апарат. Такі натхненні експериментатори-винахідники, які у своїх чернечих келіях між молитвами і постами відвойовували у Природи її таємниці, розуміли це також одночасно як і служіння Богові. Саме тут народжується образ Фауста, великого символу справжньої культури першовідкривачів. Звідси бере початок *Scientia experimentalis*⁴ — цей справжній допит природи, що про-

² Трієра, трирема — судно з трьома рядами весел у давніх греків і римлян.

³ Порівняйте, в китайській культурі були зроблені майже усі західноєвропейські “відкриття”, серед них — компас, телескоп, книгодрукування, порох, папір, фарфор, але китаець воліє щось випросити у природи, а не взяти силою. Він добре розуміє переваги своїх знань і використовує їх, але не допускає бездумної їх експлуатації.

⁴ Лат. “*scientia experimentalis*” — експериментальна наука, так первісно означив Роджер Бекон усі природничі науки.

вадиться із пристрасстю, за допомогою важелів і гвинтів: природа “кричить”, “пищить” і в муках “видає” свої таємниці. Сьогодні ми бачимо результати такого зізнання.

Однак над цим нависає справжня фаустівська небезпека того, що до цієї гри може докласти свою руку диявол, обіцяючи усю земну владу. Це знайшло свій вияв у мріях деяких домініканців, як наприклад, Петра Перегріна, який працював над *perpetuum mobile*⁵, щоб позбавити Бога його всемогутності. Вони виривали в Бога його таємницю, щоб самим стати божеством. Вони вдивлялися в закони космічного ритму, щоб гвалтувати їх. Вони створили ідею машини як малого космосу, який підпорядкований тільки волі людини. Але вони перейшли ту невідчутну межу, за якою для багатьох віруючих починається гріх, і це їх згубило. Достатньо згадати Роджера Бекона⁶ і Джордано Бруно. Машина була визнана витвором диявола і такою завжди її сприймала справжня віра.

Пристрасть до винахідництва виявляється вже в готичному архітектурному стилі порівняно з бідною дорійською архітектурою, а також у музиці контрапункту⁷, тут з'являється книгодрукування і вогнепальна зброя⁸. За Колумбом і Коперніком ідуть — телескоп, мікроскоп, відкриття хімічних елементів і, нарешті, колосальний заряд технологічних процесів раннього бароко.

Проте справжнім витвором раціоналізму є парова машина, що справді перевернула весь світ і докорінно змінила картину економіки. До цього Природа надавала лише послуги людині, відтепер вона стала її рабинею, яку запрягли в ярмо, і працю її, наче насміхаючись, почали вимірювати у кінських силах. Відбувся перехід від мускульної сили до органічних резервів земної кори, де у формі вугілля й нафти приховані життєві сили тисячоліть. Сьогодні наш погляд і практика звернені до неорганічної природи, яка залучається їм на допомогу. Мільйони й мільярди кінських сил забезпечили колосальний приріст народонаселення⁹. Таким зростанням ми зобов'язані машині, яку треба обслуговувати й уміти нею управляти, щоб вона в сотні разів примножувала нашу силу. Машина за своїм образом набуває щораз більше знеособленого, містичного і навіть езотеричного вигляду. Тіло її безмовне: колеса, циліндри та інші “внутрішні органи” більше не розмовляють. Усе найважливіше заховане усередині. Машина, особливо з затемненими вікнами, сприймається як щось диявольське, і даремно. В очах віруючої людини вона означає повалення Бога.

⁵ Лат. “perpetuum mobile” — вічний двигун.

⁶ Роджер Бекон провів 10 років у монастирській в'язниці.

⁷ Контрапункт (від італ. *contrappunto*) — те саме, що й поліфонія, багатозвучність, багатоголосся.

⁸ “Грецький вогонь” розрахований лише на те, щоб залякувати і підпалювати; тут же сила стиснення вибухових газів трансформується в енергію руху. Той, хто ставить знак рівності між ними, не розуміє духу західноєвропейської техніки.

⁹ Див.: *Omega-i-Gasset*. Бунт мас. — К.: Основи, 1994. — С. 15–139.

Заради машини цінним стає і людське життя. Машина працює й примушує людину до співпраці. Уся культура досягла такого рівня діяльності, що буквально трусить Землю. Ця фаустівська¹⁰ пристрасть змінює вигляд поверхні Землі.

Душа, що сп'яніла від свободи, воліє подолати простір і час. Невиразні устремління ваблять її у безмежні далі. Їй хочеться відірватися від землі, розчинитися у нескінченності, звільнитися від тілесності й ширяти у Всесвіті серед зірок. Виникають фантастичні засоби транспорту — надзвукові повітряні лайнери і плавучі трансатлантичні міста. Нарешті, людина відчула себе необмеженим повели- телем, який стоїть над природою.

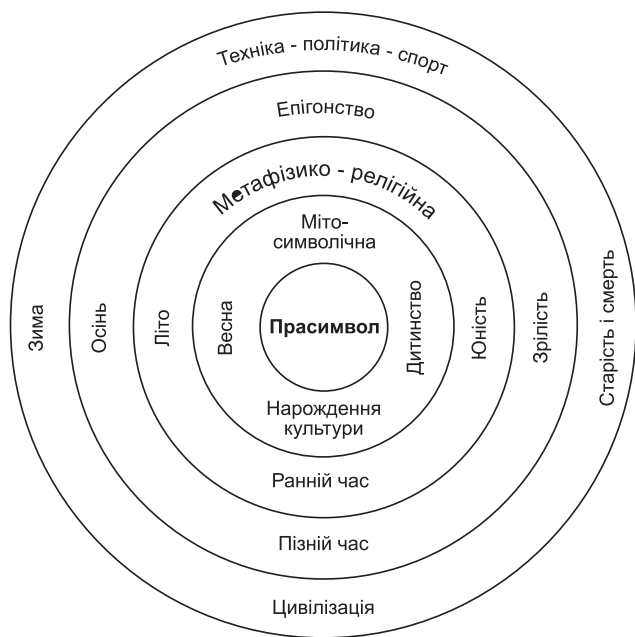

Рис. 21.1

¹⁰ Фауст (*Faust*) герой німецької народної легенди і творів світової літератури, символ людського прагнення до знань. Прототип — доктор Йоганес Фауст (1480-?-1540-?) — мандрівний астролог. Про угоду Фауста з дияволом (Мефістофелем) уперше розповідається у німецькій народній книзі “Історія про доктора Фауста (1587). Всесвітньо відомий “Фауст” І. В. Гете, а також однойменна опера Гуно — “Фауст” і “Доктор Фауст” Т. Мана.

Ніколи ще мікрокосм не відчував такої переваги над макрокосмом. Немає, здається, нічого, що можна було б поставити поряд із цим тріумфом, якого досягла тільки одна культура і, можливо, лише на декілька століть.

Саме тому фаустівська людина стала рабом свого витвору. Машина витіснила людей на тротуари, спосіб їхнього життя і побут на такий шлях розвитку, на якому неможливо ні зупинитися, ні повернути. Селянин, ремісник і навіть торговець несподівано втратили своє значення поряд із трьома фігурами, яких вивела на світ і “виховала” машина:

*підприємець,
інженер, і
фабричний робітник.*

З цієї невеликої гілки ремесла — переробної економіки — у цій культурі (і тільки в ній) виросло могутнє дерево, яке кинуло тінь на всі решта професії — це світ економіки машинної індустрії¹¹. Він підпорядковує собі і підприємця, і заводського робітника. Обидва вони раби, а не повелителі машин. Що ж об'єднує організатора й виконавця? Тільки думка підтримує цю єдність.

Соціалістична теорія визнає лише працю робітника, забуваючи, що вона можлива тільки як результат суверенної й вирішальної діяльності підприємця. Знаменитий вислів про могутню пролетарську руку, яка здатна зупинити усі колеса, неточний. Звісно, зупинити вона їх може, і для цього не потрібно бути робітником, а ось підтримувати їх рух — ні. Центральне місце в цьому царстві машин посідає організатор і керівник. Лише

думка, а не рука
здатна зібрати усе в ціле.

Саме тому існує ще одна фігура, яка дозволяє рости із землі містам і змінювати ландшафти. Про неї завжди забувають у політичних суперечках. Це інженер — священнослужитель машини. Інженер — це доля машини. Його мислення — це можливість, дійсністю ж завжди є машина.

Сьогодні висловлюються цілком матеріалістичні за своїм духом побоювання, щодо вичерпування покладів вугілля, нафти тощо. Проте доки існують технічні слідопити найвищого ґатунку, жодна небезпека нам не загрожує. Інакше доведеться “скасувати” закон

---

¹¹ Маркс мав рацію, це єдине і найбільше досягнення буржуазії. Але він, перебуваючи в полоні схеми “Стародавній світ → Середні віки → Новий час”, не помітив, що та буржуазія, від якої залежить доля машини, була буржуазією лише єдиної культури. І доги, поки машина панує над Землею, будь-який неєвропеєць намагається збагнути таємницю цієї страшної зброї, проте внутрішньо він завжди її відкидає. У самих глибинах магічної душі закладено те, що єврей, як підприємець або інженер цурається самого створення машин і обмежується лише діловим боком її виготовлення. Так само і росіянин зі страхом і ненавистю дивиться на цю тиранію коліс, проводів і рейок, навіть якщо сьогодні він підкорюється потребі, то настане час, коли він зітре усе зі своєї пам'яті і свого оточення, і створить для себе абсолютно інший світ, у якому більше не буде цієї диявольської техніки.

збереження енергії. Лише тоді, коли ця армія технічно мислячих першопрхідців перестане поповнюватися, а робота її думки зіллється з роботою машини, індустрія згасне, попри зусилля підприємців і робітників. Якщо припустити, що обдаровані люди майбутніх поколінь будуть вважати, що спасіння душі важливіше за всю владу над світом, то ніщо не відтермінує нам кінця цього великого спектаклю, який є грою умів, де руки можуть лише допомагати.

Західноєвропейська індустрія змінила традиційні напрямки старих торговельних шляхів попередніх культур. Усі вони тепер ведуть до резиденцій “королів вугілля”, “нафтобаронів” та інших покладів сировини. Природу нещадно експлуатують і всю земну кулю приносять у жертву фаустівському мисленню, яке свято переконене в тому, що Земля повинна працювати.

Отже, інженер далі за всіх віддалений від римського правового мислення, і він доб’ється того, що його економіка буде мати власне право, у якому місце

<i>особистості</i>	й	<i>речі</i>
посядуть сили	й	досягнення.

Після 1789 року банки й біржі стають самостійною силою з огляду на колосальні потреби зростаючої промисловості у кредитах, і як будь-які гроші в будь-якій цивілізації, вони прагнуть стати єдиною владою. Грошова боротьба між економіками,

<i>яка створює</i>	і	<i>яка завойовує</i>
досягає ступеня битви гігантів, що розгортається на арені великих міст. Це ніщо інше як відчайдушна боротьба за свою свободу		
<i>технічного мислення</i>	проти	<i>грошового</i> ¹² .

Диктатура грошей розгортається й наближається до своєї природної кульмінації і у фаустівській, і в будь-якій цивілізації. Тут відбувається щось таке, що може збагнути лише той, хто проник у сутність грошей. Якби вони були чимось матеріально відчутним, їх існування було б вічним, оскільки гроші — це форма мислення, вони зникають, як тільки світ економіки домислить цю думку до кінця;

- гроші проникли в життя селян і урухомили ґрунт;
- вони по-діловому переосмислили усі види ремесла;
- сьогодні вони керують промисловістю, підпорядковуючи своїй могутній силі, продукуючи працю підприємців, інженерів і робітників. Проте на цьому і закінчуються усі успіхи грошей і починається остання битва, у ході якої цивілізація набуде своєї завершальної форми. І пройде вона під знаком боротьби між

<i>кров’ю</i>	й	<i>грішми.</i>
---------------	---	----------------

¹² Цю велику боротьбу жменьки людей, наділених колосальною силою, таку очевидну і таку незрозумілу для широкого загалу, треба розглядати на відстані — у всесвітньо-історичному масштабі, яка змушує збліднути боротьбу інтересів між підприємцями і робітничим рухом. Так звана “класова боротьба” вже застаріла і умілими руками давно поставлена на службу біржі.

Поява цезаризму повалить диктатуру грошей за допомогою її ж політичної зброї — демократії. Після тривалого гріумфу економіки світових столиць, виявиться, що політичний бік життя врешті-решт сильніший і

меч добуде перемогу над *грішми*,
воля до панування знову підпорядкує собі *волю до здобування*.
Усе це можна виразити як боротьбу між
правом і *грішми*.

Приватні сили економіки хочуть забезпечити собі свободу для завоювання багатства, і вони не потерплять, щоб якесь там законодавство стояло їм на шляху. Вони хочуть самі створювати закони у власних інтересах і користуються ними ж створеним інструментом демократії — підкупом партій.

Щоб стримати цей натиск, право потребує шляхетної традиції, яка зацікавлена не в нагромадженні багатства, а в запровадженні влади, вільної від грошового зиску. Одна влада може ствердити себе тільки шляхом повалення іншої, і жодні принципи тут не допоможуть. Гроші можуть бути переможені й знищені тільки силою крові. Життя — початок і кінець усього космічного, що протікає у мікрокосмічній формі. Це факт усередині світу як історії, адже в історії завжди йдеться про життя і тільки

про життя:
про расу,
про тріумф волі до влади,

а не про перемогу істин, винаходів або грошей. *Всесвітня історія* — це *всесвітній суд*. Вона завжди схиляється на бік сильнішого, повнішого, впевненішого в собі життя; “схиляється на бік” у тому розумінні, що надає йому право на існування незалежно від того, чи мало воно рацію з погляду неспання, і завжди життя жертвує істиною і справедливістю на користь влади й раси. Воно засуджувало на смерть людей і цілі народи, для яких

істина важливіша від *діянь*,
справедливість вагоміша від *влади*.

Так закінчується спектакль високої культури: цей чудовий світ богів, мистецтв, думок, битв, міст, і закінчується він поверненням до першофактів живої крові, які тотожні з космічними потоками, що циркулюють вічно

Час торує дорогу в *Просторі*,
а *Простір* невблаганно пожирає *Час*,
перетворюючи його на

Вічність.

Ми не вільні, і у виборі спрямування нашої волі, і того, що повинно бути, проте, ми вільні здійснити необхідне або ж ні. А те завдання, яке поставила історична необхідність, буде виконано — чи то з участю кожної окремої людини, чи їй наперекір. “Покірних доля веде, непокірних — гонить”, — так казав Сенека.

Поміркуйте над такими питаннями:

1. Як роблять політику сьогодні?
2. Що таке енергія грошового мислення?
3. Що таке синдром постгеноцидного суспільства?
4. У чому суть таємниці світової економіки?
5. Чим відрізняється антична техніка від фаустівської?

Висновки

Порівняльний аналіз філософських концепцій Гегеля і Шпенглера показав, що історіософська концепція Шпенглера — це передусім спроба розширити горизонти традиційної історичної науки, що склались у ХІХ ст. Своє завдання мислитель вбачав у тому, щоб символічно виразити епоху, як він її бачить і розуміє. Філософія історії Шпенглера у стилі художньої мітотворчості апелювала не стільки до розуму, як у Гегеля, скільки до емоцій, вивівши філософські роздуми зі строго ментальної сфери. Після виходу у світ “Занепаду Європи”, Шпенглер, по праву, посідає місце справжнього патрона історіософії. Якщо в першому томі він акцентує нашу увагу на виведенні та визначенні таких понять, як

історія і *культура,*
філософія і *картина світу,*

то другий том його знаменитої праці — це звернення до соціально-політичних аспектів історії та культури. *Дійсна історія* — це не “історія культури” в антиполітичному значенні, як стверджують деякі філософи й доктринери, а історія

раси,
війн,
дипломатії,
долі потоків існування у вигляді *чоловіка й жінки,*
роду,
народу,
стану,
держави,

які ведуть постійну й непримиренну боротьбу — то захищаються, то нападають, прагнучи до перемоги у вирії ритмів великих фактів.

Саме на перетині розуміння цих понять, тепер уже в культурно-історичному світі, стає можливим розуміння історії.

Історія — як учили нас і Кроче, і Шпенґлер, і Вебер — не несе в собі жодних “законів” і “субстанцій”, натомість вона несе в собі інше —

людський досвід і *людські сенси* —

усе, що переломлюється й ретранслюється культурою у часі. Додаймо сюди ще тему права, проблему масового суспільства і масової культури, цікаві роздуми Шпенґлера щодо так званої “четвертої влади” — засобів масової інформації, які мають

створювати, а не *поширювати*

вільну думку, і, нарешті, тему теперішнього або цивілізації, схопленої, як відношення економіки в її сучасній формі, політики й техніки — і Ви одержите поглиблене і таке потрібне сьогодні розуміння історії. Тут у першій частині другого тому є провідні мотиви філософії історії Шпенґлера:

мікрокосм і *макрокосм,*

тваринний і *рослинний*

аспекти життя, роль

ландшафту у становленні *культури,*

і, нарешті,

існування (Dasein) і *неспання (Wachsein)* —

мотиви філософії життя (Бергсона, Дільтея і Ніцше тощо), у рамках якої життя як творчий і динамічний першопочаток протиставляються закріпленому й ворожому щодо життя розмислу. Звідси і шпенґлерівське розуміння неспання та існування — двох провідних форм життя як такого, що охоплює буття

рослин,
тварин,
людей і
культур.

Життя, що несуть “потоки існування”, виявляється у живих формах культури, воно має свої істини і свою дійсність, а філософи і вчені намагаються перетворити його на суху формулу. Тепер історія мислиться як безперервність народжень космосу, людей, сімей, народів. Так що історія є історією

світо-породжень,
людино-породжень,
народо-породжень.

Історія спадкоємності батьківства й синівства. Історія вира-

жає й продовжує себе не тільки в естафетах життєпороджень, але і в естафетах смерті: “вмирати” означає лише одне — приєднуватися до “більшості”...

Побачити історію можна крізь призму її здійснення, яке неможливе без її творців, які є нічим іншим, як породженням і продуктом тої чи тої культури. Саме тому від ступеня, на якому перебуває культура:

<i>народження,</i>	(дитинство)
<i>ранній час,</i>	(юність),
<i>пізній час,</i>	(зрілість),
<i>цивілізація</i>	(старість і смерть)

залежать і наші можливості.

Отже, *summa summarum* — наш остаточний підсумок такий:

1. Всесвітня історія — це історія держав, і надалі буде такою, історію пишуть кров'ю, а записують і переписують чорнилом, адже історія — це політика, обернена в минуле і проєкція у майбутнє.

2. Перед лицем історії будь-яку націю завжди репрезентує меншість. Внутрішня організація нації (монархія, демократія тощо), завжди й всюди має тільки одну мету — бути “у формі” для зовнішньої боротьби.

3. Не існує жодної найкращої, істинно справедливої держави, яку коли-небудь придумали, а потім втілили б у дійсність.

4. Якщо історія чого-небудь навчає, то лише тому, що немає такого діяча, якого не можна було б убити:

<i>Авель</i>	і	<i>Кайн;</i>
<i>Сократ</i>	і	<i>демос;</i>
<i>Цезар</i>	і	<i>преторіанці;</i>
<i>Ісус Христос</i>	і	<i>Понтій Пілат;</i>
<i>Людвиг XVI</i>	і	<i>Конвент;</i>
<i>Ніколай II</i>	і	<i>більшовики;</i>
<i>Троцький</i>	і	<i>Сталін;</i>
<i>Д.-Ф. Кенеді</i>	і	<i>Л.-Х. Освальд (?)...</i>

5. Соціальні відносини можна перевернути, але не можна змінити їхньої суті внаслідок революції.

6. Диктатура потрібна не для того, щоб захистити революцію, а навпаки, революцію здійснюють, щоб запровадити диктатуру.

7. Сьогодні основним питанням філософії історії є проблема цивілізації.

8. Найзначніші конфлікти майбутнього відбудуться на так званих культурних межах, які розділяють ці цивілізації.

9. У прийдешньому світі не буде єдиної універсальної цивілізації, а будуть різні, і кожна з них має навчитися співіснувати з іншими.

10. Про початок історії свідчать найглибші потаємні мрії, душевні переживання, страх перед майбутнім, а про її кінець — лише інтелектуальна (майже математична) ясність.

11. На зміну історичним епохам знову приходять біологічні періоди і ритми...

Література

- Аверенцев С.* “Морфология культуры” Освальда Шпенглера // Новые идеи у философии. Ежегодник Философского общества СССР. — М.: Наука, 1991. — С. 183–203.
- Аверинцев С.* К дефиниции человека // Человек. История. Весть. — К.: Дух і літера, 2006. — С. 399–402.
- Августин.* О граде Божьем // Философия истории. Антология. — М.: Аспект Пресс, 1995. — С. 20–24.
- Авторханов А.* Происхождение партократии. — Париж.: Посев, 1973.
- Авторханов А.* Империя Кремля. — Минск; М.: Полифакт — Дружба народов, 1991. — 112 с.
- Авторханов А.* Технология власти. — М.; СПб, 1991. — 221 с.
- Андрущенко В. П., Михальченко М. І.* Сучасна соціальна філософія. Курс лекцій. Вид. друге. — К.: Генеза, 1996. — 368 с.
- Арендт Г.* Становище людини. — Львів: Літопис, 1999. — 254 с.
- Арендт Х.* Джерела тоталітаризму. — К.: Дух і Літера, 2002. — 539 с.
- Арендт Х.* Vita activa, или О деятельной жизни. — СПб.: Алетейя, 2000. — 437 с.
- Аристотель.* Метафизика. Сочинения: В 4 т. — М.: Мысль, 1976. — Т. 1. — С. 65–550.
- Аристотель.* Політика. Кн. I–VIII. — К.: Основи, 2003. — 260 с.

Арон Р. Вступ до філософії історії і Есе про межі історичної об'єктивності. — К.: Укр. Центр дух. культури, 2005. — 578 с.

Арон Р. Демократія і тоталітаризм. — М.: Текст, 1993. — 144 с.

Барз М. А. Эпохи и идеи: Становление историзма. — М.: Мысль, 1987. — 348 с.

Без правди нам не жити // День. — 2006. — 20 жовт.

Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования. — М.: Academia, 1999. — 783 с.

Бердяев Н. А. Духовный кризис интеллигенции. — М.: Канон+, 1998. — 398 с.

Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма. Репринтное воспроизведение издания YMCA-PRESS, 1955 г. — М.: Наука, 1990. — 224 с.

Бердяев Н. А. Русская идея // Вопросы философии. — 1990. — № 1, 2.

Бердяев Н. А. Судьба России. — М.: Философское общество СССР, 1990. — 240 с.

Бердяев Н. А. Смысл истории. — М.: Мысль, 1990. — 175 с.

Бердяев Н. А. Царство Духа і царство Кесаря. — М.: Республика, 1995. — 383 с.

Бистрицький Є. К. Політична філософія посткомунізму: горизонти методологій // Політична думка. — 1995. — № 1.

Бичко І. Ментальна співзвучність української та європейської філософських традицій: “кордоцентричні мотиви” // Київські обрії: історико-філософські нариси. — К.: СтилоС, 1997. — С. 316–337.

Бойченко І. В. Філософія історії. — К.: Знання, 2000. — 724 с.

Булгаков С. Карл Маркс как религиозный тип // Наш современник. — 1990. — № 11.

Бунин І. А. Окаянные дни. — М.: Советский писатель, 1991. — 175 с.

Вебер М. Избранные произведения. — М.: Прогрес, 1990. — 808 с.

Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. — К.: Основи, 1994. — 262 с.

Великий тлумачний словник сучасної української мови. — Київ; Ірпінь, 2001.

Визин В. П. Постструктуралистская методология истории: пределы и достижения // Одиссей: человек в истории — М., 1996.

Вільчинський Ю. М., Скринник М. А., Скринник З. Е. та ін. Розвиток філософської думки в Україні. Курс лекцій. 2-е вид. — К.: ВІПОЛ, 1994. — 272 с.

Вільчинський Ю. Освальд Шпенглер: портрет в ідеях // Філософська думка. — 1998. — № 4–6. — С. 247–264.

Вільчинський Ю. Освальд Шпенглер — реквієм західному світу: до 80-річчя виходу праці “Der Untergang des Abendlandes” // Континент Європа. Наук. зб. — Львів, 2000. — С. 7–32.

Вико Д. Основания новой наук об общей природе наций. — М; К.: “REFL-book”; “ИСА”, 1994. — 656 с.

Виндельбанд В. Философия культуры: Избранное / РАН; Институт научной информации по общественным наукам. — М. Наука, 1994. — 350 с.

Виндельбанд В. Избранное: Дух и история. — М.: Юрист, 1995. — 687 с.

Воробйов М. М. Числа Фібоначчі — К.: Наука, 1983.

Габермас Ю. Філософський дискурс Модерну. — К.: Четверта хвиля, 2001. — 422 с.

Гадамер Х-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики. — М.: Прогресс, 1988. — 704 с.

Гайденко П. П. Философия Фихте и современность. — М.: Мысль, 1979. — С. 222–249.

Гайденко П. П. Парадоксы свободы в учении Фихте. — М.: Наука, 1980. — 128 с.

Гайденко П. П., Давыдов Ю. Н. История и рациональность. — М.: Политиздат, 1991. — 367 с.

Гегель Г. В. Ф. Лекции по философии истории. — СПб.: Наука, 1993. — 480 с.

Гегель Г. В. Ф. Философия права. — М.: Наука, 1990. — С. 370–378.

Геллнер Э. Нации и национализм // Вопросы философии. — 1989. — № 7.

Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества. — М.: Наука, 1977. — 703 с.

Гоббс Т. Левіафан, або суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. — К., 2000.

Гобзов И. А. Введение в философию истории человечества. — М.: Теис, 1999. — 363 с.

Горський В. С. Історія української філософії. Курс лекцій. — К.: Наукова думка, 1997. — 288 с.

Горський В. С. Філософські ідеї в культурі стародавнього Києва // Київ в історії філософії України. — К.: КМ Academia; Пульсарі, 2000. — С. 10–71.

Грабович Т. Г. Шевченко, якого ми не знаємо // Сучасність. — 1996. — № 12.

Грабовський С. Голодомор: російський марксизм на практиці // [Електронний ресурс]. — <http://www.pravda.com.ua/> 24.11.2006.

Григорьян Б. Т. Философская антропология. — М., 1982. — 188 с.

Грицак Я. Україна, як равлик: повільна, але впевнена // Дзеркало тижня. — 2007. — 27 січ. — 2 лют.

Грушевський М. С. Хто такі укранці і чого вони хочуть. — К.: Знання, 1991. — 240 с.

Губман Б. А. Смысл истории. — М.: Наука, 1991. — 190 с.

Гульга А. Гегель. — М.: Молодая гвардия, 1970. — С. 152–170.

Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры. — М.: Прогресс, 1985. — 451 с.

Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. — М.: ТОО "Мишель и К^О", 1993. — 503 с.

Данилевский Н. Я. Россия и Европа. — СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1995. — 513 с.

Данто А. С. Аналитическая философия истории. — М.: Идея-Пресс, 2002. — 292 с.

Дильтей В. Наброски к критике исторического разума // Вопросы философии. — 1988 — № 4. — С. 135–152.

Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. — М.: Рус. яз., 1981–1982. — Т. 1–4.

Драгоманов М. П. Чудацькі думки про українську національну справу // Драгоманов М. П. Вибране. — К.: Либідь, 1991. — С. 461–558.

Енциклопедія постмодернізму. — К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2003. — 503 с.

Замятин Е. И. Мы. — М.: Худож. лит., 1989. — С. 7–162.

Зиммель Г. Проблема исторического времени // Зиммель Г. Избранное. — М.: Юрист, 1996. — Т. 1. — С. 517–529.

Зиммель Г. Проблемы философии истории // Зиммель Г. Избранное. — М.: Юрист, 1996. — Т. 1. — С. 530–531.

Історія Русів. — К.: Дніпро, 1991. — 318 с.

Канетті Е. Маса і влада. — К.: Альтернативи, 2001. — 416 с.

Кант И. Логика. Пособие к лекциям // Трактаты и письма. — М.: Наука, 1980 — С. 319–445.

Кант И. Метафизика нравов // Сочинения: В 6 т. — М.: Мысль, 1965. — Т. 4. Ч. 2. — С. 109–438.

Кант И. Рецензия на книгу И. Г. Гердера “Идеи философии истории человечества” // Сочинения: В 6 т. — М.: Мысль, 1966. — Т. 6. — С. 38–51.

Кант И. Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане // Сочинения: В 6 т. — М.: Мысль, 1966. — Т. 6. — С. 7–23.

Кант И. К вечному миру // Сочинения: В 6 т. — М.: Мысль, 1966. — Т. 6. — С. 257–309.

Кантор К. М. Два проекта всемирной истории // Вопросы философии. — 1990. — № 2.

Кантор К. М. Четвертый веток истории // Вопросы философии. — 1996. — № 8.

Каримский А. М. Философия истории Гегеля. — М.: Изд-во МГУ, 1988. — 270 с.

Карсавин Л. П. Философия истории. — СПб.: Комплект, 1993. — 336 с.

Кассирер Э. Миф и религия // Философские науки. — 1991. — № 7.

Кессиди Ф. Х. От мифа к логосу: Становление греческой философии. — М.: Мысль, 1972. — 312 с.

Кесседи Ф. Х. Была ли у греков идея истории? // Вопросы философии. — 1987. — № 8.

Кіпіані В. “Влада Тьми і Темників” — К.: Видавнича спілка “Просвіта”, 2005.

Коллінгвуд Р. Дж. Идея історії. — К.: Основи, 1996. — 615 с.

Кондорсе Ж. А. Эскиз картины прогресса человеческого разума. — М.: Соцэкгис, 1936. — 265 с.

Костомаров М. І. “Закон Божий” (Книга буття українського народу). — К.: Либідь, 1991. — 40 с.

Коэн С. Большевизм и сталинизм // Вопросы философии. — 1989. — № 7.

Крамаренко О. Чому світ не визнає Голодомор геноцидом? — День. — 2006. — 18 жовт.

Липа Ю. Призначення України. — Львів: Просвіта, 1992. — 270 с.

Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. Писані 1919–1920 р. — Відень, 1926. — 580 с
Лооне Э. Современная философия истории. — Таллинн: Ээсти раамат, 1980. — 293 с.

Лосев А. Ф. Античная философия истории. — М.: Наука, 1977. — 208 с.

Лок Д. Два трактата про врядування. — К.: Основи, 2001. — 264 с.

Лукиан. Как следует писать историю // Лукиан. Избранное. — М.: Гос. изд-во худ. лит-ры, 1962. — С. 402–424.

Люкс Л. Интеллигенция и революция. Летопись триумфального поражения // Вопросы философии. — 1991. — № 11.

Люкс Л. Евразийство // Вопросы философии, 1993. — № 6.

Мак'явеллі Н. Флорентійські хроніки; Державець. — К.: Основи, 1998. — С. 393–464.

Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. — К.: АТ “Обереги”, 1992. — 80 с.

Маланюк Є. До проблеми большевизму — Нью-Йорк, 1956 — 83 с.

Маркс К. К критике гегелевской философии права. Введение // Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд. — М.: Гос. изд. полит. лит., 1954. — Т. 1. — С. 414–429.

Маркс К. Роздуми юнака при виборі професії // Маркс К., Энгельс Ф. З ранніх творів. Вид. 2-е. — К.: Політвидав України, 1984. — С. 1–4.

Маркс К. Економічно-філософські рукописи 1844 року // Маркс К., Энгельс Ф. З ранніх творів. Вид. 2-е. — К.: Політвидав України, 1984. — С. 449–554.

Маркс К., Энгельс Ф. Манифест коммунистической партии // Собр. соч. 2-е изд. — Т. 4. — С. 419–459.

Маркс К. Передмова. До критики політичної економії // Зібр. тв. Т. 13. — С. 6–7.

Маркс К. Разоблачения дипломатической истории XVIII века // Вопросы истории. — 1989. — № 4. — С. 5–11.

Маркузе Г. Эрос и цивилизация. — К.: Гос. б-ка Украины для юношества, 1995. — 313 с.

Милюков П. Н. Интеллигенция и революция // Вопросы философии. — 1991. — № 1.

Мірчук І. Світогляд українського народу // Наук. збірник УВУ. — 1942. — Т. 3.

Міхновський М. Самостійна Україна // Вивід прав України. — Нью-Йорк, 1964. — С. 154–164.

Монтескье Ш-Л. О духе законов // Монтескье Ш-Л. Избранные произведения. — М.: Госиздат, 1955. — С. 157–733.

Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Жадання влади. — К.: Основи, 1993. — 437 с.

Озадовська Л. В. Час як вічність і час як минушість: культурно-історичний і фізичні аспекти // Філософська і соціологічна думка. — 1995. — № 3-4. — С. 219-243.

Орлик П. Вивід прав України // Історія філософії України. Хрестоматія. — К.: Либідь, 1993. — С. 148-153.

Ортега-і-Гассет. Бунт мас. — К.: Основи, 1994. — С. 15-139.

Ортега-і-Гассет. История как система // Вопросы философии. — 1996. — № 6.

Оруэлл Дж. “1984” и эссе разных лет. — М.: Прогресс, 1989. — 384 с.

Павленко Ю. В. История мировой цивилизации. Философский анализ. — К.: Феникс, 2002. — 760 с.

Палій О. Голодомор як масове вбивство за етнічною ознакою // [Електронний ресурс]. — <http://www.pravda.com.ua/15.11.06>.

Панарин А. С. Смысл истории // Вопросы философии. — 1999. — № 9. — С. 3-21.

Перов Ю. В., Сергеев К. А. “Философия истории” Гегеля: от субстанции к историчности // Гегель Г. В. Ф. Лекции по философии истории. — СПб.: Наука, 1993. — С. 5-56.

Платон. Держава. — К.: Основи, 2000. — 354 с.

Плеханов Г. В. К вопросу о роли личности в истории // Избранные филос. произв.: В 5 т. — М.: Политиздат, 1956. — Т. 2. — С. 300-334.

Попович М. В. Нариси історії культури України. — К.: Артек, 1998. — 727 с.

Поппер К. Злиденність історіцизму. — К.: Абрис, 1994. — 192 с.

Поппер К. Логика социальных наук // Вопросы философии. — 1992. — № 10.

Потебня А. А. Слово и миф. — М.: Правда, 1989. — 622 с.

Потебня А. А. Язык и народность // Мысль и язык. — К., 1993. — С. 158-185.

Програма Комуністичної партії Радянського Союзу (Нова редакція). — К.: Політвидав України, 1986. — 96 с.

Пушкин А. С. Клеветникам России // Собр соч.: В 10 т. — Стихотворения 1825-1836. — М.: Худож. лит., 1974. — Т. 2. — С. 269-270.

Пушкин А. С. Медный всадник. Петербургская повесть // Собр. соч.: В 10 т. — Поэмы. Сказки. — М.: Худож. лит., 1975. — Т. 3. — С. 254-268.

Пушкин А. С. Полтава // Собр соч.: В 10 т. — Поэмы. Сказки. — М.: Худож. лит., 1975. — Т. 3. — С. 170-213.

Ракитов А. И. Историческое познание: системно-гносеологический подход. — М.: Политиздат, 1982. — 303 с.

Рассел Б. Человечество в опасности // Вопросы философии. — 1992. — № 8, 9, 10.

Рашковский Е. Шифрограмма истории: к востоковедному прочтению ветхозаветных текстов // Человек. История. Весть. — К.: Дух і літера, 2006. — С. 194-223.

Рікер П. Історія та істина. — К.: КМ Академія; Пульсари, 2001. — 396 с.

Рогинский Я. Я., Левин М. Г. Антропология: Учебник для студентов ун-тов. — 3-е изд. — М., 1978. — 528 с.

Руссо Ж-Ж. Про суспільну угоду, або Принципи політичного права. — К.: Port-Royal, 2001. — 350 с.

Семонов Ю. И. Философия истории (Общая теория, основные проблемы, идеи и концепции от древности до наших дней). — М.: Современные тетради, 2003.

Сергейчик Е. М. Философия истории. — Харьков, 2002.

Сичивиця О. М. Основні парадигми філософії історії: Конспект лекцій зі спецкурсу. — Львів: ЛПІ, 1993. — 80 с.

Січинський В. Чужинці про Україну. — Львів: Слово, 1991. — 96 с.

Солженицын А. И. Архипелаг ГУЛАГ // Малое собр. соч. — М.: ИНКОМ НВ, 1991. — Т. 5-7.

Тайлор Э. Б. Первобытная культура. — М., 1989. — 573 с.

Тойнбі А. Дослідження історії Пер. з англ. — К.: Основи, 1995. — Т. 1. — 614 с.

Тойнбі А. Дослідження історії Пер. з англ. — К.: Основи, 1995. — Т. 2. — 406 с.

Февр Л. Суд совести истории и историка // Бои за историю. — М.: Наука, 1991. — С. 10-23.

Федотов Г. П. Историческая публицистика // Новый мир. — 1989. — № 4. — С. 207-230.

Федотов Г. П. Россия и свобода // Знамя. — 1989. — № 12. — С. 197-214.

Федотов Г. П. Лицо России // Вопросы философии. — 1990. — № 8. Феномен української культури: методологічні засади осмислення. — К.: Фенікс, 1996. — 477 с.

Філософський енциклопедичний словник. — К.: Абрис, 2002. — 742 с. Философия истории. Антология. — М.: Аспект Пресс, 1995. — 351 с.

Философия истории: Учеб. пособие. — М.: Гардарики, 2001. — 432 с. *Флорский И.* Книга о согласии Нового и Ветхого Заветов //

Философия истории. Антология. — М.: Аспект пресс, 1995. — С. 25-30.

Франк С. Л. Смысл жизни // Вопросы философии. — 1990. — № 6.

Франк С. Л. Философские предпосылки деспотизма // Вопросы философии. — 1992. — № 3.

Франк С. Л. Духовные основы общества. — М.: Республика, 1992. — 511 с.

Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості // Збір. творів: У 50 т. — К.: Наукова думка, 1986. — Т. 45. — С. 76-139.

Франко І. Що таке поступ? // Збір. творів: У 50 т. — К.: Наукова думка, 1986. — Т. 45. — С. 300-348.

Франко І. Поза межами можливого // Збір. творів: У 50 т. — К.: Наукова думка, 1986. — Т. 45. — С. 276-285.

Фрейд З. Будущее одной иллюзии // Вопросы философии. — 1988. — № 8.

- Фром Э. Бегство от свободы. — М.: Прогресс, 1989. — 272 с.
- Фукуяма Ф. Конец истории? // Вопросы философии. — 1990. — № 3.
- Фукуяма Ф. Що таке соціальний капітал? (Київська лекція) // День. — 2006. — 17 жовт.
- Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления: Пер. с нем. — М.: Республика, 1993. — 447 с.
- Хайдеггер М. Бытие и время. — М.: AD MARGINEM, 1997. — 452 с.
- Хайек Ф. Дорога к рабству // Вопросы философии. — 1990. — № 4.
- Хантингтон С. Зіткнення цивілізацій? // Філософська й соціологічна думка. — 1996. — № 1-2. — С. 9-29.
- Чижевський Д. Філософія і національність // Українська культура / Ред. Д. Антонович. — Мюнхен, 1988. — С. 176-199.
- Чижевський Д. І. Вячеслав Липинський як філософ історії // Філософська і соціологічна думка. — 1991. — № 10. — С. 51-62.
- Шевченко Т. Причинна // Тарас Шевченко. Твори: У 5 т. — К.: Дніпро, 1978. — Т. 1. — С. 29-34.
- Шевченко Т. І мертвим, і живим, і ненарожденим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє // Тарас Шевченко. Твори: У 5 т. — К.: Дніпро, 1978. — Т. 1. — С. 300-306.
- Шестов Л. Философия истории // Potestas Clavium (Власть ключей). — Сочинения: В 2 т. — М.: Наука, 1983. — Т. 1. — С. 66-73.
- Шпенглер О. Прусачество и социализм. — Пб.: Academia, 1922. — 71 с.
- Шпенглер О. Пессимизм ли это? // Новые идеи у философии. Ежегодник Философского общества СССР. — М.: Наука, 1991. — С. 166-182.
- Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. 1. Гештафт и действительность. — М.: Мысль, 1993. — 663 с.
- Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. 2. Всемирно-исторические перспективы. — М.: Мысль, 1998 — 606 с.
- Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории. Т. 2. Всемирно-исторические перспективы. — Мн.: ООО "Попурри", 1999. — 720 с.
- Элиаде М. Космос и история. — М.: Прогресс, 1987. — 311 с.
- Элиаде М. Мифы, сновидения, мистерии. — М., 1996. — 288 с.
- Юнг К. Г. Об архетипах коллективного бессознательного // Вопросы философии. — 1988. — № 1.
- Ясперс К. Будущий мировой порядок // Век XX и мир. — 1990. — № 9.
- Ясперс К. Смысл и назначение истории. — М.: Политиздат, 1991. — 527 с.
- Ясперс К. Всемирная история философии. Введение. — СПб.: Наука, 2000. — 272 с.
- Ястребцов И. М. Взгляд на направленные истории // Новые идеи у философии. Ежегодник Философского общества СССР. — М., 1991. — С. 143-148.
- Яцук Т. І. Філософія історії: Курс лекцій. Навч. посібник. — К.: Либідь, 2004. — 536 с.

ПОКАЖЧИК ІМЕН ТА ПРІЗВИЩ

- Абуладзе Т. 198
Август 58, 192, 266
Августин 10, 11, 56, 121, 180,
184,192
Авель 331
Авраам 11
Аврелій М. 241
Авторханов А. 73, 84
Адам 11
Аддисон Дж. 300
Аксаков К. 22, 319
Александр Великий 9, 32, 36, 42,
70, 71, 121, 89, 103, 126, 133,
156, 181, 194, 209, 252, 262,
283
Альгортті 137
Анненков 330
Антоній М. 166
Аполлон 194
Арагонська К. 223
Аристотель 28, 67, 89, 91, 92, 130,
140, 181, 183, 197, 205, 223,
253
Атена Паллада 193
Афанасій 176
Афродіта 24, 194
Ахілл 9, 42
Бах 254
Бекон Р. 322, 323
Бекон Ф. 13
Бердяев Н. А. 10, 84
Бернар святий 301
Бернет Д. 92
Бистрицький Є. 23
Бичко І. 23
Блок А. 170
Бруно Дж. 323
Болейн А. 223
Будда 205, 208
Булгаков С. 74, 191
Булла 208
Васько да Гама 12
Вебер М. 301, 330
Венера 209
Винниченко В. 275
Віко Дж. 13, 14
Вільчинський Ю. 21, 26, 174, 184
Владімов 198
Волошин 85, 166
Вольтер 103
Гален К. 92
Галілея Г. 315
Ганнібал 153, 252, 268, 313

Геґель 8, 14, 15, 16, 17, 23, 26, 27,
 28, 31, 32, 34, 33, 35, 42, 55, 57,
 58, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70,
 71, 72, 75, 116, 117, 184, 223,
 329
 Геній 300
 Геґріх VIII 223
 Геракл 209, 232
 Геракліт 21, 121, 241
 Гермес 181
 Геродот 10, 64
 Гітлер А. 85
 Говард К. 223
 Гоголь М. 166
 Гомер 28, 42, 43, 192
 Гонський В. 296
 Горський В. 11, 23
 Горький М. 319
 Грабовський С. 296
 Грицак Я. 295
 Грушевський М. 23, 225
 Гутенберг 26
 Г'юм 204
 Гейтс Б. 303
 Ге М. 173
 Гердер 17
 Гете 24, 315
 Гонґадзе Г. 287
 Готфрид Бульонський 134
 Г'юм Д. 293
 Давид 11
 Даль В. 168, 227
 Дамаскін Й. (аль-Мансур) 184
 Данте 197
 Дарвін Ч. 93
 Декарт Р. 193, 315
 Демокріт 74, 121, 312
 Демос (богиня) 205
 Джексон, президента 281
 Діальс 322
 Діоген 301
 Діоклетіан 180
 Діоніс 194
 Донцов Д. 23
 Достоевський Ф. 22, 170, 174, 319
 Драгоманов М. П. 23
 Дюбуа-Реймон Е. 147
 Евклід 130
 Елліот Р. 317
 Енгельс Ф. 8, 76
 Еней 50
 Епікур 74, 206
 Жуков Г. 267
 Заратустра 153
 Затонський В. 275
 Зібер М. 86
 Золя Е. 168
 Ібнсен 168
 Іван Калита 171, 259
 Іван IV (Грозний) 180
 Іларіон 169
 Ісидор Севільський 11
 Ісус Христос 173, 174, 175, 194, 274,
 301, 331
 Ісократ 151
 Кальвін 200
 Кант І. 14, 199, 223, 230, 301
 Карамазов І. 200
 Кара Великий 57, 59
 Катон 268
 Кенеді Д.-Ф. 331
 Кеплер 315
 Кіпліані В. 287
 Кір 10
 Клаузевиць 218
 Клевровський Б. 202
 Клевська А, 223
 Коллінґвуд Р. Дж. 12
 Колумб Х. 12, 315, 323
 Конквест Р. 299
 Константин 176, 180
 Конфуцій 205, 209
 Копернік М. 315, 323
 Костомаров М. 174
 Кравчук Л. 162
 Крамаренко О. 295, 296, 299
 Кромвель 203, 204
 Кроче 333
 Кульчицький С. 295
 Курков 166
 Кучма Л. 287
 Ладіґіна-Котс Н. Н. 95
 Лао-цзи 259
 Ліней К. 93
 Ленін В. 8, 168, 170, 262, 276, 284
 Леонардо да Вінчі 60, 322
 Липа Ю. 19, 174
 Липинський В. 23, 174, 225
 Лівій Т. 64, 252
 Локк Дж. 205
 Лопе де Веґа 44
 Людовик XIV 104
 Людовик XVI 331
 Лютер М. 62, 200, 201

Ляйбніц 193
Мазепа І. 70
Маккавеї 299
Мак'явеллі Н. 60, 280
Маланюк Є 74, 174
Манн Т. 16, 19
Марія 174
Марк 175
Маркс К. 8, 16, 73, 75, 76, 85, 86,
89, 121, 170, 171, 228, 229, 249,
283, 284, 293, 294, 302, 309,
317, 320, 325
Махно Н. 268
Маяковський В. 209
Мейер 116
Мейс Дж. 299
Мен-цзи 209
Меркурій 15, 65
Мікеланджело 60
Мінерва 193
Мінос 194
Міхновський М. 23
Мойсей 181, 297
Монтеск'є 45, 259
Морозов П. 25
Моцарт 254
Муссоліні Б. 85
Мухамед 58 180, 181, 184, 203
Надоша О. 296
Наполеон Б. 70, 71, 103, 262,
267, 278
Ніколай ІІ 331
Ніцше Ф. 19, 227, 230
Ньютон І. 315
Октавіан 267
Орлик П. 23
Оргелія А. 27
Оруел Дж. 73, 84
Освальд А.-Х. 331
Павло апостола 121, 175
Палій О. 297
Панарин А. 43
Парр К. 223
Паскаль Б. 187, 192
Пілат П. 100, 173, 174, 274
Пинзеник 302
Перегрін П. 323
Періг Р. 295
Петро І 104, 137, 168, 170, 171
Пітагор 21, 181, 187, 203, 315
Платон 48, 67, 89, 103, 121, 122,
181, 205, 223, 283, 302
Поло М. 118
Помпей 266
Попович М. В. 23
Потебня О. 121
Прометей 307
Прудон 302
Птоломей 230
Путін В. 198, 266, 304
Пушкін А. 23, 58, 137
Ранке 116
Рафаель 197
Рашковський Е. 11, 38
Робесп'єр 262
Ромул 194
Рубльов А. 188
Руссо Ж.-Ж. 12, 13, 89, 103, 205,
249, 283, 283, 284
Сеймур Д. 223
Сенека 302
Січинський В. 23
Сковорода Г. 223, 301
Скринник М. 174
Скринник З. 174
Скрипник М. 276
Сміт А. 229, 293, 294, 317
Спіноза 210
Сократ 8, 192, 205, 223
Солдатенко В. 297
Солженіцин 18
Солон 156
Сорос Дж. 288
Сталін Й. 85, 170, 232, 262, 267,
271, 278, 287, 331
Суворов В. 198
Сула 267
Сципіон 103, 268
Тайсон Е. 92
Тезей 194, 233
Тиберій 156, 241
Тойнбі А. 11
Толстой А. 34, 168, 200, 319
Троцький Л. 275, 276
Тургенєв 319
Тютчева Ф.
Фалес 43
Фауст 322, 324
Федотов Г. 23
Фосрбах Л. 75
Фемістокл 109
Фібоначчі Л. 314, 315
Флорський Й. 12, 108, 200
Форд Г. 301

фра Лука Пачолі 315
Франко І. 23, 86, 87, 137
Франческо дела Мірандола 197
Фрідріх II 62
Фукідід 10, 44, 63, 64
Хантінгтон С. 26, 168
Хмельницький Б. 70, 104
Хом'яков 319
Цезар 32, 49, 71, 103, 126, 209,
266, 267, 271, 278, 282, 287
Церетелі 207
Цицерон 10
Чаадаєв П. 199, 319
Чернишевський 170
Чехова А. 166
Чижевський Д. 86
Чингіс-хан 171, 271
Чубайс 302
Шевченко Т. 179, 199
Шелер М. 94
Шеллінг 14
Шиллер Ф. 299
Шестов Л. 88
Шовен 267
Шолохов М. 199
Шоу Б. 310
Шпенглер О. 8, 11, 15, 16, 17, 18,
19, 20, 21, 23, 24, 26, 28, 91, 93,
102, 112, 113, 116, 117, 120, 131,
146, 154, 157, 165, 173, 174, 185,
218, 223, 230, 231, 251, 255, 266,
269, 271, 283, 287, 294, 311, 318,
329
Штайн фон 311
Юнона 300
Юркевич П. 170
Юстиніан 128, 131, 184
Юхновський І. 297
Янус 300

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

А

- автобіографія 198
- автаркія 247, 318
- автохтони 46
- аґона 193
- азійський спосіб виробництва 38
- Азія
  - початок історії 33
- анахорет 201
- антагонізм 75, 80
- античний мудрець 322
- антропология марксизму 78
- арабський алхімік 322
- аристократичний рід 225
- аристократія 221, 226, 227, 236, 243, 281
  - антична 225, 233
  - є чимось 224
  - людина як історія 224
  - політичний стан 274
  - як можливість 232
- аскет 182, 191
  - духовний 227
- атараксія 132

Б

- багатство 231
  - античне 313
- базиліка 176
- безгрішний 227
- безособове 220
- безчесний 227
- Біблія 62
- бізнес 231
- бік меча 300
- біологічні періоди 270, 271, 332
- більшовизм 168, 169, 275, 282, 331
- більшовицька контрреволюція 170
- біржа 309
- бонапартизм 261, 266, 168
- боротьба
  - грошей і права 230
  - двох видів історії 216
  - демократії і цезаризму 292
  - держави і церкви 180
  - дії і споглядання 231
  - духівництва і дворянства 260
  - духівництва і науки 230
  - економіки та політики 292

- за встановлення конституцій 243
  - замку і собору 231
  - з “саботажниками” 296
  - імператорської ідеї і папства 222
  - між економіками, яка створює і яка завойовує 326
  - між кров’ю та грішми 326
  - між собором і замком 260
  - між чоловіками 217
  - між правом і грішми 327
  - підприємницького і доктринерського лібералізму 231
  - прибутку і пізнання 231
  - світла і темряви 179
  - традиції раси проти духу грошей 311
  - феодала і васала 243
  - чоловіка і жінки 217
- буддизм 178
- буржуазія 81, 221
- стан міської “свободи” 258

В

- вавилонський полон 11
- варвар (антич.) 219
- варни (касти) 35
- вектор 9
- Велика хартія вольностей 162, 243, 248
- вибір 302
- вибори
- революція у легітимних формах 291
- викрадення сабіянок 51
- винахідник 187
- випадок 226
- виробничі відносини 77
- виховання
- добір і муштра (у расовому плані) 218, 219, 226, 274
  - як освіта 218, 219
- відмінність
- аристократії й демократії 281
  - динаміки і статичності 288
  - знаті від духівництва 301
  - між економікою як засобом і економікою як метою 303, 304
  - між селянином і міським жителем

- 310
- патосу третього виміру і голої чуттєвої теперішності 288
  - фактів від істин 301
  - фаустівського й аполлонівського світовідчуття 288
- відокремлення
- влади держави від влади церкви 250
  - розуміння від відчуття 303
- відчуження
- діяльності 75
  - продукту праці 75
  - праці 75
  - самовідчуження 75
  - як соціальний антагонізм 75
- візія 8
- війни 241
- без війни 270
  - громадянські 281
  - загарбницькі 303
  - імперіалістичні 268
  - першополітика всього живого 274
  - селянські 311
  - творець 299
- віра 174
- в атоми й числа 207
  - антична 207
  - в необмежену силу держави 86
  - магічна 207
  - у “розум” 204
  - Цвінглі 204
  - цивілізаційної людини 207
- віртуальний 16
- вічний жид 210
- вічність 8, 53, 174, 327
- вічні цінності 237
- влада
- виконавча 275
  - грошей 264
  - духовна 139, 234
  - імператорська 50, 129
  - над тайною 186
  - особиста (деспотична) 49, 50, 266
  - папська 129
  - політична 124
  - світська 139, 234
  - спадкоємна 249

- царська 48
- власність
  - земельна 228
  - інтелектуальна 133
  - крадіж 229
  - символ часу 229
  - як влада 229
  - як здобич 229
- воля
  - до влади 288
  - до нескінченного 232
  - революційна 282
- всесвітньо-історична місія пролетаріату 74
- всесвітня історія 28, 218, 229, 331
  - вісь всесвітньої історії 31
  - всесвітній суд 299, 327
  - європейська картина світу 20
  - історія держав 244
  - історія міської людини 135
  - лінійна 18
  - міська історія 138
  - найвищого ґатунку 219
  - образ живого світу 179
  - поворотний пункт 9
  - предмет 72
  - у Гегеля 16, 17
  - тричленна схема 20, 183
  - фаустівський образ 11
- всесвітня література 142

Г

- гармонія мікро-і макрокосму 2003
- гегемонія 305
- геліоцентрична картина світу 20
- генеалогічний принцип 250, 254, 264
- геноцид 297
- географічний детермінізм 27
- геометрія
  - Евкліда 26
  - Лобачевського 26
- геоцентрична картина світу 20
- герої 297
  - Крут 296
  - мітичні 9
- гетто 214
  - пролетарське 210
- ґештальт 19, 21

- гіпотеза
  - робоча 322
  - Сепіра-Ворфа 18
- голод 295, 299
- голодомор 295, 297, 298
- град Божий і град земний 56
- граматика 146
- гріх 76, 228, 301
  - спокута 62, 298, 299
  - первородний 189
- гріхопадіння 9
- громадська думка 259
- громадянство античне 253
- гроші 231, 243, 260, 282, 286, 308
  - аполлонівські (як величина) 31, 313
  - готівкові 319
  - зброя завойовника 229
  - монети, як знак суверенної влади 312, 316
  - поняття 316
  - прагнуть до мобілізації всіх речей 311
  - уміння робити гроші 320
  - фаустівські (як функція) 312, 314, 318
  - форма духовної енергії 310
  - це влада 140
  - це саме життя 311
  - центри концентрації грошей (грошові майданчики) 310
- грошові теорії 308
- губрис 193

Г

- готика 129, 198, 199
  - мистецтво 196
  - собор 136, 199

Д

- дворянство 220
- демократія 44, 140, 271, 284, 327
  - грецька 45, 46
  - засоби (преса, вибори, гроші) 282, 289
  - кінець 291
  - рання 285
  - римська 48
  - тотожність грошей і

- політичної влади 311
- демос 158, 331
- День захисника Вітчизни 297
- держава 43, 186
  - божественна ідея 72
  - ватаги розбійників 56
  - демократична 45
  - життєздатність 244
  - і перший стан 244
  - історія держави 223, 246
  - Карла Великого 59
  - культова церква перетворилася на державу 183
  - місто-держава (грецький поліс) 26, 43, 46, 121, 125, 158, 237, 252, 253, 263
  - монголів 34
  - найвищий суб'єкт права 242
  - народ "у формі" 143, 241, 245, 246, 257
  - національна 60, 61
  - нерухома історія 240
  - період розквіту 17, 70
  - предмет всесвітньої історії 72
  - реалізація свободи 72
  - реальна 240
  - римська 48
  - східня 34
  - турбується про всіх 245
  - феодальна 246
  - чоловіча справа 241
  - шляхи розвитку 245
  - як єдине тіло 252
- державний муж (діяч) 274, 277, 278, 279
  - взірць поведінки 277
  - втілення історії 277
  - рідкісний випадок 277
  - створює традицію 277
  - центр діяльного світу 277
- державні посади
  - здобич переможців 282
- державний суверенітет 246
- деспотизм 48
- диктатура 331
  - грошей 326
  - особи 84
  - партії 84
  - пролетаріату 80, 84
- династична монархія
  - і парламент 265
  - поняття 249
  - принцип 222
  - як уособлення історії 22
- дискурс 288
- диявол 323
- діалектика
  - революційною 79
- дійсність
  - економічна 293
- дім 24
  - античний 217
- діяльність інтелектуалів 305
- діяння 99
- добро 81
- доктринери 277
- доля 23, 100, 221, 231
  - суспільна й особиста 217
- досократики 193
- друге пришестя 9
- друкарський верстат 26
- дух 8, 200, 231, 237, 243, 282
  - аісторичний 20
  - аполлонівський 166
  - виявлення 16
  - вільний 136
  - германський 55
  - грецький 41, 43, 45
  - добрий 51
  - дорівнює національній ідеї 62
  - єгипетський 41, 42
  - законів 284
  - зайий 51
  - китайський 36
  - критичний 187
  - мислячий 260
  - міський 235
  - народний 16
  - нового світу 55
  - підприємництва 303
  - римський 123
  - світовий 55
  - "східність" духу 41
  - форма розуміючого неспання 136
- духівництво 59, 220, 222, 227, 231, 237, 243
  - людина як природа 224
  - символ простору 221, 228
  - "спадкове" 226
  - щось означає 224

- як можливість 232
- “духовне” як аполітичне за своєю природою 274
- духовна
  - близькість 226
  - максима Канта 199

- душа 23
  - аполонівська 20, 226, 250
  - вегетативна 92
  - грецька 25
  - магічна 25, 204
  - міста 231, 308
  - російська 199, 200, 320
  - села 231
  - фаустівська 25, 154, 199, 250

Е

- евклідова математика 316
- едикт 124
- економіка 231, 294
  - економічне життя є виявом душевного життя 294
  - і наука — духовні опори третього стану 235
  - і політика 294
  - найважливіше завдання 294
  - орієнтована на факти 294
  - переробної техніки 307
  - провінційна 310, 318
  - світових столиць, цивілізована або глобальна 293, 305, 310, 317
- економічне мислення 294, 303
- економічний світ
  - античний 315
  - західний 316
- економічний прогрес 317
- економічний спосіб бути “у формі” 294, 302
- експеримент 202
- експропріація експропріаторів 317
- екстаз релігійний 191
- еліта
  - грошова (бізнесова) 235
  - духовна 235
- місті” 301
- еліни 22
- елінізм 142, 178
- елінізація (початок) 317
- емансипація грошей 263

- єпоха
  - бароко 129
  - Відродження 196
  - “сексу у великому місті”

Є

- Євангеліє 175
  - від Івана 177
  - від Марка 181
- єврейство (руйнівна природа в історії) 212
- Єгипет 37, 39, 40,
  - періодизація 40
- єдність
  - династично-історична 163
  - духовна 163

Ж

- життя 101, 215, 321
  - духовне 42
  - економічне 320
  - мета 112
  - поняття 186
  - органічне 15, 16
  - початок і кінець усього космічного 327
  - приватне 217, 241
  - розумове 221
  - статеве 221
  - суспільне 241
  - тіла у просторі 186, 189
  - тотемний бік життя 145
  - утвердження життя 321
  - це політика 225
- жерці 39
- жінка 190, 219
  - втіленням всесвітньої історії 241
  - “у формі” 241

З

- загадка 30-ої паралелі 30
- західний учений 322
- зачаття 134, 189
- зброя
  - матеріальна 74
  - духовна 74
- звичаї аристократичні 227

здобич 303
знання
- пізніша форма віри 188
- критичне 187
знать 222, 231
- військова 230
- грошова 230
- земельна 230
- живий символ часу 223, 227
- купецька 230
зв'язки неспання 144
зв'язок між проникненням у
глибину знань і використанням
його результатів 322
зло 81, 189

I

ідеал найдосконалішого тілесного
буття 251
ідеалізм
- демократичний 277
- реакційний 277
ідея 24, 221, 249
- бароко 113
- векторного розвитку 9, 53
- вітчизни 160
- вічного кругообігу
(космоцентризм) 9, 53
- власності 24
- внутрішній початок 72
- держави 218, 247
- династична 160
- імператорська 161
- культури 18
- комунізму 75
- магічна 172
- магічної нації 209
- національна 58
- одного світового правителя 248
- перспективи 20
- практичне застосування ідеї 203
- прогресу 23
- свободи 234
- сім'ї 218, 300
- сповіді 198
- феодалізму 248
індивідуальність 47
- грецька 43

Індія 36

350

- вихідний пункт для усього
західного
світу 35
індульгенція 62
індустрія 326
інтелект
- римський 25
інтерес 70
- державний 60
імперія
- візантійська 159, 180
- радянська 88
- римська 48, 50
іпотека 312
іслам 180, 204
існування 97, 99, 120, 134
істина 16, 100, 188, 282
- публічна (для натовпу) 289
історичний процес 8
- онтологія 17
- теоретична реконструкція в його
необхідності 13
історик
- цеховий 19
історична
- аналогія 297
- картина 117
історичні псевдоморфози 165
історіографія
- первісна 63
- прагматична 64
- рефлексивна
- загальна історія 64
- історія у поняттях 65
- критична історія 65
- прагматична історія 64
- філософія історії 66
історіософська концепція
Августина 56
історія 7, 56, 106, 116, 118, 221,
225, 227
- антична 22, 160
- "батько історії" 10
- біблійна (шести епох) 11
- великого стилю 211
- високих культур 240
- війн 218, 329
- вічна (від зачаття і до смерті) 217
- грецька 42, 43, 44
- громадянська 10

- держави 218, 329
- дипломатії 329
- дитячий вік 33
- дійсна 329
- дохристиянська 9
- економіки високих культур 293
- емпірична 13, 300
- жіноча ("перша історія") 216, 217
- загадка історії 76
- закінчення 9, 25, 271
- ідеальна 13
- ідея 8, 12, 15
- інваріант 34
- істин 191
- кінець історії 179
- коперніканське відкриття в історії 20
- космічна 241
- ландшафту 26, 28
- людства 9
- магічна 22, 160
- матеріалістичне розуміння історії 73
- межа 9
- мета 13
- магічна 22
- народу 329
- небесна 10
- образ 105
- описова 13
- перемог і поразок 218
- погляд на історію 7
- поділ (готичний) 109, 116, 117, 120
- подвійний священний сенс 217, 299
- поняття 10
- політична 191, 241
- послідовності поколінь 216
- початок 9, 25, 179, 332
- приватна 299
- природнича 10
- публічна 299
- раннього часу 139
- раси 329
- релігії 191
- римська 42, 48, 50, 51, 54
- роду 300, 329
- рухома держава 240
- свідомо діяльність людей 13

- сенс історії 7, 13, 116
- спадкоємності батьківства й синівства 330
- справжня 224
- стану 329
- стилю 136
- трагічна історія сімейного типу 271
- фактів 191
- фаустівська 22, 109, 160
- християнська 9
- цивілізаційна 224
- чоловіча ("друга історія") 216, 217
- як розповідь 10
- істина 186
- істоти космічного порядку 104

К

- канібалізм 299
- капітал 318
- капіталізм 229, 318
- касти 220
- катастрофа планетарного масштабу 298
- каузальність 144
- керівництво
  - суб'єкти і об'єкти 307
- Китай 34
- кінець світу 11
- книга
  - друкована 61, 265
  - західна 129, 178
  - магічна 129, 178
  - символ часової нескінченності 265
  - фаустівська 178
- комп'ютер Apple Macintosh 26
- комунізм 80
  - злочин 73
  - ідея 73
  - імперський 296
  - політичне учення 77
  - практика 75, 76
  - привид 73
  - теорія 73, 75
  - течія 73
- конвент 331
- конституція 265
- контрапункт 323

конфлікт між часом і простором 250
космополітизм 164
космос античний 9, 192
кохання 189
кредит
- в античному розумінні 312
- у західній культурі 316
критика 10
- справжня 106
- уявна 106
кров 8
- голос крові 278
- сили крові 291
кровна рідня 226
культ
- Діви Марії 194, 195, 197
- душі античної 233
- Епікура 209
- імператора 209
- общини і дому 217
- Платона 209
- предків 186
- служителі культу 233
культура 119, 120, 141, 219, 321
- арабська 108, 113, 165, 179
- “аполлонівська” (греко-римська)
19, 154, 192, 319
- аристократичних дворів 310
- буржуазії (комфорту) 310
- вавилонська 19
- варіація на тему прасимволу 25,
190
- велика (висока) 111, 154
- вісім культур всесвітньо-
історичного масштабу 19, 107
- героїзму і святості 304
- “духовна” 15
- єгипетська 19
- життєва натура 18
- індійська 19
- і стан 219
- історичне видовище 23
- китайська 19
- “магічна” (візантійсько-арабська)
19, 165, 178
- майя 19, 113
- масова 209
- “матеріальна” 15
- мислення 183
- монголо-татарський тип

московської культури 169
- нації у формі держави 240
- першофеномен 15
- поняття 15
- самовираження 18
- світогляду 177
- спектакль високої культури 327
- російсько-сibirська 19
- смерть культури 266
- творча першоенергія 208
- тотожна релігійній творчості 206
- українська 23, 24
- фази культури 25
- “фаустівська” 18, 19, 20, 319
кучмізм 261

Л

ландшафт
- материнський 18
ленінізм 84
лібералізм права 261
лінія веретена 300
література
- духовна 168
літочислення
- подвійна нескінченність 12
- сучасне (християнське) 108
логіка
- подій 276
- теоретичної системи 276
логос 176, 192
“Любі друзі” 282
людина 94, 101
- антична (аполлонівська) 130, 138,
177, 178, 179, 226, 312, 319
- аристократ 219
- байдужа 271
- буржуа 281
- в арабській культурі 182
- великодержавний шовініст 212
- вільна 220
- внутрішньо закорінена в культуру
212
- герой 225
- демократ 212
- дії 102, 120, 188, 277
- долі 102, 103
- інженер 325, 326
- історична 112, 113

- людина-маси 25, 26, 113, 220, 238, 281
- магічна 128, 178
- мислитель 188
- неісторична 113
- нова 90
- підприємець 325
- плебс 281
- поведитель, який стоїть над природою 324
- позбавлена коріння 259
- примітивна (первісна) 113
- причинової 102
- пролетар 219
- профан 220
- раси 223, 270
- рослина 271
- свята 225
- священник 223, 226
- слуга 220
- споглядач 102
- тайна народження 185
- тайна смерті 185
- фабричний робітник 325
- фактів 276
- фаустівська 130, 177, 178, 226, 325
- філософ 223
- цивілізована 135
- цілісна 102
- чужої культури 211
- шляхетна 220
- “людство” 18
- початок і кінець 179

М

- магія особистої свободи 234
- майбутнє
  - як надія 53
- майно
  - рухомий готівковий запас 312
- майнова нерівність 44
- макрокосм 91
- мак'явелізм 60
- “мала хронологія” 11
- марксизм
  - російський 82, 83, 283
  - гаасливий протест проти англійського капіталізму 293

- течія західноєвропейської думки 73, 88
- матеріалізм 206, 207
  - діалектичний 79
  - плаский 208
- меншовики 282
- Месія 10
- метод
  - аналогії 26
  - порівняльної морфології 113
- меч 220
- ми 178
- минуле
  - як пам'ять 53
- мислення 99
  - античне 193
  - арабське 181
  - грошове 210, 308, 309, 311, 317, 318, 326
  - економічне 293, 309
  - емансипація мислення від відчуттів 321
  - історичне 19, 20, 106
  - конкретної людини 188
  - критичне 187
  - творче 317
  - технічне 326
- мікрокосм 91, 97
- місто 135
  - античне 141
  - народження душі 135
  - тотальне панування 140
  - це дух 139
- міт 8, 9,
  - античний 193
  - диявола 195
  - Марії 195
  - про пролетаріат 81
- мітологія 9
  - перших імператорів 209
  - предмет 9
- мова 146, 221, 321
  - грецька 175
  - історична 227
  - каузальне утворення 144
  - культурні 148
  - культури 23
  - мовна культура духівництва 149
  - народна 55
  - науки 230

- національна 58
- форм 136
- мовлення 321
- монархія 59, 60, 224
- мораль 188
- морфологія
  - економічного боку життя 294
  - економічної історії 305
  - історії релігії 190
- мудрець 206
- муштра 265

Н

- народи 143, 151, 154, 220, 240
  - аполлонівського стилю 155
  - вплив народу 284
  - єдність душі 152
  - історичні 240
  - “зачаровані культурою” 154
  - магічного стилю 155
  - містобудівні народи 250
  - політична сила 255
  - право народу 284
  - “у формі” 241
  - фаустівського стилю 155
- народні збори
  - у Римі 50
- насолада 223
- наука
  - антична 188
  - вільна 202
  - магічна 188
  - фаустівська 188
  - провідник технічної волі до влади 202
- націоналізм цивілізований 162
- нація 155, 164, 240
  - альтернативне поняття 163
  - антинаціональний елемент 163
  - античні 22, 158, 159
  - арабська (магічна) 22, 126, 158
  - грецька 43
  - династичного походження 22, 161
  - магічна 210, 212, 213
  - містобудівничі народи 156
  - репрезентант 156
  - “у формі” 244
  - християнська (фаустівська) 22, 126, 159, 160

- невірний (араб.) 219
- необхідність 49
- неспання 97, 99, 120
- нитка Аріадни 8
- нігілізм 167
- Нікейського собор 183
- новий час 17, 61
  - поняття 17
- номенклатура 220

О

- ойкумена 283
- олігархія 257
- особа
  - всесвітньо-історична 71
  - юридична 125
- особистість 47, 121
  - тілесна 125
- оракули 45
- організм культури 15
- орда 143
- освіта 263
- офіцери 232
- охлократія 257

П

- паж 219
- панівний дім 250
- панівна меншість 276
- парова машина 302
- партійна каса 285
- партійний ідеал 285
- партія 282
  - збори розумників 280
  - ліберального населення або буржуазії 280
  - підкуп партій 327
  - політична 48
  - суто міське явище 280
  - як частина третього стану
- патріархальний принцип 36
- патриції 51
- перевага мікркосмосу над макрокосмом 325
- передісторія 8, 165
- передкультура 110
- перемога
  - держави над станом 249

- ідеї держави над феодалом 249
- перехід від культури до цивілізації 266
- переселення народів 58
- Персія 37, 42
- персональна присутність на форумі 252
- писемність 147
  - символ далечини 147
- пізнання світу як природи 187
- плебеї 51, 237
- плуг 220
- подвійний запис 315
- поділ на стани 201
- політика 26, 144, 278, 279
  - боротьба 274
  - довіра до керівництва 276
  - брудна справа 274
  - за оволодіння й використання виконавчої влади 274
  - ідеальна 261
  - мистецтво досягати можливого 276
  - найважливіше завдання 294
  - партійна політика 307
  - поняття 273
  - практична 189
  - продовження війни 218, 243
  - реальна 261
  - це життя 225, 274
- політична
  - атомізація 318
  - діяльність 273
  - економія 293
- порох 60
  - і книгодрукування 288
- посередництво в економічному житті 310
- постгеноцидне суспільство 299
- потіки існування 144
- початок
  - жіночий 215, 216
  - чоловічий 215, 216
- поширення міського способу життя 234
- право 43, 229, 242
  - англійське 124, 129
  - античне (аполонівсько-олігархічне) 121, 124, 125, 127, 132, 178, 251
  - арабське 127
  - батьків 242
  - божественне 125
  - вияв влади 242
  - віросповідальних громад 125
  - джерело правотворчості 178
  - змінювати світ 75, 90
  - магічне 128, 178
  - надумане (“справедливе”) 242
  - народу на самовизначення 285
  - на свободу волі 197
  - правовірних християн 126
  - римське (отождоження речі й тілесної величини) 123, 125, 316
  - фаустівсько-генеалогічне 129, 133, 178, 251
  - цивільне й приватне 129, 217
  - прасимвол 23, 24, 190, 236
  - нескінченності 194
  - прастани 191
    - знать і духівництво 304
  - преса
    - динаміка 289
    - засіб тривалих впливів 289
    - ідея свободи преси 289
    - символ просторової нескінченності 265
    - це армія 290
    - цезарі світової преси 289, 290
    - цензура замовчування 290
  - принципат 166
  - природа 221
    - допит природи 323
  - пристрасть до винахідництва 323
  - причиновість 100
    - свята 221
  - провінція світових столиць 270
  - прогрес 189, 317
    - в усвідомленні свободи 17
    - духовний 62
    - як ідея 23
  - пролетаріат 81
  - Просвітництво 13, 61, 208
  - простір 100, 186
    - нескінченний 20
  - просвітництво 61
  - пролетаріат 79
  - протиборство
    - існування і неспання 182
    - історії і природи 182

- життя і дійсності 182
- політики й релігії 181

протилежність

- духа і влади 191
- науки і економіки 191
- собору і замку 191

професійні

- війська волонтерів 270
  - мислителі 273
  - об'єднання 231
- псевдоморфоз 166, 176

Р

раб

- як гроші (“людська готівка”) 313, 314, 320
- як державно-правове поняття 307

рабство 45

- раса 144, 221
- і ландшафт 145
- найшляхетніший витвір землі 246
- поділ 9
- репрезентує ціле 278

раціоналізм 323

- релігія освічених людей 283

революція 61

- кривава практика 235, 267
- соціальна 268, 269

релігія 43, 144

- антична (політеїстична) 44, 121, 171, 174, 193
- Деметри 193
- джерело “фелехських” релігій 209
- другу релігійність 208
- іслам 184, 214
- магічна 172
- пізня міська 194
- перша метафізика 203
- Ра 191
- поняття (релігійно-аскетичні) 301
- розпад християнства на три релігії 183
- сучасна релігійність 205
- християнська 173, 182
- язичницька 184

ремесники 237

реформатори 287

- Реформація 57, 61, 62, 137, 200, 201, 202

риза 220

- римська республіка 48
- ритми зоологічні 112
- риторика антична 286, 289
- робітники 237

робота

- виконавча 318
- угравлінська 318
- робоча гіпотеза 203
- родинні зв'язки
- “з боку меча” 217
- “по лінії веретена” 217

родове дерево 233

розум 66

- міський 235
- хитрість розуму 14
- практичний 207
- сила розуму 278

розуміння 103

роман інтелектуальний 16

романтика 161

рослина 101, 321

рух просвітництва і безрелігійності 191

рухоме “у формі” 240

С

санскрит 35

світа 282

свідомість

- історична 233
- світовідчуття
- античне 127, 319
- арабське 127

світ

- античний 177, 318
- аристократії 192
- “внутрішній” 187
- германський 55, 68
- героїзму 192
- грецький 42, 43, 46, 52, 67
- доли 105
- духівництва 192
- економіки машинної індустрії 325
- економічної динаміки 317
- “зовнішній” 187
- істин (усе вирішує доведення) 173, 274, 291
- напруги 105

- неосязний 185
- новий погляд на світ 146
- першообраз 20, 106
- політичної історії 283
- причини 105
- римський 47, 48, 52, 67, 118, 165
- світлосвіт 105
- святості 192
- східний 42, 67, 177
- табу 192
- тотему 192
- фактів (або успіху) 173, 242, 274, 291
- як історія 20, 105, 189, 239, 327
- як природа 105, 189
- світова столиця
  - фінал культури 207
- світогляд
  - магічного народу 180
- свобода 68, 69, 57, 69, 235
  - абстрактна 47
  - буржуазний ідеал свободи 310
  - від землі 235, 285
  - грошей для будь-якого гешефту 261
  - деспотизм свободи 290
  - духу для будь-якої критики 58, 261
  - ідея свободи 75
  - міське поняття 264
  - моральна 17, 23
  - реалізація 72
  - християнська 57
- село
  - вихідний пункт будь-якої культури 207
- селянин 134, 139, 175, 191
  - "вічний" 271
  - кріпак 220
- селянство 220, 222
  - закорінений спосіб життя 307, 308
  - кореневою системою великого зростання культури 232, 236
  - як раса 219, 303
- селянська хата 134
  - як символ осілості 135
- сила плебсу 264
- символ 24, 26
  - кохання 25
- символіка
  - існування 231
  - кольору 195
  - неспання 231
  - часу і простору 231, 304
- синагога 172
- синкритизм 209
- синойкізм 252
- система ідеологічна 274
- сім'я 217, 241
  - грецька 43
  - рід "у формі" 241
- скасування цензури 289
- смерть 189
  - героїчна (заради чогось) 294, 296
  - голодна (від чогось) 294, 296
- софісти 45, 103
- соціал-демократія 86, 87
- соціалізм 229, 318
- співвідношення економіки та науки 302
- спільнота святих 227
- спадщина
  - духовна 223
- спекуляція 309
- спокута 9
- спорт 26
- стабільна рівновага політичного життя і релігійного переживання 304
- стан 282
  - дійсний 226
  - другий 236
  - і каста 220
  - історія 232
  - моральний ідеал 227
  - первісні стани 240
  - перший 236
  - символ плоти й крові 220, 227
  - суперечність космічного і мікркосмічного 222
  - третій стан 60, 148, 221, 235, 237, 243
  - "четвертий" (маса) 237
- сталій розвиток 305
- сталінізмом 261, 281
- Старий Завіт 11
- статевий поділ 215
- стиль
  - економічного розвитку 294
  - парламентський 261

страх
- похилене і сумне обличчя 299
- різновиди 186
Страшний суд 10, 108
столиця
- найважливіше поняття пізнього часу 235
- світова 138, 140, 140, 269
- кримінальна 138
- культурна 138
“суверенітет народу” 274
судді 232
султанат 268
суперечності 76
- віри і життя 188
- між жінкою та чоловіком 299
- фактів та істин 235
сфінкс 41
Схід 32
- споруди з банями 176

Т

табу 144, 186, 227
таїнство покаяння 197, 201
такт
- космічний 96, 226
- фізіогномічний 117
тварина 101, 321
творчість 10, 100
“темники” 287
Тео 230
теогонія 230
теодицея 230
теокалі 115
теологія 230
теорема 230
теоретик 187
теорія 187, 230, 318
- вартості 317
- інтелектуальна 282
- комунізму 76, 317
- релігійна 187
- соціалістична 325
- соціально-політична 283
- сучасної праці 318
технік 187
техніка 26, 321
- античної техніки не існує 322
- ведення війн 267

- фаустівська, далекої дії 288, 322
тиранія 44, 255
- перша 258
- друга 258
тіло христове 201
торг
- основа будь-якої дипломатії 303
- основою будь-якого торгу є дипломатія 303
тотем 144, 186
традиція
- персидська 17
- юдео-християнська 9
- юдейська 17
трибунат 257
тріада 57, 58
трієри 322

У

удосконалювачі світу 102
уряд революційний 261

Ф

Факт 16, 117, 174, 282
фараони 39
фаустівська пристрасть 324
Фелахи 154, 220, 240
феміди 250
феодалізм 59
Фермер 311
фізика (Ньютона і Айнштайна) 26
фізіогноміка політики 274
Фізіономія 144
філософія 9, 14
- антична 184, 208
- бароко 202
- Вольтера 14
- Гегеля 14
- національної ідеї 23
- національної поразки 23
- позитивістів 14
- схованка від фактів 270
- Шпенглера 14
філософія історії 7, 8, 13, 15, 27
- Віко Дж. 14
- Вольтера 14
- Гегеля 13, 14, 16, 17, 26
- генеральна ідея 8

- марксизму 8, 16, 77
- Канта 14
- позитивістів 14
- поняття 12
- предмет 69
- теоретична галузь 13
- Шпенглера 14, 16, 17, 19, 20, 26
- фінансовий метод 314
- фірма 318, 319
- фондовий ринок 317
- фракції 280
- фронда 255

Х

- халіфат 166, 268
- хірократія 257
- хижаки 303
- християнізація
  - “накладенні” християнства на язичництво східних слов’ян 192
  - у Римі 54
- хронологія (велика і мала) 11

Ц

- царство
  - диявола 195
  - духа 225
  - істини 234
  - Ісуса 234
  - необхідності 73, 79, 80
  - Пилата 234
  - свободи 73, 79, 80
  - фактів 234
- цезаризм 266, 268, 270, 281, 292, 327
- центр політичної напруги 251
- церква 56
  - авторитет 62
  - Божі обранці 56
  - грецька 59
  - Ісуса 175
  - римська 59
- цивілізація 25, 268, 311
  - арабська 133
  - вавилонська 165
  - лідери (гроші й дух) 304
  - елліністична 133
  - перемога міста 142

- фаустівська (воля до влади) 212, 291

Ч

- час 112, 186
  - відчувати й переживати в собі 7
  - і простір 14, 327
  - магічний 182
  - ранній 136, 221
  - спрямований 174
  - печерний 179
  - фаустівський 131
- чесноти аристократичні 301
- честь стану 227
- числа Фібоначчі 315
- чоловік 190, 219
  - озбросний 241
  - “у формі” 241
  - творить історію 241
- Чорна Книга буття українського народу 298
- чужинець 242

Ш

- шаріат 128

Ю

- юриспруденція 123
  - антична 125
- consensus 128, 160, 210, 218, 220, 251
- Corpus Juris 128, 130
- fashionable 256
- perpetuum mobile 323
- persona 131
- Praetor peregrinus 130
- respectable 256
- Scientia experimentalis 322
- tiers 244